

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Έκατό ημέρες
άπεργία του
Επιστημονικού
Διδακτικού
Προσωπικού

Η «ΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΗ» ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΗΘΙΚΗ
ΚΑΙ Η ΝΕΥΡΙΚΗ ΠΑΘΗΣΗ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη, Νύξεις με άφορμή τόν πληθωρισμό, **Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου**, 'Ο άνασχηματισμός τής κυβέρνησης ■ Έκατό ημέρες άπεργία του 'Επιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού (Συζήτηση) ■ **Λουί Άλτουσέρ**, Τί πρέπει ν' αλλάξει στο Κομμουνιστικό Κόμμα. ■ **Παύλου Ζάννα**, Προβλήματα τής μετάφρασης, **Δ. Α. Σαρδελή**, 'Ιδεολογία και 'Επιστήμη, **Νίκου Χατζηνικολάου**, Ποιό είναι τό άντικείμενο τής ιστορίας τής τέχνης; ■ **Δημ. Πλουμπίδη**, 'Η ψυχανάλυση είναι άνεπιθύμητη στήν 'Ελλάδα, **Σίγκμουντ Φρόυντ**, 'Η «πολιτισμένη» σεξουαλική ήθική και ή νευρική πάθηση στή σύγχρονη εποχή. 'Ορισμοί ψυχαναλυτικών όρων. Έργα του Φρόυντ και έλληνικές μεταφράσεις ■ **Βιβλιοκρισίες**. **Νέα βιβλία - Περιοδικά**.

Μηνιαία επίθεώρηση ■ τεύχος 19 ■ Μάιος 1978 ■ 50 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση, Μάιος 1978, 50 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Μιχάλης Παπαγιαννάκης	Νύξεις με άφορμή τόν πληθωρισμό	2
Δαμιανός Παπαδημητρίου	Ο άνασχηματισμός τής κυβέρνησης	9
(Συζήτηση)	Έκατό ήμέρες άπεργία τού Έπιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού	13
Λουί Άλτουσέρ	Τί πρέπει ν' αλλάξει στό Κομμουνιστικό Κόμμα	28
Παύλος Ζάννας	Προβλήματα τής μετάφρασης	34
Δ. Α. Σαρδελής	Ίδεολογία καί Έπιστήμη	38
Νίκος Χατζηνικολάου	Ποιό είναι τό άντικείμενο τής ιστορίας τής τέχνης	55
Δημήτρης Δ. Πλουμπίδης	Ή ψυχανάλυση είναι άνεπιθύμητη στήν Έλλάδα	60
Σίγκμουντ Φρόυντ	Ή «πολιτισμένη» σεξουαλική ήθική καί ή νευρική πάθηση στή σύγχρονη εποχή	60
	Όρισμοί ψυχαναλυτικών όρων	70
	Έργα τού Φρόυντ καί οι μεταφράσεις στό ελληνικά	72
Γιώργος Καρράς	«Ή εργατική τάξη καί ό ρόλος της στή σημερινή ελληνική κοινωνία» τού Δημ. Σάρλη	79
Έλένη Δημητρίου	«Μαρξισμός καί Ήθική» καί «Άντικουλτούρα»	86
Νέα Βιβλία - Περιοδικά		90

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 300 δρχ., έτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (άερ.): έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 900 ■ Για Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1.000 ■ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ-ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ■ Για ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος Άθήνα

Έκδότης: Δήμος Μαυρομάτης, Ίδιοκτήτης: Σπύρος Δελέγκας, Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης
■ Φωτοστοιχειοθεσία - άναπαραγωγή τών φίλμς: «Φωτοσυνθετική Ε.Ε.» - Λουκάς Γιοβάνης & ΣΙΑ,
Έμμ. Μπενάκη 87α, τηλ. 3636896 ■ Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχοΰ, Στυμφαλίας 8 - Περιστέρι, τηλ.
5719937 ■ Φωτογραφίες: Νίκος Ματινόπουλος, Νέζερ 1, τηλ. 9237655.

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ · διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

Νύξεις μέ ἀφορμή τόν πληθωρισμό

Περί πληθωρισμοῦ ὁ λόγος. Αὐτή τή φορά, ἐδῶ καί κάμποσες ἐβδομάδες, πιά ἔντονα. Ἀφορμές ἢ ἐπιτάχυνση τῆς αὔξεσης τῶν τιμῶν πού διαπιστώθηκε τοῦς τελευταίους μῆνες, ἢ, ὅπως πάντα, κομπή στό ὕψος καί πλουσιότερη ἀπ' ὅ,τι φαίνεται ἢ θεωρεῖται ἐκθεση τοῦ κ. Ζολώτα, τά κάποια (πρῶτα;) μέτρα τῆς κυβέρνησης. Μέτρα νέα καί συσκέψεις, ἀνάμεσά τους καί ἡ πρώτη σύνοδος τοῦ ΣΚΟΠ (Συμβούλιο Κοινωνικῆς καί Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς) μέ συμμετοχή τῶν «παραγωγικῶν τάξεων», ἀναμένονται αὐτές τίς μέρες. Σχετικά πλούσια καί ἡ συγκομιδή ἄρθρων στίς ἐφημερίδες καί τά περιοδικά, λιγότερο πλούσια καί πάντως ἐλάχιστα ἢ καθόλου ἐντυπωσιακή ἢ ἐπέμβαση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων.

Ἀφορισμοί καί σιγουριές ἢ μαζί μιλάμε καί χώρια καταλαβαίνουμε

Στεγνό, βέβαια καί ἄχαρο τό θέμα, ἔτσι τουλάχιστο φαίνεται σέ πολλούς. Εἶναι δέ καί ντελικάτο καί πολιτικά ἐπικίνδυνο, γιατί ἂν ἤθελε κανεῖς νά προχωρήσει σέ σοβαρή κριτική τῶν πληθωριστικῶν φαινομένων μοιραῖα θά ἔθιγε πολλά καί εὐαίσθητα σημεῖα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί ὀργάνωσης. Πράγμα πού σπάνια μεταφράζεται σέ ἄμεσα πολιτικά ὀφέλη. Γιατί σέ μιά κοινωνία πού ροκανίζεται προοδευτικά ἀπό τόν πληθωρισμό (στήν Ἑλλάδα ἐδῶ καί τέσσερα χρόνια), γιά τή διερεύνηση τῶν δυνατῶν διεξόδων δέν ἀρκοῦν βέβαια οὔτε ὁ ἀφορισμός κατά τῶν «υπερβολικῶν ἀπαιτήσεων ὀρισμένων ομάδων» (ποιῶν ἀλήθεια;), οὔτε ὁμως καί οἱ γενικές τοποθετήσεις ὑπερπολιτικοποιημένου χαρακτήρα πού ἀποδίδουν στό κράτος οἰκονομική παντοδυναμία μαζί καί τήν εὐθύνη νά «βάλει ὑπό ἔλεγχο» τά κέρδη τῶν μονοπωλίων (ποιῶν ἀλήθεια;)· ἢ νά ἀνακαταλάβει τή «φοροδιαφυγή τῶν 100 δισεκατομμυρίων» γιά νά πραγματοποιήσει, ὅταν θά βρῆται στά χέρια τῶν «μή προνομιούχων» Ἑλλήνων, τίς ἀφειδώλευτες ὑποσχέσεις τῆς ἡγεσίας τους πρὸς ὅλα τά ἀξιμύθια.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὅταν κανεῖς παρακολουθεῖ τίς πιά συγκεκριμένες ἀναλύσεις, τοποθετήσεις καί προτάσεις πού τείνουν νά ἐξηγήσουν τό συγκεκριμένο πληθωρισμό ἢ νά ἐπιτύχουν συγκράτηση τῶν τιμῶν, ἔχει συχνά τήν αἴσθηση ὅτι μαζί μιλάμε καί χώρια καταλαβαίνουμε: μείωση τῶν δημόσιων δαπανῶν, αὔξησή τους πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις, αὔξηση τῶν δημοσίων ἐσόδων ἢ μείωσή τους πρὸς ὄφελος τῆς α' ἢ β' κατηγορίας, αὔξηση τῶν εἰσοδημάτων τῆς «συμπαθοῦς τάξεως» τῶν α' ἢ β' συμπολιτῶν μας, συμπίεση τῶν κερδῶν τούτης ἢ ἐκείνης τῆς κατηγορίας ἐπιχειρήσεων ἢ ὄλων μαζί, συμπίεση τοῦ κόστους παραγωγῆς, αὔξηση τῆς παραγωγικότητας κ.λπ.

Μιλάμε ἄραγε γιά τά ἴδια πράγματα ἢ ὄχι; Ἄν πάλι ἢ ἀπάντηση εἶναι ναί, τότε μπορούμε γά ἔχουμε διάλογο καί, ἴσως, σημεῖα ἐπαφῆς;

Τό ὅτι μιλάμε, ὅτι πρέπει καί μπορούμε νά μιλάμε, γιά τό ἴδιο πράγμα – δηλαδή τή διαδικασία τοῦ πληθωρισμοῦ – εἶναι κατά τή γνώμη μου ἀδιαμφισβήτητο. Τώρα ἂν χώρια καταλαβαίνουμε αὐτό ὀφείλεται, φυσικά, στό ὅτι οἱ ἀναλύσεις καί οἱ συνεπαγόμενες «λύσεις» πού καθένας προτείνει εἶναι βαριά φορτισμένες ἀπό κοινωνικές καί πολιτικές τοποθετήσεις καί προσανατο-

1. «Ὅποιος ζεῖ κάτω ἀπό τήν πίεση μιᾶς ἀνεξάρτητης οἰκονομικῆς ἰσχύος, ὅταν μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ τήν οἰκονομική ἰσχύ πρὸς ὄφελός του κατά τό πρότυπο τοῦ πρώτου ἐπιτυχόντος σ' αὐτή τή δουλειά (...) Ὑπάρχουν πολλοί... ὄλοι τους ζητοῦν — ἂν ὄχι τί ἄλλο — ἀποζημιώσεις. Ὅλοι ὡς τό φτωχόκοσμο τοῦ Κηφισοῦ πού μαζεῦθηκε ἐκεῖ, στίς συνοικίες τῶν «αὐθαίρετων», ἀπό μακρινές ἐπαρχίες πού ἔμειναν ὑπανάπτυκτες ἢ φτωχές. Ἐφτασαν στήν Ἀθήνα τῆς μεγάλης βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τῶν ἐπιχειρήσεων. Τούς χρειάζονταν ὄλους γιά τήν ἐπέκταση, καί κανεῖς δέν τοῦς εἶπε ὅτι ἔχουν ἐδῶ κάποια δικαιώματα. Οἱ περισσότεροι ζοῦν μέσα σέ κυκλώματα παρασιτικῶν ἐπαγγελμάτων, μέσα σέ ἕνα ἀπέραντο πιά τριτογενή τομέα, πού ἐπιτρέπει τά πάντα. Γιατί δέν θά καταφτάσουν λοιπὸν ἀσθμαίνοντες μπροστά στίς θυρίδες τῶν τραπεζῶν ζητώντας ἀποζημιώσεις γιά ζημιές ἔστω πού δέν ἔπαθαν ποτέ;»

Σπύρος Μονδάνος, «Οἰκονομικός Ταχυδρόμος» φ. 18 (1252), 4.5.78

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ · διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

λισμούς. Καί ἐπιδιώκουν νά τίς καλύψουν ὅσοι, ἀπό τό συνολικό καί σύνθετο φαινόμενο, ὅπως ἡ διαδικασία τοῦ πληθωρισμοῦ, ἀπομονώνουν μερικότερα φαινόμενα ἢ παράγοντες καί δίνοντάς τους προνομιακή ἢ ἀποκλειστική μεταχείριση διεκδικοῦν γιά τίς θέσεις τους μόνο «τεχνικό» ἢ ἀντικειμενικό χαρακτήρα. Ἄλλο τόσο θά ἴλεγα συσκοτίζουν τό θέμα ὅσοι προσφεύγουν σέ ὑπεραφηρημένες, ἀλλά, προσοχή!, «ταξικές» ἀναλύσεις εἴτε γιά νά «νίψουν τάς χεῖρας των», εἴτε γιά ν' ἀφήσουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ἀδυναμία ἀνάμειξής τους στόν καυγά ὀφείλεται στό ὅτι τήν ἐξουσία τήν ἔχει ὁ ἀντίπαλος.

Μήπως ὁμως ἡ τελευταία «καθαρή» αὐτή θέση δέν εἶναι ἡ μόνη πού προφυλάσσει ἀπό τίς «ρεφορμιστικές» αὐταπάτες καί συμβιβασμούς; Μήπως ὁμως πάλι ὀδηγοῦν σέ μιάν ἀποπροσανατολιστική, ἀποκοιμιστική καί, τελικά, ἀπολιτική πολιτική πρακτική, καί «σιγουριά»;

Ἰδιότητα ἔκδοση τοῦ «στασιμοπληθωρισμοῦ»

Ὅσο γιά τόν πληθωρισμό, αὐτός, εἴτε θέλουμε εἴτε ὄχι, μᾶς ἀφορᾷ ὅλους. Ὅταν μάλιστα παρατείνεται καί ὄλοι καταλαμβάνονται ἀπό τήν «πληθωρισμίτιδα» πού καταγγέλει σωστά ὁ κ. Ζολώτας, ἀρχίζουν διαδικασίες ἐπικίνδυνες σέ πολλά ἐπίπεδα. Ἡ συνεχής ἀνακατανομή τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς δύναμης πού ἐπιφέρει ἡ διαδικασία τοῦ πληθωρισμοῦ, ἡ πίστη ὅτι θά συνεχιστεῖ *ad vitam aeternam*, ὀδηγοῦν στήν πίστη ὅτι, μέ κατάλληλους καί ἀνάλογους πρὸς τοὺς ἰσχυρότερους τῆς στιγμῆς τρόπους, εἶναι δυνατή ἡ συμμετοχή ὅλων στήν ἐνλόγου ἀνακατανομή τώρα ἢ ἀργότερα, ἀλλά τό δυνατό συντομότερα. Ἡ γενίκευση τῆς φιλοσοφίας τοῦ «ὄ, τι ἀρπάζουμε»¹ ὀδηγεῖ σέ ἐξαχρείωση καί ἐξαγρίωση τοῦ συνόλου τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀλλά καί πολιτιστικῆς ζωῆς. Καί τότε ὄλοι, ἀκόμη καί ἐκεῖνοι πού ἔχουν «καθαρά» τά χέρια, μεταβαλλόμεστε σέ αἰχμάλωτους μιᾶς διαδικασίας πού μᾶς ξεπερνάει.

Ἄν τά παραπάνω φαίνονται σέ κάποιους κάπως μελοδραματικά, ἄς σκεφτοῦν ὅτι στήν Ἑλλάδα γνωρίζουμε πρὸς τό παρόν μιᾶ ἰδιότυπη ἔκδοση τῆς παγκόσμιας κρίσης τοῦ λεγόμενου «στασιμοπληθωρισμοῦ». Τόν μὲν πληθωρισμό γνωρίζουμε σέ μέγεθος σχετικά μέτριο (13 - 17 % τά τελευταῖα χρόνια, συγκρινόμενα μέ τά 20% καί 30% τῆς Ἰταλίας, τῆς Μ. Βρετανίας, τῆς Ἰσλανδίας κ.λπ.), τῆ δέ στασιμότητα δέν τή δοκιμάσαμε ἀκόμα. Ἡ βιομηχανική παραγωγή ἔμεινε λίγο στάσιμη ἢ ἀνέβηκε μέ ἀργότερους ρυθμούς, ἐνῶ ἄλλοῦ ἔπεσε κάθετα, οἱ ἐπενδύσεις τό ἴδιο, ἡ ἀνεργία τέλος εἶναι, πάντοτε συγκριτικά, ἀκόμα ἐντελῶς δευτερεῶν πρόβλημα. Κανείς καί τίποτε δέν ἐγγυᾶται ὅτι περάσαμε κιόλας «ἀβρόχοις ποσὶ» τῆ φουρτούνα, κάμποσα στοιχεῖα ἀντίθετα εἶναι ἐπίμονα ἀνησυχητικά: Ἡ περίφημη «ἐπενδυτική ἀποχή», ὁ σχετικός μαρρασμός τῶν ἐξαγωγῶν σέ σχέση μέ τίς σταθερά αὐξανόμενες εἰσαγωγές² καί ἰδιαίτερα ἡ συνεχιζόμενη αὐξηση τῶν τιμῶν.

Οἱ τάσεις αὐτές δέν πρέπει νά ὑποτιμηθοῦν, γιά ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους, ἀλλά καί γιατί μέ πρόσφατα στοιχεῖα φαίνονται νά εἶναι σημαντικά δυσμενέστερα ἀπ' τίς μέσες ἐξελίξεις στίς χώρες τῆς ΕΟΚ καί τοῦ ΟΟΣΑ. Καί ἂν αὐτή ἡ διαφορά συνεχίσει νά ὑπάρχει ἢ νά διευρύνεται, ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία κινδυνεύει νά χάσει ὅλες τίς εὐκαιρίες πού θεωρητικά τῆς ἔδινε ἢ τῆς δίνει καί

2. Τελευταῖα στοιχεῖα στήν Καθημερινή, 26/5/78.

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ · Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

ὅλες τίς κατακτημένες θέσεις πού εἶχε μέσα στόν ιδιαίτερα σκληρό «ἐμπορικο-οικονομικό πόλεμο» πού φούντωσε ιδιαίτερα μετά τήν «κρίση» τοῦ 1973.

Ἡ ἐσωτερική ἐξαγρίωση καί ἐξαχρείωση καί ὁ ἐξωτερικός μαρασμός δέν εἶναι μοιραία φτώχεια ποθητῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί... κομματικῶν ἀλλαγῶν, ἀλλά μᾶλλον βαρβαρότητα σέ ὅλα τά επίπεδα, στή σημερινή τουλάχιστον συγκεκριμένη ἐλληνική συγκυρία. Ἐντονη λοιπόν ἡ ἐπιταγή γιά περισσότερη καί ἀνανεωμένη σκέψη καί τόλμη στήν πολιτική, κοινωνική, καθημερινή πρακτική. Καί ὄλο καί πιά ἔντονη ἡ ἀνάγκη γιά συγκεκριμένο διάλογο καί ἀντίλογο καί ξεπέραςμα τῆς ἀφόρητης πιά συνθηματολογίας καί πολιτικολογίας πού ὄλο καί περισσότερο μόνο ἀλλεργικά ἢ ἀναισθησιογόνα ἀποτελέσματα παράγει.

Πληθωρισμός δέν εἶναι μόνο ἡ αὔξηση τῶν τιμῶν

Γιά νά ξαναγυρίσουμε στόν πληθωρισμό, καλό θά ἦταν νά μὴν ξεχνᾶμε μερικά βασικά πράγματα ἂν θέλουμε οἱ συγκεκριμένες κριτικές καί προτάσεις, μερικές ἢ γενικότερες, νά ἔχουν κάποια ἐμβέλεια.

Ἄς ξεκινήσουμε μέ ὀρισμένα γενικά παραδεκτά πράγματα. Συνήθως ὁ πληθωρισμός ταυτίζεται μέ τή συνεχή αὔξηση τῶν τιμῶν, πράγμα πού φυσικά δέν εἶναι λάθος ἀλλά ὄχι καί ἀρκετό γιά νά προχωρήσουμε σέ παραπέρα ἀναλύσεις. Ἡ αὔξηση τῶν τιμῶν εἶναι ἕνας ἀπό τούς σημαντικότερους τρόπους ἔκφρασης τοῦ πληθωρισμοῦ, καί συνάμα ὁ πιά ἄμεσα ἀντιληπτός ἀπ' τόν πολίτη. Ἄν δοῦμε τό φαινόμενο πιά «αὐστηρά», πληθωρισμός εἶναι μιά διαδικασία κατά τήν ὁποία ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ σέ μιά οἰκονομία, τείνει νά εἶναι ὄλο καί πιά μεγάλη ἀπ' τήν ἀξία τοῦ συνόλου τῶν ἀγαθῶν καί τῶν ὑπηρεσιῶν πού εἶναι ἀμέσως διαθέσιμα εἴτε ἀπ' τή ντόπια παραγωγή εἴτε ἀπό εἰσαγωγές ἀπό τό ἐξωτερικό. Ἡ διάσταση αὐτή σέ μιά ἐλεύθερη καπιταλιστική οἰκονομία, ὅπου δηλαδή οἱ ἀγοραπωλησίες καί οἱ εἰσαγωγές – ἐξαγωγές εἶναι ἐλεύθερες, σπρώχνει ἢ ἐπιτρέπει τήν αὔξηση τῶν τιμῶν, ἐκτός ἂν εἶναι δυνατή, πρόσφορη καί ἐπιθυμητή ἡ ἄμεση αὔξηση τῆς παραγωγῆς καί τῆς προσφορᾶς μέ τίς παλιές τιμές. Τό τελευταῖο ἐξαρτᾶται ἀπ' τό ἂν ὑπάρχουν ἀκόμα ὑποαπασχολούμενες παραγωγικές δυνατότητες καί ἀπό τή διάρθρωση τῆς προσφορᾶς. Ἄν ἐλέγχεται «μονοπωλιακά» αὐτή ἡ προσφορά τότε μπορεῖ ἀντί νά μποῦν σέ παραγωγή οἱ ὑπάρχουσες δυνατότητες νά αὔξηθοῦν ἀπλά οἱ τιμές, εἴτε ἐπειδή αὐτό εἶναι ἄμεσα πιά ἐπικερδές, εἴτε γιατί δέν ὑπάρχει ἐμπιστοσύνη στή σταθερότητα καί διάρκεια τῆς αὔξησης στή ζήτηση τῶν προϊόντων, εἴτε γιά ἄλλους στρατηγικούς λόγους.

Ἡ παραπάνω διάσταση ὁδηγεῖ ἐπίσης στήν αὔξηση τῶν εἰσαγωγῶν ἀγαθῶν γιά κατανάλωση ἢ καί γιά ἐπένδυση πρὸς μιά μελλοντική αὔξηση τῆς παραγωγῆς καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ἐπίσης ἂν ἡ αὔξηση τῶν τιμῶν μέσα στή δοσμένη οἰκονομία εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν αὔξηση σέ ἄλλες οἰκονομίες, τότε ὁδηγεῖ καί ἀπ' αὐτόν τό λόγο σέ αὔξηση τῶν εἰσαγωγῶν φθηνότερων ἀγαθῶν καί σέ μαρασμό ἢ μείωση τῶν ἐξαγωγῶν μέ ἀποτέλεσμα αὔξηση τοῦ ἐλλείματος (ἢ μείωση τοῦ περισσεύματος, ἂν ὑπάρχει) τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου.

Ἄς ἀναφερθεῖ παρενθετικά ὅτι σέ οἰκονομίες πού δέν ἔχουν αὐτές τίς ἐλευθερίες ἢ αὔξηση τῆς ποσότητας τοῦ χρήματος σέ σχέση μέ τά ἀγαθά καί τίς

Διὰ γυμνού ὀφθαλμοῦ · διὰ γυμνού ὀφθαλμοῦ

ὕπηρεσιές ὀδηγεῖ σέ πιέσεις γιά μαύρη ἀγορά (μέ ψηλότερες ἀπό τίς νόμιμα ἐπιβαλλόμενες τιμές) καί λαθρεμπόριο (πέρα ἀπό τίς νόμιμα ἐπιτρεπόμενες εἰσαγωγές), ἀνθηση τῆς «παράλληλης» οἰκονομίας, κινήγι τοῦ συναλλάγματος καί ἀναγκαστικά σέ αὐξηση τῶν ποσοτήτων τοῦ χρήματος πού ἀποθησαυρίζονται μέ παραδοσιακοὺς τρόπους (κάτω ἀπό τό στρῶμα...) ἢ μέ καταθέσεις στίς τράπεζες καί τά ταμειυτήρια.

Ἄστυνομικός ἔλεγχος τῶν τιμῶν καί στρατηγική ἐξυγίανσης τῆς οἰκονομίας

Ἔτσι, ἀπό τά παραπάνω ἀπλοποιημένα καί σχηματικά, εἶναι ἤδη φανερό ὅτι δέν μπορούμε νά μιλάμε γιά τήν ἀνοδο τῶν τιμῶν σά μοναδικό καί ξεκομμένο φαινόμενο οὔτε σάν νά ἦταν ἡ πορεία τους καί ὁ ρυθμός της κάτω ἀπό τόν ἀπόλυτο ἔλεγχο καί τό πηδάλιο ἐνός καπετάνιου, ὁ ὁποῖος μέ λίγο καλή θέληση μπορεῖ νά τή σταματήσει ἢ νά τή διατάξει «πρόσω ὀλοταχῶς». Κι αὐτό γίνεται ὅσες φορές ἀπό κάποιον χονδροειδή ὑπερπολιτικισμό, διαδίδεται στόν κόσμο ὅτι τό ρόλο αὐτοῦ τοῦ καπετάνιου παίζει πραγματικά τό Κράτος. Ὅχι ὅτι εἶναι ἀθῶο τοῦ κρίματος ἀλλά ἀπλῶς τά πράγματα δέ συμβαίνουν ἔτσι, ἄν καί πολλές κυβερνήσεις σέ ὅλα τά πλάτη καί μήκη πίστεψαν καί πιστεύουν ὅτι θά μπορούσαν νά τόν παίξουν αὐτόν τό ρόλο μέ σταθερά ἀρνητικά ἀποτελέσματα πού διαπιστώνονται πάντα ἐκ τῶν ὑστέρων. Ὁ ἀστυνομικός ἔλεγχος τῶν τιμῶν εἶτε στίς ἐλεύθερες καπιταλιστικές οἰκονομίες εἶτε... στίς ἄλλες, μακροχρόνια μὲν ἔχει πάντα ἀρνητικά ἀποτελέσματα, βραχυχρόνια δέ μπορεῖ νά ἀποτελέσει λύση ἀναμονῆς, μέχρι νά μποῦν μπροστά οἱ ἀναγκαῖες μεταρρυθμίσεις· λύση ἀναμονῆς ὅμως πού ἔχει κάποια ἀποτελεσματικότητα, καί ὄχι μόνο στή βιτρίνα, σέ οἰκονομίες καί κοινωνίες μέ ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, στίς ὁποῖες περιλαμβάνεται καί ὁ ὑψηλός βαθμός ὀργάνωσης, ἰκανότητες γιά ἀπογραφή καί ἔλεγχο, καί δυνατότητα ἐπιβολῆς καί ἐφαρμογῆς τῶν κυρώσεων πού ἀποφασίζονται.

Οἱ βάσεις γιά σοβαρότερη ἀντιμετώπιση τοῦ πληθωρισμοῦ δέν μπορούν νά μποῦν, βραχυχρόνια καί μακροχρόνια, παρά μόνο ἄν ὑπάρχει ἡ ἀπόφαση νά καταπολεμηθεῖ σταθερά ἡ «διάσταση» πού περιγράψαμε παραπάνω. Αὐτό σημαίνει ἀπό τή μιά μεριά προσπάθεια νά μειωθεῖ τό χρήμα πού κυκλοφορεῖ ἢ, πῖο ρεαλιστικά, νά συγκρατηθεῖ ἡ αὐξηση του. Καί ἀπό τήν ἄλλη, αὐτό σημαίνει πολιτική πού τείνει νά αὐξήσει πῖο γρήγορα τήν ποσότητα τῶν διαθέσιμων ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν πού «προσφέρει» ὁ παραγωγικός μηχανισμός. Καί, πάλι σχηματικά, θά λέγαμε ὅτι ἡ πρώτη προσπάθεια βάζει προβλήματα διαχείρισης τῆς οἰκονομίας καί συνήθως μέ βραχυπρόθεσμοις ἢ μεσοπρόθεσμοις ὀρίζοντες. Ἐνῶ ἡ δεύτερη βάζει προβλήματα ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας στοὺς ἴδιους ἀλλά καί μακροπρόθεσμοις ὀρίζοντες καί μέ σαφή ἀπαίτηση γιά διαρκή ἐκσυγχρονισμό καί ὀρθολογισμό, ὥστε νά μὴ προκαλεῖ μέ τό κόστος της, δυσαρμονίες της καί ἀδιέξοδα στά κυκλώματά της, τήν ἀνάγκη γιά νέο ξεκίνημα στήν αὐξηση τῶν τιμῶν καί τῆς πληθωριστικῆς διαδικασίας.

Μέ μιά τέτοια τοποθέτηση πᾶμε πολύ πῖο μακρυνά ἀπό τή θεωρία τοῦ «καπετάνιου» ἢ καί ἀπό τήν πριμοδότηση ἐνός ἢ δυῶ παραγόντων πού, μέσα

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στό συνολικό σύστημα σχέσεων που προϋποθέτει αυτή ή τοποθέτηση, θά ήταν αναγκαστικά οι «υπεύθυνοι» για τον πληθωρισμό. Για όσους παρακολουθούν τα γραφόμενα γύρω από το θέμα θά πρότεινα ένα είδος παιχνιδιού «έρωτει και άπαντει».

Πώς γίνεται και τό χρήμα που κυκλοφορεί τείνει νά αυξάνεται πιο γρήγορα από τά αγαθά στην αγορά; Όταν εκείνοι που μπορούν νά «δημιουργήσουν» χρήμα τό παρέχουν πέρα από τήν αξία των οικονομικών αγαθών μέ τά όποια οι παροχές τους συνδέουν ή γεννούν. Ποιοί είναι αυτοί; Τό Κράτος και τό πιστωτικό σύστημα (έντονα ελεγχόμενο από τό πρώτο, στην Ελλάδα).

Αντιπαραγωγικότητα και ανορθολογισμός του κρατικού τομέα...

Πώς τά καταφέρνει έτσι τό Κράτος; Όταν ξοδεύει περισσότερα απ' όσα εισπράττει ή όταν εισπράττει λιγότερα απ' όσα ξοδεύει (δέν είναι ακριβώς τό ίδιο πράγμα νά προσαρμόζεις τό στόχο σου στά μέσα σου ή τά μέσα σου - αν είναι δυνατό - στό στόχο σου). Είναι όλα τά έξοδα του Κράτους εξίσου πληθωριστικά; και είναι αυτό πάντα κακό; Δέν είναι πάντα κακό, όταν π.χ. τό κράτος έτσι τονώνει οικονομικές δραστηριότητες που βρίσκονται σέ μαρasmus γιατί για κάποιο συγκυριακό λόγο δέν έχουν αρκετή ζήτηση. Ούτε όλα του τά έξοδα είναι εξίσου πληθωριστικά, ανάλογα μέ τό αν συντείνουν νά δημιουργηθούν στό μέλλον περισσότερα αγαθά. Δέν είναι εξίσου πληθωριστικές οι δαπάνες για επενδύσεις και οι δαπάνες για αύξηση του αριθμού των υπαλλήλων του και αύξηση των άμοιβών τους, ιδίως όταν αυτά γίνονται σέ τομείς όπου ο αριθμός τους είναι ήδη... πληθωρικός. Αλλά και άλλες δαπάνες του είναι πληθωριστικές: οι στρατιωτικές δαπάνες, οι επιχορηγήσεις προς τοῦτο ή εκείνο τον κλάδο ή ομάδα κ.λπ. Μπορεί ή κυβέρνηση νά μειώσει αυτές τις δαπάνες; Σίγουρα ναι, μέ καλύτερη διαχείριση, λιγότερη ελαστικότητα απέναντι σ' αυτούς που τις απαιτούν ή τις υποθάλπουν. Αλλά ή μείωση σέ σημαντικά ποσοστά σημαίνει: πολιτικές και κοινωνικές επιλογές και άνάλογες αντιδράσεις και αποτελέσματα. Και τότε ή κυβέρνηση δέν είναι, φυσικά, μόνη κυρία του παιχνιδιού.

Τά ίδια περίπου ερωτήματα μπορεί κανείς νά θέσει και για όλους τους δημόσιους και παραδημόσιους οργανισμούς, ακόμη και κείνους που παρουσιάζουν ισοσκελισμένα τά έξοδα και τά έξοδά τους ή ακόμη και «κέρδη», γιατί, συχνότατα και σ' αυτή τήν περίπτωση, μερικά βασικά τους έξοδα (επενδύσεις...) ή έξοδα (επιχορηγήσεις...) καλύπτονται από τό Κράτος βαραίνοντας τις δικές του δαπάνες.

Τέλος ως σημειωθεί πως υπάρχει και ή συχνά εμφανιζόμενη λύση: όλες αυτές οι δαπάνες θά μπορούσαν νά μήν είναι πληθωριστικές αν καλύπτονταν από νέα έξοδα. Από ποῦ; Από χώρους τόσο νέους όσο και παλιούς που θά διευρύνονταν ή που θά λειτουργούσαν καλύτερα χτυπώντας τή φοροδιαφυγή. Βεβαίως είναι άποδεκτό και ένδεχόμενα οικονομικά υγιές τό επιχείρημα. Μέ μερικές υπομνήσεις όμως: ένταση των φόρων, όπως και νά κατανεμηθούν ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και ομάδες, έχει σίγουρα επιπτώσεις στο άλλο σκέλος που πρέπει πάντα νά εξετάζεται, δηλαδή τήν άπαραίτητη αναπτυξιακή διαδικασία, ώστε οι επιλογές νά μήν είναι συνθηματολογικές και βολонταριστικές. Τά αναγκαία νέα ποσά από φόρους, αναγκαία για τήν πλήρη κάλυψη των σημερινών αλλά και των μελλοντικών επιθυμητών και προπαγανδίζο-

Δια γυμνού οφθαλμού δια γυμνού οφθαλμού

μένων, δαπανών, δέν είναι δυνατό νά συλληχτοῦν χωρίς ἐπιβαρύνσεις καί ἴσως ὀδυνηρές ἐκπλήξεις καί γιά μεγάλους ἀριθμούς «συμπαθῶν συμπολιτῶν μας», πέρα ἀπό τούς ἐλάχιστους, ὡς γνωστό, μονοπωλιακούς καπιταλιστές. Ἄς βάλουν ἐπιτέλους οἱ πολιτικές δυνάμεις σέ συζήτηση τό κλασικό πιά ἐρώτημα: ποῦ, ποιός, πόσο, πῶς; Ὑπενθυμίζοντας δέ καί τά παραπάνω πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τέτοια ἐξισορροπητική ἐξυγίανση θά ἴπρεπε κάποτε νά πάρει σβάρνα καί τό παραδημόσιο εἴτε μέ αὐξηση τῶν ἐσόδων, εἴτε μέ μείωση τῶν ἐξόδων, εἴτε τέλος μέ σημαντικές αὐξήσεις τῆς παραγωγικότητάς του, εἴτε πιθανότατα καί μέ τά τρία μαζί (ὑγεία, ἀσφάλιση, πρόνοια, παιδεία, ἐπιχειρήσεις κοινῆς ὀφελείας κ.λπ.). Ἄς μπεῖ κι αὐτό σέ συζήτηση μέ τά τρία ἐρωτήματα. Καί μέ στοιχεῖα καί ἀριθμούς καί ἐπιχειρήματα πού γιά τήν ὥρα μόνο ὁ «εἰδικευμένος» τύπος (π.χ. «Οἰκονομικός Ταχυδρόμος») συζητάει. Καί τελευταία ὑπόμνηση: ἔστω κι ἂν μέ δραστικά μέτρα τό Κράτος ἐπιχειροῦσε τέτοια γενικότερη ἐξισορρόπηση στόν τεράστιο δημόσιο τομέα τῆς οἰκονομίας, πάλι αὐτό δέν θά σήμαινε πῶς ὅλα πῆγαιναν καλά καί οἱ πληθωριστικές πιέσεις θά ἔπαυαν. Γιατί, ἂν τό δοῦμε εὐρύτερα τό θέμα, κάτι τέτοιο θά μπορούσε καί νά σημαίνει ἐξισορρόπηση πρὸς τά πάνω, δηλαδή ἀπλή κάλυψη τοῦ ὑψηλοῦ κόστους καί τῆς ἀντιπαραγωγικῆς λειτουργίας τοῦ δημόσιου τομέα, πράγμα πού θέτει τά θεμέλια γιά ἀνάλογα χαρακτηριστικά τῆς ὑπόλοιπης οἰκονομίας, πού κι αὐτή σήμερα φαίνεται νά παρουσιάζει συμπτώματα λαχανιάσματος στήν ἀναπτυξιακή της πορεία. Καί δέν φταῖνε βέβαια γι αὐτό οἱ ἐργατικές διεκδικήσεις.

Καί ὁ στρουθοκαμηλισμός τοῦ ἰδιωτικοῦ

Μπορεῖ βέβαια ἡ σημερινή ἀνεργία νά εἶναι σέ τόσο χαμηλά ἐπίπεδα πού νά προκαλεῖ τά κλασικά προβλήματα πού θέτει στόν καπιταλισμό μιά κατάσταση κοντά στήν πλήρη ἀπασχόληση. Ἄλλά εἶναι εὐκόλο νά δειχθεῖ ὅτι πληθωριστική εἶναι πολύ περισσότερο ἡ συμπεριφορά τῶν ἐπιχειρηματιῶν πού ρίχνουν στίς τιμές τους τό βάρος τῶν αὐξήσεων τῶν ἐργατικῶν ἀμοιβῶν. Ἄλλά καί πάλι ἄς βάλουμε μιά παράφωνη νότα. Αὐτό πού προσθέτουν στίς τιμές τους εἶναι πραγματικά οἱ αὐξήσεις τῶν ἐργατικῶν ἀμοιβῶν ἢ ἄλλες δαπάνες τῆς παραγωγῆς, οἱ φόβοι, οἱ ἐλπίδες, ἡ ἀνικανότητά τους, κατά περίπτωση, στό πλαίσιο τῆς σημερινῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας; Ἐξάντλησαν τίς δυνατότητες πού ὑπάρχουν γιά αὐξηση τῆς συνολικῆς τους, κι ὄχι μόνο τῆς ἐργατικῆς, παραγωγικότητας; Ὡθήθησαν σ' αὐτό ἀπό τήν ἀδήριτη ἀνάγκη τοῦ, ἄλλως ἀπειλούμενου, κέρδους, εἴτε γιατί ἄλλες πηγές κέρδους δέν προσφέρονται, εἴτε ἀπό τό φόβο τῶν Ἰουδαίων ἀνταγωνιστῶν τους;

Ἄς μή συνεχίσουμε τόν κατάλογο. Εἶναι κουτό καί ἀλυσιτελές νά μή θέλει κανεῖς νά δεῖ κι αὐτή τήν ὄψη τοῦ συνολικοῦ προβλήματος. Καί τό συνολικό κοινωνικό κόστος τῆς παραγωγικῆς ἐπιχείρησης αὐξάνεται καί ἡ δυνατότητα τῆς παρέχεται νά μᾶς τό φορτώνει καί ὁ πειρασμός τῆς δίνεται κάθε μέρα ν' ἀφήνει τήν παραγωγή γιά ἐπικερδέστερες (παρασιτικές λέμε ντροπαλά) κομπίνες. Τό γενικότερο κόστος τῆς παραγωγικῆς ἐπιχείρησης, ὅπως καί τῆς ὅλης λειτουργίας τῆς οἰκονομίας μας, βαραίνει κάθε τόσο ἀπό τήν πολυπλοκότητα, τήν ἀντιπαραγωγική διαδικασία καί τήν... ἐλαστική λειτουργία πολλῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους, ἀπό τή συντεχνιακή ὀργάνωση τῶν ἐμπορικῶν

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

κυκλωμάτων και τών παντοειδών συμβούλων, επιβαλλομένων από τό νόμο ή από τή λειτουργία τών δημοσίων υπηρεσιών, από τίς σύγχρονες φεουδαρχίες τής άστικής γής κ.λπ. 'Η δυνατότητά της νά φορτώνει στήν κοινωνία τό κόστος της, διευκολύνεται από τήν ύπαρξη περισσοῦ χρήματος. Καί ό πειρασμός νά τό ρίχνει... Έξω τής προσφέρεται (καί συχνά τόν επιδιώκει) άπό τήν άπίστευτη εύκολία μέ τήν όποία «επεκτείνονται» κάθε χρόνο οί πιστώσεις πού πετυχαίνει άπό ένα πιστωτικό σύστημα πού υποτίθεται ότι ελέγχεται από τό Κράτος πού τοῦ δίνει και τίς γενικές ποσοτικές κατευθύνσεις του. Τέλος, ή παραγωγική επιχείρηση ούτε σέ διαδικασίες αύξησης τοῦ ανταγωνισμού ούτε σέ έκσυγχρονιστική συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου προχώρησε, γιατί τίποτε δέν τήν έβίασε πρὸς τοῦτο, πολλά τήν εμπόδισαν, μαζί δυστυχῶς και οί καλυμμένες άπό άριστερή φρασεολογία αντιδράσεις μικροαστικών και ήμι-παρασιτικών στρωμάτων σέ κίνδυνο.

Στά παραπάνω ἄς προσθέσουμε και τά σημαντικά χρηματικά εισοδήματα πού έρχονται άπό τό έξωτερικό (μεταναστευτικό, ναυτικό, έφοπλιστικό συνάλλαγμα κ.λπ.) και τά μυστήρια τής «υποδόρειας οικονομίας»³ πού καμιά στατιστική δέν καταγράφει και επομένως καμιά άρχή δέν μπορεί νά προσανατολίσει ή νά ελέγξει, και έχουμε έτσι, μικρό, σχηματικό και άσφαλῶς έλλιπές άκόμα, αλλά πάντως κάπως πιο σύνθετο, τό Πορτραίτο τοῦ έλληνοικου πληθωρισμοῦ γιατί άφησα απέξω τό λεγόμενο «εισαγόμενο πληθωρισμό», δηλαδή αὐτόν πού μᾶς στέλνουν μέσω τών εισαγομένων προϊόντων οί ξένες οικονομίες. Καί πού είναι σημαντικός παράγοντας, (μαζί μέ τίς κομπίνες πολλῶν ιμπόρτ-έξπόρτ άετονύχηδων) τής αύξησης τών τιμῶν.

Ανάγκη νέων πρόσανατολισμῶν

'Η ανάγκη για ένα γενικότερο «νοικοκύρεμα» στις σημερινές συγκεκριμένες συνθήκες (άλλά μήπως σ' όποιεσδήποτε «αῤριανές» θά μπορούσε νά άποφευχθεῖ) γίνεται ὅλο και πιο έντονη. Δέν μπορεί νά περιοριστεί μόνο σέ κάποιες επιφανειακές τακτοποιήσεις, ούτε νά συμπυκνωθεῖ σέ άστυνομικά μέτρα, ούτε νά προχωρήσει χωρίς πληροφόρηση, διάλογο και αντίλογο ὅλων τών αντιπροσωπευτικών πολιτικών κοινωνικών και συνδικαλιστικών δυνάμεων πού είναι ελάχιστα παρούσες στο νεότοκο ΣΚΟΠ πού συνέρχεται αυτές τίς μέρες προδικάζοντας έτσι τό ρόλο του περισσότερο σαν άκροατηρίου παρά σαν ὄργανο ζύμωσης και παραγωγής νέων ίσορροπιῶν. Μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο τέτοια συμμετοχή είναι άπαραίτητη και πρέπει νά διεκδικηθεῖ πρωτοβουλιικά και επίμονα, για νά έμβαθυνθοῦν και εμπλουτιστοῦν οί κοινωνικοί και πολιτικοί άγῶνες στήν Ελλάδα. Στόν εύκολο μανιχεισμό τών άμετακίνητα «καλῶν» και «κακῶν» θά πρέπει κάποτε νά αντιπαρατεθοῦν θεμελιωμένες και εξέλισσόμενες θέσεις: πού και ποιά είναι τά «λαϊκά» συμφέροντα, ποιές διεκδικήσεις και άγῶνες έχουν λαϊκό χαρακτήρα και είναι «φορεῖς» μέλλοντος και ὄχι ὀπισθοχώρησης πχ. σέ συντεχνιακές μορφές, πῶς συγκεκριμένα οί πολιτικές άπόψεις και θέσεις παίρνουν ήγεμονικό χαρακτήρα μέ τή γνώση, τή διάκριση και τή σύνθεση τών συμφερόντων τής κοινωνίας και ὄχι μέ τή γλυκιά ή άγχώδη αἰχμαλωσία τους στήν άγκαλιά τοῦ γενικόλογου δογματισμοῦ ή / και στους ύπαρκτους, ίσως, αλλά στενούς και συχνά κλειδομένους ὀρίζοντες τών ὁμάδων πίεσης.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

3. Πού περιλαμβάνει τά εισοδήματα πού δέν εμφανίζονται στις επίσημες στατιστικές. 'Υπολογίζονται περίπου στο 5% τοῦ άκαθάριστου έθνικοῦ εισοδήματος δηλαδή φέτος κοντά στα 50 δισεκατομμύρια. Οί πηγές τους: οί διαφυγές τοῦ τουριστικοῦ συναλλάγματος από τό τραπεζικό κύκλωμα, τά «διαφρέοντα ένοίκια», οί υπηρεσίες πού προσφέρονται, μέ τό άζημίωτο, και δέν δηλώνονται από μεταφραστές, φοροτεχνικούς, δικηγόρους, μηχανικούς, αρχιτέκτονες, οικονομολόγους, εργολάβους, γιατρούς και άλλους ελεύθερους επαγγελματίες, καθώς και άλλοι άνάλογοι μηχανισμοί. «'Η σημαντικότερη ὁμως έπίπτωση τής ύποδορειοῦ οικονομίας είναι ή σημασία της για τήν εκδήλωση ύπερζητήσεως και συνεπῶς για τή διαμόρφωση τών τιμῶν. 'Υποστηρίζουμε ότι ένας από τούς σοβαρότερους πληθωριστικούς παράγοντες τής χώρας είναι ή ύποδορεῖος οικονομία της». Κ.Κόλμερ, «Οικονομικός Ταχυδρόμος» φ. 18 (1252) 4.5.78.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ο ανασχηματισμός τής κυβέρνησης

Τό νά ισχυρίζεται κανείς, στίς μέρες μας, ότι άντλεϊ διδάγματα από τό παρελθόν κατάντησε κοινοτυπία: λίγο-πολύ γιά όλους. Ειδικά γιά τή μεταδικτατορική δεξιά όμως, ό ισχυρισμός αποτελεί μία πραγματικότητα, πού τά τελευταία χρόνια επανειλημμένα επιβεβαιώνεται στήν πράξη.

Τήν πρόσφατη μέσω του ανασχηματισμού προσπάθεια διεύρυνσης τής Νέας Δημοκρατίας πρós τόν χώρο του κέντρου, θεωρούμε, παρά τίς όρισμένες επιφυλάξεις, σάν μία άκόμα επιβεβαίωση. "Όχι βέβαια γιατί αυτή καθ' εαυτή ή δημιουργία μιās κεντροδεξιάς παράταξης θά έφερνε κάτι τό νέο, ή θά άνεδείκνυε ένα πνεύμα φιλελευθερισμού πού διακατέχει ένα μέρος τής δεξιάς, αλλά γιά τήν άλλαγή του τρόπου μέ τόν όποιο αντιμετωπίζονται σήμερα καταστάσεις και διλήμματα γνωστά και στό παρελθόν, του τρόπου δηλαδή μέ τόν όποιο γίνεται προσπάθεια νά ικανοποιηθούν άνάγκες πού διαπερνούν τό σύνολο του άστικού κόσμου.

Καθώς λοιπόν οί τελευταίες εξελίξεις ύπαγορεύονται κατά κύριο λόγο αλλά όχι και μονοσήμαντα από παρόμοιες άνάγκες και όχι μόνο από μία - άναμφισβήτητα ύπαρκτή - ιδεολογική συγγένεια πού μερίδα τής δεξιάς αισθάνεται γιά τό κέντρο, δοκιμάζεται σήμερα ή μετουσίωση σε πραγματικότητα μιās ιδέας πού κατά καιρούς αναδύθηκε στό προσκήνιο τήν τελευταία δεκαεπενταετία, γιά νά θραυτεί όμως και πάλι κάτω από τήν πίεση άντιδράσεων και άνεπαρκειών πού παρουσίαζε ή πολιτική ζωή του τόπου. Οί άντιδράσεις βέβαια δέν έλειψαν και τώρα, καθώς τό έγχείρημα βρήκε άντίθετη όχι μόνον τήν άντιπολίτευση, αλλά και στελέχη τής Ν.Δ., όπως και παράγοντες μέ σημαντική επιρροή στίς εξελίξεις του κέντρου (συγκρότημα Λαμπράκη). Έκδηλώθηκαν λοιπόν μέ τήν πιό προσφιλή μέθοδο στιγματισμού των καταστάσεων, όταν άποσιάζουν τά πολιτικά έπιχειρήματα, τήν άναγωγή τους σε κατηγορίες γνωστές και κατά προτίμηση φορτισμένες μέ άρκετό πάθος κατά τό παρελθόν. Αναβίωσε έτσι λεκτικά τό γνωστό σκηικό τής περιόδου των Ιουλιανών, οί κεντρικοί κατηγορήθηκαν από «άριστερά» γιά νεοαποστασία, οί νεοδημοκράτες από δεξιά γιά προδοσία, και όλα τούτα, όσο άστεία και άν είναι, καθώς έχουν άκόμα κάποια πέραση, έμποδίζουν τό έγχείρημα νά ξεφύγει από τόν χαρακτήρα τής σταδιακής άφομοίωσης προσωπικοτήτων πού έχει εκλάβει, χαρακτήρα πού περιορίζει όμως τήν πολιτική του έμβέλεια. "Αν και είναι λοιπόν ίσως πρόωρο νά μιλάει κανείς γιά κεντροδεξιά, εν τούτοις ή πραγματοποίηση του πρώτου σταδίου τής διεύρυνσης δείχνει τό αύξημένο ειδικό βάρος τής μερίδας εκείνης τής δεξιάς πού τήν επεδίωξε. Μαρτυράει όμως συγχρόνως και τήν έπιτακτικότητα του θέματος.

Τά προβλήματα και ή επίλυσή τους

Οί τελευταίες εκλογές κατέγραψαν μιάν άρκετά δυσάρεστη κατάσταση γιά τή δεξιά, καθώς φάνηκαν νά διαμορφώνονται δύο κυρίως πόλοι προσέλκυσης του εκλογικού σώματος. Γιατί άν ή φωτογραφική θεώρηση των ποσοστών (42% γιά τήν Ν.Δ., 25% γιά τό ΠΑΣΟΚ) δέν στοιχειοθετεί άκόμη σοβαρούς κινδύνους, εν τούτοις στή δυναμική τους πλευρά τά πράγματα εμφανίζονται ιδιαίτερα άνησυχητικά, μιá και ή άργή μέν αλλά σαφής πτώση των ψήφων τής Ν.Δ. συνοδεύεται από μία άντίστοιχα άλματώδη άνοδο (σχεδόν διπλασιασμό) αυτών του ΠΑΣΟΚ. Βέβαια, παρόμοιες τάσεις, καθώς άντιστοιγούν σε ένα -

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Όχι μόνο από πολιτική άποψη - μεταβατικό στάδιο πού διέρχεται ή χώρα, δέν διατηροῦνται ἐπ' ἀόριστον, τά δέ ποσοστά κάπου σταθεροποιοῦνται· ὅμως τό θέμα τοῦ ὕψους τῆς σταθεροποίησης καί τῆς ταχύτητας καί διάρκειας τῆς ἀντίστοιχῆς διαδικασίας δέν ἐπιδέχεται εὐκολες ἀπαντήσεις· ή δεξιά πιθανόν νά κινδυνεύσει στό ἄμεσο μέλλον.

Σ' αὐτά ἤρθε νά προστεθεῖ καί ή κρίση πού ζέσπασε στήν ΕΔΗΚ, καθώς ἔπεσε στό χαμηλότερο ἐκλογικό ποσοστό τῆς ἱστορίας της. Ἡ κατακόρυφη πτώση πού ἦταν συνέπεια τῆς ἰδιότυπης θέσης πού κατεῖχε ή ΕΔΗΚ στήν πολιτική σκηνή, ἀφ' ἐνός μὲν σάν ἀντιπολιτευτικό κόμμα, ἀφ' ἑτέρου ὅμως σάν κόμμα πού εἶχε ἰδεολογικοπολιτικά καλυφθεῖ στά κυριότερα σημεῖα ἀπό τήν πολιτική πρακτική τῆς δεξιᾶς ἀδυνατώντας ἔτσι νά ἀσκήσει οὐσιαστικό ἀντιπολιτευτικό ρόλο· συνοδεύτηκε ἀπό ἐμφανή σημάδια διάλυσης τοῦ κόμματος. Στήν οὐσία ή ἐσωκομματική κρίση πού ἐπακολούθησε διέλυσε τόν ὄχι αὐτόν σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε νά μπορεῖ κανεῖς ἀπό τώρα νά προεξοφλήσει τήν προσεχή πολιτική του ἀνυπαρξία.

Τέθηκε ὅμως κατ' αὐτόν τόν τρόπο τό πρόσθετο πρόβλημα τῆς μελλοντικῆς συμπεριφορᾶς τῆς ἐκλογικῆς βάσης. Ἡ τυχόν μετατόπιση τοῦ μεγαλύτερου μέρους της πρὸς τό ΠΑΣΟΚ θά δξυνε ἀκόμα περισσότερο τήν κατάσταση. Καί ἂν ἴσως ὁ φορέας αὐτός δέν ἔθετε ἄμεσο θέμα ἐξουσίας, ή ἰσχυροποίησή του θά εἶχε παρ' ὄλ' αὐτά τέτοια ἔκταση, πού θά τόν ἔφερνε στά ἴδια περίπου ποσοστά μέ τήν Νέα Δημοκρατία. Στήν περίπτωση αὐτή τά πλεονεκτήματα πού τῆς παρέχει ή ἐνισχυμένη ἀναλογική αὐτόματα θά ἐξαφανίζονταν, καθώς θά ἐξέλιπε τό στοιχείο τῆς σαφοῦς σχετικῆς ὑπεροχῆς πού ἐπιφέρει τήν ἐνίσχυση τοῦ ὑπερέχοντος κόμματος. Τό πρόβλημα τῆς διακυβέρνησης θά ἀπαιτοῦσε πλέον ρυθμιστές καί τέτοιοι δέν θά μπορούσαν νά εἶναι οὔτε ή Ε.Π. οὔτε βέβαια τό ΚΚΕ.

Ἡ προσπάθεια ἀφομοίωσης, ἂν ὄχι ὅλου, τουλάχιστον ἐνός μέρους τοῦ κέντρου ἀποτελεῖ τήν ἀντίδραση τῆς δεξιᾶς, καθώς κρίνεται ἀναγκαῖο νά ἀποκομίσει κι' αὐτή τό μερίδιο της ἀπό τήν ἀναπόφευκτη διάλυση τῆς ΕΔΗΚ. Ἡ ἀνάγκη αὐτή συντελεῖ στήν ἔστω καί προσωρινή ἐγκατάλειψη τοῦ ὄνείρου ἐναλλαγῆς δύο παρεμφερῶν ἀστικῶν συνασπισμῶν στήν ἐξουσία. Οἱ πρόσφατες ἐκλογές ἀπέκλεισαν γιά τήν παρούσα φάση ὄχι μόνο αὐτό τό ἐνδεχόμενο, ἀλλά καί αὐτή τούτη τήν βιωσιμότητα ἐνός δευτέρου ἀστικού κόμματος μέ ρυθμιστικό ρόλο. Τόν θάνατο τῆς ΕΔΗΚ, πού θά μπορούσε κρατώντας ἕνα ὀρισμένο ποσοστό παραδοσιακῶν ψηφοφόρων νά ἀναλάβει ἕναν τέτοιο ρόλο, δέν φαίνεται νά εἶναι πρὸς τό παρόν σέ θέση νά ἀναπληρώσει κάποια ἄλλη (π.χ. σοσιαλδημοκρατική) παράταξη, χωρίς νά συνθλιβεῖ ἀνάμεσα στήν Νέα Δημοκρατία καί τό ΠΑΣΟΚ.

Θά πρέπει πάντως ἐδῶ νά τονιστεῖ ὅτι ή λύση τῆς διεύρυνσης πρὸς τό κέντρο, ή ὁποία προκρίθηκε, δέν ἦταν καί ή μόνη δυνατή. Ὑποστηρίχθηκε λ.χ. ἀπό μία μερίδα τῆς Ν.Δ. καί ή περίπτωση τῆς στροφῆς πρὸς τά δεξιότερα καί συγκεκριμένα πρὸς τήν Ε.Π. μέ ταυτόχρονη σκλήρυνση τῆς πολιτικῆς της. Φαίνεται ὅμως, ὅτι ὁ ἐκ νέου συναγεμῶς ὅλου τοῦ ἐθνικόφρονος κόσμου καί ή ἐπιστροφή στό καθεστῶς τρομοκρατίας καί πολιτικῆς βίας, τό δοκιμασμένο ἀλλά καί ἀποτυχημένο κατά τή δεκαετία τοῦ '60, δέν κρίθηκε (εὐτυχῶς) σάν τό κατάλληλο φάρμακο γιά τήν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων, ἤ, γιά νά ἀκριβολογοῦμε, φαίνεται πῶς τό εἰδικό βάρος τῆς φιλελεύθερης μερίδας (καί ἰδιαίτερα τοῦ Κ. Καραμανλή) ἔπαιξε τελικά τόν καθοριστικό ρόλο. Εἶναι ἐξ ἄλλου γεγονός ὅτι ή πρὸς τό κέντρο διεύρυνση πλεονεκτοῦσε καί ἀπό ἄλλες πλευρές, καθώς ἱκανοποιοῦνται μέσω αὐτῆς καί ἄλλες τρέχουσες ἀνάγκες πού

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

δέν πρέπει απαραίτητα νά θεωρηθοῦν δευτερεύουσες, ὅπως π.χ. ἡ διαμόρφωση μιᾶς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας ἰκανῆς γιά τήν ἐκλογή τοῦ νέου προέδρου τῆς Δημοκρατίας, καθῶς καί ἡ ἐπάνδρωση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ μέ ἀξιόλογο στελεχικό δυναμικό, ἐν ὧνι μάλιστα καί τῆς ἐντάξεως στήν ΕΟΚ.

Ἡ δημιουργία λοιπόν ἐνός βιώσιμου (ἄχι μόνον ἐκλογικά) ἀστικοῦ συνασπισμοῦ ἔρχεται κυρίως νά καλύψει μεσοπρόθεσμα ἕνα σχετικά ἰδιόμορφο πρόβλημα ἐξουσίας πού ἀντιμετωπίζει ἡ χώρα, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιομορφία δέν εἶναι ἀσχετη μέ τήν ἰδιομορφία τῆς ταυτότητας τοῦ ΠΑΣΟΚ σάν ἀξιοματικῆς ἀντιπολίτευσης καί ἐπομένως σάν κόμματος ἐξουσίας. Γιατί ἂν ὁ χαρακτήρας τῆς πολιτικῆς πού ἀκολουθεῖ τό κόμμα αὐτό - κατ' εὐθείαν προέκταση μιᾶς «σοσιαλιστικῆς» θεωρητικῆς σύγχυσης - , ἂν ὁ βιαστικά ἐπιτακτικός ἀλλά καί ἰδιαίτερα ἀσαφῆς χαρακτήρας τῶν ἐναλλακτικῶν λύσεων περί «ἀλλαγῆς» πού προβάλλει, ἂν τέλος ἡ ἀδιάκοπη ἰδεολογική ταλάντευση τῶν μαζῶν πού τό ἀκολουθοῦν ἀνάμεσα στήν κυρίαρχη ἰδεολογία καί τή θέληση γιά «ἀλλαγῆ», ταλάντευση πού τό ἴδιο τό κόμμα ἐνισχύει παρά περιορίζει, καθῶς αὐτή ἐνυπάρχει στήν ἴδια τή πολιτική του, ἂν λοιπόν ὅλα τούτα δέν παρέχουν στόν ἀστικό κόσμο τά ἀπαραίτητα ἐχέγγνα γιά νά θεωρεῖ τό ΠΑΣΟΚ σάν δεύτερο ἀστικό κόμμα ἐξουσίας, ἄλλο τόσο δέν τά παρέχουν καί σέ μᾶς ὥστε νά θεωρήσουμε τό κόμμα αὐτό σάν ἐναλλακτική λύση, ἀντίθετα: νομιμοποιούμεστε νά ὑποστηρίζουμε αὐτό πού ἄχι τυχαῖα διατυπώσαμε προηγουμένως: ὅτι δηλαδή τό ἰδιόμορφο πρόβλημα ἐξουσίας δέν τό ἀντιμετωπίζει ὁ ἀστικός κόσμος, ἀλλά ἡ χώρα στό σύνολό της.

Αὐτοί εἶναι λοιπόν οἱ στόχοι. Πέρα ὅμως ἀπό τίς προθέσεις ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐγχειρήματος δέν θά ἔπρεπε νά θεωρεῖται ἐξασφαλισμένη. Διότι καί ὁ χαρακτήρας του (ἀφομοίωση προσωπικοτήτων καί ἄχι συνεργασία κομμάτων) καί ἡ στάση τοῦ ἀντιπολιτευόμενου τύπου καθιστοῦν ἀρκετά συζητήσιμο, κατά πόσο μία σημαντική μερίδα τῆς ἐκλογικῆς βάσης τοῦ κέντρου θά ἀναγνωρίσει παρ' ὅλη τήν ἰδεολογικοπολιτική κάλυψη τῶν δύο κομμάτων τήν πολιτική της ἐκπροσώπηση νά περνάει τώρα μέσα στή Νέα Δημοκρατία. Ὁ πολυμορφισμός τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐξ ἄλλου ἀσκεῖ πάντα μιάν ἰδιαίτερη ἔλξη, ἰκανή νά γεφυρώσει τήν ἀντικειμενικά μεγαλύτερη ἀπόσταση πού τό χωρίζει ἀπό τούς ψηφοφόρους τοῦ κέντρου. Σ' ὅλα αὐτά ὅμως θά παίξουν ρόλο ἡ ἔκταση τῆς διεύρυνσης καθῶς καί οἱ προσωπικότητες ἀλλά καί τά μεσαῖα στελέχη (ἰδιαίτερα στήν ἐπαρχία) πού θά προσελκυσθοῦν μέχρι τήν ὀλοκλήρωσή της.

Μερικές συνέπειες

Οἱ ἐπιπτώσεις τῆς διεύρυνσης στήν πολιτική ζωή τοῦ τόπου δέν συνίστανται τόσο σέ κάποια ἀλλαγῆ τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία δέν προβλέπεται νά ξεφύγει ἀπό τά γενικότερα πλαίσια πού ἔχουν χαραχθεῖ μεταδικτατορικά, ἐκτός ἴσως ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐνίσχυση τῆς φιλελεύθερης πτέρυγας τῆς δεξιᾶς πιθανόν νά συντελέσει σέ μιᾶ πιο συνεπῆ ἀσκηση τῆς γενικότερης πολιτικῆς της καί στά ἐπί μέρους θέματα. Ἀξίζει ὅμως ἀντίθετα νά σταθεῖ κανεῖς σέ ἕνα ἄλλο θέμα, αὐτό τῆς πόλωσης, τό ὁποῖο ἀρκετά συχνά τελευταῖα κάνει τήν ἐμφάνισή του στόν ἡμερήσιο τύπο, κυρίως μέ τήν μορφή κατηγορίας πού ἀλληλοεκτοξεύεται μεταξύ κυβέρνησης καί ἀντιπολίτευσης. Πρόσφατα μάλιστα μᾶς δόθηκε ἀπό κυβερνητικῆς πλευρᾶς καί ἡ συνθηματολογική της ἐπικάλυψη: οἱ Ἕλληνες χωρίζονται τώρα σέ μαρξιστές καί μὴ μαρξιστές (κατ' ἄλλους: εὐρωπαϊστές-ἀντιευρωπαϊστές). Ὅσο ὅμως κι' ἂν οἱ νέοι διαχωρισμοί

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μοιάζουν προτιμότεροι από τον παλιό εκείνο: κομμουνιστές-έθνικόφρονες, είναι εν τούτοις έξ' ἴσου επικίνδυνοι, γιά τόν άπλό λόγο ότι δέν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. "Άλλο τόσο όμως δέν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα καί οί κατηγορίες τής αντιπολίτευσης, ότι ή κυβέρνηση μέσω τής διεύρυνσης επεδίωξε τήν πόλωση. Γιατί ή τελευταία, αυτό τουλάχιστον προσπαθήσαμε νά υποστηρίξουμε σέ τούτο τό κείμενο, διαφάνηκε σάν τάση ήδη από τήν επομένη των έκλογων, ενισχύθηκε δέ μέ τήν κρίση καί διάλυση τής ΕΔΗΚ, γιά τήν όποία υπεύθυνη δέν ήταν ή δεξιά. Δέν είναι λοιπόν ή διεύρυνση ενέργεια πολωτική, αλλά άπάντηση τής δεξιάς στην διαφαινόμενη πόλωση, μέ σκοπό νά λειτουργήσει πρός όφελός της, καί σάν τέτοια καλούμαστε νά τήν κρίνουμε.

Άπό κεί καί πέρα όμως τό ζήτημα τής πόλωσης δέν λύνεται μέ άφορισμούς. Γιατί άν αυτή τή στιγμή ένα παρόμοιο δίλημμα δέν έξυπηρετεί άντικειμενικά κανένα, τούτο δέν όφείλεται στό ότι ή λέξη περιγράφει μία κατάσταση πού έξ' όρισμοϋ καλούμαστε νά άποφύγουμε, αλλά άντίθετα στό ότι περιγράφει τελείως άνεπαρκώς τή σημερινή κοινωνική πολιτική καί ιδεολογική πραγματικότητα τής χώρας: αυτοί πού τοποθετούνται στόν ένα πόλο, άς τόν όνομάσουμε πόλο τής «άλλαγής», εκτός βέβαια από μαρξιστές, δέν είναι ούτε κοινωνικά όμοιογενείς, ούτε έχουν ξεπεράσει πολιτικά καί πολύ περισσότερο ιδεολογικά αυτήν τήν άνομοιογένεια, καί κυρίως εκπροσωποϋνται στην πλειοψηφία τους από ένα πολιτικό κόμμα μέ τά χαρακτηριστικά πού περιγράψαμε προηγουμένως, τό όποιο άπλως φέρει, χωρίς νά κατορθώνει καί νά συνθέτει, όλα τά στοιχεία πού ή άνομοιογένεια αυτή τοϋ επιβάλλει.

Στό έρώτημα συνεπώς τό σχετικό μέ τίς επιπτώσεις πού θά είχε ή επιτυχία τής διεύρυνσης καί ή συνεπαγόμενη μεσοπρόθεσμη παραμονή τοϋ υπό διαμόρφωση άστικού σχηματισμοϋ στην έξουσία πάνω στην άριστερά καί τό λαϊκό κίνημα γενικότερα, θά πρέπει νά κάνουμε έναν διαχωρισμό.

Όσοι πιστεύουν ότι ή πολιτική τής άριστεράς έχει στην παρούσα φάση σάν άντικείμενο τίς δομές τοϋ κράτους, ή γιά νά μιλήσουμε άλλιώς, όσοι πιστεύουν ότι ή άριστερά πρέπει καί μπορεί νά θέσει σήμερα μέσω συμμαχιών μέ τόν έαυτό της καί μέ τό ΠΑΣΟΚ θέμα έξουσίας, αυτοί θά αξιολογήσουν τήν ένδεχόμενη επιτυχία τής διεύρυνσης άρνητικά, μιά καί συνεπάγεται μία χρονική άπομάκρυνση από τόν σκοπό τους.

Γιά όσους όμως πιστεύουν, ότι προϋπόθεση καί συνάμα κύριος στόχος τής σημερινής πρακτικής τής άριστεράς είναι ή διαμόρφωσή της σέ ζωντανό κοινωνικό όργανισμό, ικανό νά επικοινωνήσει μέ τίς μάζες, γιά όσους θεωροϋν ότι ή προϊούσα άποκοπή τής άριστεράς από τό σημερινό κοινωνικό γίνεσθαι δέν είναι πρόβλημα μέ τή στενή του έννοια πολιτικό, αλλά συνδέεται άντίθετα μέ τήν αδυναμία (καί, γιατί όχι, άπροθυμία) της νά συμβάλλει σέ ότι ο Μάρξ άποκάλεσε «όργάνωση τοϋ προλεταριάτου σέ τάξη», γιά όσους τέλος δέν πιστεύουν ότι ένα άριστερό συνοθύλευμα μέ μόνα όπλα του τήν ψήφο τοϋ λαοϋ καί τόν άντικυβερνητισμό θά ήταν σέ θέση νά διεκδικήσει βάσιμα τήν έξουσία, γι' αυτούς ή τυχόν επιτυχία τοϋ έγχειρήματος άπλως θά διαμόρφωνε τό σχετικά φιλελεύθερο πλαίσιο μέσα στό όποιο θά έπρεπε νά κινηθοϋν, άποτελώντας άν μή τι άλλο μία πίστωση χρόνου γιά άξιοποίηση.

Καί γιά νά καταλήξουμε: ή διεύρυνση δέν άποτελεί δυστύχημα. Τό δυστύχημα είναι ότι Άριστερά πού νά μπορεί νά κινηθεί αυτόνομα καί πρωτοβουλιακά δέν φαίνεται πουθενά.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Με την «άπεργία των 100 ημερών» του Επιστημονικού και Διδακτικού Προσωπικού των (ΕΔΠ) φάνηκε καθαρά ότι το ελληνικό Πανεπιστήμιο περνάει βαθιά κρίση. Αν όμως όλοι εύκολα αποδέχονται ότι υπάρχει κρίση, μεγάλη είναι η διάσταση απόψεων για τις αιτίες της και, κυρίως, για τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για το ξεπέρασμά της. Αλλά και το σχέδιο νόμου που κατέθεσε το Υπουργείο Παιδείας, κάθε άλλο παρά συντελεί στην έξυγιανση της πανεπιστημιακής ζωής, δεδομένου ότι, αν και μονιμοποιεί μέρος του σημερινού ΕΔΠ, απορρίπτει το αίτημα για τον Ένιαίο φορέα. Τέλος καμιά συγκεκριμένη ένδειξη δεν υπάρχει ότι η κυβέρνηση θα προχωρήσει σύντομα στην ψήφιση του Νόμου-Πλαισίου για τα ΑΕΙ.

Στό μεταξύ οι καθηγητές άντεδρασαν με σφοδρότητα ακόμη και στη μερική μονιμοποίηση, με κορυφαία έκδηλωση τη παραίτηση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών ενώ από άλλες μεριές ακούγονται κατηγορίες ότι με την παρεχόμενη μονιμοποίηση θα «υπαλληλοποιηθούν» οι βοηθοί και θα καταστραφούν από επιστημονική άποψη τα ΑΕΙ.

Πώς όμως έχουν ακριβώς τα πράγματα στα ΑΕΙ; Τι όδγησε σ' αυτήν την 100ήμερη άπεργία; Ποιός είναι ο πραγματικός ρόλος των 4.500 βοηθών - επιμελητών; Γιατί αντιδρούν κυβέρνηση και καθηγητές στα αιτήματά τους;

Στις επόμενες σελίδες δημοσιεύουμε συζήτηση μεταξύ μελών του ΕΔΠ που την άπασχόλησαν τα παραπάνω ερωτήματα. Οι συνομιλητές προσπάθησαν να δουν κριτικά την κατάσταση που επικρατεί στο Πανεπιστήμιο, τους λόγους που όδγησαν στην άπεργία, τη στάση της κυβέρνησης και της συντριπτικής πλειοψηφίας των καθηγητών, τη νέα κατάσταση που δημιουργείται με την κατάθεση του νομοσχεδίου για το ΕΔΠ, τα γενικότερα θεσμικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν στα ΑΕΙ.

Στη συζήτηση έλαβαν μέρος ο Φιλάρτος Αλικαρίδης, βοηθός στην Ιατρική Σχολή και σημερινός πρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ, ο Δημήτρης Αντωνιάκης, επιμελητής στο ΕΜΠ, η Άννη Βρυχά πρώην αντιπρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ, βοηθός στο ΕΜΠ (Αρχιτεκτονική), η Τόνια Μοροπούλου μέλος του προηγούμενου Κ.Σ. του ΕΔΠ, βοηθός στο ΕΜΠ (Χημικών-Μηχανικών), ο Αριστείδης Μπαλτάς βοηθός στο ΕΜΠ (Φυσική), ο Γιώργος Πάσχος επιμελητής στη Νομική Σχολή Θεσσαλονίκης, ο Άλκης Ρήγος βοηθός στην Πάντειο, πρώην πρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ, και η Θεανώ Φωτίου βοηθός στο ΕΜΠ (Αρχιτεκτονική), αντιπρόεδρος του Κ.Σ. του ΕΔΠ.

100 ημέρες άπεργίας του Επιστημονικού και Διδακτικού Προσωπικού των Πανεπιστημίων

Άλκης Ρήγος. Για τις ανάγκες της συζήτησης, αλλά και για να κατατοπιστούν όσοι δεν έχουν παρακολουθήσει από κοντά τις εξελίξεις στο Πανεπιστήμιο και ειδικότερα στο χώρο του Επιστημονικού και Διδακτικού Προσωπικού, χρήσιμο θά ήταν ένα σύντομο χρονικό. Γιατί ξέσπασε η άπεργία των Βοηθών - Επιμελητών των ΑΕΙ, που κράτησε 100 μέρες, ποιά ήταν η στάση της κυβέρνησης, που βρίσκονται σήμερα τα πράγματα μετά τη λήξη της; Και ακόμη θά πρέπει να δούμε ποιά ήταν η στάση των συναδέλφων στη διάρκεια αυτής της άπεργίας, πώς την πλαισίωσαν, μέσα από ποιές διαδικασίες κινητοποιήθηκαν.

Ήδη από τα χρόνια της δικτατορίας ο αριθμός των ανθρώπων που εργάζονται ως βοηθοί - επιμελητές στα ΑΕΙ αυξάνει σημαντικά, για να φθάσει σήμερα περίπου στους 4.500. Παράλληλα οι υπηρεσίες που προσφέρουν αλλάζουν σε σχέση με παλιότερα χρόνια. Στις πιο πολλές περιπτώσεις τα μέλη του ΕΔΠ δεν είναι πλέον «βοηθοί» του καθηγητή αλλά επιτελούν σοβαρές διδακτικές λειτουργίες. Ωστόσο, ο ρόλος του ΕΔΠ στα ΑΕΙ δεν είναι κατοχυρωμένος με βάση νέα δεδομένα και τις σύγχρονες ανάγκες του Πανεπιστημίου. Υπόκειται σ' ένα απαρχαιωμένο νομικό καθεστώς που ούτε τα μέλη του ΕΔΠ εξασφαλίζει επαγγελματικά, ούτε άποσαφηνίζει τα διδακτικά και επιστημονικά τους έργα ούτε, τέλος, επιτρέπει τη συμμετοχή τους στη διοίκηση των ΑΕΙ.

Ο κλάδος άμέσως μετά την μεταπολίτευση, με διαφορετικό τρόπο, βέβαια, από σχολή σε σχολή, από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο και από Σύλλογο σε Σύλλογο, τίθεται σε κίνηση, προσπαθεί να οργανωθεί, να εντοπίσει τους στόχους και τα μέσα δράσης. Πρέπει να σημειωθεί ότι προηγούμενα δεν ύπρχε όργάνωση του ΕΔΠ σε πανελλήνιο επίπεδο και συνεπώς το ζήτημα του συντονισμού των διαφόρων Συλλόγων ήταν από τα πιο βασικά. Μετά τη συνδιάσκεψη της Πάτρας και της Κομοτηνής (τό φθινόπωρο του '75), άκολουθεί το 1ο Συνέδριο του ΕΔΠ στην Αθήνα (Μάρς '76) όπου ο όργάνωση του ΕΔΠ παίρνει την τελική της μορφή. Στο μεταξύ με τις άποφάσεις των συνδιασκέψεων και ιδιαίτερα της Κομοτηνής (Νοέμβρης '75) ο κλάδος προσπαθεί να παρέμβει ενεργητικά παίρνοντας συγκεκριμένη θέση πάνω στο πρώτο σχέδιο Νόμου-Πλαισίου για τα ΑΕΙ. Παράλληλα όμως με την όργανωτική μορφοποίηση του κλάδου συγκεκριμενοποιούνται και συνειδητοποιού-

νται ορισμένα προβλήματα σχετικά με το ρόλο και τη λειτουργία του ΕΔΠ. Στά Πανεπιστήμια υπάρχουν πιά περίπου 100.000 φοιτητές ενώ οι καθηγητές, που θά πρέπει να καλύψουν τις τεράστιες διδακτικές ανάγκες των ΑΕΙ, δέν ξεπερνούν τους 600. Είναι φανερό ότι κάποιος πρέπει να καλύψει το τεράστιο αυτό κενό. Και το κενό καλύπτεται εμπειρικά από τους λεγόμενους βοηθούς-έπιμελητές, που στο μεταξύ έχουν πάρει τό όνομα « Έπιστημονικό Διδακτικό Προσωπικό» θέλοντας άφενός να ξεφύγουν από τόν χαρακτηρισμό τους σάν βοηθητικά όργανα των καθηγητών και άφετέρου να τονίσουν τόν ρόλο που έκ των πραγμάτων επιτελούν. Είναι επίσης γνωστό ότι τό άρθρο 16 του νέου Συντάγματος αναγνωρίζει ότι άσκόνη τό πανεπιστημιακό λειτουργήμα όχι μόνο οι καθηγητές αλλά και τό λοιπό διδακτικό προσωπικό, πράγμα που παρέχει νέες δυνατότητες στό ΕΔΠ. Όμως ή κυβέρνηση δέν έχει άκόμη πάρει εκείνα τά μέτρα που θά μπορούσαν να ύλοποιήσουν τή συνταγματική επιταγή.

Σ' αυτή τήν κατάσταση, που πολύ σχηματικά περιγράψαμε, τό Α' Συνέδριο έρχεται να τονίσει τό ρόλο και τό χαρακτήρα του ΕΔΠ στό Έλληνικό Πανεπιστήμιο και να βγάλει τό συμπέρασμα ότι μόνο με άγωνιστικές παρεμβάσεις και κινητοποιήσεις είναι δυνατό να αναγνωριστύν και να κατακτηθύν ένας τέτοιος ρόλος. Συνειδητοποιείται επίσης γενικότερα ότι, για να πετύχει ο άγώνας, χρειάζεται μια συμπάραταξη με τό φοιτητικό κίνημα και τούς άλλους φορείς του Πανεπιστημίου. Η εικόνα ενός Πανεπιστημίου στό όποιο υπάρχουν από τή μια μεριά οι καθηγητές και από τήν άλλη οι «κακοί» φοιτητές που άργά ή γρήγορα, μετά τό πέρας των σπουδών τους θά ένσωματωθούν στό σύστημα, δέν έχει πιά καμιά σχέση με τήν πραγματικότητα. Γιατί, άκόμη ένας παράγοντας ξεπροβάλλει αυτόκλητος στη ζωή των ΑΕΙ, τό ΕΔΠ. Παράλληλα τό σώμα των καθηγητών παρουσιάζει όρισμένες ποιοτικά άξιόλογες ρωγμές, έτσι που δύσκολα θά μπορούσαμε να παραδεχτούμε ότι στό σύνολό τους σήμερα οι καθηγητές είναι εκφραστές τής άρχουσας ιδεολογίας. Τέλος, χάρη και στό φοιτητικό κίνημα των τελευταίων ετών τής δικτατορίας, τό σώμα των καθηγητών άπομυθοποιείται. Η άθθεντία, ή κοινωνική και επιστημονική, του καθηγητή βάλλεται άποφασιστικά και άποκαλύπτεται ή πραγματική εικόνα του Πανεπιστημίου, ξεκομμένου από τά πραγματικά προβλήματα του Έλληνικού λαού, φορέα παραγωγής και άναπαραγωγής τής άρχουσας ιδεολογίας, χωρίς ουσιαστική άυτονομία, κάτω άπό τήν κυριαρχία τής κρατικής έξουσίας. Σ' αυτή τήν άπομυθοποίηση ή ύπαρξη του ΕΔΠ και οι πρώτες του έπιστημάνσεις - κινητοποιήσεις έπαιξαν άποφασιστικό ρόλο.

Η τακτική τής κυβέρνησης σ' όλο αυτό τό διάστημα ήταν ή άκόλουθη: άναβάλλει συνεχώς τήν ψήφιση του Νόμου-Πλαισίου για τά ΑΕΙ, διάφορα σχέδια έμφανίζονται και έξαφανίζονται κάθε τόσο, προσπαθεί να διασπάσει τήν άγωνιστική συμπάραταξη φοιτητικού κινήματος — ΕΔΠ — προοδευτικών καθηγητών και τέλος, με βάση τήν τακτική τής σαλαμοποίησης, προβαίνει σε άποσπασματικές ρυθμίσεις με έπιμέρους νομοθετήματα για θέματα τής εκπαίδευσης, π.χ. τό νόμο για τήν επιστημονική έρευνα, τήν προσπάθεια κατάλυσης του πανεπιστημιακού άσύλου, τό νόμο για τήν τεχνική εκπαίδευση. Είναι φανερό ότι με τόν τρόπο αυτό ή κυβέρνηση προσπαθεί να δημιουργήσει τεχνητές διαφορές, να μεγαλώσει τς ύπάρχουσες, να φέρει σε αντίθεση τούς ανθρώπους που εργάζονται στό Πανεπιστήμιο, είτε είναι καθηγητές, είτε μέλη του ΕΔΠ, είτε παρασκευαστές ή διοικητικοί. Να περάσει τελικά τό συντηρητικό πλαίσιο - μοντέλο έκσυγχρονισμού

που χρειάζεται, όποτε πιά να μην έχει άνάγκη από κανένα Νόμο-Πλαίσιο.

Στό δεύτερο Πανελλαδικό Συνέδριο του ΕΔΠ που συνέρχεται στην Θεσσαλονίκη (Μάης '77) ο κλάδος αλλάζει τακτική: χωρίς να εγκαταλείψουμε τό στόχο για ένα δημοκρατικό Πανεπιστήμιο, για ένα Νόμο-Πλαίσιο δημοκρατικό, άποφασίστηκε να έξειδικεύσουμε όρισμένα προβλήματα, όρισμένα άμεσα επαγγελματικά θέματα, που με βάση τό συσχετισμό δυνάμεων ήταν δυνατό να δικαιωθούν. Τέτοια προβλήματα ήταν ή διεύρυνση του 118/75 για τς έντολές διδασκαλίας και σε μέλη του ΕΔΠ, οι οικονομικές άπολαβές του κλάδου (άύξησης κατωτάτων όρίων, ένιαίο μισθολόγιο, ύπερωριακές άμοιβές, έπίδομα βιβλιοθήκης) κυρίως όμως ή καθιέρωση του « Ένιαίου Φορέα Πανεπιστημιακών Δασκάλων» και ή ένταξη σ' αυτόν όλων των μελών του ΕΔΠ. Στό σημείο αυτό χρειάζονται όρισμένες επεξηγήσεις γιατί ύπάρχουν δύο διαστάσεις του θεσμού του ένιαίου φορέα τόν όποιο διεκδικούμε: ή επαγγελματική και ή επιστημονική σε στενή άλληλεξάρτηση. Τά μέλη του ΕΔΠ ζούν κάτω από ένα καθεστώς άνασφάλειας δεδομένου ότι, ως βοηθοί προσλαμβάνονται με συμβάσεις τριετούς θητείας που είναι δυνατό να φτάσουν ως τά 9 χρόνια και αν στό μεταξύ ο βοηθός δέν έχει κάνει διατριβή βρίσκεται στό δρόμο χωρίς καμιά έξασφάλιση. Επίσης φεύγει και ο έπιμελητής που στά 9 χρόνια δέν θά έχει έτοιμάσει ύφηγηση. Κάτω από αυτό τό καθεστώς άνασφάλειας και προσωρινότητας, όπως είναι φυσικό, δέν είναι δυνατό να άναπτυχθεί επαγγελματική συνείδηση και συλλογική βούληση. Για τούτο άναδειχτηκε τό αίτημα τής μονιμότητας, για να κατοχυρωθούν τά μέλη του ΕΔΠ, και να μπορούσαν να άγωνιστούν για τς γενικότερες θεσμικές αλλαγές στό Πανεπιστήμιο. Σε καμιά περίπτωση ή μονιμότητα δέν άπομονώθηκε, αλλά πάντα προβλήθηκε ταυτόχρονα με τή διεκδίκηση του ένιαίου φορέα. Πρέπει λοιπόν να ξεκαθαρίσουμε ότι δέν ύπάρχουν δύο αίτήματα, τό ένα ξεκομμένο από τό άλλο, αλλά ένα που έχει δύο όψεις. Από τή μια μεριά διεκδικούμε έναν άλλο τρόπο λειτουργίας τής Πανεπιστημιακής Μονάδας που θά ξεκόβει από τό σύστημα όπου ο καθηγητής τής έδρας είναι ο άπόλυτος κύριος του γνωστικού αντικειμένου και του διδακτικού έργου. Δεδομένου ότι για τή δουλειά αυτή είναι ύποχρεωμένος να συνεργάζεται με όρισμένους ανθρώπους, βοηθούς-έπιμελητές, θά πρέπει οι άνθρωποι αυτοί να έχουν λόγο και ή ένθνη στη διεκπεραίωση των διδακτικών λειτουργιών, μια δυνατότητα συμμετοχής στον προγραμματισμό τής διδακτικής και έρευνητικής διαδικασίας. Αυτό τό αίτημα είναι σε γενικές γραμμές ο ένιαίος φορέας που μπορεί να άνανεώσει τόσο τς επιστημονικές όσο και τς διδακτικές διαδικασίες στό Πανεπιστήμιο, να τονώσει τήν ύπευθυνότητα όλων όσων εργάζονται σ' αυτό. Η άλλη όψη είναι ή μονιμότητα: για να έξασφαλιστεί τόσο ή επιστημονική έξέλιξη και ώρίμανση του διδακτικού προσωπικού όσο και ή διδακτική ύπευθυνότητα πρέπει τά μέλη του ΕΔΠ να ζούν σε ένα καθεστώς έξασφάλισης επαγγελματικής, να έχουν μια προοπτική παραμονής στό Πανεπιστήμιο, να μην κρέμεται πάνω από τό κεφάλι τους ή δαμόκλειος σπάθη τής μη άνανέωσης τής θητείας τους ύστερα από ένα όρισμένο διάστημα. Μονιμότητα βέβαια δέν σημαίνει ότι δέν θά ύπάρχουν κρίσεις. Αντίθετα ύποστηρίζουμε ότι ο καθένας, άνάλογα με τήν επιστημονική του ολοκλήρωση, θά έντάσσεται σε κάποια βαθμίδα τής πανεπιστημιακής ιεραρχίας, θά παραμένει σ' αυτήν ως δόκιμος και μετά ένα χρονικό διάστημα (για μάς 3 χρόνια) θά κρίνεται αν είναι ίκανός να παραμείνει στό ίδρυμα.

Τέλος ύποστηρίζουμε ότι ή κρίση δέν θά πρέπει να είναι

αυθαίρετη, αλλά να εξασφαλίζεται και από την άποψη της αντικειμενικότητας και από την άποψη της συλλογικότητας. "Ως τώρα η αυθαίρετη κρίση ενός καθηγητή δεν ήταν δυνατό να εξασφαλίσει καμιά αντικειμενικότητα. Γι' αυτό η συλλογικότητα της κρίσης, με συμμετοχή όλων των φορέων της πανεπιστημιακής μονάδας, καθηγητών, φοιτητών και ΕΔΠ, θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα άλλο, πολύ πιο γόνιμο Έδαφος.

Τά παραπάνω σημεία ήταν εκείνα στα οποία κατέληξαν οι εργασίες του Συνεδρίου της Θεσσαλονίκης. Προστέθηκε επίσης τότε ότι στην περίπτωση που δεν θα μπορούσαμε να κατοχυρώσουμε το σύνολο των αιτημάτων μας, τότε, σάν εναλλακτική λύση, — στοιχειώδη αυτοάμυνα θά'λεγα — θά προτείναμε την άμεση μονιμοποίηση όσων μελών του ΕΔΠ έχουν μιά τριετία στο Πανεπιστήμιο και δύο αυθαίρετες κρίσεις στην πρόσληψη και στην πρώτη ανανέωση θητείας.

Μετά τό Β' πανελλαδικό Συνέδριο της Θεσσαλονίκης τό ΕΔΠ τόσο μ' άφορμή τό Νόμο-Πλαίσιο πού παρουσίασε ή επιτροπή της Κέρκυρας τό καλοκαίρι του 1977 όσο και μέ άφορμή τίς έκλογές πού μάς έδωσαν τή δυνατότητα νά προβάλλουμε στα κόμματα τά αιτήματά μας, συγκεκριμενοποίησε περισσότερο τίς προηγούμενες θέσεις και κατάφερε νά προβληθούν ευρύτερα. Καί φτάνουμε έτσι στό Πανελλαδικό Συμβούλιο των Αθηνών τό Γενάρη του 1978 όπου ο κλάδος, εμπρός στην πλήρη άδιαφορία της κυβέρνησης για τά αιτήματά μας, αποφασίζει νά τά διεκδικήσει αγωνιστικά. Οί ζυμώσεις μέσα στα Πανεπιστήμια επί τριάμισι χρόνια, οί παλινωδίες της κυβέρνησης και τό άγχος ενός μεγάλου αριθμού συναδέλφων πού θά έπρεπε νά φύγουν από τό Πανεπιστήμιο ως τά τέλη του '78, γιατί είχαν συμπληρώσει τά έννια χρόνια θητείας, δημιουργούν ένα κλίμα πρόσφορο για τή μαζική κινητοποίηση.

Πρώτη φάση κινητοποίησης ήταν μιά εξαήμερη προειδοποιητική άπεργία πού, αποφασίστηκε αφού προηγούμενα είχαν δοθεί στην κυβέρνηση όλες οι δυνατότητες νά ρυθμίσει τό θέμα, έστω νά τό συζητήσει υπεύθυνα. Τό βασικό σύνθημα της άπεργίας ήταν «μονιμοτητα-ενιαίος φορέας». Τό ύπουργείο τήν παραμονή της άπεργίας, και για πρώτη φορά, έκανε μιά δήλωση στην όποία αναγνώριζε, άόριστα βέβαια, ότι υπάρχουν προβλήματα στο ΕΔΠ, και ότι ή κυβέρνηση θά τά ρυθμίσει σύντομα μέ νόμο πού θά έτοιμάσει ως τό τέλος του Φλεβάρη.

Η εξαήμερη άπεργία είχε καθολική έπιτυχία. Ήταν άπόλυτα μαζική, συσπειρώσε τό σύνολο των συναδέλφων και έδειξε τόν τεράστιο ρόλο πού διαδραματίζει τό ΕΔΠ στο Πανεπιστήμιο μιά και συμπάραλισε όλη τήν ζωή του. Ή άπεργία έδειξε πρακτικά ότι Πανεπιστήμιο χωρίς ΕΔΠ δεν μπορεί νά λειτουργήσει, ότι τό ΕΔΠ δεν ήταν άπλά βοηθητικό εργαλείο των καθηγητών αλλά ουσιαστικό στοιχείο. Καί αυτά τά πράγματα φάνηκαν άκόμη πιο καθαρά όταν ή άπεργία συνεχίστηκε ύστερα από τήν πλήρη άρνηση της κυβέρνησης νά προβεί σε συγκεκριμένα μέτρα. Σε κάποια φάση παρουσίασε ένα σχέδιο νόμου τό όποιο ήταν από κάθε άποψη άπαράδεκτο, δεδομένου ότι στην ουσία έδιωχνε σταδιακά όλο τό ΕΔΠ από τό Πανεπιστήμιο. Αλλά όμολογουμένως τό άπαράδεκτο αυτό νομοσχέδιο λειτουργήσε ευεργετικά: υπήρξε πιο μαχητική και μαζική κινητοποίηση εναντίον του, για πρώτη φορά οί συνελεύσεις στις σχολές ξεπερνούν τά 80 μέ 90% των μελών του κλάδου. Για τή μαζικότητα της άπεργίας συνεργούν ή άπόφαση, για τήν περικοπή των μισθών (μέσα Μάρτη), ή προσπάθεια του Ύπουργείου Προεδρίας νά ποινικοποιήσει τήν άπεργιακή κίνηση και οί συνδυασμένες προ-

σπάθειες ύπουργείων Συντονισμού, Προεδρίας και Παιδείας νά κάμψουν τόν άγώνα μέ εφαρμογή του νόμου 643/77 «περί συνδικαλισμού των Δημοσίων Ύπαλλήλων», πού καμιά σχέση δεν μπορεί νά έχει μέ πανεπιστημιακούς δασκάλους πού άσκούν δημόσιο λειτουργήμα συνταγματικά κατοχυρωμένο. Τό συνολικό αποτέλεσμα ήταν όλόκληρος ό κλάδος νά συνειδητοποιήσει καλύτερα και τήν κατάσταση κρίσης του ελληνικού Πανεπιστημίου και τά ιδιαίτερα προβλήματά του, νά συνειδητοποιήσει επίσης ότι είναι σε θέση νά κάνει Πανελλαδική μαζική άπεργία μέ τέτοιο κοινωνικό και πολιτικό αντίκτυπο, πράγμα καθόλου αυτόνοτο προηγούμενα.

Στό σημείο αυτό της άπεργιακής κινητοποίησης μπαίνει τό ζήτημα συμπάραταξης, στην πράξη και όχι διακηρυκτικά, και των άλλων παραγόντων της πανεπιστημιακής κοινότητας. Έτσι, αρχίζει ή άποχή των φοιτητών από τά μαθήματα πού αντικειμενικά στέκουν δίπλα στον άγώνα του ΕΔΠ. Παράλληλα όμως δημιουργούνται πολλά προβλήματα μέ τούς καθηγητές. Βλέπουμε ότι πολλοί καθηγητές πού πριν τρεις τέσσερις μήνες είχαν πολύ εύκολες και άνέξοδες τίς διακη-

ρύξεις, αυτή τη στιγμή που η κατάσταση είχε οξυνθεί και τα προβλήματα, χάρη στον άπεργιακό αγώνα, είχαν συγκεκριμενοποιηθεί, είτε κάνουν πίσω είτε περνάνε στην άπέναντι όχθη είτε έρχονται σε αντίθεση με δικές τους, παλιότερες, θέσεις, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε και τις φωνές που περήφανα όρθώθηκαν συναγωνιστικά στον αγώνα μας. Έπίσης, από πολλές και έξωπανεπιστημιακές πλευρές, γίνεται ένας αγώνας να διαβληθούν τα αίτια της άπεργίας, οι στόχοι να χαρακτηριστούν κορπορατιστικοί. Μας λένε ότι δεν ένδιαφερόμαστε παρά πώς θα μονιμοποιήσουμε τη θέση μας στο Πανεπιστήμιο και όχι για το ίδιο το Πανεπιστήμιο και τους θεσμούς του. Ίδιαίτερα για το θέμα των καθηγητών και τον ουδετεροποιημένο ρόλο τους που φάνηκε και στην άπεργία μας. Χαρακτηριστικό ότι σε σύνολο 600 περίπου καθηγητών των ΑΕΙ έκείνοι που πήρανε θέση δημόσια θετικά ή άρνητικά, που αισθάνθηκαν την ανάγκη να πάρουν θέση υπεύθυνη για ένα τόσο κρίσιμο πρόβλημα που άφορα την τύχη του ίδιου του Πανεπιστημίου, δεν ξεπέρασαν τους 20 - 30.

Γιά να κλείσω αυτό το σύντομο χρονικό της κινητοποίησης του ΕΔΠ, που όδηγησε στο νομοσχέδιο που άνηγγειλε η κυβέρνηση και στην άναστολή της άπεργίας, θά ήθελα να τονίσω μερικά σημεία. Τό πρώτο είναι ότι καταφέραμε να κερδίσουμε με τό μέρος μας ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης, που χάρη στην άπεργία κατάλαβε ότι τό Πανεπιστήμιο πάσχει και μάλιστα πολύ σοβαρά, ότι χρειάζονται ριζικά μέτρα για την άνάπασή του και όχι τά γνωστά κυβερνητικά ήμίμετρα. Τό δεύτερο είναι ότι κατάφερε να συσπειρώσει τον κλάδο, να τον όργανώσει και να εκλαϊκεύσει τά προβλήματα του Πανεπιστημίου. Φάνηκε έτσι, και κυρίως στους ίδιους τους πανεπιστημιακούς φορείς, ότι τά ΑΕΙ βρίσκονται σε κρίση. Φάνηκαν επίσης και οι βαθύτερες αιτίες της κρίσης αυτής. Τρίτο είναι ότι τά ίδια τά μέλη του κλάδου, όλοι μας, δεν είναι πιά τά ίδια με αυτό που ήτανε στις 20 του Φλεβάρη, ούτε επίσης τά αίτια έχουν τό ίδιο νόημα που είχαν πριν άρχισει η άπεργία. Στην άρχή πολλοί ίσως να μην είχαν άκομη καταλάβει τη στενή σχέση που υπάρχει άνάμεσα στον ένιαίο φορέα και την μονιμότητα. Γι' αυτό άλλωστε, στην πορεία της άπεργίας, τό κεντρικό σύνθημα «μονιμότητα - ένιαίος φορέας» μετατράπηκε από μόνο του σε «μονιμότητα μέσα σε ένιαίο φορέα».

Αυτά είναι σημεία που νομίζω ότι θά βάλουν τη σφραγίδα τους στις εξελίξεις στα ΑΕΙ. Και πάνω άπ' όλα η παραδοχή ότι υπάρχει πιά ένα συνειδητοποιημένο σώμα πανεπιστημιακών δασκάλων, όργανωμένο, κατοχυρωμένο στην κοινή συνείδηση και άποφασισμένο, που κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει τη σημασία του και που έγγυάται μία άλλης μορφής σταθερότητα στη συνέχιση των αγώνων για ένα δημοκρατικό Πανεπιστήμιο.

Πάσχος Γιώργος. Θά ήθελα να διαφωνήσω σε μερικά σημεία της εισαγωγής του "Άλκη Ρήγου, κυρίως για να ένοχοποιηθούν κάποιοι μύθοι που έχουν μεγάλη διάδοση.

Καταρχήν θέλω να τονίσω ότι πρέπει να έννοήσουμε τό Πανεπιστήμιο σαν τό κεντρικότερο τμήμα του κρατικού σχολικού μηχανισμού που μέσα του εκφράζονται οι έντάσεις της ταξικής πάλης μ' ένα τρόπο ιδιότυπο που επίσης θά πρέπει να τον ξεετάσουμε προσεκτικότερα άπ' όσο μέχρι τώρα τό έχουμε κάνει. Υποστηρίζεται π.χ. ότι τά ΑΕΙ είναι ξεκομμένα από τά προβλήματα του τόπου. "Αν όμως ξεετάσουμε τό ζήτημα προσεκτικότερα θά δούμε ότι φυσικά ποτέ τά Πανεπιστήμια δεν είναι ξεκομμένα από τά προβλήματα του

τόπου. Και για την έλληνική κοινωνία ισχύει ό,τι για όλες τις άστικές κοινωνίες: η συνολική κοινωνική άναπαραγωγή δεν είναι μόνο άναπαραγωγή των οικονομικών δομών αλλά είναι και άναπαραγωγή ιδεολογιών που νομιμοποιούν τις σχέσεις έξουσίας ένγένει. Με αυτή την γενική μήτρα πρέπει να ξεετάσουμε παραπέρα και τις σχέσεις έξουσίας που επικρατούν μέσα στα ΑΕΙ. Και δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι από τη μία μεριά υπάρχουν κάποιοι καθηγητές που πριν από τό 1974 ή τό 1967 δεν συμμετείχαν στην ταξική πάλη, και που μετά τό 1974 άποφασίζουν να συμμετέχουν. Στην πραγματικότητα η ταξική πάλη ύπήρχε και σε επίπεδο καθηγητών τό '67 ή τό '74 και στη διάρκεια της δικτατορίας μέσα στα Πανεπιστήμια μας. Συνεπώς, θά πρέπει να συμπεράνουμε ότι, στην άναπαραγωγή και διασφάλιση της κυρίαρχης ιδεολογίας μέσα στο Πανεπιστήμιο, τό σώμα των καθηγητών συμμετέχει με τους όρους ιδεολογικής ταξικής πάλης. "Όχι όμως μόνο αυτό. Στην παραγωγή και άναπαραγωγή, με διαφοροποιήσεις από σχολή σε σχολή, συμμετέχει "χάρη" στη συγκεκριμένη δουλειά του και τό ΕΔΠ. Δεν έχουμε λοιπόν τους καθηγητές από τη μία μεριά που στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι συντηρητικοί και κάποιο ΕΔΠ μονοσήμαντα ριζοσπαστικό, δημοκρατικό από την άλλη. Η άναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας πραγματοποιείται και από τό ΕΔΠ, και πρώτα άπ' όλα με την κατοχυρωμένη ή μη κατοχυρωμένη διδασκαλία του, με τη συμμετοχή του δηλαδή στις διδακτικές διαδικασίες. Συγχρόνως εκφράζεται η παλεύει να εκφραστεί και στη συνδικαλιστική του δράση. Αυτή την αντίφατική διαδικασία μέσα στον κλάδο δεν πρέπει να την ξεχνάμε. "Ίσως θά έπρεπε, λοιπόν, να δούμε κάπως πιο συγκεκριμένα τό ιδεολογικό περιεχόμενο της δουλειάς που προσφέρει τό ΕΔΠ στα Πανεπιστήμια, δουλειά που αντίστοιχεί σε άνικανοποίητες μέχρι τώρα διεκδικήσεις του κλάδου.

Με βάση τά παραπάνω ύποστηρίζω, λοιπόν, ότι η κυρίαρχη αντίφαση στα ΑΕΙ δεν θέτει από τη μία τους καθηγητές και από την άλλη τό ΕΔΠ και τους φοιτητές. Η κυρίαρχη αντίφαση στα Πανεπιστήμια εκπηγάει από τη σχέση έξουσίας άνάμεσα σε διδάσκοντες και διδασκόμενους. Και οι σχέσεις έξουσίας που υπάρχουν στο έσωτερικό της πλευράς των διδασκόντων δεν είναι παρά ποικιλόμορφα ύποπροϊόντα αυτής της βασικής, κυρίαρχης σχέσης έξουσίας. "Έτσι, ξεκινώντας άπ' αυτές τις σκέψεις νομίζω ότι πρέπει να ξανακοιτάξουμε, δηλαδή να προσπαθήσουμε ν' αναλύσουμε και να έξηγήσουμε με κριτικά τις σοβαρές αδυναμίες και αντιφάσεις που παρουσίασε ο κλάδος πρόσφατα με τις συγκεκριμένες άπεργιακές επιλογές του, καθώς και ν' άναζητήσουμε τά αίτια που όδηγησαν σ' αυτές.

Τόνια Μοροπούλου. Κατά τη γνώμη μου τό πρόβλημα δεν είναι πώς συνεργεί τό ΕΔΠ, παρέχοντας όρισμένες γνώσεις στους σπουδαστές, στην άναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας. "Αν δούμε ιστορικά τό θέμα πριν τό 1974, δηλαδή πριν άκόμη ύπάρξει θέμα συμμετοχής στην εκπόνηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, και άλλων φορέων έκτός από τους καθηγητές, τό ΕΔΠ είχε ρόλους καθαρά προαποφασισμένους. Μετέφερε προκαθορισμένες από τους καθηγητές γνώσεις και τις μετέφερε μ' ένα τρόπο καθαρά άντιγραφής. "Επομένως τό μόνο που μπορούσε να ύπάρχει μέχρι τότε στη συνείδηση του ΕΔΠ ήταν ένα είδος αντίδρασης σ' αυτήν την κατάσταση πραγμάτων που τό προόριζε να άντιγράψει άπλως και να μεταφέρει τά συγγράμματα των καθηγητών, γενικά τις προκαθορισμένες γνώσεις: τό ΕΔΠ ήταν πλασμένο άκριβως για αυτό τό ρόλο. Δεν

συμμετείχε στο κέντρο λήψης αποφάσεων. Και για τούτο ήταν και απόλυτα εξαρτημένο. Αυτός ο πρακτικός ρόλος του ΕΔΠ δημιουργούσε και τις συνθήκες εκείνες που τό δδηγοῦσαν στό νά αντιδράσει στήν ἴδια του τήν ἐξαθλίωση. Ἀπό κεί και πέρα ἄρχισε ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἐξουσίας τῶν καθηγητῶν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό φοιτητικό κίνημα στά χρόνια τῆς δικτατορίας κατά κάποιο τρόπο συνδέθηκε μέ τό ΕΔΠ μέ τήν ἔννοια ὅτι και οἱ φοιτητές ἀμφισβήτησαν τό περιεχόμενο σπουδῶν και τοὺς θεσμούς τοῦ Πανεπιστημίου. Ἄνοιξε μεταξύ τους ἔτσι ἕνας διάλογος. Πράγμα που ἐνίσχυσε τή δυνατότητα τοῦ ΕΔΠ νά ἐκφράσει τήν ἀντίθεσή του στό πανεπιστημιακό καθεστώς και νά διεκδικήσει συμμετοχή στή λήψη τῶν αποφάσεων.

Στή γενικότερη συγκυρία τῆς μεταπολίτευσης, όταν ἄρχισαν νά ἀνοίγονται οἱ ἄσκοι τοῦ Αἰόλου, όταν τό σύνολο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἄρχισε νά διεκδικεῖ βαθιές πολιτικές και κοινωνικές ἀλλαγές στήν προοπτική τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ και τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἦταν πολύ φυσικό και τό ΕΔΠ νά συμπαραταχθεῖ μέ τό σύνολο τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων. Και στό Πανεπιστήμιο και στό συνολικό πολιτικό ἐπίπεδο τοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νά ἐκφράσει τήν ἀμφισβήτησή του. Και τήν ἐξέφρασε. Οἱ στόχοι τοῦ ΕΔΠ, μετά τήν πρώτη ρευστή μεταδικτατορική περίοδο, που ξεκαθαρίστηκαν κάπως στό πρῶτο Πανελλαδικό Συνέδριο ἀφοροῦσαν τόν πολιτικό και κοινωνικό ρόλο που ἤθελε νά παίξει στό Πανεπιστήμιο. Γιατί, παράλληλα, ἡ γενικότερη ἀνάγκη ἐκσυγχρονισμοῦ δδῆγησε τό ΕΔΠ στίς αἰθουσες διδασκαλίας. Ἔτσι, χάρη σ' αὐτή τή δυνατότητα, τήν ἀντικειμενική κατάσταση, τό ΕΔΠ διεκδίκησε ἀφενός τήν ἐπιστημονική του ἐξέλιξη και ἀφετέρου τήν ἀγνώριση τοῦ διδακτικοῦ του ἔργου. Ἐπειδή ὅμως τά αἰτήματα αὐτά προσέκρουσαν στήν ἀντίδραση, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τῶν καθηγητῶν, τό ΕΔΠ συνειδητοποίησε ὅτι τά πάντα μέσα στό Πανεπιστήμιο ἐξαρτιόνταν ἀπό τόν καθηγητή, ἀπό τό σύστημα τῆς ἔδρας, δηλαδή ἀπό τίς ἀσφυκτικές δομές που ἐπικρατοῦσαν στό Πανεπιστήμιο.

Ἡ συνειδητοποίηση αὐτῆς τῆς κατάστασης θεσμῶν και δομῶν στά ΑΕΙ ἔφερε μιᾶ δεύτερη: ὅτι χωρίς νά κατοχυρωθεῖ ἐπαγγελματικά και ἐπιστημονικά τό ΕΔΠ εἶναι ἀδύνατο νά ἀναγνωριστεῖ ὁ γενικότερος ρόλος του, ὁ διδακτικός και ἐπιστημονικός του ρόλος στά Πανεπιστήμια, πράγμα που ἐκφράστηκε και στό Α' Πανελλαδικό Συμβούλιο στά Γιάννενα. Ὅμως στά Γιάννενα, τά αἰτήματά μας ἀπό πλευρᾶς τακτικῆς τοποθετοῦνταν ἀκόμη σφό γενικό ἐπίπεδο τοῦ Νόμου-Πλασίου παραβλέποντας ὅτι ἀνάμεσα σέ ἕνα δημοκρατικό Νόμο Πλαίσιο και στή σημερινή κατάσταση στέκουν φραγμός ἡ ἐξουσία τοῦ καθηγητῆ και ὁ θεσμός τῆς ἔδρας. Και ἀκριβῶς τό σπάσιμο αὐτῶν τῶν φραγμῶν ἐκφράζει ἡ τελική διαμόρφωση τῶν αἰτημάτων μας γιά μονιμότητα και ἐνιαῖο φορέα που παρέχουν τήν ὑλική βάση γιά τήν ὀλοκληρωτική ἀνάπλαση τοῦ πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ.

Μ' αὐτά θέλω νά τονίσω ὅτι χωρίς ἡ κοινωνική προέλευση-ταυτότητα τοῦ ΕΔΠ νά εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ δημοκρατική-ριζοσπαστική, χάρη στίς ἱστορικές συγκυρίες δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις νά παίξει ἕνα εἰδικό ρόλο στό Πανεπιστήμιο. Βέβαια ὅλες αὐτές οἱ ἐξελίξεις κρίνονται. Και μπορεῖ νά κριθοῦν και σήμερα μέ τήν ἀναγνώριση ἀπό τό νομοσχέδιο που ἀναγγέλθηκε μιᾶς κάποιας μονιμότητας και κατοχύρωσης τοῦ ΕΔΠ.

Ὡστόσο αὐτή ἡ μονιμότητα εἶναι ἀμφιλεγόμενη. Δηλαδή ἡ θά εἶναι ἡ ἀρχή γιά τήν παραπέρα προώθηση τῶν θέσεών μας και τήν ἀναγνώριση τοῦ ἐνιαῖου φορέα ἡ θά εἶναι ἕνας θεσμός

κυκλοφοροῦν σέ λίγες μέρες

ΝΙΚΟΥ ΜΟΥΖΕΛΗ

**Νεοελληνική κοινωνία:
ὄψεις ὑπανάπτυξης**

GUY BURGEL

**Ἀθήνα, ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς
μεσογειακῆς πρωτεύουσας**

ΕΞΑΝΤΑΣ

ΕΚ 1978
Χειμῶνας

**ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Διευθυντής: Δρ. ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΛΑΣ

1. ΤΣΑΡΑΣ ΡΑΪΚΡΟΦΤ

Ἀναλυτικό λεξικό

Ψυχαναλυτικῶν ὄρων

2. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ

Διχασμένος ἑαυτός

3. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ

Ἡ πολιτική τῆς οἰκογένειας

4. ΕΡΙΚ ΕΡΙΚΣΟΝ

Ἡ παιδική ἡλικία και ἡ κοινωνία

5. ΝΤ. ΒΙΝΝΙΚΟΤ

Τό παιδί, ἡ οἰκογένεια και ὁ ἐξωτερικός του κόσμος

6. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ

Ὁ ἑαυτός και οἱ ἄλλοι

7. ΡΟΝΑΛΝΤ ΝΤ. ΛΑΙΝΓΚ

Ἡ πολιτική τῆς ἐμπειρίας και Τό πουλί τοῦ παραδείσου

8. ΑΝΝΑ ΦΡΟΥΝΤ

Τό ΕΓΩ και οἱ μηχανισμοί ἄμυνας

9. ΑΝΝΑ ΦΡΟΥΝΤ

Ὁμαλότητα και παθολογία στήν παιδική ἡλικία

10. ΝΤ. ΒΙΝΝΙΚΟΤ

Τό παιχνίδι και ἡ πραγματικότητα

ΕΚ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ 3 ΑΘΗΝΑ Τ.Τ. 142 Τηλ. 360.32.34

όπου τά πάντα θά κρίνονται από τήν παντοδύναμη έξουσία του καθηγητή, μόνου κυρίαρχου τής έδρας. Υπάρχει συνεπώς ό κίνδυνος όχι μόνο νά μή πάμε μπροστά αλλά και νά χάσουμε ό,τι κατακτήθηκε ως τώρα αν δέν αναπτυχθεί ή απαιτούμενη δυναμική στό κίνημα του ΕΔΠ. Έτσι, ή μονιμότητα πρέπει νά συνεχίσει από τή μεριά μας νά τίθεται σέ συνάρτηση μέ τόν ενιαίο φορέα πού θά μπορέσει νά κατοχυρώσει τή συμμετοχή μας στην αναμόρφωση των σπουδών, στην ανακαμρφωση των μεθόδων διδασκαλίας, μέ τις γενικότερες επιστημονικές και διδακτικές λειτουργίες στό Πανεπιστήμιο, πράγμα πού σημαίνει μιά πρακτική άτυπων κατακτήσεων πού θ' ανοίγει τό δρόμο, από καλύτερες θέσεις, στην προώθηση των θεσμικών αλλαγών. Θέλω νά προσθέσω λίγες σκέψεις πού άφορούν τήν ιστορία τής ανάπτυξης τής συνδικαλιστικής πάλης του ΕΔΠ.

Μιά πρώτη διευκρινιστική παρατήρηση σχετικά μέ τή συμμετοχή του ΕΔΠ στην αναπαραγωγή τής κυρίαρχης ιδεολογίας πού έλεγα προηγούμενα: ακόμη και τήν εποχή πού τό ΕΔΠ άσκούσε καθαρά βοηθητικά διοικητικά καθήκοντα, ακόμη και τότε, συμμετείχε σ' αυτήν τήν αναπαραγωγή, φυσικά μέ διαφορετικές μορφές. Μετά τή μεταπολίτευση δημιουργήθηκε μιά μετατόπιση στό συσχετισμό δυνάμεων, μιά μετατόπιση πού ανάμεσα σ' άλλα σήμαινε και τή δυνατότητα συμμαχίας του ΕΔΠ μέ τούς φοιτητές. Αυτό όμως δέν άναίρει διόλου τόν αντιφατικό ρόλο του ΕΔΠ. Άνεξάρτητα λοιπόν από τις προθέσεις του καθένα από μās, ανεξάρτητα από άτομα, ό αντικειμενικός ρόλος του ΕΔΠ ως συνόλου δέν μπορεί, σ' αυτή τή φάση τουλάχιστο, παρά νά είναι ή συμμετοχή του στην αναπαραγωγή τής κυρίαρχης ιδεολογίας. Βέβαια συμφωνώ μέ όλη τήν προβληματική ή οποία εντοπίζει τή θεμελιακή ίσως άφρητρία από τήν όποία ξεκίνησε ή συνδικαλιστική δράση του ΕΔΠ στην προσπάθεια για τό σπάσιμο των καθηγητικών αυθαιρεσιών. Πέραν τούτου, υπάρχει ένα γενικότερο πρόβλημα, για τή συνδικαλιστική μας μεθοδολογία, πού θά πρέπει νά τό ξεετάσουμε πάρα πολύ συγκεκριμένα και στις πρακτικές τους συνέπειες. Και στό σημείο αυτό θά ήθελα νά αναπτύξω μιά πρόταση σέ ό,τι άφορά τις άποφάσεις του τελευταίου Πανελλαδικού Συμβουλίου. Πιστεύω ότι τό Συμβούλιο αυτό άποτελέσει μιά τομή στην πορεία του κλάδου. Ποιά ήταν αυτή ή τομή; Μέχρι τότε οι διεκδικήσεις του κλάδου ήταν έτσι διατυπωμένες ώστε νά αναγνωρίζουν τή δυνατότητα σέ κάθε διατυπωμένο σχολή, άνάλογο μέ τις συγκεκριμένες έρευνητικές και διδακτικές ανάγκες της, νά επεξεργάζεται προγράμματα για άναδιάρθρωση σπουδών, για τήν όργάνωση τής έρευνας κ.λπ. Οι διεκδικήσεις του κλάδου περιέγραφαν και άρθρωναν τότε μιά σχετικά γενική άποψη και συγχρόνως άφηναν τή δυνατότητα ξειδίκευσης τους άνάλογο μέ τις παραπάνω ιδιορρυθμίες τής κάθε Σχολής. Αύτή ή μέθοδος πού επικρατούσε νομίζω ότι άνατράπηκε στό Πανελλαδικό Συμβούλιο. Και τούτο γιατί τό άπεργιακό αίτημα «ενιαίος φορέας διδασκόντων μέ μονιμότητα των μελών πού συμμετέχουν σ' αυτόν» άποτελεί μιά έπιλογή άπαγορευτική για τις πολιτικές και επιστημονικές ιδιοτυπίες πού υπάρχουν άναμφίβολα σέ κάθε Σχολή ή επιστημονικό κλάδο.

Άριστέιδης Μπαλτάς. Άν ξεετάσουμε τήν κατάσταση στα ΑΕΙ, θά δοϋμε ότι, πολύ καθαρά μέχρι τό 1967, στό βαθμό πού ό ρόλος τής Έλλάδας ήταν ρόλος χώρας ύποτελους, και τό Πανεπιστήμιο τό ίδιο ήταν Πανεπιστήμιο ύποτελείας. Τό Πανεπιστήμιο παρήγαγε, στους διάφορους κλάδους, ανθρώπους ικανούς νά διαιωίζουν τήν ιδεολογία τής ύποτελείας. Οι εκπαιδευόμενοι στα ΑΕΙ θά έπρεπε στην συνέχεια νά μεταφέ-

ρουν στό χώρο τής δουλειάς τους, στην επαγγελματική τους δραστηριότητα, τήν ιδεολογία τής ύποτελείας. Στο Πολυτεχνείο π.χ. πού τελείωσα εγώ, βλέποντας εκ των ύστερων και κριτικά τις διαδικασίες σπουδών πού ίσχυαν τότε, διαπιστώνω ότι ή επιστημονική δουλειά δέν ήταν παρά τό άλλοθι μιάς λειτουργίας πού διαπερνούσε όλες τις σχέσεις εκεί. Σχέσεις τέτοιες, πού αν τις μεταφέρεις στό επαγγελματικό επίπεδο, σέ όσους δουλεύουν στην παραγωγή, σέ κάνουν ικανό όχι για τό ρόλο του επιστήμονα - μηχανικού πού θά προάγει και θά εφαρμόζει τήν τάδε τεχνολογία, αλλά ικανό για τό ρόλο ενός εργοδηγού καλυμμένου κάτω από ένα επιστημονικό άλλοθι. Μ' άλλα λόγια, ικανό σέ τελευταία άνάλυση για τό ρόλο χροροφύλακα στό χώρο τής δουλειάς, στην βιομηχανία, στό εργοτάξιο κ.λπ.

Κάτι παρόμοιο, προφανώς μέ άλλες μορφές και μέ άλλους τρόπους, θά πρέπει νά ίσχυε στό σύνολο των ΑΕΙ τής χώρας. Η κατάσταση αυτή μας δίνει και τό γενικό σχήμα τής ύποτελείας: ό τυπικός βοηθός τής εποχής εκείνης είναι ό ύποτελής του καθηγητή, ό όποιος είναι ύποτελής στην πολιτική έξουσία, και πού, σέ τελευταία άνάλυση, μεταλαμβάνει τό πνεύμα τής ύποτελείας σέ όλες τις σχέσεις μέσα στό Πανεπιστήμιο.

Αυτό τό συνολικό πλέγμα σχέσεων είτε άμεσα χάρη στό φοιτητικό κίνημα, είτε έμμεσα χάρη στή γενικότερη συνειδητοποίηση πού ύπήρξε μετά τή δικτατορία, άρχισε νά άμφισβητείται από δύο μεριές: από τό φοιτητικό κίνημα πού κατά κάποιο τρόπο κλόνησε όρισμένα θεμέλια αυτής τής λειτουργίας του Πανεπιστημίου και από μιά τάση έκσυγχρονιστική ή όποια μάλλον πρέπει νά συνδέεται μέ κάποιον άλλον ρόλο πού ή Έλλάδα καλείται νά παίξει στό διεθνή χώρο και πού έχει σχέση είτε μέ τήν ΕΟΚ είτε μέ ένα είδος γέφυρας προς τή Μ. Άνατολή. Στην βάση αυτών των δύο τάσεων αναπτύχθηκε μιά όρισμένη άμφισβήτηση και συνεπώς και τό ίδιο τό ΕΔΠ άρχισε νά προσλαμβάνει τά μηνύματα βαθύτερων κοινωνικών ρευμάτων. Γι' αυτή τή δεκτικότητα του ΕΔΠ συντέλεσε και τό γεγονός ότι διευρύνθηκε κάπως αριθμητικά μετά τή δικτατορία, σχετικά άνανεώθηκε. Πέρασαν στον κλάδο άνθρωποι πού δέν ήταν οι παραδοσιακοί τυπικοί βοηθοί τής προηγούμενης περιόδου. Έτσι τό ΕΔΠ άρχισε νά άφυπνίζεται και νά θέτει τό έξής θεμελιακό ζήτημα: τί δουλειά κάνω εδω μέσα στό Πανεπιστήμιο; Και ή άπάντηση έρχόταν, σχεδόν αυτονόητη, ότι στό βαθμό πού είχε φορτωθεί και μέ διδακτικά καθήκοντα, ό χαρακτήρας τής δουλειάς του δέν διέφερε ουσιαστικά από αυτόν του καθηγητή.

Ένδιαφέρον είναι νά δοϋμε και μιά άλλη πλευρά των διαδικασιών συνειδητοποίησης και όργάνωσης του ΕΔΠ. Ένω ό κύριος αντίπαλος, ακόμη και σ' ό,τι άφορά τήν ίδια τήν προσωπική του άξιοπρέπεια, ήταν ό καθηγητής και ό θεσμός τής έδρας, ή συνδικαλιστική όργάνωση του ΕΔΠ δέν άρχισε από τήν έδρα αλλά έξω άπ' αυτήν. Ξεκίνησε μέσω Συλλόγων, μέσω Πανελλαδικών όργάνων και μόνο τώρα, πού όλόκληρώθηκαν τά γενικά χαρακτηριστικά και οι στόχοι τής γενικής όργάνωσης, μπορεί νά ξαναγυρίσει πίσω στην έδρα δυναμωμένο, χάρη σ' έναν άγώνα στον όποιο δέν είχε άμεσο αντίπαλο τόν καθηγητή από τόν όποιον και έξαρτιόταν επαγγελματικά αλλά ένα γενικότερο σύστημα. Ίσως τώρα έχουν συγκεντρωθεί οι προϋποθέσεις νά άμφισβητήσει και πρακτικά τό θεσμό τής έδρας, μέσα στην ίδια τήν έδρα.

Τό προηγούμενο σημείο μας φέρνει στό πρόβλημα τής μονιμότητας. Μέ βάση τήν εικόνα πού έδινε τό Πανεπιστήμιο, και στους ίδιους τους πανεπιστημιακούς αλλά και προς τά έξω, τό αίτημα τής μονιμότητας σ' όλους όσους έχουν πε-

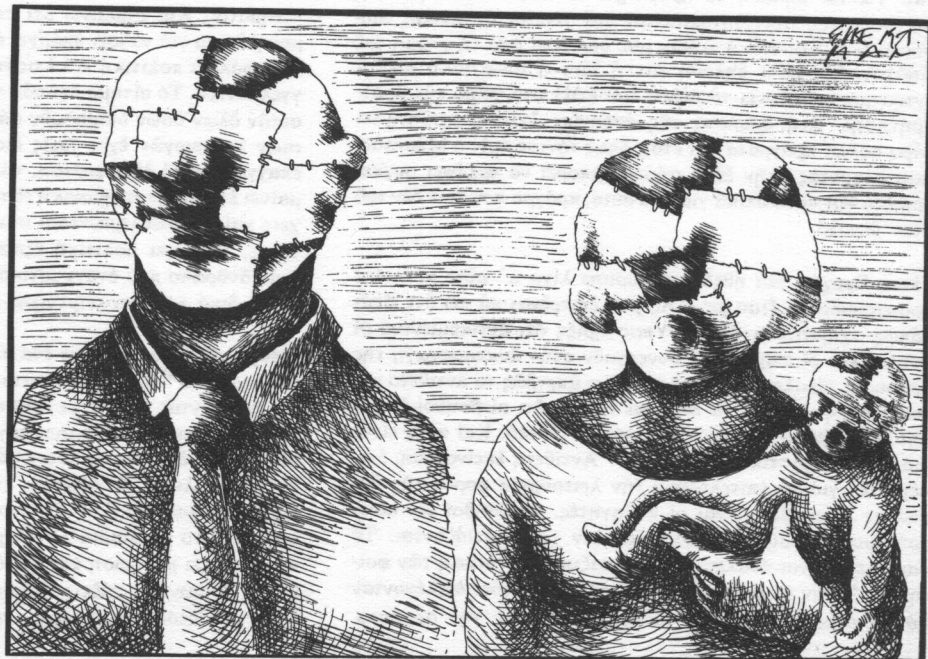
ράσει από τό ελληνικό Πανεπιστήμιο άκούγόντανε σάν μονιμότητα βοηθών εκείνου του παλαιού τύπου που θέλουν νά βολεουτούν, νά ήσυχάσουν, νά κατοχυρωθούν επαγγελματικά και δέν ενδιαφέρονται για τίποτε άλλο. Έτσι άκούστηκαν επιχειρήματα του είδους ότι ή μονιμότητα εμποδίζει την επιστημονική ανανέωση, δέν συντελεί στην ανάπτυξη φυτώριου επιστημόνων κ.λπ. Στο βάθος όμως εκείνο που έθιγε τό αίτημα της μονιμότητας ήταν τό καθεστώς ύποτέλειας στον καθηγητή και τό γενικότερο σύστημα ύποτέλειας που προηγούμενα περιέγραφα. Γιατί τό αίτημα της μονιμότητας συνοδευμένο μέ τό αίτημα του ένιαίου φορέα, όχι προσθετικά αλλά σάν ένιαίος θεσμός, είχε ουσιαστικά προοδευτικό περιεχόμενο, μέ την έννοια ότι έβαλε βασικά ένάντια στο σύστημα της εξάρτησης που άποτελεί την κύρια πληγή του Πανεπιστημίου.

Αντωνάκης Δημ. Θά ήθελα νά προσθέσω στο σημείο αυτό κάτι που ως τώρα δέν ήίχτηκε. Τό ρόλο της επταετίας στην εξέλιξη των νέων επιστημόνων, και ειδικότερα του ΕΔΠ, των ΑΕΙ — συγκεκριμένου επιστημονικού χώρου — που βρίσκεται ανάμεσα στους φοιτητές και τους καθηγητές και που σηματοδεύτηκε κι αυτός έντονα μέ τον ένα ή τον άλλον τρόπο από την καταπίεση που άσκούσε τό δικτατορικό καθεστώς στο Πανεπιστήμιο και από τις αντιδράσεις, θετικές ή αρνητικές, των φορέων της Πανεπιστημιακής κοινότητας σ' αυτήν.

Μπαλτάς Άριστ. Για την πλευρά αυτή που σίγουρα είναι σημαντική δέν μπορώ νά άπαντήσω γιατί τά χρόνια της δικτατορίας δέν ήμουν στο Πανεπιστήμιο. Θέλω όμως νά προσθέσω μία άλλη πλευρά:

"Όλη ή κριτική άμφισβήτηση που έχει αναπτυχθεί στα ΑΕΙ μέχρι τώρα είναι κατά κύριο λόγο πολιτική και θεσμική. Άμφισβητούνται δηλαδή όρισμένες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις που επικρατούν σ' αυτά και προβάλλονται αίτηματα που τείνουν νά τις ξεπεράσουν. Όστόσο θά πρέπει νά

πάρουμε ύπόψη ότι πολύ περιορισμένα ύπάρχει και μία επιστημονική κριτική για τό είδος επιστήμης που μεταδίδεται ή παράγεται στο Πανεπιστήμιο. Η άλήθεια είναι ότι δέν έχει εμφανιστεί ακόμα δυναμικά μία νέα γενιά επιστημόνων που νά αντιπροσωπεύουν ένα νέο επιστημονικό ρεύμα, που νά ανασκεάζει κριτικά τά επιστημονικά ήθη του ελληνικού Πανεπιστημίου. Μέχρι τώρα και τό ΕΔΠ μόνο διακηρυκτικά έχει θέσει τό θέμα της επιστημονικότητας, της επιστημονικής δουλειάς που γίνεται στο Πανεπιστήμιο. Μόνο άποσπασματικά παραδείγματα έχουμε όπου νά εκφράζεται ή αυτοπεποίθηση ότι τό ίδιο τό ΕΔΠ μπορεί νά γίνει φορέας επιστημονικής εξέλιξης. Δηλαδή τό ζήτημα μόνο τώρα αρχίζει νά τίθεται. Έχω τή γνώμη ότι σε όλόκληρη την ιστορία του κλάδου λείπει ένα βασικό στοιχείο: μιλάμε, και μιλάμε από παλιά, για τό Νόμο-Πλαίσιο, για τους θεσμούς του Πανεπιστημίου, την όργάνωσή του κ.λπ. αλλά δέν έχουμε ακόμη αρχίσει νά μιλάμε ουσιαστικά για τους στόχους, τις κατευθύνσεις και τό περιεχόμενο σπουδών σε μία κοινωνία σάν την ελληνική σε μία προοπτική ένθικής ανεξαρτησίας, δημοκρατίας κ.λπ. Είδαμε ως τώρα τό Νόμο-Πλαίσιο μόνο από την πλευρά της έσωτερικής όργάνωσης του Πανεπιστημίου, αλλά δέν έχουμε δει την κατεύθυνση και τις προοπτικές σπουδών στις όποιες όφείλει νά αντίστοιχεί ένας δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο. Καί από πλευράς φοιτητικού κινήματος τά πράγματα δέν είναι καλύτερα. Μόνο τώρα τελευταία, από πέρσι στο Πολυτεχνείο που ξέρω εγώ, έχει αρχίσει νά τίγεται και αυτή ή πλευρά του ζητήματος και άρχισαν στους Συλλόγους νά μιλάνε για προγράμματα σπουδών, για περιεχόμενο σπουδών. Άλλά όλα αυτά βρίσκονται ακόμη σε ένα επιφανειακό επίπεδο. Τό ΕΔΠ, χοντρικά, βρίσκεται στο ίδιο σημείο. Τά πράγματα δέν έχουν πάρει ακόμη εκείνη τή φορά που θά όδηγούσε τό ΕΔΠ νά πει: μάλιστα είμαστε επιστημονικός φορέας, είμαστε μεις που μπορούμε νά προχωρήσουμε την επιστήμη. Χαρακτηριστικά στο Συνέδριο τέθηκε μία πρόταση για επιστημονικό περιοδικό ή όποία και καταψηφίστηκε.

Α. Ρήγος. Χρειάζεται μια διευκρίνιση: οί λόγοι πού μās ὀδήγησαν νά ἀπορρίψουμε τήν πρόταση γιά τὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ ἦταν καθαρά τεχνικοί. Ἄρνηθήκαμε δηλαδή νά ἀναλάβουμε κάτι στό ὁποῖο πρακτικά δέν θά μπορούσαμε ἀκόμη νά ἀνταποκριθοῦμε.

Ἀπό κει καί πέρα νομίζω ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀμφισβήτησης ὑπῆρχε καί πρὶν τήν ἀπεργία. Ξεκινῶ καί ἐγὼ ἀπό τήν ἐμπειρία μου στίς θεωρητικὲς Σχολές. Παρουσιάστηκαν π.χ. γιά πρώτη φορά τὰ νέα κοινωνιολογικά ρεύματα, προσπάθειες νά βροῦμε τήν πολιτικὴ ἐπιστήμη. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ Πάντειος ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ 1930 σάν σχολή ἀλλὰ δέν ὑπῆρχε σ' αὐτὴν ἔδρα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης πρὶν τὸ 1965 κι αὐτὴ οὐσιαστικά καταργήθηκε σ' ὅλη τήν δικτατορία μὲ τήν δικτατορία ἀπ' τὴ χούντα τοῦ καθηγητῆ Βλάχου. Ἐπιπλέον ἡ δικτατορία εἶχε μιὰ θετικὴ συνέπεια: δημιούργησε μιὰ τάση μελέτης, ἐνασχόλησης μὲ τὰ προβλήματα τοῦ τόπου, μιὰν ἀνάγκη νά βρεθοῦν οἱ ρίζες τῶν κοινωνικῶν μας προβλημάτων. Αὐτὲς οἱ νέες τάσεις ἐμφανίστηκαν καί μέσα στίς αἰθουσες διδασκαλίας καί στὰ σπουδαστήρια καί ζωογόνησαν πολλές συζητήσεις ἀκόμη καί ἰδεολογικὲς συγκρούσεις. Συμφωνῶ ὅμως ὅτι τὸ γενικὸ κλίμα εἶναι ἀκόμη διακηρυκτικό. Ἄλλὰ μὲ τήν ἀπεργία οἱ διακηρύξεις αὐτὲς γιά ἐπιστημονικὴ ὀλοκλήρωση καί ἔλεγχο τοῦ περιχομένου σπουδῶν ἀποκοτῶν μιὰ λειτουργικότητα μὲ νέες διαστάσεις.

Ἐρχομαί ἔτσι στό γενικότερο θέμα τῶν διανοουμένων πού ἔθιξε προηγούμενα ὁ Πάσχος σάν πρόβλημα φορέων ἀναπαραγωγῆς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας στὰ Πανεπιστήμια. Σύμφωνα μὲ μιὰ κλασικὴ θεώρηση, τὸ Πανεπιστήμιο εἶναι φορέας ἀναπαραγωγῆς τῆς κρατούσας ἰδεολογίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος του στό σύστημα. Σήμερα ὅμως κανεὶς δέν μπορεί νά ὑποστηρίξει σοβαρὰ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀναπαραγωγή γίνεται πιά ἀβίαστα. Ὅπως παραδέχεται καί ὁ Πάσχος, τὸ Πανεπιστήμιο ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη δέν εἶναι ἀπολύτως μονοσήμαντο. Ὑπάρχουν τάσεις, ρεύματα, ἀνταγωνισμοί, συγκρούσεις. Τὸ ζήτημα εἶναι ποῖο ρόλο παίζει σ' αὐτὴν τὴν πάλη πού διεξάγεται στό σημερινὸ Πανεπιστήμιο τὸ ΕΔΠ. Ποῦ ἐντάσσεται. Τίθεται δηλαδή τὸ πρόβλημα τὸ πῶς ὁ ὑποκειμενικὸς διανοούμενος συνειδητοποιεῖται καί γίνεται ὀργανικός διανοούμενος. Καί ἐδῶ ἡ γνώμη μου διαφέρει ἀπὸ τὴ γνώμη τοῦ Πάσχος. Πιστεύω δηλαδή ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἀπεργιακὴ πράξη ἀντικειμενικά φέρνει τὸ μέλος τοῦ ΕΔΠ στό χῶρο τῆς ἀμφισβήτησης. Στὴ διάρκεια τῆς ἀπεργίας ἔχει ἀμφισβητήσει πάρα πολλά πράγματα καί ἔτσι, ὅπως τόνισε πρὶν ὁ Μπαλτᾶς, ἐπιστρέφοντας στὴν ἔδρα σήμερα μπορεί νά παλέψει συγκεκριμένα καί προσωπικά γιά ὅλα αὐτὰ, πράγμα πού πρὶν δέν τοῦ ἦταν δυνατό.

Ἄννη Βρυχέα. Θά ἤθελα νά γυρίσω λίγο σ' αὐτὰ πού εἶπε προηγούμενα ὁ Πάσχος. Ἄς μοῦ ἐπιτρέψει νά πῶ ὅτι εἶναι κάπως σχηματοποιημένα. Ὑποστήριξε ὅτι ἀντικειμενικά οἱ βοηθοὶ καί οἱ ἐπιμελητὲς συνεργοῦν στὴν ἀναπαραγωγή τῆς ἄρχουσας ἰδεολογίας. Ἐγὼ πιστεύω ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο γιά δύο λόγους. Πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη ὅτι οἱ βοηθοὶ-ἐπιμελητὲς δέν ἔχουν ἐπιλεγεί γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Κεῖ αὐτὸ εἶναι μιὰ χαρακτηριστικὴ ἰδιομορφία. Ἀντίθετα ἐκεῖνοι πού ἐπιλέγονται γιά νά ἐπιτελέσουν τὴν λειτουργία φορέα τῆς ἄρχουσας ἰδεολογίας εἶναι οἱ καθηγητὲς. Οἱ βοηθοὶ δέν εἶναι χρήσιμοι γι' αὐτὴ τὴ δουλειά. Δέν τοὺς χρειάζονται. Τὸ φαινόμενο εἶναι ἀνάλογο μὲ τὴν ταξικὴ προέλευση τῶν φοιτητῶν. Ὅταν οἱ φοιτητὲς ἦταν πολὺ λίγοι τότε ἐπιλέγονταν γιά νά ἐγκολληθοῦν καί νά ἀναμεταδώσουν τὴν ἀρχουσα

ἰδεολογία. Ὅταν ὅμως οἱ φοιτητὲς πλῆθυναν ἡ ταξικὴ προέλευσή τους ἄλλαξε, ἔγινε πολυταξικὴ.

Ἐκτός τούτου ὅμως τὸ σύστημα στὴν Ἑλλάδα δέν μπορεί νά κάνει παρόμοια ἀνοίγματα, δηλαδή νά ἐμπιστευθεῖ τοὺς βοηθοὺς - ἐπιμελητὲς. Γιατί ἂν τὸ μπορούσε, τί ποῖο λογικὸ θά ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ νά μὴ διαθέτει μόνο 600 καθηγητὲς γιά 100.000 φοιτητὲς; Σὲ ἄλλες ἀστικές κοινωνίες ὅπου ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ δυνατότητες βλέπουμε ὅτι μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας ὑπάρχει καί μιὰ κανοκικότερη ἀναλογία διδασκόντων — διδασκομένων. Στὴν Ἑλλάδα ἀντίθετα τὸ σύστημα δέν μπορεί νά κάνει παρόμοια ἀνοίγματα γιατί θά τοῦ φύγει ὁ ἔλεγχος. Γι' αὐτὸ καί περιορίζεται μόνο σὲ 600 καθηγητὲς, γιατί μόνο αὐτοὶ μποροῦν νά δέχονται τὸν ἔλεγχό του καί νά ἀναπαράγουν τὴν ἄρχουσα ἰδεολογία, πράγμα πού δέν συμβαίνει μὲ τὰ 4.500 μέλη τοῦ ΕΔΠ. Πιστεύω, λοιπόν, ὅτι τὸ ΕΔΠ ἀντικειμενικά δέν συμμετέχει στὴν ἀναπαραγωγή τῆς ἄρχουσας ἰδεολογίας καί ὅτι ἀντίθετα δρᾷ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν δημοκρατικῶν ἀλλαγῶν πράγμα πού φάνηκε σ' ὅλη τὴν ὥς τώρα πορεία...

Πάσχος Γ. Μὲ συγχωρεῖς, δέν ὑποστήριξα ὅτι τὸ ΕΔΠ δέν δρᾷ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν δημοκρατικῶν ἀλλαγῶν.

Ἄννη Βρυχέα... ἀρχίζοντας ἀπὸ μιὰ κινητοποίηση γιά τὴν ὕλοποίηση τοῦ ἄρθρου 16 τοῦ Συντάγματος προχωρεῖ στὴ συνδιάσκεψη τῆς Κομοτηνῆς ὅπου διεκδικεῖ ἕνα δημοκρατικὸ Νόμο-Πλαίσιο. Πρὶν δηλαδή ἀντιμετωπίσει συγκεκριμένα προβλήματα τοῦ κλάδου (ἐπαγγελματικά κ.λπ.) κατευθύνεται πρὸς τὴν συνολικὴ ἀμφισβήτηση, στὴν συνέχεια ἀντιμετωπίζει σάν κλάδος τὰ θέματα τῶν διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν στό Πανεπιστήμιο, καί πολὺ ἄργότερα, μορφοποιεῖ καί συγκεκριμενοποιεῖ τὸ αἷτημα τῆς μονιμότητας καί τοῦ ἐνιαίου φορέα. Καί ἐδῶ θά χρειαστεῖ νά ἀναπτυχθεῖ κάπως περισσότερο τὸ αἷτημα τοῦ ἐνιαίου φορέα, πού κατὰ κάποιον τρόπο, ἔχει παραγῶριστεῖ.

Ἡ κατοχύρωση καί ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἔργου καί τοῦ ρόλου πού τὸ ΕΔΠ ἐκτελεῖ μέσα στὰ Πανεπιστήμια εἶναι ἡ οὐσία τοῦ αἷτηματος. Καί σημαίνει ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά χρειάζεται ἡ μονιμότητα γιά νά μὴν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ἀνασφάλειας, μιὰ ἀνασφάλεια πολιτικὴ καί ἐπιστημονικὴ, ὄχι μόνο στενὰ ἐπαγγελματικὴ. Τὸ αἷτημα δηλαδή γιά ἐνιαῖο φορέα μὲ ἔνταξη σ' αὐτὸν ὅλων ὅσων ὑπηρετοῦν σάν μόνιμοι στό Ἰδρυμα Δημοσίων Λειτουργῶν ἔχει τρεῖς διαστάσεις. Δέν σημαίνει μόνον ἐπαγγελματικὴ ἐξασφάλιση, νά ἔχεις μόνιμα ἕνα μισθό. Σημαίνει ἐπίσης ἐπιστημονικὴ ἐξασφάλιση, νά μπορείς νά ὑπάρχεις καί νά ὀλοκληρώνεσαι σάν ἐπιστημονικὴ ὄντοτητα καί, τέλος, σημαίνει πολιτικὴ ἐξασφάλιση, νά μὴ κρίνεσαι ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο πού ἀναγκαστικά θά σὲ βλέπει καί θά σὲ θέλει μὲ τὰ δικά του, ὑποκειμενικά, κριτήρια.

Πάσχος Γιῶργος. Μπήκε ἕνα πρόβλημα πού πραγματικά δημιουργεῖ μιὰ σειρά ἐρωτήματα: προσπαθῶ νά τὸ προσεγγίσω ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ φοιτητῶν. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς φοιτητῶν, πού συνεπάγεται καί τὴν πολυταξικὴ κοινωνικὴ προέλευση τῶν φοιτητῶν, συνεπάγεται ἐπίσης ὅτι οἱ ταξικὲς ἐπιλογὲς δέν γίνονται πιά στό σύνολό τους ἔξω ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο. Τὰ ΑΕΙ δέν εἶναι πλέον ὁ χῶρος ὅπου μορφώνονται μόνο τὰ παιδιά τῶν κυρίαρχων τάξεων, ἀλλὰ χῶρος πού παρέχει μόρφωση καί σὲ νέους πού προέρχονται καί ἀπὸ ἄλλες κοινωνικὲς τάξεις. Δεχόμεστε λοιπόν ὅτι, στό ἐσωτερικὸ τοῦ ἰδεολογικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ κράτους πού λέγεται

Πανεπιστήμιο, γίνονται ταξικές επιλογές, όχι μόνο και όχι κυρίως έξω απ' αυτό. Άνάλογα ισχύουν και για την περίπτωση των διδασκόντων. Η κοινωνική προέλευση των φοιτητών αναλογεί μόνο ενμέρει και ιδίως μετά το 1974 στην κοινωνική προέλευση των μελών του ΕΔΠ. Έτσι το ΕΔΠ έχει να αντιμετωπίσει πολιτικές επιλογές, που γίνονται μέσα στο Πανεπιστήμιο, και αναφέρονται στην παραπέρα επιστημονική — ακαδημαϊκή εξέλιξή του. Νά λοιπόν ένας στόχος πολύ σημαντικός που πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί: πώς να παλέψει κανείς ενάντια σε επιλογές που δεν έχουν σχέση με επιστημονικά κριτήρια;

Και εδώ ανακύπτουν δύο προβλήματα: από τη μία μεριά ή αναπαραγωγή της άρχουσας ιδεολογίας, για την οποία μιλούσα προηγούμενα, περνάνει μερικές φορές, και μέσα από κάποιες διαδικασίες, αναγκαστικής προσαρμογής σε ακαδημαϊκές ιεραρχίες και πανεπιστημιακούς κομπορμισμούς. Επιπλέον το ΕΔΠ που βρίσκεται σήμερα μέσα στα Πανεπιστήμια εκφράζει πολιτικές τάσεις που αναπτύσσονται έξω από τα Πανεπιστήμια. Γι' αυτό είναι λάθος να υποστηρίζουμε ότι το ΕΔΠ είναι χώρος μονοσήμαντα δημοκρατικός ή πολιτικά ριζοσπαστικός, έστω και αν έχει δείξει ριζοσπαστικότητα στη στάση στην αντίθεσή του προς τις καθηγητικές αυθαιρεσίες. Η δεύτερη αυτή ριζοσπαστικοποίηση δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την πολιτική ριζοσπαστικότητα, ακριβώς, διότι μέσα στο Πανεπιστήμιο υπάρχουν και δρούν όλες οι ιδεολογικές και πολιτικές τάσεις που υπάρχουν και έξω από αυτό. Αν λοιπόν σ' αυτό το τελευταίο προσθέσει κανείς και τις τάσεις αναγκαστικής προσαρμογής, τάσεις που αντικειμενικά έχουν πολιτικό περιεχόμενο, τότε δεν επιτρέπεται να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η δουλειά του ΕΔΠ, όπως εκφράζεται κυρίως στα επιστημονικά — διδακτικά καθήκοντα, δεν μπορεί να ξεπερνά μονοσήμαντα και καθολικά τις κυρίαρχες ιδεολογικές κατευθύνσεις.

Και για να διευκρινίσω μερικά πράγματα που είπε ο Ρήγος, πιστεύω ότι πράγματι στα Πανεπιστήμια εκφράστηκαν μόνο διακηρυκτικά όρισμένοι επιστημονικοί — ιδεολογικοί προβληματισμοί που υποδηλώνουν νέες κατευθύνσεις προοδευτικές και που έρχονταν σε σύγκρουση με την άρχουσα ιδεολογία. Πρέπει όμως να πούμε ότι το ΕΔΠ σαν προσωπικό που διαθέτει ή που θά 'πρεπε να διαθέτει επιστημονική κατάρτιση, τουλάχιστο στις κοινωνικές επιστήμες (μένω μόνο σ' αυτές, δεν ξέρω τί γίνεται σε άλλους τομείς) δεν έχει εκφράσει σε επίπεδο μαζικό μία ιδεολογία άμφισβήτησης. Οι κριτικές είναι ακόμη ατομικές, αποσπασματικές. Αυτό μπορεί νομίζω να το διαπιστώσει κανείς πολύ καθαρά ξεφυλλίζοντας τα ανάλογα επιστημονικά περιοδικά που δυστυχώς στον τόπο μας είναι πολύ λίγα. Θα δει τότε πόσο ολιγάριθμη και ατομική είναι η επιστημονική προσπάθεια που μπορεί να λειτουργήσει κριτικά και αντιθετικά προς την κυρίαρχη ιδεολογία.

Φιλάρετος Αλικαρίδης. Σε σχέση μ' αυτά που είπε ο Πάσχος θέλω να πω ότι, από τη στιγμή που αναφερόμαστε στο ΕΔΠ ειδικά και έχουμε τέτοιες αυξημένες απαιτήσεις απ' αυτό, πρέπει να πάρουμε υπόψη μας ότι το ΕΔΠ αποκτάει αυτοσυνειδηση και προσπαθεί να προσδιορίσει το χώρο μέσα στον οποίο κινείται, να αυτοπροσδιοριστεί δηλαδή κοινωνικά και πολιτικά, μέσα σε ένα πάρα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Ουσιαστικά από τη μεταπολίτευση και δάθε. Και σ' ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα δεν ήταν δυνατό παρά να προβεί σε μία γενική κοινωνική και πολιτική άμφισβήτηση δομών

και θεσμών. Έξεφρασε δηλαδή το πρόβλημα του Πανεπιστημίου με πολιτικούς και κοινωνικούς όρους όχι όμως ακόμη και επιστημονικά. Πρέπει όμως να δούμε τα στοιχεία εκείνα που εφοδιάζουν το ΕΔΠ με μιάν όρισμένη δυναμική κίνησης και όχι στατικά. Αλλά αυτό είναι μία άλλη ιστορία.

Από την άλλη μεριά αν δούμε το Πανεπιστήμιο σαν κομμάτι του κρατικού μηχανισμού που έχει προορισμό να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του συστήματος — και θά προσπαθήσω να δώ το πρόβλημα από τη σκοπιά του επιστήμονα μιάς θετικής επιστήμης — θά συμφωνήσω με τον Μπαλτά σε μία βασική και χαρακτηριστική επισήμανση που έκανε: το συγκεκριμένο σύστημα θέλει τον επιστήμονα, τουλάχιστο τον τεχνικό, χωροφύλακα μέσα στην παραγωγή. Αυτό τουλάχιστον από ιδεολογική άποψη. Από επιστημονική άποψη το σύστημα θέλει τον επιστήμονα ιμάντα μεταφοράς έτοιμης τεχνολογίας απ' έξω. Μέ αυτά τα δεδομένα, το Πανεπιστήμιο δεν ενδιαφέρεται να δώσει την επιστημονική μεθοδολογία και νοιάζεται περισσότερο να μεταδώσει μιά έτοιμη και ξεκομμένη γνώση. Και όταν λέω ξεκομμένη εννοώ και σε σχέση με το ίδιο της το γνωστικό αντικείμενο: αποσπασματική, χωρίς περιεχόμενο, χωρίς λειτουργικότητα.

Όλα αυτά ήταν το άδιαφιλονίκητο καθεστώς ως το 1973. Μετά το '73, με την πολιτική κρίση και τη διάσταση που δίνει στην κρίση ή ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος, ξεκινάει μία άμφισβήτηση, μία κριτική σκέψη που σκοπεύει το ίδιο το περιεχόμενο σπουδών και τις δομές του ΑΕΙ, που μετά τη μεταπολίτευση μετατρέπεται σε αντίθεση προς το κατεστημένο των καθηγητών.

Εκείνο που χαρακτηρίζει την μεταπολίτευση στο επίπεδο των ΑΕΙ είναι μία γενική αφερεγγυότητα για το σώμα των καθηγητών. Αφερεγγυότητα στο πολιτικό επίπεδο για το ρόλο που σαν σώμα έπαιξαν στη διάρκεια της δικτατορίας, για τον τρόπο που χρησιμοποιούν την εξουσία που κατέχουν (και την πηγή της εξουσίας που είναι ή έδρα) και την οποία χρησιμοποιούν για λόγους κοινωνικής προβολής και οικονομικής εκμετάλλευσης. Αφερεγγυότητα άπέναντι και στο ίδιο το σύστημα γιατί δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε όσα τους ζητάει. Τέλος, αφερεγγυότητα επιστημονική. Οι καθηγητές ούτε σ' αυτό το επίπεδο μπορούν να ανταποκριθούν με επάρκεια: με τη διεύρυνση του γνωστικού αντικειμένου των επιστημών και με την τεράστια εξειδίκευση των επιστημονικών κλάδων που απαιτούν από τους καθηγητές αυξημένη ένταση για να παρακολουθήσουν το πλάτεμα και το βάθεμα της επιστήμης. Αλλά στην πλειοψηφία τους ελάχιστα είναι διατεθειμένοι να προσαρμοστούν στις νέες επιστημονικές ανάγκες. Οι καθηγητές λοιπόν για όλους αυτούς τους λόγους έχουν ξεπεραστεί. Έχουν περιέλθει σε κρίση, πράγμα που τροφοδοτεί την άμφισβήτηση και υπαγορεύει την ανάγκη για ριζική αλλαγή στις δομές, στους θεσμούς, ακόμη και την ριζική ανανέωση του ίδιου του έμψυχου υλικού.

Αντωνάκης Δημ. Αν κάνουμε την αντίθετη παρατήρηση απ' αυτήν που έκανες, αν δούμε δηλαδή το Πανεπιστήμιο σαν φορέα αναζήτησης και μελέτης λύσεων για τα προβλήματα του ελληνικού λαού, θά μπορούσαμε να διαγράψουμε μιά προοπτική. Θά συναντούσαμε έτσι το πρόβλημα της αναμόρφωσης σπουδών και μεθόδων διδασκαλίας, αναμόρφωση που θίγει τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας διδασκόντων και διδασκόμενων και τελικά τον κοινωνικό ρόλο του Πανεπιστημίου. Και θά έλεγα ότι το ΕΔΠ προς την κατεύθυνση αυτή έχει τεράστιο περιθώριο δημιουργικής δουλειάς, δεδομένου ότι

αποτελείται από ανθρώπους νέους, που ως επί το πλείστον δεν έχουν ακόμη δεσμευτεί στα ποικίλα οικονομικά και πολιτικά πλέγματα με ιδρύματα, οργανισμούς και συμφέροντα. Τό ΕΔΠ διαθέτοντας μεγαλύτερη ελευθερία κίνησης μπορεί πραγματικά, με λίγη φαντασία και πολύ δουλειά, συνδεδεμένο με τους επαγγελματικούς — επιστημονικούς φορείς και με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης να προσφέρει πολλά. Πιστεύω συνεπώς ότι εκτός από την ανάλυση της σημερινής κατάστασης (για την οποία είπαθησαν πολλά και αξιολογία) χρειάζεται να μās άπασχολήσουν οι καινούριες κατευθύνσεις, να αναζητηθεί ή δυναμική της κίνησής μας, χωρίς θεσμικές δεσμεύσεις. Νά εξετάσουμε δηλαδή πώς, χρησιμοποιώντας το δυναμικό του Πανεπιστημίου, θά μπορούσαμε να βρούμε έξω απ' αυτό και ν' αντιμετωπίσουμε τα τεράστια προβλήματα που έκκρεμούν. Και όταν λέω δυναμικό του Πανεπιστημίου καθόλου δεν ξεχωρίζω τους δασκάλους και τους διδασκόμενους από τους καθηγητές, αλλά έννοω το σύνολο των δυνάμεων των ΑΕΙ, φοιτητές, καθηγητές, ΕΔΠ. Πιστεύω όμως ότι ειδικά το ΕΔΠ μπορεί να παίξει ρόλο καθοριστικό γιατί, όπως είπα, έχει μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων, και γιατί είναι πολυαριθμότερο σε σχέση με τους καθηγητές. Πάντως ή κατευθυνση αυτή θά δώσει στο κίνημα του ΕΔΠ τά άπαραίτητα εφόδια όχι μόνο για να εξυπηρετήσει τις προοδευτικές προοπτικές μέσα στο Πανεπιστήμιο αλλά και για να αντιμετωπίσει τις διάφορες διαβολές που υπάρχουν σε βάρος του αναφορικά με τά αιτήματά του, για να αναπτύξει τις επιστημονικές του δυνατότητες σ' ένα πεδίο τόσο μεγάλης σημασίας για τό τόπο, προσπαθώντας να προσδιορίσει νέους στόχους στην πανεπιστημιακή δουλειά.

Θεανώ Φωτίου. Τό κλειδί στην ιστορία του ΕΔΠ βρίσκεται στο γεγονός ότι έχει επιλεγεί για άλλο ρόλο απ' αυτόν που εξ αντικειμένου επιτελεί. Η διαπίστωση αυτή εξηγεί και τό ρόλο που παίξει σήμερα τό ΕΔΠ αλλά και όρισμένα φαινόμενα της άπεργίας. Μās ξεκαθαρίζει επίσης ποιές δυνατότητες έχει τό ΕΔΠ, γιατί τίς έχει, όπως και τίς αντιφάσεις του κινήματος. Έπαναλαμβάνω λοιπόν ότι τό ΕΔΠ παίξει ένα ρόλο, έντελως διαφορετικό από εκείνον για τόν όποιο επιλέχτηκε (και αυτό νομίζω πώς δίνει μιά άπάντηση στην άποψη του Πάσχου ότι τό ΕΔΠ συμμετέχει στην άναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας). Από τό τέλος της δικτατορίας και μετά τό ΕΔΠ επιτελεί διδακτικό έργο. Μπορούμε λοιπόν να μιλούμε για ΕΔΠ από τή στιγμή που οι βοηθοί — επιμελητές άποκτούν συνείδηση αυτού του ρόλου, από τή στιγμή δηλαδή που καταλαβαίνουν ότι ή διδασκαλία στα ΑΕΙ έξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τή δουλειά τους. Στην κυριολεξία ΕΔΠ υπάρχει από τή στιγμή που προκύπτει αυτή ή συνείδηση. Προηγούμενα υπήρχαν ζυμώσεις, άποσπασματικές συνειδητοποιήσεις, αντιθέσεις, όχι όμως και ή συλλογική αντίληψη ενός χώρου που αντιλαμβάνεται τόν κοινωνικό του ρόλο.

Η συνείδηση του νέου ρόλου από τά μέλη του ΕΔΠ όδηγεί στη βασική σύλληψη του κλάδου, τόν «ένιαίο φορέα». Δηλαδή τά μέλη του ΕΔΠ άναγνωρίζουν ότι παίζουν ένα όρισμένο ρόλο απ' τόν όποιον έξαρτάται τό Πανεπιστήμιο και ταυτόχρονα άναγνωρίζουν τίς τεράστιες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν από τό θεσμικό σύστημα για να άναποκριθούν στο ρόλο αυτό. Έτσι όταν, με βάση τόν ένιαίο φορέα, διεκδικούμε άναγνώριση του διδακτικού έργου, στην πραγματικότητα άπαιτούμε να θεσμοποιηθεί κάτι που ήδη γίνεται σε μεγάλο βαθμό. Όταν διεκδικούμε αντικειμενικές διαδικασίες κρίσης

και δυνατότητα επιστημονικής έξέλιξης επιδιώκουμε να άρουμε τά έμπόδια εκείνα που τό ίδιο τό θεσμικό σύστημα παρεμβάλλει στο ΕΔΠ. Η άσκηση λοιπόν διδακτικού έργου, ή επιστημονική όλοκλήρωση — έξέλιξη και ή αντικειμενικότητα της κρίσης άποτελούν σήμερα βίωμα για τό κάθε μέλος του ΕΔΠ. Γι' αυτό τό αίτημα του ένιαίου φορέα, γέννημα — θρέμμα του ΕΔΠ, που άναγνωρίζει τήν ύπαρξη τακτικού και μόνιμου επιστημονικού προσωπικού, που άναγνωρίζει δηλαδή δύο ειδών σχέσεις εργασίας, τήν μόνιμη και τήν έκτακτη, άπορρεί επίσης από τήν άναγνώριση, αξιολόγηση και καταγραφή της ιδιομορφιών του έλληνικού Πανεπιστημίου, όπως π.χ. τήν έλλειψη μεταπτυχιακών σπουδών, επιστημονικής έρευνας κ.λπ.

Ο ρόλος που στο έξής θά παίξει τό ΕΔΠ θά έξαρτηθεί όπως τόνισε ή Μοροπούλου από τό κατά πόσο θά μπορούσει στο έξής να παρέμβει για να μετατρέψει τό συσχετισμό δυνάμεων, μέσα στα ΑΕΙ. Δεν νομίζω ότι έχει σημασία αν τό ΕΔΠ άπρίορι είναι ή δεν είναι δημοκρατικό αλλά ποιός είναι ό χαρακτήρας της κίνησής του κάθε στιγμή. Π.χ. άμέσως μετά τή δικτατορία, όταν ξεπηδάει ένα γενικό αίτημα άλλαγής δομών, θεσμών και περιεχόμενου σπουδών, τό ΕΔΠ, αν και δεν παίξει ένα πρωταγωνιστικό ρόλο, τουλάχιστο δεν πάει ενάντια σ' αυτά τά αίτήματα, πράγμα που συνέβη με άλλους πανεπιστημιακούς φορείς. Αντίθετα στο πολιτικό επίπεδο συμπαρατάσσεται μ' όλες τίς δυνάμεις της άμφισβήτησης και τίς δυνάμεις που ζητούν ριζικές άλλαγές. Τό ίδιο φαινόμενο θά διαπιστώσουμε και στο καθαυτό επιστημονικό επίπεδο: Έχουμε π.χ. τήν περίπτωση του ΕΔΠ της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής 'Αθηνών που επιχειρεί να θέσει τό θέμα της αναδιάρθρωσης σπουδών άμέσως μετά τήν πώση της δικτατορίας, στο Πολυτεχνείο, πράγμα που συμβαίνει και σε άλλες σχολές, όπως π.χ. στη Γεωπονική της 'Αθήνας. Σήμερα υπάρχει συνολική θέση του ΕΔΠ που προσπαθεί, στο βαθμό που είναι έφικτό, να θέσει τό ζήτημα του περιεχομένου σπουδών και των άλλαγών που πρέπει να γίνουν, σε συνεργασία με τους άλλους φορείς.

Μπαλάς 'Αρ. 'Απ' αυτά που άκούστηκαν προηγούμενα σε σχέση με τόν επιστημονικό ρόλο του ΕΔΠ αλλά και για τίς νέες προοπτικές δράσης που ανέπτυξε ό 'Αντωνάκης, μās όδηγούν σε ένα σημαντικότατο θέμα, που όμως έξαρτάται από ένα άλλο προκαταρκτικό: να ξεκαθαρίσουμε, δηλαδή, τήν έννοια της άρχουσας ιδεολογίας. Η άρχουσα ιδεολογία στα ΑΕΙ δεν ήταν του κλασικού άστικού τύπου π.χ. της 'Αγγλίας ή της 'Αμερικής αλλά είχε τά χαρακτηριστικά που προηγούμενα έθιξα, της ύποτελείας και της δημιουργίας στελεχών που θά έπαιζαν ρόλο χωροφύλακα στην παραγωγή ή στην διοίκηση κ.ο.κ.

Μ' αυτή τήν έννοια όταν τίθεται θέμα επιστημονικότητας του ΕΔΠ ή και γενικότερα υπάρχει ό έξής κίνδυνος: ή επιστημοσύνη να πάρει τεχνοκρατικό χαρακτήρα και από κεί που είμαστε σε μιά κατάσταση επιστημονικής ύπανόπτυξης να τείνουμε σε μιά άλλη, όπου τό μόνο που μετράει, είναι ή άποδοτικότητα, ή βιομηχανία χαρτιών ή και γώ δεν ξέρω τί.

Πρόκειται για ένα ύπαρκτο κίνδυνο, που πολλαπλασιάζεται από τό γεγονός ότι πράγματι δεν υπάρχει ακόμη μιά άλλη επιστημονική αντίληψη που να διαπερνά τό ΕΔΠ σαν σώμα. Έτσι, με βάση τήν προοπτική σύνεσης με κοινωνικούς φορείς που ύπογράμμισε ό 'Αντωνάκης, θά μπορούσαμε να

δώσουμε ένα άλλο περιεχόμενο στις επιστήμες που δεν θα κινδυνεύσουν άμεσα τουλάχιστο από τον τεχνοκρατικό πειρασμό, γιατί θα είναι άμεσα συνδεδεμένες με τα πραγματικά προβλήματα, από τη βιομηχανία όπου δουλεύει ο τεχνικός ως τα Γυμνάσια που διδάσκει ο φιλόλογος.

Και ναι μὲν τεχνοκρατική ιδεολογία και επιστήμη είναι έννοιες ασυμβίβαστες, δεδομένου ότι η πρώτη στο βαθμό που προσβάλλει την επιστήμη την καταργεί, αλλά αν γυρίσουμε στο ζήτημα της άσκησης της επιστήμης και στις εφαρμογές της, έχουμε την εξής συνήθως κατάσταση: ο φυσικός π.χ. στην Αμερική παράγει επιστημονική δουλειά αλλά παράγει με τέτοιους ταχείς ρυθμούς και μέσα σε τέτοια ανταγωνιστικά πλαίσια ώστε τα στοιχεία αντικειμενικής γνώσης που περιέχονται στη δουλειά του, σε τελευταία ανάλυση, να υπονομεύονται. Δηλαδή ολόκληρη ή διαδικασία άσκησης της επιστημονικής πρακτικής είναι τέτοια που σε τελευταία ανάλυση υπονομεύει την ίδια την επιστημονικότητα της δουλειάς. Και υπάρχουν αυτή τη στιγμή έδρες στην Ελλάδα, στις θετικές επιστήμες, — π.χ. στη Θεσσαλονίκη — όπου το καθηγητικό κατεστημένο με την πιο αντιδραστική του μορφή, έχει εμφυσήσει μια τεχνοκρατική αντίληψη στην άσκηση της επιστημονικής πρακτικής. Στις περιπτώσεις αυτές το ΕΔΠ παράγει εργασίες αλλά με τέτοιο τρόπο λειτουργίας, και με τέτοιους ρυθμούς, που οδηγούν ακριβώς στην άλλη άκρη. Διαμορφώνονται δηλαδή σε διάφορες έδρες τέτοια ήθη που κάνουν την άσκηση της επιστήμης αμερικάνικη και συνάμα προσπαθούν να την κάνουν συναγωνιστική προς την αμερικανική.

Τόνια Μοροπούλου. Μιά και ο λόγος για ένα δημοκρατικό πανεπιστήμιο, σωστό θα ήταν να δομει ποιές δυνατότητες έχει προς αυτή την κατεύθυνση το ΕΔΠ. Μέχρι τώρα στη συζήτηση θίξαμε το ρόλο του ΕΔΠ μέσα στο Πανεπιστήμιο και γενικότερα την κοινωνική του θέση. Νομίζω όμως ότι πρέπει να πάμε πιο πέρα. Γιατί τα πράγματα είναι όντως άμφιλεγόμενα. Τα πάντα εξαρτώνται από την συνείδηση που άποκτάει το ΕΔΠ με βάση την νέα εκπαιδευτική και κοινωνική του λειτουργία. Και για να ελέγξουμε την συνειδητότητα του ΕΔΠ θα πρέπει να ξεετάσουμε τους ίδιους τους άγώνες του και συγκεκριμένα την τελευταία εκατονταήμερη άπεργία του. Η άπεργία αυτή νομίζω ότι άποτελεί τον κρίκο που συνδέει τη δράση του ΕΔΠ με τις γενικότερες άναζητήσεις. "Αν πραγματικά το ζητούμενο είναι ποιά θέση παίρνει το ΕΔΠ στην ταξική πάλη που διαπερνάει τις σχέσεις μέσα στα ΑΕΙ και το περιεχόμενο σπουδών, τότε θα πρέπει να δούμε απ' αυτή τη σκοπιά, το συγκεκριμένο ρόλο που είχε η άπεργία.

Νομίζω λοιπόν ότι η άπεργία ήταν καταρχήν καταλυτική από την άποψη ότι καθόρισε με άδιαφιλονίκητο τρόπο ποιό είναι οι φίλοι και ποιό οι έχθροί. "Έδειξε π.χ. ότι το σώμα των καθηγητών βρίσκεται στην άλλη όχθη με κορυφαία στιγμή την παραίτηση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών, ότι στέκεται εμπόδιο στο νέο προσδιορισμό τόσο των εκπαιδευτικών λειτουργιών όσο και των νέων θεσμών που θα άνανεώσουν το Πανεπιστήμιο. Από την άλλη μεριά το ΕΔΠ μπορεί να άναγνωρίσει τους φίλους και τους συμμάχους στο πρόσωπο των δημοκρατικών επιστημονικών συλλόγων, των φοιτητών και, άς προσθέσουμε για χάρη του κανόνα τις εξαιρέσεις, προοδευτικών καθηγητών, με τους όποιους μπορεί να προχωρήσει μαζί για τις θεσμικές άλλαγές και την άνάπλαση του περιεχομένου σπουδών.

Τό πιο σπουδαίο είναι όμως να ξεετάσουμε τη διαδικασία με την όποια το ΕΔΠ θα ξευηρητήσει τους σκοπούς που όμοφω-

να έθεσε στο τελευταίο του συνέδριο. Η διαδικασία αυτή νομίζω ότι όρίζεται από το συσχετισμό δυνάμεων που θα επιτρέψει την κατοχύρωση της άπαρχής νομιμότητας που θεσμοθετεί, ύστερα από τον άγώνα μας, το κυβερνητικό νομοσχέδιο για το ΕΔΠ. Γιατί όπως τόνισαν και οι προηγούμενοι ή μονιμότητα είναι ό άναγκαίος αλλά όχι και ό άρκετός όρος για να παλέψει κανείς μέσα στο Πανεπιστήμιο. "Άλλωστε ή ίδια ή κυβέρνηση παραχώρησε μία άρχή μονιμότητας...

Άντωνάκης Δημ. Πρέπει να μās βάλει σε σκέψεις το γεγονός ότι ή κυβέρνηση επιλέγει και παραχωρεί άρχή μονιμότητας...

Μοροπούλου Τόνια. Μά ακριβώς γιατί δεν είναι διατεθειμένη να παραχωρήσει τις γενικότερες θεσμικές άλλαγές στο Πανεπιστήμιο, άλλαγές που θα άπελευθέρωναν τις σπουδές, θα καταργούσαν την έδρα, θα κατοχύρωναν τον ένιαίο φορέα και ένα δημοκρατικό Πανεπιστήμιο. Στη μονιμότητα φτάνει ή κυβέρνηση κάτω από την πίεση του άπεργιακού άγώνα, ή με άλλα λόγια, επειδή έξαναγκάστηκε να δεχτεί ότι είμαστε άπαραίτητοι για την λειτουργία του Πανεπιστημίου. Ήταν από τη μεριά της ή ελάχιστη δυνατή ύποχώρηση για να μπορεί να συντηρήσει το θεσμό της έδρας που άποτελεί γι' αυτήν τον άκρογωνιαίο λίθο του Πανεπιστημίου, εκτιμώντας ότι ή παραχώρηση της μονιμότητας, με βάση το γενικότερο Πανεπιστημιακό πλέγμα, μπορεί στο μέλλον να λειτουργήσει ύπερ του πανεπιστημιακού κατεστημένου και όχι σε βάρος του. Γι' αυτό ξανατονίζω ότι ή μονιμότητα που κερδήθηκε είναι άμφιλεγόμενη. Και τελικά μπορεί να την κερδίσει ή ό ένας ή ό άλλος. "Εκείνο που θ' άποφασίσει στο μέλλον θα είναι ή πρακτική μας που δεν μπορεί να είναι άλλη από αυτή που καθορίστηκε στο τελευταίο Συνέδριό μας. Γιατί ή μονιμότητα μπορεί να λειτουργήσει σαν κρίκος για την άποφασιστική ένταξη του ΕΔΠ στη γενικότερη πάλη για το δημοκρατικό Πανεπιστήμιο, στο βαθμό που το ΕΔΠ θα άναπτύξει τους άγώνες του, ώστε στην πράξη να κατοχυρώσει την άναγνώριση του διδακτικού του ρόλου και τη συμμετοχή του στις διαδικασίες του Πανεπιστημίου. "Αντίθετα, με βάση την παρεχόμενη από την κυβέρνηση μονιμότητα θα άρχισει σε λίγο ή βιομηχανία διδακτορικών διατριβών, μία ένταση σε δήθεν επιστημονικές άπασχολήσεις. Και λέω δήθεν, γιατί για την ουσιαστική επιστημονική άπασχολήση στο ελληνικό Πανεπιστήμιο δεν υπάρχουν οι προϋποθέσεις. Δεν είναι φτιαγμένο για ένα τέτοιο σκοπό. "Αλλά το ΕΔΠ με βάση την στοιχειώδη άκόμη άναγνώριση του διδακτικού έργου, που θεωρείται ως προσόν άνανέωσης και μονιμότητας και στο νέο νομοσχέδιο, μπορεί στην πράξη να κατοχυρώσει τον πραγματικό του ρόλο στα ΑΕΙ και να διεκδικήσει και άλλες ουσιαστικότερες θεσμικές άλλαγές. Σ' αυτή την κατεύθυνση ή ύποχώρηση του Ύπουργείου ως προς τη μονιμότητα θα άποτελέσει σοβαρή κατάκτηση στην ύπόθεση του δημοκρατικού Πανεπιστημίου. "Όσο σήμερα παραγνωρίζουν αυτή την προοπτική, μειώνουν συνειδητά τις προϋποθέσεις του ΕΔΠ σ' αυτόν τον άγώνα.

Άλικαρίδης Φιλ. Σε συνέχεια με αυτά που είπε ή Μοροπούλου, άς δούμε πιο συγκεκριμένα την αντίδραση του καθηγητικού κατεστημένου μετά την πτώση της δικτατορίας. Την έπο-

χή εκείνη οι καθηγητές υιοθετούν ένα είδος αναδιπλώσης και στη συνέχεια περνούν σε μερική αντίθεση, αλλά πουθενά δεν επιδιώκουν μετωπική σύγκρουση. Δείγματα αυτής της αντίθεσης είναι τα διάφορα νομοσχέδια για επίμερους προβλήματα της εκπαίδευσης που ο Ρήγος ανέφερε στην αρχή της κοινήτης. Στη σημερινή φάση το καθηγητικό κατεστημένο, μπροστά στην γενικότερη ύφεση του λαϊκού κινήματος και στην αντίθεση των αντιδραστικών δυνάμεων, επιτίθεται κυρίως έναντι του ΕΔΠ που με την κινητοποίησή του του άμφισβητεί την παντοδυναμία. Έτσι, σε συνεργασία με την κυβέρνηση παρουσιάζεται μέσα Μάρτη το νομοσχέδιο (Μαυρίδη) για το ΕΔΠ που στην πραγματικότητα εξοντώνει ολόκληρο τον κλάδο. Το νομοσχέδιο αυτό δεν ήταν τακτικός αντιπερισπασμός. Είναι ακριβώς αυτό που έπαιξε τότε η κυβέρνηση και το καθηγητικό κατεστημένο γιατί νόμιζαν ότι ήταν δυνατόν να το επιβάλλουν. Αλλά η κίνηση αυτή της κυβέρνησης είχε βρει το ΕΔΠ σε πλήρη ανάπτυξη των δυνάμεών του που έδινε στον κλάδο μία μεγάλη δυναμική και τελικά καταφέρει να αποτρέψει τα σχέδια της κυβέρνησης. Ο συσχετισμός δυνάμεων δηλαδή στα ΑΕΙ είχε αλλάξει, πράγμα που φέρνει την υποχώρηση της κυβέρνησης με το νομοσχέδιο Καρατζά που πρόσφατα κατατέθηκε.

Αν τώρα θελήσουμε να αποτιμήσουμε τι κερδήθηκε με την άπεργία, με το νομοσχέδιο που υποτίθεται ότι πάει για ψήφιση στη Βουλή, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι προς την κατεύθυνση του ενιαίου φορέα δεν πετύχαμε σχεδόν τίποτε. Μία τέτοια όμως εκτίμηση προϋποθέτει την λανθασμένη άρετρία που απομονώνει τις δύο όψεις του ενιαίου αιτήματος «μονιμότητα μέσα σε ενιαίο φορέα», και ξεχνά ότι κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες το αίτημα της μονιμότητας περιέχει μέσα του μία δυναμική που μπορεί να οδηγήσει σε θεσμικές αλλαγές. Και φαίνεται ότι εκείνοι που έχουν περισσότερο και από την κυβέρνηση συνειδητοποιήσει αυτή την προοπτική είναι οι αντιδραστικοί καθηγητές, πράγμα που φαίνεται καθαρά με την παράτηση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών. Και επιστρατεύονται, την τελευταία στιγμή, επιχειρήματα έναντι της μονιμότητας του είδους ότι θα οδηγήσει σε «δημοσιούπαλληλοποίηση του ΕΔΠ», ότι θα άπνεκρώσει την πανεπιστημιακή και επιστημονική ζωή. Ωστόσο αν κάτι νεκρώνει την πανεπιστημιακή ζωή είναι το σύστημα της έδρας, ή παντογνωσία του καθηγητή, ή αυθαιρεσία του.

«Άλκης Ρήγος. Ύστερα απ' αυτά που είπε ο συνάδελφος πρόεδρος, που νομίζω ότι εκφράζουν το γενικό πνεύμα του κλάδου, θα ήθελα να προσθέσω μερικά σημεία ακόμη στο γενικό προβληματισμό.

Θα πρέπει να πάρουμε υπόψη ότι όταν μιλούμε για ένα ιδεολογικό μηχανισμό σαν το Πανεπιστήμιο, μιλάμε για το ελληνικό Πανεπιστήμιο στη συγκεκριμένη ελληνική κοινωνία: μία κοινωνία μη ολοκληρωμένη ταξικά, με ιδιότυπη ανάπτυξη, με μιάν παρασιτική κυρίαρχη τάξη, μία κοινωνία εξαρτημένη. Και αυτά τα γενικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας μας κάνουν ώστε και το ίδιο το Πανεπιστήμιο να τα έσωτερικεύει με έναν όρισμένο τρόπο: να κερδίζει π.χ. το μοναδικό προνόμιο στον κόσμο του να μην αναπαράγει το επιστημονικό του προσωπικό, να εισάγει μονίμως επιστήμονες από το εξωτερικό. Γι' αυτό άλλωστε είναι πολύ βάσιμοι οι κίνδυνοι που έπαιξε προηγουμένα ο Μπαλτάς να μεταφέρονται επιστήμονες και τεχνολογία άκριτα. Έχουμε π.χ. την έκκληση του ύφυπουργού Έξωτερικών προς 1.200 Έλληνες επιστήμονες του εξωτερικού να επανδρώσουν τα ΑΕΙ

και διάφορους άλλους κλάδους, πράγμα που ανεξάρτητα από τις ατομικές προθέσεις του καθένα, αν γίνει άκριτα, μπορεί να δημιουργήσει σοβαρότατα προβλήματα.

Ένα δεύτερο σημείο που θέλω να τονίσω είναι ότι στην άπεργία των 100 ημερών, παρά την ώριμότητα του κλάδου που παρουσιάζει μία έντονη ριζοσπαστικότητα, υπήρξαν και όρισμένες τάσεις λαϊκισμού. Μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι το έδαφος της ελληνικής κοινωνίας είναι πολύ πρόσφορο για τέτοιες τάσεις. Η πραγματικότητα όμως της άπεργίας έδειξε ότι υπήρξαν στο ΕΔΠ σημαντικές δυνάμεις που κατόρθωσαν να ξεπεράσουν θετικά τέτοιους κινδύνους καθιερώνοντας τελικά τη σωστή αντίληψη για τον συνδικαλισμό των πανεπιστημιακών φορέων αλλά και τον επιστημονικό ρόλο τους, για την κοινωνική σημασία της γνώσης για την οποία μιλάγε προηγουμένα ο Αντωνοκάκης.

Ένα τρίτο σημείο που θέλω να τονίσω είναι ότι όταν μιλάμε για τα προβλήματα του Πανεπιστημίου δεν θα πρέπει να τα ξεκόβουμε από το γενικότερο πρόβλημα της εκπαίδευσης σε όλες της τις βαθμίδες. Τελικά δεν μπορούμε να βαδίσουμε για την ανάπτυξη του Πανεπιστημίου σωστά αν κάτι τέτοιο δεν γίνει παράλληλα για όλη την Παιδεία του τόπου. Αυτό θέτει με οξύτητα το πρόβλημα της συμπαράταξης, της συνεργασίας και συμμαχίας μας με τους φορείς των άλλων βαθμίδων της εκπαίδευσης. Και είναι παρήγορο το γεγονός ότι προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται και οι άλλοι φορείς της Εκπαίδευσης, ότι στο τελευταίο μας Συνέδριο παρευρίσκονταν εκπρόσωποι όλων αυτών των φορέων, ότι έχει άρχισι μία τακτική στην πάλη και αλληλοστήριξη. Ο προγραμματισμός για τη νέα χρονιά που ψήφισε παμφερί το Γ' Πανελλαδικό Συνέδριο τονίζει ιδιαίτερα την ανάγκη προώθησης στην πράξη μιας τέτοιας συνεργασίας.

Και τώρα θα ήθελα να θίξω μερικά χαρακτηριστικά σημεία της ίδιας της άπεργιακής κίνησης του ΕΔΠ και των αντιδράσεων που προκάλεσε.

— Η άπεργία υποχρέωσε το ύπουργείο σε διάλογο με άπεργούς, πράγμα που δεν είναι στις άρχές της κυβέρνησης της Ν.Δ. Βέβαια, η κυβέρνηση συζητώντας με το ΕΔΠ νόμισε ότι διαπραγματευόμενη μία μορφή της μονιμότητας θα μπορούσε να αποφύγει τις ευρύτερες θεσμικές αλλαγές. Αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ήταν η δυναμική της άπεργίας που υποχρέωσε την Κυβέρνηση να προβεί στην παραχώρηση κι αυτής της μονιμότητας, παρόλο βέβαια, που όπως τονισε η Μοροπούλου προηγουμένα, το όλο θέμα της εφαρμογής στο μέλλον εξαρτάται από τη δράση του ΕΔΠ μέσα στα ΑΕΙ αλλά και την παρουσία του, επιστημονική και κοινωνική, έξω απ' αυτά.

— Η άπεργία όμοιογενοποίησε τον κλάδο. Σε ένα χώρο εργαζομένων, που είναι φυσικό να υπάρχουν άνθρωποι με ποικίλες ιδεολογικές και πολιτικές τοποθετήσεις, δημιουργήθηκε πράγματι μία αλληλεγγύη και κοινή στάση αξιοθαύμαστη, παρόλο που στην αρχή πολλοί συνάδελφοι είχαν άπορίες ή και διαφωνίες για τη μέθοδο του άγώνα, όρισμένοι ακόμη και για το άπεργιακό αίτημα. Σήμερα, μετά τις 100 μέρες, ή συντριπτική πλειοψηφία του ΕΔΠ έχει συσπειρωθεί μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες και έχει συνειδητοποιήσει τα στοιχεία που συνθέτουν αυτό που λέμε κρίση του Πανεπιστημίου.

— Παρουσιάζεται ένα συνδικαλιστικό κίνημα που βασίζεται στις δικές του δυνάμεις και κινείται αυτόνομα με βάση τις άποψεις που διαμορφώνονται μέσα στον κλάδο και μόνο. Στο ΕΔΠ όμολογουμένως κατοχυρώθηκαν οι διαδικασίες της άυτονομίας του μαζικού συνδικαλιστικού κινήματος, παρά το

γεγονός ότι, όπως σε κάθε μαζικό χώρο, υπάρχει και εδώ πληθώρα απόψεων, και κομματικών επιρροών. Σε κάθε περίπτωση όμως πρυτάνευε ή άποψη του χώρου που προέκυπτε σαν συνισταμένη δημοκρατικών αντιπαραθέσεων. Ακόμη και μέλη του ΕΔΠ που ιδεολογικά ανήκουν στο χώρο της δεξιάς εκφράζονται με βάση τη λογική του χώρου και δεν αποτελούν παραφρονία σε σχέση με τη συνισταμένη των απόψεων του κλάδου. Και αυτό είναι πολύ σημαντικό. Γιατί δεν έχει σημασία αν τελικά ο καθένας μας ψηφίζει το ένα ή το άλλο κόμμα στις βουλευτικές εκλογές. Σημασία έχει ότι όλοι μας ενταχθήκαμε, αποδεχθήκαμε, πάλεψαμε την ίδια κοινή θέση-απαίτηση που διαμορφώθηκε ελεύθερα στις συνελεύσεις των Σχολών μας και στα πανελλαδικά σώματα του κλάδου. Και αυτό αποτελεί μία ουσιαστική δημοκρατική κατάκτηση που η σημασία της ξεπερνά το ΕΔΠ. Πρόκειται για κατάκτηση και δίδαγμα για το συνολικό συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας.

Τέλος, θά πρέπει να επισημάνουμε και κάτι ακόμη που έφερε στην επιφάνεια ή απεργία του ΕΔΠ: την ύπαρξη μιάς σχετικής διάστασης ανάμεσα στην κυβέρνηση και το καθηγητικό κατεστημένο. Η κυβέρνηση είναι αναγκασμένη μέχρι ένα όρισμένο σημείο να προχωρήσει προς κάποια αντίληψη εκσυγχρονισμού, έτσι, είναι υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει τα κοινωνικά προβλήματα, ιδίως με την προοπτική ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. Όμως δεν συμβαίνει το ίδιο και με την πλειοψηφία των καθηγητών που, ενδιαφερόμενοι μόνο για τη διατήρηση των προνομίων τους, είναι ανίκανοι να αποδεχτούν ένα τέτοιο ρόλο στο Πανεπιστήμιο. Έκφραση άλλωστε αυτής της διάστασης αποτελεί και η απαίτηση της Συγκλήτου Αθηνών μετά την αναγγελία του νομοσχεδίου για το ΕΔΠ. Δίνεται δηλαδή στην κυβέρνηση ή δυνατότητα για πρώτη φορά να παίξει ένα εξισορροπιστικό ρόλο διαφόρων συμφερόντων, ένα ρόλο σύμφωνα με τα κρατικά πρότυπα της Δύσης που αναζητά. Το αν θα το πετύχει, εξαρτάται κυρίως από την ίδια.

Αντωνοκάκης Δημ. Νομίζω ότι μέσα από την απεργία πήρε τις πραγματικές της διαστάσεις μία νέα δύναμη που προστέθηκε στη δυναμική των εξελίξεων μέσα στο Πανεπιστήμιο. Αυτή η νέα δύναμη, το ΕΔΠ, δημιουργεί απρόσμενα προβλήματα, λειτουργώντας σε κατευθύνσεις που κανείς δεν μπόρεσε να προβλέψει. Έτσι βλέπουμε το ΕΔΠ να ανοίγεται έξω από το Πανεπιστήμιο, να συμμαχεί και να γίνει επαγγελματικούς φορείς, να κερδίζει πολιτική υποστήριξη, να κινητοποιεί τον ημερήσιο τύπο, να απασχολεί την κοινή γνώμη. Βλέπουμε μία νέα δύναμη που δεν μπορεί κανείς να προδιαγράψει τις αντιδράσεις της, που ξεγλυστράει από επιρροές και που καταφέρνει με πείσμα να αναζητά το δικό της δρόμο.

Πάσχος Γ. Έγώ θά διαφωνούσα σε κάτι που μοιάζει λεπτομέρεια αλλά που δεν είναι. Ότι δηλαδή η απεργία έδειξε τους έχθρους και τους φίλους του ΕΔΠ. Νομίζω αντίθετα ότι οι φίλοι και έχθροι φάνηκαν πολύ νωρίτερα. Στη διάρκεια της απεργίας βέβαια ξαναφάνηκαν οι έχθροι, αλλά μερικοί που εύκολα χαρακτηρίστηκαν σαν έχθροι, δεν ήταν ούτε είναι έχθροι στην πάλη για ένα δημοκρατικό Πανεπιστήμιο. Κατά κανόνα διαφωνούσαν με το αίτημα της μονιμότητας, με το συγκεκριμένο περιεχόμενο που επέλεξε ο κλάδος. Κατά τη γνώμη μου δικαιολογημένα. Αν όμως χαρακτηρίστηκαν έχθροι αυτό οφείλεται σε μία δική μας άπλουστευτική λογική

που λείπει περίπου: τα αιτήματά μας είναι άπριόρι δημοκρατικά, άρα όποιος δεν συμφωνεί μ' αυτά δεν είναι δημοκράτης. Πιστεύω ότι κάτι τέτοιο είναι παιδαριώδης απλούστευση. Ένα αίτημα είναι, στην παρούσα τουλάχιστον φάση, δημοκρατικό, αλλά και αγωνιστικά εύστοχο στο βαθμό που πετυχαίνει να συμπαρατάξει το σύνολο των δυνάμεων που ενδιαφέρονται για τις δημοκρατικές αλλαγές στο Πανεπιστήμιο. Χωρίς τέτοιο αίτημα θά μένουμε στο επίπεδο των γενικών διακηρύξεων και άμοιβαίων καταγγελιών. Μ' αυτά θέλω να θίξω το ζήτημα της συμμαχίας με τους φοιτητές και της συμπαρατάξης με τους δημοκρατικούς καθηγητές. Οι τελευταίοι βέβαια δεν διαθέτουν κάποιο φορέα, όπως αποδείχτηκε από τις αντιφάσεις που εκδηλώθηκαν στον Πανεπιστημιακό Όμιλο. Πρόκειται λοιπόν για άτομα, άτομα όμως που η ειδική τους θέση, αλλά και οι τυχόν επεξεργασμένες απόψεις τους τους καθιστούν πολύτιμους και απαραίτητους συνεργάτες στην πορεία του εκδημοκρατισμού. Οι αντιφάσεις λοιπόν του φοιτητικού κινήματος και των δημοκρατικών καθηγητών δεν πρέπει να αποτελούν για μας αφετηρία πόλωσης αλλά σημαία επεξεργασίας για να ξεπεραστούν τα εμπόδια που τυχόν υπάρχουν για την συμπαρατάξη όλων των δυνάμεων που ενδιαφέρονται για τον εκδημοκρατισμό στα ΑΕΙ.

Τόνια Μοροπούλου. Δύο κουβέντες για την αυτονομία του χώρου που υπογράμμισε προηγούμενα ο Ρήγος. Πιστεύω ότι η αυτονομία δεν κατακτήθηκε αφηρημένα αλλά στη διαδικασία της πάλης, στη διάρκεια του απεργιακού αγώνα και σε συνάρτηση με την κατάκτηση μιάς κοινής συνείδησης στην πορεία για τα αιτήματα της απεργίας. Πάνω σ' αυτή τη βάση καταλήξαμε σ' ένα συγκερασμό, μία σύνθεση όλων των απόψεων και μέσα στο Κεντρικό Συμβούλιο και έξω απ' αυτό στις Συνελεύσεις. Και θά πρέπει να τονιστεί ότι άρχικά οι απόψεις κάθε άλλο παρά όμοιες ήταν. Πολλοί ανάμεσά μας, και για την μονιμότητα και τον ενιαίο φορέα, είχαν απόψεις άπριόρι, ανεξάρτητα από την πάλη στην οποία όλοι μαζί μπήκαμε. Το σημαντικό είναι, όπως ξανατονίστηκε, ότι ο ίδιος ο κλάδος κατάφερε να ξεκαθαρίσει τις απόψεις του, μέσα από συλλογικές και δημοκρατικές διαδικασίες: π.χ. το Κ.Σ. πρότεινε στις συνελεύσεις των Σχολών, οι Σχολές συζητούσαν και πρότειναν στο Κ.Σ. που συντόνιζε όλες τις ενέργειες. Υπήρχε δηλαδή μία συνεχής αμφίδρομη πορεία που ξεπέρασε και το ψευτοδίλημα αν τα κεντρικά όργανα του ΕΔΠ είναι συντονιστικά ή αποφασιστικά.

Άννη Βρυχεία. Ας προστεθεί ότι το ζήτημα της αυτονομίας συνδέεται άμεσα και με την όλη λογική της οργανωτικής συγκρότησης του κλάδου σε πανελλαδική κλίμακα. Όταν δηλαδή συζητούσαμε το πρόβλημα της οργανωτικής συγκρότησης του κλάδου στα πρώτα του βήματα υπήρξαν δύο απόψεις: ή να αποκτήσουμε ένα νομικό πρόσωπο με όργανα αποφασιστικού χαρακτήρα, ή να προχωρήσουμε πρώτα στη μαζικοποίηση των Σχολών, μία και ο κλάδος βρίσκεται ακόμη σε μία φάση μορφοποίησης. Με βάση τη δεύτερη αυτή αντίληψη οι Σχολές οι ίδιες είναι τα κύτταρα, τα αποφασιστικά κύτταρα, όπου θα παίρνονταν οι αποφάσεις, ενώ το κεντρικό όργανο θά έχει συντονιστικό χαρακτήρα. Η δεύτερη αυτή αντίληψη που επικράτησε έφερε τη μαζική συμμετοχή αλλά έδωσε και τη δυνατότητα διαπλαστικής συμμετοχής όλων των

μελών του ΕΔΠ στη λήψη των αποφάσεων. Αυτή άλλωστε η δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων ανέδειξε και διαφύλαξε και την αυτονομία του χώρου.

Ἀριστείδης Μπαλτᾶς. Μιά συμπλήρωση για τή συμπάραταξη με τούς φοιτητές: ἀναφέρομαι στό Πολυτεχνεῖο ὅπου τό πρόβλημα ὑπῆρξε ἔντονο. Οἱ φοιτητές ἀπείχαν ἀπό τά μαθήματα ἀνεξάρτητα ἀπό μᾶς, μέ βασικό αἷτημα «ὄχι στό διοικητικό τρόπο ἀντιμετώπισης τῶν σπουδῶν». Παρόλο ὅμως πού αὐτό μοιάζει μέ αἷτημα ἀνεξάρτητο ἀπό τά δικά μας, ὥστόσο ἔχει μιά κοινή βάση μέ τό αἷτημα τοῦ ἐνιαίου φορέα. Θίγει δηλαδή τήν οὐσία τῆς λειτουργικῆς διαδικασίας μέσα στό Πανεπιστήμιο. Ὡστόσο τά δύο αἷτηματα, παρά τή συγγενεία τους, δέν συνδέθηκαν πρακτικά. Καί ἐμεῖς καί ἐκεῖνοι διεκδικοῦμε ἕνα δημοκρατικό Νόμο - Πλαῖσιο. Ἄλλά αὐτή ἡ σύμπτωση δέν ἀρκεῖ. Τό πρόβλημα πρέπει νά τό ἔχουμε ὑπόψη γιατί στό μέλλον θά θεθεῖ μέ μεγαλύτερη δέξυτητα. Πιθανό ἄλλωστε οἱ μορφές ἀγῶνα πού ὁ κάθε φορέας θά υἱοθετήσῃ νά μὴν εἶναι οἱ ἴδιες. Πιθανό π.χ. νά ἀπεργούμε ἐμεῖς καί οἱ φοιτητές νά πηγαίνουν στά μαθήματα καί νά ἀπαιτοῦν νά γίνουν μέ τρόπο οὐσιαστικό. Καί βλέποντας ὅτι χωρίς ἐμᾶς δέν μποροῦν νά γίνουν μαθήματα στό Πανεπιστήμιο, τότε νά κατεβαίνουν καί αὐτοί σέ ἀπεργία. Μέ μιά τέτοια διαδικασία ὑπάρχει ὄχι ἀπλῶς συμπάραταξη καί ἀλληλεγγύη ἀλλά συνειδητή κοινή προσπάθεια για τήν ἐπιτυχία τῶν δημοκρατικῶν αἷτημάτων μας.

Τόνια Μοροπούλου. Τελικά πιστεύω ὅτι ἡ ἀπεργία τοῦ ΕΔΠ ἦταν μιά μεγάλη δικαίωση τῶν θέσεῶν μας γιατί ἡ κυβέρνηση ἀπό τή μιά μεριά ὑποχρεώθηκε νά τροποποιήσῃ τίς ἀρχικές τίς θέσεις καί ἀπό τήν ἄλλη νά συζητηθεῖ μέ ἀπεργούς. Ἡ ὑποχώρηση ἐκφράστηκε συγκεκριμένα καί στό νομοσχέδιο

πού κατατέθηκε. Καί τούτη ἡ πορεία ἀποτελεῖ μιά σημαντική νίκη πού μᾶς ἐπιτρέπει νά γυρίσουμε στό Πανεπιστήμιο ἀπό καλύτερες θέσεις μέ πεποίθηση στίς δυνατότητές μας. Παρόλο λοιπόν πού τό νομοσχέδιο πού δόθηκε δέν ἱκανοποιεῖ ὀλοκληρωτικά, ἔχουμε τώρα τή δυνατότητα καί τήν πεποίθηση ὅτι μποροῦμε νά συνεχίσουμε τίς διεκδικήσεις μας μέ περισσότερη ἀποτελεσματικότητα. Ἡ κυβέρνηση στό νομοσχέδιο πού κατέθεσε παραδέχτηκε νά μονιμοποιήσῃ ἀπεργούς 100 ἡμερῶν κι αὐτό εἶναι ἀντίθετο μέ τή λογική τῆς στό συνδικαλιστικό τομέα ὅπου συνήθως ἀπολύει τούς ἀπεργούς.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτή φέρνει στό προσκήνιο ὀρισμένες δυνατότητες ἀλλά καί καθήκοντα: νά μεταφέρουμε μέσα στίς ἔδρες τούς σχετικούς προβληματισμούς καί νά ἀναλάβουμε πρωτοβουλίες ὥστε οἱ συγκρούσεις μέ τούς ἀντιδραστικούς καθηγητές νά μεταφερθοῦν καί ν' ἀντιμετωπιστοῦν στήν ἴδια τους τή βάση, στήν ἔδρα. Σέ μιάν τέτοια ἀκριβῶς ἀνώτερη προοπτική τίθεται μέ μεγαλύτερη δέξυτητα τό ζήτημα τῆς συμπάραταξης μέ τούς φοιτητές καί πάνω σέ προβλήματα περιεχομένου καί προσανατολισμοῦ σπουδῶν μέσα στή βασική ἀκαδημαϊκή μονάδα καί στήν προοπτική τῆς ἄτυπης διεύρυνσῆς τῆς ἀπό τήν ἔδρα στήν ὁμάδα συγγενῶν ἐδρῶν, προάγγελο τομέα. Αὐτή πιστεύω θά πρέπει νά εἶναι ἡ συγκεκριμένη μας κατεύθυνση συνεργασίας μέ τήν ΕΦΕΕ καί τούς φοιτητές, συνεργασία οὐσιαστική πού θά καρποφορήσῃ ἀλλαγές στό βαθμό πού θά ξεπεράσῃ τό διακηρυκτικό ἐπίπεδο καί θά δεθεῖ στήν ἴδια τήν ἀντικειμενική τῆς βάση, τήν ἐκπαιδευτική λειτουργία.

Ἀντωνακάκης Δημ. Ἐδῶ πρέπει νά ἐπισημάνουμε τό γεγονός ὅτι ἡ λογική τοῦ Ν.Σ. πού μᾶς παραδόθηκε ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν μᾶς καλύπτει τό περιεχόμενό του — εἶναι

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

στό τεῦχος Ἰουνίου:

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς Ἑλλάδος

☆

Ἡ μοῖρα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος

☆

Τί εἶναι Λογική

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ

Δεκαπέντε ἀνέκδοτα ποιήματα

καί δύο μελέτες γιά τό ἔργο του

Ε. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Δύο ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

στούς Φῶτο Πολίτη καί Γ. Παπανικολάου

ΠΑΝ. ΔΗΜΗΤΡΑ

Μᾶης 1968 — Μᾶης 1978 στή Γαλλία

Ἀπό τή γέννηση στή δολοφονία μιάς μεγάλης ἐλπίδας

τελείως διαφορετική από την λογική του πρώτου Ν.Σ. που δόθηκε τό Μάρτη στίς σχολές.

Έτσι ενώ τό πρώτο Ν.Σ. περιέγραφε τό τρόπο μέ τόν όποίο θά άπομακρυνθοϋν από τά Α.Ε.Ι. τά μέλη του ΕΔΠ τό δεύτερο άναζητά τούς τρόπους μέ τούς όποίους τό ΕΔΠ θά έργασθει, θά έξελιχθεί και μέσα στό Πανεπιστήμιο.

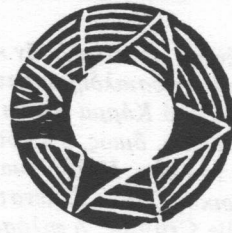
Ή άλλαγή αύτής άκριβώς της λογικής του ΄Υπουργείου είναι άποτέλεσμα της άπεργιακής μας κινητοποίησης.

Τόνια Μοροπούλου. Πάντως, έμεις κάνουμε κριτική στό νομοσχέδιο άπ' την πλευρά των δημοκρατικών μας άπαιτήσεων. Εϊδικότερα, δέν θέλουμε την κατάργηση των βοηθών και την καθιέρωση άμφιλεγόμενων «έπιστημονικών συνεργατών» που προΐδεάζουν τή θεσμοθέτηση ενός άποδυναμωμένου πολιτικά και λειτουργικά μή καθηγητικού διδακτικού προσωπικού και επίσης δέν μάς καλύπτει ή άρνηση θεσμοθέτησης της συμμετοχής μας στίς κρίσεις και της αναγνώρισης του διδακτικού μας ρόλου. Νομίζω πώς σίγουρα δέν έχουν τό δικαίωμα της κριτικής εκείνοι που όχι μόνο δέν έξυπηρετούν αυτές τίς άπαιτήσεις, αλλά αντίθετα φαλκιδεύουν και τίς έλάχιστες, αλλά σημαντικές, όπως είπε ό Δημήτρης ΄Ανωακάκης, ύποχωρήσεις του ΄Υπουργείου που εκφράζει τό νομοσχέδιο. Οί δυνάμεις, δηλαδή, της αντίδρασης του Πανεπιστημιακού κατεστημένου που εκφράζονται από την παύση της Συγκλήτου της ΄Αθήνας, δυνάμεις που ύπονομεύουν μέ δημοκρατικά προσήματα τά άνοιγματα του καινούριου νομοσχεδίου, και μάλιστα εκείνα άκριβώς που μπορούν κάτω άπ' τή δυναμική του κινήματος του ΕΔΠ νά συμβάλουν στην προοπτική του δημοκρατικού Πανεπιστημίου.

Ρήγος ΄Αλκης. Αυτά τά πολιτικά κέρδη που όμολογουμένως είναι άπτά πρέπει νά περιφρουρηθοϋν και νά ολοκληρωθοϋν.

Ή ολοκλήρωσή τους όμως προϋποθέτει μία πραγματική συμπάραταξη στους μελλοντικούς άγώνες που φυσικά δέν τελειώνουν την επομένη της ακαδημαϊκής χρονιάς και που πρέπει νά δέσουν τό σύνολο της Πανεπιστημιακής κοινότητας προς την κατεύθυνση ενός δημοκρατικού, αυτοδιοικημένου και στην ύπηρεσία του τόπου πανεπιστημίου όπως, σε γενικές γραμμές, έχει ύπογραμμιστεί και από τό ΕΔΠ και από την ΕΦΕΕ.

Φιλάρετος ΄Αλικαρίδης. Συμπληρώνοντας πιστεύω ότι στά πολιτικά κέρδη της άπεργίας θά πρέπει νά καταγράψουμε τό γεγονός ότι μέσα άπ' αύτή τή διαδικασία μπήκε συνολικά και ολοκληρωτικά τό πρόβλημα της ΄Ανωτάτης ΄Εκπαίδευσης έτσι που στό μέλλον κανείς δέν μπορεί νά ισχυριστεί ότι τό άγνοεί ή νά πιστεύει ότι όλα πηγαινουν καλά.

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ

**ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ
ΣΤΗ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ
ΚΑΙ ΤΟΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ**

**Καθε Σαββατο στη
ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ**

**αγωνιστική πληροφόρηση για
τους πολιτικούς και κοινωνι-
κούς άγώνες**

**Πληρης ενημερωση για τα προ-
βλήματα της Αριστερας**

Ἡ ἴττα τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς στή Γαλλία, ἐκτός τῶν ἄλλων, εἶχε μιά συνέπεια μέ ιδιαίτερη σημασία: στό ἐσωτερικό τῶν κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς, στό Σοσιαλιστικό καί τό Κομμουνιστικό Κόμμα, ἄρχισε νά ἀναπτύσσεται μιά σφοδρή κριτική ἐναντίον τῶν ἡγεσιῶν τους. Φαίνεται ὅτι μεγάλος ἀριθμός μελῶν καί ὁπαδῶν τῶν κομμάτων αὐτῶν θεώρησαν τήν ἴττα ἀφύσικη καί ἀνεπαρκεῖς τίς ἀναλύσεις τῆς ἡγεσίας.

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστική εἶναι ἡ κριτική πού ἄρχισε στό ἐσωτερικό τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος πού ξεπερνᾷ τελικά τή θεματική τῶν πρόσφατων ἐκλογῶν καί θίγει πολύ γενικότερα προβλήματα: χαρακτήρας τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος σήμερα, κοινωνίες τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ καί ιδιαίτερα χαρακτήρας τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος, στρατηγική τοῦ δημοκρατικοῦ δρόμου γιά τό σοσιαλισμό, χαρακτήρας τοῦ ἴδιου τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μιά ἀνεπτυγμένη χώρα, ἐπανεξέταση τῆς ἱστορίας τοῦ κινήματος.

Στίς κριτικές αὐτές, ἀπό τήν πρώτη στιγμή, ἡ ἡγεσία τοῦ ΓΚΚ ἀντιτάχθηκε ἐπίμονα καί θέλησε νά σταματήσει μέ κάθε τρόπο τή συζήτηση. Γιά τήν ἡγεσία τοῦ ΓΚΚ δέν ὑπῆρχε κανένα πρόβλημα δεδομένου ὅτι τό κόμμα στίς τελευταῖες ἐκλογές ἔκανε ὅ,τι ἔπρεπε νά κάνει γιά τήν ἐπιτυχία τῆς

Κρίση στό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα

Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς· ἄν κάτι ἔφταιξε ἦταν τό Σοσιαλιστικό Κόμμα πού, ἀκολουθώντας κλασική διμετωπική σοσιαλδημοκρατική τακτική, θέλησε νά παραγκωνίσει τό ΓΚΚ καί τήν ἐργατική τάξη: τό Σοσιαλιστικό Κόμμα φέρνει ἀκέραια τήν εὐθύνη γιά τήν ἀποτυχία στίς ἐκλογές τοῦ Μάρτη 1978.

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι αὐτές οἱ τοποθετήσεις καθε ἄλλο παρά πειστικές ἦταν. Καί ἡ ἀντίδραση δέν ἄργησε νά ἔλθει. Πολλοί διανοούμενοι στήν ἀρχή, ἀνάμεσά τους οἱ καθηγητές Michel Jean, Lambica, ὁ ἱστορικός Ζάν Ἐλλενστάιν, ὁ Jean Rony μέλος τῆς σύνταξης τοῦ κομματικοῦ περιοδικοῦ Nouvelle Critique, ὁ φιλόσοφος Λουί Ἀλτουσέρ, πολλά μέλη τῆς νεολαίας τοῦ ΓΚΚ, σέ γράμματα πού ἔστειλαν στό κομματικό τύπο καί τήν ἡγεσία τοῦ κόμματος σημείωναν ὅτι κύρια εὐθύνη βάρυνε τό ἴδιο τό ΓΚΚ πού «ἔσπασε» τήν ἐνότητα τῆς Γαλλικῆς ἀριστερᾶς στή διάρκεια τῶν συζητήσεων γιά τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ «Κοινοῦ Προγράμματος» τό Σεπτέμβριο τοῦ 1977. Ἡ ἀντίδραση ὅμως αὐτή δέν ἔμεινε μόνο ἀντίδραση μεμονωμένων διανοουμένων: αὐτή τή στιγμή ἔχει ἀγκαλιάσει μεγάλες μερίδες τοῦ κόμματος καί μέ τό ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο βρίσκεται στό ἐπίκεντρο τῶν ἐσωκομματικῶν συζητήσεων. Κοινός στόχος τῶν ἀντιπολιτευομένων εἶναι ν' ἀνοίξει στό κόμμα δημόσιο διάλογο μέσα ἀπό τόν κομματικό τύπο καί νά συγκληθεῖ ἄμεσα ἕνα ἔκτακτο συνέδριο πού θά ἐξετάσει τά προβλήματα πού προκύπτουν ἀπό τήν κατάσταση. Ἡ ἡγεσία τοῦ ΓΚΚ καί σ' αὐτό τό σημεῖο φάνηκε ἀνένδοτη. Ἀρνεῖται τόν ἀνοιχτό διάλογο. Καί δηλώνει ὅτι, ὅπως προβλέπει τό καταστατικό, τό 23ο Συνέδριο τοῦ κόμματος θά συγκληθεῖ κανονικά καί δέν ὑπάρχει κανεῖς λόγος γιά ἔκτακτη σύγκλησή του. Στίς θέσεις αὐτές κατέληξε καί ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΓΚΚ πού ἐπιπλέον θεώρησε ὡς ἀντικομματικό ὄλον αὐτόν τόν ἀναβρασμό.

Ἐνῶ συνερχόταν ἡ ΚΕ τοῦ ΓΚΚ ὁ κομμουνιστής φιλόσοφος Λουί Ἀλτουσέρ δημοσίευσε τίς ἀπόψεις του σέ τέσσερα ἄρθρα στή γαλλική ἐφημερίδα Le Monde στά ὁποῖα, ξεκινώντας ἀπό τήν κριτική τῆς στρατηγικῆς τοῦ ΓΚΚ κατά τίς ἐκλογές, ἀναλύει στή συνέχεια τήν ἐσωτερική ἰδεολογία πού συνέχει τόν κομματικό μηχανισμό χάρη στήν ὁποία διατηρεῖται ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς ἡγεσίας ἀπέναντι στά κομματικά μέλη καί τίς μάζες, γιά νά καταλήξει σέ μιά σειρά σκέψεις γενικότερου ἐνδιαφέροντος σχετικά μέ τό χαρακτήρα, τή λειτουργία τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, τῶν σχέσεών τους πρὸς τίς μάζες καί τίς ριζικές ἀλλαγές πού πρέπει νά γίνουν ὥστε τά ΚΚ, ἐγκαταλείποντας τόν ἀπομονωτισμό τους, νά γίνουν φορεῖς τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλιστικῆς ἀλλαγῆς. Τοῦ κειμένου αὐτοῦ, ὕστερα ἀπό συγκατάθεση τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ἀναδημοσιεύουμε τό τελευταῖο μέρος.

Σημειώνουμε πάντως ὅτι τό μέλος τοῦ Π.Γ. τοῦ ΓΚΚ Πῶλ Λωράν σέ δημοσίευσμά του στήν «Οὐμανιτέ» χαρακτήρισε τή στάση τοῦ Ἀλτουσέρ (καί γιά μιά συνέντευξή του στήν ἰταλική ἐφημερίδα Παέζε Σέρα) ὡς «ἀνοιχτή κήρυξη πολέμου κατά τοῦ κόμματος» (ἀναδημοσίευση τῆς συνέντευξης Ἀλτουσέρ καί τῆς ἀπάντησής τοῦ Π.Λωράν στήν «Αὐγή» τῆς 23.5. '78).

Τί πρέπει ν' αλλάξει στό κομμουνιστικό κόμμα

του Λουί 'Αλτουσέρ

μετάφραση Άννας Φραγκουδάκη

IV. Μιά ή λύση: έξοδος από τό όχυρό

Ἐλάχιστη ιστορική συνείδηση ἄρκει γιά νά διαπιστωθεῖ ὅτι ὑπάρχουν τόσες μορφές πολιτικῆς πρακτικῆς ὄσες καί κοινωνικές τάξεις, πού κατέχουν ἢ πού μάχονται τήν ἐξουσία. Ὁ καθένας κυβερνᾷ ἢ ἀγωνίζεται σύμφωνα μέ τήν πρακτική πού ἀντιστοιχεῖ καλύτερα στίς δυσκολίες τοῦ ἀγώνα του ἢ στά συμφέροντά του.

Μποροῦμε π.χ. νά διαπιστώσουμε, ὅπως δείχνει ἡ ἱστορία της καί ὅπως ἐξηγοῦν οἱ θεωρητικοί της, ὅτι ἡ κατεξοχήν πολιτική πρακτική τῆς ἀστικῆς τάξης συνίσταται στό νά ἐξασφαλίζει τήν κυριαρχία της μέσω ἄλλων. Αὐτό ἰσχύει ἤδη ἀπό τόν καιρό τοῦ Μακιαβέλι, παρόλο πού ὁ Γκράμσι δέν τό εἶδε, καί στή συνέχεια ἰσχύει γιά ὄλες τίς ἀστικές ἐπαναστάσεις, ἐνεργητικές ἢ «παθητικές». Ἡ ἀστική τάξη κατάφερε νά διεξαχθοῦν οἱ ἐπαναστάσεις αὐτές ἀπό τά ἴδια τά θύματα τῆς ἐκμετάλλευσής της, πληβίους, ἀγρότες, προλετάρους, καί ἀπό τούς συμμάχους της. Βρῆκε πάντοτε τόν τρόπο ν' ἀφήσει νά ξεσπάσει ἡ ἐπαναστατική ὄρμη τῶν δυνάμεων αὐτῶν καί ἐκεῖνη νά τίς περιμένει στή στροφή τῆς ἐξουσίας ὅπου, ἄλλοτε πνίγοντάς τες στό αἶμα καί ἄλλοτε ὑποτάσσοντάς τες εἰρηνικά, δρέπει ὄλους τούς καρπούς τῆς δικῆς της νίκης καί τῆς ἡττας ἐκεῖνων.

Ἀντίθετα μέ τήν ἀστική αὐτή πρακτική τῆς πολιτικῆς, ἡ μαρξιστική παράδοση ὑπερασπίστηκε πάντοτε μιᾶ ἄλλη θέση: τό προλεταριάτο πρέπει «ν' ἀπελευθερωθεῖ μέ τίς δικές του δυνάμεις», δέν μπορεῖ νά ὑπολογίζει σέ καμιά ἄλλη τάξη, σέ κανέναν ἀπελευθερωτή ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του, δέν μπορεῖ παρά νά ὑπολογίζει παρά στή δύναμη τῆς ὀργάνωσής του. Δέν ἔχει ἄλλη ἐπιλογή, δέν ἔχει θύματα ἐκμετάλλευσης νά παρασύρει. Καί καθώς πρέπει ἀναγκαστικά νά θεμελιώσει συμμαχίες μακρόβιες, δέν μπορεῖ ν' ἀντιμετωπίζει τούς συμμάχους του *σάν ἀλλότριους*, *σάν δυνάμεις* στό ἔλεός του, πάνω στίς ὁποῖες κυριαρχεῖ κατά τά συμφέροντά του: μπορεῖ μονάχα νά τούς ἀντιμετωπίζει

ὡς *πραγματικά ἰσότιμους* καί ὀφείλει νά σέβεται τήν ἱστορική τους προσωπικότητα.

Τό προλεταριάτο ξέρει πάντως ἀκόμα ὅτι διατρέχει τό ἴδιο σοβαρό κίνδυνο νά πέσει στήν παγίδα τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, εἴτε γλυστρώντας στήν ταξική συνεργασία καί μπαίνοντας ἀντικειμενικά στήν ὑπηρεσία τῆς ἀστικῆς τάξης (σοσιαλδημοκρατική πρακτική), εἴτε *ἀναπαράγοντας* αὐτό τό ἴδιο, μέσα ἀπό τήν αὐταπάτη τῆς ἀνεξαρτησίας του, τήν ἀστική πολιτική πρακτική: οἱ δύο αὐτές πιθανότητες μποροῦν καί νά συμπλέουν.

Τί σημαίνει ὁμως ἀναπαραγωγή τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς πρακτικῆς; Σημαίνει ν' ἀντιμετωπίζεις τά μέλη σου καί τίς μάζες *σάν ἀλλότριους*, *σάν ἐκείνους* πού ἡ ἡγεσία βάζει, σύμφωνα μέ τήν πιό καθαρή ἀστική παράδοση, νά ἐφαρμόζουν τήν πολιτική της. Καί γιά νά τό πετύχει αὐτό ἄρκει ν' ἀφήσει ἐλεύθερο νά λειτουργήσει ἀπό μόνος του ὁ ἐσωτερικός μηχανισμός τοῦ κόμματος, πού παράγει αὐτόματα τή διαίρεση καί τήν ἀποκοπή ἡγεσίας ἀπό τά μέλη καί κόμματος ἀπό τίς μάζες. Μετά ἡ ἡγεσία μπορεῖ νά χρησιμοποιήσει τή διαίρεση αὐτή πρὸς ὄφελος τῆς πολιτικῆς της: ἡ πολιτική πρακτική της τότε τεῖνει στήν ἀναπαραγωγή τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς πρακτικῆς ἀφοῦ γιά νά ἐφαρμοστεῖ *διαχωρίζει* τήν ἡγεσία ἀπό τά μέλη καί τό κόμμα ἀπό τίς μάζες.

Ὅλα παίζονται στήν κορυφή

Τό νόημα ὄσων παρατηρήσεων μπορέσαμε νά κάνουμε καί νά ξανακάνουμε σχετικά μέ τή γραμμὴ τοῦ 1972 καί τήν «ἐφαρμογή» της εἶναι τοῦτο: ὄλα παίζονται στήν κορυφή, δίχως κανεῖς νά νοιάζεται γιά τά μέλη, ἀποκομένα καί παραμερισμένα ἀπό τήν ἡγεσία, δίχως κανεῖς νά νοιάζεται κατά μείζονα λόγο γιά τίς μάζες. Συγγρόνως, ὁ προσεταιρισμός τῶν μελῶν καί τῶν μαζῶν

στούς μεγάλους ελιγμούς της ήγερσίας συμβαδίζει υποχωρητικά, όπως και στην άστική πρακτική, με την περιφρόνηση της θεωρίας, με το χονδροειδέστερο πραγματισμό. Πράγματι, η περιφρόνηση των μελών και των μαζών συμβαδίζει πάντοτε με την περιφρόνηση της θεωρίας και της συγκεκριμένης ανάλυσης, συμβαδίζει επομένως και με το αντίθετο της θεωρίας και συγκεκριμένης ανάλυσης: με τον αυταρχισμό και τον πραγματισμό της αλήθειας (είναι αληθινό ό,τι πετυχαίνει). "Όλα όσα έγιναν από το 1972 και κυρίως από το Σεπτέμβριο του 1977 δεν ήταν άλλο από την επαλήθευση του κλασικού κανόνα: όταν ένα κόμμα τείνει να εγκαταλείπει τις αρχές της ταξικής ανεξαρτησίας της πολιτικής του πρακτικής, ωθείται αυθόρμητα και αναγκαστικά προς την αναπαραγωγή της πολιτικής πρακτικής των άστών. Και ξέρουμε τ' αποτελέσματα: ένα μικρό «εμπόδιο», άσημαντο ποσοτικά. "Όμως, μέσα σ' αυτό το 1% ή 2% των ψήφων που έλειψαν από την άριστερά είναι ένας κόσμος ολόκληρος!

Τό γεγονός ότι μέσα στο κόμμα, και σύμφωνα με τη σταλινική παράδοση, η θεωρία είναι «ιδιοκτησία» των

ήγετων (έτσι ώστε οι ένδεχομενοι διαφωνούντες να διαπιστώνουν επί τόπου και την ίδια στιγμή ποιό είναι τό τίμημα της διαφωνίας τους), τό γεγονός ότι ή «ιδιοκτησία» αυτή της θεωρίας και της 'Αλήθειας αποκρύπτει άλλες «ιδιοκτησίες» των μελών και των ίδιων των μαζών, όλα τούτα πρέπει να τά ερμηνεύουμε όχι με όρους ατομικών χαρακτηριστικών, αλλά με όρους του συστήματος. 'Η συμπεριφορά των ατόμων αλλάζει, ό σταλινισμός των ήγετων μας έχει γίνει «άνθρωπιστικός», όρισμένοι μάλιστα μπορούν να είναι και «άνανεωτικοί». Δέν είν' αυτό που έχει σημασία. "Όλα όσα αποκάλεσα πίο πάνω τάση αναπαραγωγής της άστικής πολιτικής πρακτικής όφείλονται σ' ένα σύστημα που λειτουργεί μόνο του, ανεξάρτητα από τά άτομα στά όποια δίνει μιά όρισμένη θέση, σύστημα πάντως που αναγκάζει τά άτομα να είναι αυτό που είναι, δηλαδή παγιδευμένοι μέσα στο σύστημα και κερδισμένοι απ' αυτό. "Όταν λέμε πώς τό κόμμα λειτουργεί με την αυθεντία, από πάνω προς τά κάτω, δέν πρέπει να ψάχνουμε την αυθεντία στο τάδε στέλεχος, σάν προσωπικό του πάθος,

άλλά μέσα στά γρανάζια του μηχανισμού που άνεπαίσθητα παράγει σ' όλα τά επίπεδα των «υπευθυνότητων» την αυταρχική συμπεριφορά και τά παρεπόμενά της: έναν αυτόματο μηχανισμό που άποτελούν τό άπόρρητο, ή ύποψία, ή καχυποψία και ή μηχανορραφία.

Τελικά πρέπει όπως φαίνεται να ψάξουμε πίσω από τόν κομματικό μηχανισμό, να άναζητήσουμε αίτια στην άπόσταση που έχει επιβληθεί άνάμεσα στους ήγέτες και τά μέλη, άνάμεσα στο κόμμα και τίς μάζες.

Τό άποφασιστικό πρόβλημα είναι ή σχέση με τίς μάζες

Δέ φτάνει λοιπόν να σταθούμε μόνο στο κόμμα, ούτε και στις μορφές της πολιτικής πρακτικής του: πρέπει να μιλήσουμε για την πολιτική σχέση του κόμματος με τίς πλατιές μάζες και για τό άποφασιστικό πρόβλημα της πολιτικής γραμμής, δηλαδή για τό πρόβλημα των συμμαχιών.

Χρειάζεται όπωσδήποτε ένα κόμμα και μιά γραμμή, είναι άπαραίτητα για να όργανωθεί ή εργατική τάξη σε τάξη, πράγμα που είναι συνώνυμο με τό να όργανώσει την ταξική της πάλη. Πάντως, όπως δέν πρέπει να φτιάχνεται τό κόμμα για τό κόμμα, άλλο τόσο δέν πρέπει να όργανώνεται ή εργατική τάξη για την εργατική τάξη: γιατί τότε θά έπεφτε στην άπομόνωση. 'Η εργατική τάξη ύπάρχει μέσα στις πλατιές μάζες των εργαζομένων που γίνονται άντικείμενο έκμετάλλευσης και καταπίεσης, και ύπάρχει ως τό τμήμα εκείνο των μαζών τό πίο ίκανό να όργανωθεί και να δείξει τό δρόμο σε όλους.

'Η μαρξιστική παράδοση θεωρεί καθοριστική τή δράση άκριβώς των πλατιών μαζών και διδάσκει ότι πρέπει να άντιλαμβανόμαστε τή δράση της εργατικής τάξης σε σχέση με τόν καθορισμό αυτόν. 'Από τίς πλατιές μάζες προέρχονται οι ιστορικές πρωτοβουλίες με έπαναστατική έμβέλεια: ή έφεύρεση της Κομμούνας, οι καταλήψεις εργοστασίων τό 1936, ή λαϊκή κατάκτηση των Συμβουλιών του 1944 - 45, ή τεράστια έκπληξη του γαλλικού Μάη στά 1968 κτλ. *Κι ένα κόμμα κρίνεται πριν απ' όλα από την ίκανότητά του να άνταποκρίνεται στις άνάγκες και τίς πρωτοβουλίες των λαϊκών μαζών.*

Πάνω σ' αυτό τό άπόλυτα καθοριστικό θέμα της στενής σχέσης με τίς μάζες, τό κόμμα ξέρει να παίρνει θέση. Αυτό άποτελεί τάση μέσα στην ιστορία του κόμματος. 'Υπάρχει όμως και ή αντίθετη τάση, που όλο και αναπαράγεται, όλο και όξύνεται: Τό άντανακλαστικό άρνησης μπροστά σε ότιδδήποτε δέν έλέγχεται, από τόν ήγετικό μηχανισμό, μπροστά σε νέες μορφές που μπορούν να κλονίσουν τίς βεβαιότητες των κατεστημένων. "Έτσι τό Μάη του 68 τό κόμμα άποκόβεται θεληματικά από τίς φοιτητικές και μικροαστικές μάζες γιατί δέν μπορούσε να τίς έλέγξει! Συνήθως, ό ένστικτώδης αυτός φόβος μπροστά σε ό,τι δέν έλέγχει από την κορυφή, με τή «θεωρία» του ή με τό μηχανισμό του, όδηγει τό κόμμα σε τούτο τό άποτέλεσμα: όταν άποφασίσει να κινηθεί, ξεκινάει έχοντας χάσει κάμποσα τρένα, πάντοτε με καθυστέρηση. "Άλλωστε, έχει στους χαρτοφύλακές του εκ των προτέρων την αλήθεια για ό,τι

πρόκειται να συμβεί, ενώ θα έπρεπε πρώτα ν' ακούσει τη φωνή των μαζών. Ο Μάρξ έλεγε: «ή συνείδηση έρχεται πάντοτε καθυστερημένη». Η ήγεςία του κόμματος εφαρμόζει άπότητη τήν αρχή αυτή κατά γράμμα δίχως νά υποψιάζεται τήν ειρωνία της: *είναι σίγουρη ότι έχει πλήρη συνείδηση γιατί είναι πάντοτε καθυστερημένη.*

Είναι φανερό πώς ανάλογα μέ τίς σχέσεις πού τό κόμμα διατηρεί μέ τίς μάζες (σχέσεις ζωντανές, ανταλλαγής καί άνοιχτές ή αντίθετα σχέσεις καθυποψίας, διαλόγου κουφών καί καθυστέρησης), ανάλογα διαφορετική θά είναι καί ή διαμόρφωση τής γραμμής του. Ευρεία καί ευλύγιστη παρά τήν όρθότητά της, ή αντίθετα αυταρχική καί στενόπορη ακόμα κι άν είναι άφηρημένα σωστή. Καί τότο κρίνεται μέ άφετηρία τό κεντρικό πρόβλημα κάθε επαναστατικής γραμμής: τό πρόβλημα των συμμαχιών.

Όλόκληρη ή μαρξιστική παράδοση, από τό Κομμουνιστικό Μανιφέστο του 1848, υπερασπίζεται τήν αναγκαιότητα των συμμαχιών. Η εργατική τάξη δέν μπορεί νά νικήσει μόνη, κι άν δοκίμαζε ό άγώνας της θά ήταν « ένα μακάβριο σόλο» (Μάρξ).

Υπάρχουν όμως συμμαχίες καί συμμαχίες. Καί πάνω σ' αυτό αντιπαρατίθενται δύο διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις. Η συμμαχία είτε αντιμετωπίζεται σάν *συμβόλαιο* ανάμεσα σέ πολιτικές οργανώσεις, πού ή κάθε μία είναι ιδιοκτήτρια μέρους του εκλογικού σώματος, είτε αντιμετωπίζεται μέ τό πρίσμα του *άγώνα* πού διεξάγει ή εργατική τάξη για ν' απλώσει τήν επιρροή της.

Στήν πρώτη περίπτωση εφαρμόζεται μία νομική εκλογικίστικη αντίληψη: τέτοια ήταν ή ένωση τής άριστεράς πού συνάφθηκε μέ συμβόλαιο στήν «κορυφή». Στή δεύτερη περίπτωση πρόκειται για μία αντίληψη πού ενώ σέβεται τόν πλουραλισμό καί μπορεί νά συνάπτει καί συμφωνίες «κορυφής», εντάσσει άμεσα τό κόμμα στό μαζικό άγώνα για νά απλώσει τήν επιρροή του καί νά κατακτήσει ευρύτερες θέσεις κυρίως μέσα στήν εργατική τάξη καί τά μικροαστικά στρώματα. Πρόκειται δηλαδή μέ δύο λόγια για πρόβλημα προτεραιότητας: *προτεραιότητα του συμβολαίου ή προτεραιότητα του άγώνα.*

Βέβαια, ή ήγεςία δήλωσε πώς «ένωση θά πεί άγώνας». Τί σήμαινε όμως στήν πράξη τό τυπικά σωστό αυτό σύνθημα, εφόσον ή ήγεςία αντιτάχθηκε στή δημιουργία λαϊκών συμβουλίων, σέ αντίθεση μέ τή γραμμή πού είχε υιοθετηθεί μπροστά στήν προοπτική του Λαϊκού Μετώπου τό 1934 - 1936; Στήν πράξη, ή ήγεςία στή θέση του *άγώνα μέσα στις μάζες*, πού θά έδινε στήν ένωση πραγματικές βάσεις, έβαλε τόν *άγώνα μεταξύ οργανώσεων*, μέ δικαιολογία τήν υπεράσπιση του Κοινού Προγράμματος. Κατάφερε έτσι νά μετατρέψει μία ένωτική πολιτική στηριγμένη αποκλειστικά στό εκλογικό παιχνίδι (δεξιός όππορτουνισμός), σέ μία σεχταριστική καί στηριγμένη αποκλειστικά στό εκλογικό παιχνίδι πολιτική, ισχυριζόμενη ότι έτσι θά επέβαλε τήν κυριαρχία του ενός κόμματος πάνω στό άλλο, για νά πετύχει τήν πραγματική ήγεμονία, τήν «καθοδηγητική επιρροή» τής εργατικής τάξης μέσα στό λαϊκό κίνημα. Παρά τό σεχταρισμό όμως, επρόκειτο πάλι — καί μάλιστα

τώρα περισσότερο από ποτέ — για εκλογικίστικη αντίληψη, δηλαδή για δεξιό όππορτουνισμό. Έτσι, ή ήγεςία έφτασε μέχρι τήν έκκληση στις μάζες, πού έγινε μετά τή δραματική τροπή των γεγονότων τό Σεπτέμβριο, («Όλα εξαρτώνται από σάς!», είπε στή γιορτή τής Ούμανιτέ ό Ζώρζ Μαρσαί). Έφτασε τέλος ως εκείνη τήν άπίστευτη δήλωση: «Νά μετατρέψουμε τόν πρώτο γύρο των εκλογών σ' ένα γιγάντιο λαϊκό δημοψήφισμα υπέρ τής επικαιροποίησης ενός καλού Κοινού Προγράμματος καί υπέρ των κομμουνιστών!».

Όνειρο θερινής νυκτός

Όνειρο άπίστευτο. Αφού από τό 1972 ως τό 1977 δέν είχε γίνει άπολύτως τίποτα για νά ενοηθούν ή ν' αναπτυχθούν οι πρωτοβουλίες τής βάσης καί οι μορφές ένότητας των εργαζομένων, χειρονακτών καί διανοομένων. Αφού όχι μόνο δέν ενοήθηκε, αλλά αντίθετα άπορρίφθηκε κάθε πρόταση για λαϊκά συμβούλια, μέ άιτιολογικό τους κινδύνους «άποπροσανατολισμού»

του κινήματος. Καί τήν ύστατη ώρα, αφού για χρόνια ανέστειλαν κάθε πρωτοβουλία προς τήν κατεύθυνση αυτή, έκαναν τώρα έκκληση στις μάζες. Για νά μήν άποπροσανατολιστεί τό κίνημα, χειραγώγησαν κι άποπροσανατόλισαν τίς μάζες. Καί ήθελαν, παρόλα αυτά, τήν ώρα του νυν καί άεί, ή έκκληση τής ήγεςίας νά είσακουστεί, οι μάζες νά κινητοποιηθούν έξαφνα καί νά μετατρέψουν τό άστικό εκλογικό τους δικαίωμα σέ λαϊκό δημοψήφισμα, για νά στηρίξουν τή μάχη πού έδινε τό κόμμα μέ τους συμμάχους του στό έσωτερικό τής ένωσης τής άριστεράς!

Αυτά συμβαίνουν όταν επιλέγουμε μία συμμαχική αντίληψη *συμβολαίου* ανάμεσα σέ ήγεςίες καί όταν προσπαθούμε άπελπισμένα ν' αναστείλουμε τά άποτελέσματα τής πολιτικής αυτής καί νά ένσωματώσουμε τήν ύστατη στιγμή τόν *πολιτικό άγώνα μέσα στό συμβόλαιο*. Όχι μόνο δέν καταφέρνουμε νά βγούμε από τά στενά περιθώρια τής εκλογικής λογικής, αλλά καθοριζόμαστε ακόμα περισσότερο άπ' αυτήν. Κι ακόμα, μεγαλώνουμε άπλώς τή σύγχυση καλώντας τίς μάζες νά

κινητοποιηθούν ενώ τις έχουμε προσεκτικά ως τότε κρατήσει μακριά από την πολιτική μάχη.

Και όμως, θά μπορούσε θαυμάσια ή πολιτική αυτή της ενόθητας νά έχει αντιμετωπιστεί ως πολιτική μαζική και μαχητική: πολιτική *λαϊκής ενόθητας*, μέ τήν παράλληλη ανάπτυξη, δίπλα στη συμφωνία πού υπογράφεται στην κορυφή, ενός ενωτικού αγώνα στη βάση, μέσα στον οποίο τό κόμμα θά είχε μπορέσει νά απλώσει τήν επιρροή του και νά εξουδετερώσει τό εκλογικό «εμπόδιο» του ποσοστού πού έλειπε από τήν άριστερά. Στην περίπτωση αυτή, τό *συμβόλαιο θά είχε τήν έγγύηση του αγώνα* και προτεραιότητα θά είχε ή ενωτική μαζική πάλη. Οί κίνδυνοι άποπροσανατολισμού και οί δολοπλοκίες θά είχαν αντιμετωπιστεί μέ τήν εμπιστοσύνη στις μάζες. Και τις μάζες δέ θά τις χειραγωγούσε κανείς, κανείς δηλαδή δέν θά τις αντιμετώπιζε σάν τό αντικείμενο μιās άστικής στην πράξη πολιτικής πρακτικής, και θά είχαν δημιουργηθεί οί συνθήκες για μιιά εργατική και λαϊκή πολιτική *λαϊκής ενόθητας*.

Ή βαθιά, χρόνια και ριζωμένη καχυποψία της ήγεσίας άπέναντι στις μάζες άπαγόρευσε στό κόμμα τήν άπελευθερωτική αυτή έπιλογή. Ή αναδιπλώθηκε σέ μιιά πολιτική συμφωνιών στην κορυφή, όπου όλα κατευθύνονταν από πάνω. Τό σύνθημα «λαϊκή ενόθητα», πού αϋθόρμητα ξεπηδούσε στις γιγάντιες πορείες των εργαζομένων τό 1973 - 1975, τό κόμμα στην κυριολεξία δέ θέλησε νά τό άκούσει.

Φόβος μπροστά στό ριζοκίνδυνο, μεταμφιεσμένος σέ φόβο της περιπέτειας, ή στό τέλος άπλή ρουτίνα (άντε νά υποθέσεις ποιιά είναι τά πραγματικά αίτια των δισταγμών πού τά μέλη του ήγετικού μηχανισμού όμολογούν μεταξύ τους!). Ή ήγεσία άποσύρθηκε στις παλιές της συνήθειες, αϋτοπροστατεύθηκε μέσα στό φρούριό της παρασύροντας εκεί και τό κόμμα. Και ή άριστερά έχασε. Τό φρούριο μένει πάντοτε όρθιο, άμετακίνητο, όποιος άέρας κι άν φυσάει.

Τό κόμμα φυλακισμένο εντός των τειχών του

Σέ όλα όσα λέχθηκαν για τό κόμμα, για νά γίνουν κατανοητά, θά έπρεπε νά προστεθεί και ή εικόνα του κόμματος *άπό τά έξω*. Νά δοϋμε τή λειτουργία του όχι μόνο στό έσωτερικό του μηχανισμού, όχι μόνο στις πρακτικές, τις αντιλήψεις, τή γραμμή του, αλλά και μέσα σ' αυτό τό *άπ' έξω* της γαλλικής πραγματικότητας. Πρέπει άναγκαστικά νά παραδεχθούμε ότι εκεί τό κόμμα κατέχει μιιά θέση πέρα για πέρα ιδιαίτερη.

Πρέπει άναγκαστικά νά παραδεχθούμε ότι μέ τήν καχυποψία του άπέναντι στις μάζες και μέ τό κλείσιμο στον εαυτό του, τό κόμμα βρίσκεται μέσα στη γαλλική κοινωνία σάν στρατιωτική μονάδα μέσα στό φρούριό της και όχι «σάν ψάρι στό νερό».

Τό φρούριο κρατάει καλά και διαρκεί, βέβαια. Είναι φτιαγμένο γι' αυτό. Χρειάζεται ή συνέχεια στό κόμμα, βέβαια. Ήν όμως πρόκειται για τή συνέχεια ενός όχυρου, τότε άς διαβάσουμε Βωμπάν και όχι Μάρξ.

Ή Μακιαβέλι έλεγε ότι όποιος χτίζει ένα φρούριο για νά καταφύγει εκεί φυλακίζεται από τά ίδια του τά τείχη: και χάνεται όχι μόνο για τόν πόλεμο, αλλά και για τήν πολιτική.

Ήν κάποτε τό φρούριο είχε λόγους ύπαρξης (πράγμα πού χρειάζεται μελέτη) τά πρώτα χρόνια της 3ης Διεθνούς, τό κόμμα σήμερα πρέπει νά τό χρησιμοποιεί όχι σάν κρησφύγετο, αλλά ως άπλό άμυντικό όχύρωμα. Ήπως έκανε και τό 1934 - 1936, τότε πού ή πολιτική του άνοιχτηκε πλατιά στις μάζες πού προχωρούσαν μπροστά («Δέν έχουμε ύπουργούς, αλλά κατέχουμε τό ύπουργείο των μαζών», Μωρίς Τορέζ), και όπως επίσης έκανε στην Ή Αντίσταση. Δέν έχει άλλο λόγο ύπαρξης τό φρούριο για τούς επαναστάτες παρά νά βγαίνουν προς τά έξω για ν' απλώσουν τις δυνάμεις τους μέσα στις μάζες. Πρέπει νά κοιτάξουμε τά πράγματα κατά πρόσωπο: ή ήττα του Μάρτη 1978 είναι ήττα της πολιτικής γραμμής και της πολιτικής πρακτικής πού συνδέονται μέ τή λειτουργία του κόμματος, λειτουργία πού συνοψίζεται στη φράση: τό κόμμα άποκλείστηκε στό φρούριό του και άρνήθηκε νά βγει άπό κεί μέσα για νά «χαθεί», δηλαδή για νά βρεθεί άνάμεσα στις μάζες.

Ή διαπίστωση ότι τό κόμμα παίρνει μέσα στη γαλλική κοινωνία τή μορφή φρουρίου είναι παράξενη. Γιατί τελικά πρόκειται άκριβώς για *όπισθοχώρηση*, *αναδιπλωση* στό ένα τρίτο της εργατικής τάξης, *όπισθοχώρηση* προληπτική μπροστά στις μάζες, *όπισθοχώρηση* μπροστά στα γεγονότα πού φτάνει μέχρι τή συστηματική καθυστέρηση. Και ή ήγεσία βρίσκει τόν τρόπο νά κάνει τήν άνάγκη φιλοτιμία και νά παρουσιάζει τήν άδικαιολόγητη αυτή *όπισθοχώρηση* σάν σημάδι δύναμης, σύνεσης, άκόμα και πολιτικής *όξυδέρκειας*! Πολιτική *όξυδέρκεια*: μά έτσι άκριβώς τυφλώνεται μπροστά στην αντικειμενική σημασία της *όπισθοχώρησης* αυτής, πού δέν μπορεί νά καταλήξει παρά στην άπομόνωση του κόμματος μέσα στη γαλλική κοινωνία — *δίχως* ό αριθμός των νέων μελών ν' άρκει για νά σπάσει αυτή τήν άπομόνωση. Κι όταν μιλάμε για τήν *άπομόνωση* του κόμματος, θέμα πού έπρεπε νά ναι πρωτεύον για τό κόμμα, ή ήγεσία άπαντάει καταγγέλλοντας τή άστική τάξη και τόν άβυσσαλέο *άντικομμουνισμό* της. Και καθώς δέν υπάρχουν μικρά κέρδη, δέ βλέπει μέσα στην άπομόνωση αυτή παρά μιιά *έπιβεβαίωση*: τό κόμμα δέν είναι ένα κόμμα «*όπως τά άλλα*».

Πράγματι, τό θέμα του κόμματος και των μεταλλαγών του είναι κεντρικό πρόβλημα όλων των κομμουνιστών. Ήν πρέπει ν' αλλάξει, μήπως γίνει ένα κόμμα «σάν τά άλλα»; Κι άν δέ γίνει σάν τά άλλα, σέ τί συνίσταται ή *άλλαγή* του; Τό πρόβλημα πού τίθεται εδω είναι πώς θά λήξει ή *άπομόνωση* του κόμματος, ή για νά ξαναχρησιμοποιήσω τήν παρομοίωση πού έκανα πιο πάνω *πώς θά βγει τό κόμμα άπό τό φρούριό του*.

Μέγας *όπορτουμιστικός* κίνδυνος παραμονεύει εδω τό κόμμα. Γιατί υπάρχουν δύο τρόποι «νά βγει άπό τό φρούριο». Μπορεί νά βγει *δίχως* νά μετακινηθεί, γκρεμίζοντας τήν επαναστατική παράδοση και μεταμορφώνοντας τό κόμμα, τέτοιο πού είναι *αναδιπλωμένο σήμερα*, σ' ένα κόμμα «*όπως τά άλλα*», δηλαδή τυπικά φιλελεύθερο. Μπορεί όμως νά βγει κι *άλλιως*. Ήγκαταλεί-

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

ποντας τό φρούριο καί τήν ἀναδίπλωση, διευρύνοντας μέ τήν πάλη του τή ζώνη ἐπιρροῆς τοῦ κόμματος καί ἐφευρίσκοντας ἔτσι μέσα σ' αὐτή τήν πάλη τοὺς πραγματικούς λόγους μεταλλαγῆς τοῦ κόμματος πού θά τοῦ δώσουν νέα ζωή, προερχόμενη ἀπό τίς μάζες.

Σ' αὐτό τό δεύτερο δρόμο δέν ὑπάρχει κίνδυνος τό κόμμα νά γίνει «ὄπως τά ἄλλα», νά δανειστεῖ ἐσωτερικούς κανόνες ἀπό τά ἀστικά κόμματα. Τοὺς ἐσωτερικούς κανόνες του τό κόμμα ὀφείλει, διατηρώντας ζωντανό ὅ,τι καλύτερο διαθέτει ἢ ἐπαναστατική ἱστορική ἐμπειρία, νά τοὺς ἐφευρίσκει μέσα ἀπό τή μαζική πρακτική του καί μέσα ἀπό τίς ἐμπειρίες καί τίς ἀναλύσεις τῶν μελῶν του. Δέν κραδαίνω λέξεις, μιλάω γιά γεγονότα. Ἄς μπορούσαν κάποτε ἔστω μιά στιγμή νά ἐκφραστοῦν καί θά μᾶς καταπλήξουν μέ τόν πλοῦτο τῶν συγκεκριμένων προτάσεων πού τά μέλη ἔχουν μετά ἀπό ὄριμη σκέψη μέσα στό μυαλό τους. Καί ὑπάρχουν ἐπαρκέστερες δυνάμεις, ἀρκετή θέληση καί καθαρότητα δράσης στήν ἐργατική καί λαϊκή βάση τοῦ κόμματος, γιά ν' ἀλλάξουν «ὅ,τι δέν μπορεῖ πιά νά διαρκέσει» καί πρέπει ν' ἀλλάξει, καί νά δημιουργήσουν νέες μορφές, πρωτότυπες, πού διατηροῦν ἀνέπαφη τήν ταξική ἀνεξαρτησία τοῦ κόμματος, τήν αὐτονομία του καί τήν ἀπαίτησή του γιά πραγματική ἐλευθερία σκέψης, διαλόγου καί δράσης.

Μιά γραμμὴ λαϊκῆς ἐνότητας

Θά ἤθελα νά πῶ μιά λέξη καί γιά τό θέμα πού κινητοποιεῖ σήμερα σύσσωμη τήν ἀστική προπαγάνδα ἐναντίον τοῦ κόμματος, γιά τό δημοκρατικό συγκεντρωτισμό. Εἶναι βέβαιο πῶς τά μέλη δέ θά πέσουν στήν παγίδα. Θά ὑπερασπιστοῦν τήν ἀρχή αὐτή, ὄχι ἀπό φειχισμό στά καταστατικά ἢ ἐμμογή στό παρελθόν, ἀλλά ἐπειδὴ ξέρουν ὅτι ἓνα κόμμα γιά νά μὴν εἶναι «σάν τά ἄλλα» χρειάζεται ἐλευθερία πού δέν ἔχει σχέση μέ τό ἀστικό δίκαιο, ἐλευθερία πολὺ πλουσιότερη. Καί ξέρουν ἀκόμα ὅτι ἂν τό κόμμα εἶναι ζωντανό, θά ἐφευρίσκει μέ τίς μάζες νέες μορφές αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας δίχως νά συμβουλευέται τοὺς εἰδικούς ἐπὶ τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας, εἴτε αὐτοὶ εἶναι κομμουνιστές εἴτε ὄχι.

Θά μπορούσαμε τέλος νά βγάλουμε ἀπό τήν ἀνάλυση αὐτῆ συμπεράσματα ἐργασίας καί πάλης γιά τό μέλλον. Τά βάζω σέ μιά σειρά πού ὅμως δέν ἐμπεριέχει προτεραιότητες. Πρόκειται γιά μέτρα στενά δεμένα μεταξύ τους. Καί πρέπει νά βαλθοῦμε στή δουλειά σ' ὄλους τοὺς τομεῖς συγχρόνως. Χρειάζεται λοιπὸν πάση θυσία:

1) Τό ξαναζωντάνεμα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Ὁδηγός μας νά εἶναι ὄχι μιά θεωρία ἀπολιθωμένη καί

παραμορφωμένη ἀπὸ τυποποιημένους κανόνες, ἀλλὰ ἀνοιχτόμυαλη, κριτική καί αὐστηρή. Ἡ μαρξιστική θεωρία θά σωθεῖ ἀπὸ τήν κρίση ὅπου βρίσκεται μέσα στό κομμουνιστικό κίνημα χάρη στήν πρακτική τῆς συγκεκριμένης ἀνάλυσης καί στήν πρακτική τῶν λαϊκῶν ἀγώνων. Ὁδηγός μας νά εἶναι μιά θεωρία πού δέν παρακάμπτει τίς πρωτοβουλίες τῶν μαζῶν καί τίς κοινωνικές μεταμορφώσεις, ἀλλὰ ἀντίθετα τίς ἀντιμετωπίζει κατὰ πρόσωπο, δέχεται τήν ἐπιρροή τους καί ἐμπλουτίζεται.

2) Σέ βάθος κριτική καί μεταρρύθμιση τῆς ἐσωτερικῆς οργανωτικῆς δομῆς τοῦ κόμματος καί τοῦ τρόπου λειτουργίας του. Ὁ μεγάλος διάλογος πού ἄρχισε στή βάση τοῦ κόμματος πρέπει νά ὀδηγήσει τό κόμμα σέ μιά συγκεκριμένη ἀνάλυση τῶν σύγχρονων κανόνων τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῶν πολιτικῶν συνεπειῶν τους. Τό πρόβλημα δέν εἶναι νά ἐγκαταλείψουμε τό δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, ἀλλά νά τὸν ἀνανεώσουμε, νά τὸν μεταμορφώσουμε, γιά νά τὸν βάλουμε στήν ὑπηρεσία ἐνός μαζικοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος, γιά νά προφυλάξουμε τήν ἰδιαιτερότητα καί τήν ἀνεξαρτησία τοῦ κόμματος αὐτοῦ ἀπέναντι στήν ἀστική τάξη.

3) Συγκεκριμένη ἀνάλυση τῆς ταξικῆς πραγματικότητας τῆς Γαλλίας, πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά κατανοήσουμε, γιά νά τήν ἀντιμετωπίσουμε, τήν ἀστική ταξική πάλη, ὡς πρὸς τοὺς στόχους, τοὺς ἐλιγμούς καί τήν τακτική τῆς. Γιά νά κατανοήσουμε ἀκόμα τά συγκεκριμένα αἷτια τῆς διαίρεσης καί τῶν ἀντιφάσεων στό ἐσωτερικό τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅπως καί μέσα στοὺς μικροαστοὺς τῶν πόλεων καί τῆς ὑπαίθρου. Γιά νά γνωρίσουμε τέλος, πραγματικά, τὴ φύση καί τὴ θέση τῶν κομμάτων μέσα σ' αὐτές τίς ταξικές σχέσεις, καί κυρίως τοῦ Κομμουνιστικοῦ καί τοῦ Σοσιαλιστικοῦ κόμματος.

4) Καθορισμός μιᾶς συμμαχικῆς πολιτικῆς πού περιλαμβάνει ὅλες τίς ἐργατικὲς καί λαϊκὲς δυνάμεις, καί πού συνδυάζει συμφωνίες κορυφῆς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κομματικῆς πάλης στή βάση: *μιά γραμμὴ λαϊκῆς ἐνότητας*, δίχως ἀναθεωρητισμό οὔτε σεχταρισμό, μέ στόχο τὴν ἐνεργητική κινητοποίηση τῶν μαζῶν καί τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν πρωτοβουλιῶν τους.

Ὑπὸ αὐτοὺς τοὺς ὄρους, τῶν ὁποίων ἐδῶ δίνω μόνο τίς ἀρχές, τό κόμμα θά μπορέσει ν' ἀλλάξει, νά βγεῖ ἀπὸ ὅλα τά διφορούμενα καί τίς ἀναστολές πού κληρονόμησε ἀπὸ τό παρελθόν του, νά ἐξαγοράσει τά λάθη του καί τίς ἀποτυχίες του, καί νά βοηθήσει τὴ συσπείρωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν γιά ὅ,τι θά ἀποτελέσει ἐπιτέλους τὴ νίκη τους.

Προβλήματα τῆς μετάφρασης

τοῦ Π.Α. Ζάννα

Ὁ Pierre Ménard — «συγγραφέας τοῦ *Κιχώτη*» — ἄφησε πεθαίνοντας, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, σημαντικό δημοσιευμένο ἔργο: ποιήματα, μονογραφίες, ποικίλες μελέτες καὶ μεταφράσεις. Ὁ Jorge Louis Borges πού μελέτησε τὰ κείμενα αὐτά καὶ γνώρισε τὸ συγγραφέα, θεωρεῖ πολὺ πῶς σημαντικό ἓνα ἄλλο του ἔργο — τὸ ἔργο τῆς ζωῆς του: «κρυφὸ, ἀτελεύτητα ἥρωικό, ἀσύγκριτο» καί, ἀλίμονο, «ἡμιτελές».

«Πρόκειται ἴσως» — κατὰ τὸν Μπόρχες — «γιά τὸ πῶς σημαντικό ἔργο τοῦ καιροῦ μας· ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ κεφάλαια 9 καὶ 38 τοῦ πρώτου μέρους τοῦ *Δόν Κιχώτη* καὶ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο 22»...

«Ὅσοι θέλησαν νὰ ὑπονοήσουν πὼς ὁ Μενάρ ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του στὴ γραφὴ ἑνὸς σύγχρονου *Κιχώτη* κατασκευοφάντησαν τὴ φημισμένη μνήμη του.

Δέν ἤθελε νὰ συνθέσει ἕναν ἄλλο *Κιχώτη* — πράγμα εὐκόλο — ἀλλὰ τὸν *Κιχώτη*. Περιττὸ νὰ προσθέσω πὼς δὲ συλλογίστηκε ποτέ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ μηχανικὴ μεταγραφή τοῦ πρωτότυπου· δέν εἶχε σκοπὸ νὰ τὸ ἀντιγράψῃ. Ἀξιοθαύμαστη φιλοδοξία του ἦταν νὰ δημιουργήσῃ μερικές σελίδες πού θά συνέπιπταν — λέξη πρὸς λέξη, γραμμὴ πρὸς γραμμὴ — μετὰ τὴν σελίδες τοῦ Μιγκουέλ ντὲ Θερβάντες».

Ὁ Μενάρ δὲ θέλησε νὰ γίνῃ ὁ Θερβάντες, σβήνοντας καὶ ξεχνώντας τοὺς τρεῖς αἰῶνες πού μεσολάβησαν ἀπὸ τότε ὡς τὶς μέρες μας. Ἦθελε νὰ παραμείνῃ ὁ ἑαυτὸς του, ὁ Πιέρ Μενάρ, καὶ μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία νὰ φτάσῃ στὸν *Δόν Κιχώτη*.

Νὰ πὼς περιγράφῃ ὁ Μπόρχες τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειάς τοῦ Μενάρ:

«Τὸ κείμενο τοῦ Θερβάντες καὶ τὸ κείμενο τοῦ Μενάρ εἶναι κατὰ λέξη ὅμοια, ἀλλὰ τὸ δεύτερο εἶναι σχεδὸν ἀπείρως πλουσιότερο. (Πῶς διαφοροῦμενο, θά ποῦν οἱ ἐπικριτές του, ἀλλὰ τὸ διαφοροῦμενο εἶναι πλοῦτος).

Εἶναι ἀποκαλυπτικὴ ἡ σύγκριση τοῦ *Δόν Κιχώτη* τοῦ Μενάρ μετὰ τὸν *Δόν Κιχώτη* τοῦ Θερβάντες. Ὁ Θερβάντες λόγου χάρι, ἔγραψε (μέρος πρῶτο, κεφάλαιο IX):

«...[ἡ ἀλήθεια], πού [...] μητέρα της εἶναι ἡ ἱστορία, ἀνταγωνίστρια τοῦ καιροῦ, φύλακας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, μάρτυρας τῶν περασμένων, παράδειγμα γιά τὰ τωρινά, προειδοποίηση γιά τὰ μελλούμενα».

Γραμμὴν τὸ 17ο αἰῶνα ἀπὸ τὴν «ἄγνωρη μεγαλοφυΐα» τοῦ Θερβάντες, ἡ ἀπαρίθμηση εἶναι ἕνας ἀπλὸς ρητορικός

ἐπαινος τῆς ἱστορίας. Ὁ Μενάρ, ἀπὸ τὴν ἄλλη γράφει:

«...[ἡ ἀλήθεια], πού [...] μητέρα της εἶναι ἡ ἱστορία, ἀνταγωνίστρια τοῦ καιροῦ, φύλακας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, μάρτυρας τῶν περασμένων, παράδειγμα γιά τὰ τωρινά, προειδοποίηση γιά τὰ μελλούμενα»².

Ἡ ἱστορία, μητέρα τῆς ἀλήθειας: ἡ ἰδέα εἶναι ἐκπληκτικὴ. Ὁ Μενάρ, σύγχρονος τοῦ William James δέν ὀρίζει τὴν ἱστορία ὡς ἀναζήτηση τῆς πραγματικότητας ἀλλὰ ὡς πηγὴ τῆς. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια, γι αὐτόν, δέν εἶναι ὅ,τι συνέβηκε· εἶναι ὅ,τι πιστεύουμε πὼς συνέβηκε.

Ὁ Μπόρχες σημειώνει ἀκόμη πὼς ἡ ἀντίθεση στό ὕφος τῆς κάθε γραφῆς εἶναι πολὺ ἔντονη. «Στὸ ἀρχαῖον ὕφος τοῦ Μενάρ-ὕφος τελικὰ ξένο- δέν λείπει κάποια προσποίηση. Δέν συμβαίνει τὸ ἴδιο μετὰ τὸν προγενέστερό του πού χειρίζεται μετὰ ἀνεση τὰ ἰσπανικά τῆς ἐποχῆς του».

Περιορίζομαι σ' αὐτὰ τὰ λίγα γιά τὸ Μενάρ. Περισσότερα μπορεῖ νὰ βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στό κείμενο τοῦ Μπόρχες (γραμμμένο τὸ 1939).³

Ἐνα πρόσφατο ἑλληνικὸ δημοσίευμα, τοῦ Νάσου Βαγενᾶ, μᾶς ἀποκαλύπτει μιάν ἄλλη χαμένη δόξα, τὸν Πάτροκλο Γιατρά, μεταφραστὴ τῆς *Ἐρημῆς Χώρας* τοῦ T.S. Eliot.⁴

Ὁ Βαγενᾶς κάνει πρῶτα μιὰ γενικὴ παρατήρηση:

«Ὅσο ἀνώδυνη εἶναι μιὰ μετάφραση ὅταν τὸ πρωτότυπο ἔχει ἐκπληρώσει τὴν ἀμεση ἱστορικὴ ἀποστολὴ του (τὴ συμβολὴ του στὴ λογοτεχνικὴ ἔκφραση μιᾶς ἐποχῆς) τόσο ἀνόριμη εἶναι ἐκείνη ὅταν ὁ ποιητὴς δέν ἔχει ἀκόμα δώσει

1. Jorge Luis Borges: Pierre Ménard, Auteur du Quichotte (μετάφραση P. Verdevoye) στὸν τόμο Fictions, Gallimard 1951, σ. 57—71 (ἀπ' ὅπου καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀποσπάσματα). Ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ James E. Irby στὸν τόμο «Labyrinths», Penguin Books 1970, σ. 62—71.

2. Χρησιμοποιοῦ τὴ μετάφραση τοῦ Κ. Καρθαίου, προσαρμοσμένη στό κείμενο τοῦ Μπόρχες.

3. Θυμίζω μόνο πὼς στὸν *Δόν Κιχώτη* (καὶ μάλιστα στό κεφάλαιο πού ἔγραψε ὁ Μενάρ) ὁ Θερβάντες μᾶς λέει πὼς τὶς περιπέτειές του τοῦ τὶς μετάφρασε ἀπὸ τ' ἀραβικά κάποιος «ἰσπανομαθημένος Μαυριτανός».

4. Νάσου Βαγενᾶ: Πάτροκλος Γιατράς ἢ οἱ ἑλληνικὲς μεταφράσεις τῆς «Ἐρημῆς Χώρας», στὸν τόμο *Ἡ Συντεχνία*, Κέδρος 1976.

ολόκληρο τό έργο του. *Η μετάφραση στην πραγματικότητα είναι ένα είδος κριτικής, ίσως τό δυσκολότερο. Είναι αδύνατο νά διατυπώσεις γιά ένα ποίημα μιά φιλόδοξη γνώμη, άν δέν γνωρίζεις ολόκληρη τήν ιστορία του δημιουργού του. Και τό νά μεταφράζεις τήν "Ερημη Χώρα, δίχως νά έχεις υπόψη σου τά Τέσσερα Κουαρτέτα σέ ύποχρεώνει κατ' ανάγκην σέ μιά προσέγγιση αποσπασματική. Νομίζω πώς αυτός ήταν ό λόγος πού παρακίνησε τόν Σεφέρη νά ξαναπιάσει τή μετάφρασή του. Είχε νά ξεπληρώσει στόν "Ελιοτ μιάν όφειλή και ή πρώτη του άπόπειρα δέν θά μπορούσε φυσικά νά θεωρηθεί ίκανοποιητική».*

Ο Βαγενάς εξετάζει τίς μεταφράσεις τής "Ερημης Χώρας πού μās έδωσαν, εκτός άπ' τό Σεφέρη, ό Σαραντής και ό Παπατσώνης, και συνεχίζει:

«*Η φιλολογική δεοντολογία δέν μου επιτρέπει ν' αποσιωπήσω μιά τέταρτη μεταφραστική προσπάθεια, πού άν τελικά κατώρθωνε νά ολοκληρωθεί ίσως ν' αποδειχνόταν άποφασιστική όχι μόνο γιά τήν πορεία ολόκληρης τής ελληνικής ποίησης, αλλά και γιά τήν έννοια του ίδιου του όρου μετάφραση. Πρόκειται γιά τήν άπόπειρα ενός σεμνού λογοτέχνη, του Πάτροκλου Γιατρά. Οι στίχοι τής "Ερημης Χώρας του Γιατρά δέν ξεπερνούν τούς εξήντα κι άπ' αυτούς ένα μέρος μόνο έχει δημοσιευτεί».*

Ο Γιατράς έμεινε χρόνια στή φυλακή — πολιτικός κρατούμενος άπό τά χρόνια του έμφυλίου. Έκει έμαθε άγγλικά και άρχισε νά μεταφράζει.

«*Η τριβή του μέ τά κείμενα του επέτρεψε νά έμβαθύνει στό νόημα τή λογοτεχνικής μετάφρασης: αυτή τόν βοήθησε νά κατανοήσει τήν ουσία τής ποιητικής δημιουργίας: ή τελευταία του παραχώρησε τό δικαίωμα νά εισχωρήσει στή φύση τής ποιητικής γλώσσας. Έντρομος ανακάλυψε πώς ήταν ίκανός νά μεταφράσει τό ίδιο ποίημα μέ δέκα διαφορετικούς τρόπους χωρίς ν' απομακρύνεται ούτε χιλιοστό άπό τό πρωτότυπο: πώς δέν ήταν δύσκολο νά χρησιμοποιηθεί δέκα φορές τίς ίδιες λέξεις γιά δέκα διαφορετικές μεταφράσεις».*

Όταν ό Γιατράς άποφασίζει νά καταπιαστεί μέ τή μετάφραση τής "Ερημης Χώρας, έχει κιόλας καταλήξει στό συμπέρασμα πώς ό "Ελιοτ δέν άνταποκρίθηκε στις έντολές τής Ποίησης μέ κεφαλαίο Π. Γιατί, κάτω άπό τήν πίεση τής εκκλησίας, διαστρέβλωσε τήν εξαγγελία τής ποίησης — εξαγγελία πού ήταν, κατά τόν Γιατρά, ή «σημαντικότερη τής εποχής μας». Κι έτσι ό Γιατράς αισθάνθηκε πώς ήταν ταγμένος άπό τήν Ποίηση, ως καινούριος έντολοδόχος της, «νά ξαναβάλει τό ποίημα στή σωστή του βάση».

«*Αλλά στην προσπάθειά του αυτή βρέθηκε αντιμέτωπος μ' ένα πρόβλημα. Θά έπρεπε νά καταπιαστεί μέ τήν "Ερημη Χώρα, σάν νά βρισκόταν στό 1922, τή στιγμή τής πρώτης γραφής της, ή νά περιλάβει και τήν παγκόσμια έμπειρία πού μεσολάβησε στό μεταξύ; Δέν χρειάστηκε νά διστάσει και πολύ πριν άπορρίψει τήν πρώτη λύση. «Πώς θά μπορούσα νά άγνοήσω», γράφει, «τά γεγονότα πού δημιούργησαν τήν ιστορία τής εποχής μας; τόν πληθωρισμό του '29, τίς δίκες τής Μόσχας, τήν 4η Αύγουστου, τήν άτομική βόμβα, τόν έμφύλιο πόλεμο, τόν ψυχρό πόλεμο, τόν πόλεμο του Βιετνάμ και τέλος, τήν ίδια τήν "Ερημη Χώρα, πού στην Ελλάδα μόνο κυκλοφόρησε σέ τρεις μεταφράσεις άπό τίς όποιες ή μία σέ τέσσερις εκδόσεις; Χρέος του ποιητή τής εποχής μας είναι νά ξεφύγει άπό τόν παράλογο κόσμο τής "Ερημης Χώρας. Κι αυτό μόνο άπό τή σύγχρονη όδύνη θά μπορούσε νά τό κατορθώσει».*

Νά κι ένα δείγμα τής μεταφραστικής προσπάθειας του Γιατρά, σέ σύγκριση μέ τή μετάφραση του Σεφέρη:
Ο Σεφέρης μεταφράζει τούς στίχους 411 — 414:

*Άκουσα τό κλειδί
Στήν πόρτα νά γυρίζει μιά φορά μιά φορά μόνο*

Σκεπτόμαστε τό κλειδί, καθένας μέσ στην φυλακή του,

Μέ τή σκέψη του κλειδιού, καθένας βεβαιώνει τή φυλακή του

Τούς ίδιους στίχους ό Πάτροκλος Γιατράς μεταφράζει:

*Άκουσα τό κλειδί
Στήν πόρτα νά γυρίζει μιά φορά μόνο*

Καθένας μέ τό κλειδί ανοίγοντας τή φυλακή του

Καθένας μέ τό κλειδί γκρεμίζοντας τή φυλακή του

Στό πρόσφατο βιβλίο του γιά τά προβλήματα τής γλώσσας και τής μετάφρασης ό George Steiner παρατηρεί πώς τό κείμενο του Μπόρχες είναι ίσως «τό πιό δξύ, τό πιό πυκνό σχόλιο πού πρόσφερε ποτέ κανείς στό όλο πρόβλημα τής μετάφρασης. Όσες μελέτες υπάρχουν σχετικές μέ τή μετάφραση [...] θά μπορούσαν, μέ τόν τρόπο του Μπόρχες, νά θεωρηθούν σχόλια πάνω στά δικά του σχόλια».⁵

Αν δοϋμε τήν άπόπειρα του Μενάρ σάν άπόπειρα μεταφραστική — ή έστω σάν άπόπειρα άνάπλασης ενός παλαιότερου κειμένου — τότε ανακαλύπτουμε και τό βασικό μεταφραστικό πρόβλημα. Ο Στάινερ τό διατυπώνει καθαρά:

«*Κάθε γνώσια μεταφραστική πράξη είναι, άπό μιά τουλάχιστον άποψη, ένας φανερός παραλογισμός, μιά προσπάθεια ν' άνέβει κανείς άνάποδα τήν κυλιόμενη κλίμακα του χρόνου και νά ξανατελέσει θεληματικά κάτι πού ύπήρξε ή άβέβαιη κίνηση του πνεύματος».*⁶

Ο Walter Benjamin εκφράζει επιγραμματικά τήν ίδια αντίφαση:

«*Η πρόθεση του ποιητή είναι αυθόρμητη, πρωτογενής, γραφική [ή πρόθεση] του μεταφραστή είναι παράγωγη, τελική, ιδεατή».*⁷

Αυτόν τόν «παραλογισμό», αυτή τή βασική αντίφαση προσπαθούν νά λύσουν, μέ τό δικό του ό καθένας τρόπο, ό «συγγραφέας» του Κιχώτη⁸ και ό «μεταφραστής» τής "Ερημης Χώρας.

5. George Steiner: «After Babel. Aspects of language and translation», Oxford University Press., P.B. 1976, σ. 70.

6. ό.π. σ. 71.

7. Walter Benjamin: «The task of the translator», στόν τόμο Illuminations (μετάφραση, H. Zohn) Fontana 1973, σ.76.

8. Κι άναρωτιέται κανείς άν ή μετάφραση του Μενάρ στην γλώσσα μας οδηγεί άναπότρεπτα στην προγενέστερη μετάφραση του Καρθαίου — όπως έγινε λίγο παραπάνω!

Οι άκραίες αλλά ύποδειγματικές αυτές περιπτώσεις θέτουν νομίζω τὰ βασικά προβλήματα κάθε μετάφρασης. Προβλήματα που δέν είναι μόνο διαχρονικά.

Δύο είναι τὰ καίρια προβλήματα, από τὰ όποια πηγάζουν όλα τὰ άλλα:

Τό έφικτό ή τό άνέφικτο τής μετάφρασης. Είναι δυνατή ή μετάφραση; Πώς θεμελιώνεται;

Σ' αυτό τό πρώτο έρώτημα έρχεται νά προστεθει τό δεύτερο — πού ταλαιπώρησε γιά χρόνια τή θεωρητική σκέψη, πού ταλαιπώρει και θά ταλαιπώρει πάντα τούς μεταφραστές: μετάφραση πιστή ή μετάφραση ελεύθερη;

Πρόκειται ουσιαστικά γιά ένα κοινό πρόβλημα, στο όποιο έρχονται νά προστεθούν τὰ ειδικότερα προβλήματα τής μετάφρασης: προβλήματα συγχρονικά και διαχρονικά, προβλήματα άντιστοιχίας, προβλήματα δομής και λειτουργίας τής κάθε γλώσσας, προβλήματα προσδιορισμού και συνεκδοχής, προβλήματα πολιτισμικά κ.π.ά.

Είναι χαρακτηριστικό πώς ή ιστορία τής μετάφρασης ταυτίζεται μέ τήν ιστορία τής θεωρίας τής μετάφρασης, γιατί οί περισσότεροι μεταφραστές γύρευαν νά δικαιολογήσουν τό έγχείρημά τους. Μιά σύντομη αναδρομή μās επιτρέπει νά επισημάνουμε τς άντικρουόμενες άπόψεις πού όριοθετούν τὰ προβλήματα και δείχνουν από ποιές όπτικές γωνίες άντιμετωπίστηκαν.

Πρώτος, καθώς φαίνεται, ό Κικέρων σημειώνει: «Δέν μετέφρασα ως διερμηνέας αλλά ως ρήτορας... όχι κατά λέξη (verbum pro verbo) αλλά διατηρώντας τό γενικό ύφος και τή δύναμη τής γλώσσας».⁹ Τήν ίδια άποψη διατυπώνει ως έντολή και ό Όράτιος.

Είναι γεγονός πώς ή μεταφραστική παράδοση τού δυτικού κόσμου ξεκινά από τούς Λατίνους. Οί άρχαίοι Έλληνες, κι όταν ακόμη γνωρίζουν ξένα κείμενα, δέν τὰ μεταφράζουν. Ό Ι.Θ. Κακριδής επισημαίνει μία μόνο έλληνική μετάφραση: ένα χρονικό τών Καρχηδονίων τού 5ου αιώνα, μεταφρασμένο έλληνικά τόν 4ο¹⁰.

Από τούς Ρωμαίους χρόνους ως σήμερα είναι άδύνατο νά καταγράψει κανείς τς άντιφατικές άπόψεις και θεωρίες τς σχετικές μέ τή μετάφραση. Σημειώνω έδω μόνο τὰ όνόματα και τὰ γραφτά εκείνα πού σημάδεψαν τς εξελίξεις τής θεωρίας (και τής μεταφραστικής πράξης) ως τς μέρες μας και πού ίσως βοηθήσουν τήν άνάλυσή μας.

9. Παραπέμπω στην κριτική βιβλιογραφία τού Bayard Quincy Morgan στο τέλος τού συλλογικού τόμου «On translation», edited by Reuben A. Brower, Harvard University Press 1959, σ. 271—293. Όπου δέν σημειώνεται άλλη πηγή, οί αναφορές γίνονται σέ παραθέματα πού περιλαμβάνονται στις σελίδες αυτές.

10. Ι.Θ. Κακριδής: *Οί άρχαίοι Έλληνες και οί ξένες γλώσσες*. Άνατύπωση από τς Διαλέξεις τού Έθνικού Θεάτρου. Σειρά 3η, 1964, σ. 104.

11. Valery-Larbaud: «Sous l' invocation de saint Jerome», Gallimard 1953 (πρώτη έκδοση 1946).

12. Walter Benjamin, ό.π., σ.77.

Πώς νά παραλείψει κανείς τόν Άγιο Ίερώνυμο (340-420) — δίκαια τόν επικαλέστηκε ό Valery - Larbaud και τόν έχρησε προστάτη τών μεταφραστών.¹¹ Και καταφεύγουμε άναγκαστικά στόν Άγιο άφοϋ — όπως παρατήρησε ό Βάλτερ Μπένγιαμιν — δέν υπάρχει μούσα τής μετάφρασης, ούτε τής φιλοσοφίας.¹²

Πατέρας τής Λατινικής Έκκλησίας, ό Ίερώνυμος σπούδασε έλληνική φιλοσοφία και νομικά στη Ρώμη, μαθήτεψε κοντά στόν Γρηγόριο Ναζιανζηνό και έπιμελήθηκε τήν άναθεώρηση τής λατινικής άπόδοσης τής Καινής Διαθήκης, τή Βουλγάτα. Μετέφρασε και κείμενα τής έλληνικής θεολογίας. Ό Άγιος σχολιάζει τό έργο του, έξηγει πώς σημασία έχει ή άπόδοση τού νοήματος, όχι τής κάθε λέξης.

Ή πολυκύμαντη ζωή του τόν έφερε στη Βηθλεέμ, κι όταν μετά τό 404 άρχισαν οί έπιδρομές τών Οϋνων και τών Ίσαυριανών, ό Άγιος είπε και τούτο τό άξιωματόμνητο: «Τώρα πρέπει νά μεταφράσουμε τὰ λόγια τών Γραφών σέ πράξεις».¹³

Από τόν Ίερώνυμο ως τς άρχές τού 19ου αιώνα ποιόν νά πρωτοαναφέρει κανείς σχετικά μέ τό μεταφραστικό πρόβλημα: Λούθηρο, Du Bellay, Montaigne, Jacques Amyot, Ben Johnson, Pope, Leonardo Bruni, Pierre Daniel Huet, Alexander Fraser Tytler — και παραλείπω πλήθος.

Σημειώνω τούτη τήν παρατήρηση τού Δάντη, στην άπόδοση τού Σεφέρη: «Άς ξέρει λοιπόν ό καθένας πώς τίποτε πού έχει τήν άρμονία τού μουσικού δεσμού δέν μπορεί νά μεταφερθει από τή δική του γλώσσα σέ μιάν άλλη χωρίς νά σακιστεί όλη ή γλυκύτητα και άρμονία του».¹⁴ Μία από τς πρώτες σκέψεις γιά τς δυσκολίες τής ποιητικής μετάφρασης.

Πιο κατηγορηματικός, ό πραγματικός συγγραφέας τού *Δόν Κιχώτη* δηλώνει: «Ή μετάφραση από μιά γλώσσα σέ μιάν άλλη... είναι σά νά κοιτάξεις μιά φλαμανδέζικη ταπισερί από τήν άνάποδη».

Άλλοι, όπως ό Dryden (1680), προχωρούν σέ ταξινομήσεις και διακρίσεις: *Μετάφραση* είναι ή κατά λέξη άπόδοση. *Παράφραση*, ή άπόδοση τού νοήματος πού δέν πρέπει ώστόσο νά άλλοιωθει. Ύπάρχει και ή *μίμηση*, πού μπορεί νά ξεφεύγει κάπως από τή μετάφραση.

Ό Samuel Johnson είναι άπόλυτος: «Ή ποίηση δέν μεταφράζεται». Άλλοϋ σημειώνει πώς ό μεταφραστής πρέπει νά σταθει στο επίπεδο τού συγγραφέα πού μεταφράζει — δέν είναι δουλιά του νά τόν ξεπεράσει.

Από τό 1815 περίπου μπαίνουμε σέ μιάν άλλη φάση, πιο θεωρητική και έρμηνευτική. Ή μετάφραση εντάσσεται στο χώρο τής έρευνας τών προβλημάτων τής γλώσσας και τής σκέψης. Έχουμε ένα φιλοσοφικό πλαίσιασμα.

Ό Goethe τονίζει πώς μιά καλή μετάφραση μπορεί νά όδηγήσει τή σκέψη πολύ μακριά. Στόν Carlyle γράφει (20 Ίουλίου 1827): «Ό,τι κι άν πει κανείς γιά τήν άνεπάρκεια τής μετάφρασης, γεγονός είναι πώς

13. Donald Attwater: «The penguin dictionary of saints, 1965, σ. 185—186.

14. Γιώργος Σεφέρης: *Δοκίμες*, τόμος 2, Γ' έκδοση 1974, σ.251.

ή μετάφραση παραμένει μιά από τις πιο σημαντικές και τις πιο αξιές ανθρώπινες ασχολίες».

Ο Schleiermacher, ο Humboldt, ο Schopenhauer εντάσσουν τις παρατηρήσεις τους για τη μετάφραση στις φιλοσοφικές τους έρευνες.

Θ' ακολουθήσουν, πιο κοντά 'σε μ'ς, τ'α κείμενα του Matthew Arnold, του Paul Valery, του Ezra Pound, του I. A. Richards, του Benedetto Croce, του Ortega y Gasset, κι ακόμη του Μπένγιαμιν και του Βαλερύ — Λαρμπύ που αναφέρθηκαν ήδη.

Μιά άλλη, πιο δημιουργική φάση αρχίζει στο τέλος της δεκαετίας του '40: οι διάδοχοι τ'ων ρώσων φορμαλιστών χρησιμοποιούν στο χώρο της μετάφρασης τη γλωσσολογία και τη στατιστική, παρεμβαίνει ή θεωρία τ'ων πληροφοριών, και θ'α φουντώσει τό ενδιαφέρον για τή μηχανική, αυτόματη μετάφραση.

Ταυτόχρονα οι μεταφραστές συνεργάζονται σ'ε διεθνείς ενώσεις, εκδίδουν ειδικευμένα περιοδικά. Οί νέες κατευθύνσεις επισμαίνονται σ'ε δύο συλλογικούς τομείς που εκδίδονται ο πρώτος στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ τό 1959, ο δεύτερος στο πανεπιστήμιο του Τέξας τό 1961.¹⁵

Όπως παρατηρεί ο Τζώρτζ Στάινερ: «Η κλασική φιλολογία και ή συγκριτική λογοτεχνία, ή λεξικολογική στατιστική και ή έθνολογία, ή κοινωνιολογία της ταξικής όμιλίας, ή τυπολογική ρητορική, ή ποιητική και ή μελέτη της γραμματικής συνδιάζονται σ'ε μιά προσπάθεια ν'α φωτιστεί ή μεταφραστική πράξη και ή διαδικασία της ζωής που βρίσκεται ανάμεσα σ'ις γλώσσες».¹⁶

Έτσι τό πρόβλημα του έφικτου ή του ανέφικτου της μετάφρασης — και ταυτόχρονα ή απάντηση στο έρώτημα αν είναι δυνατή μιά πιστή μετάφραση και τί σημαίνει πιστότητα — τοποθετείται σ'τη σωστή του βάση μόνο όταν ξεπεραστούν οι θεολογικές, οι μεταφυσικές και οι θολές φιλοσοφικές και έρμηνευτικές άποψεις.

Όπως πρώτος ο Wilhelm von Humboldt (1767-1835) ν'α πλησίασε σωστά τό θέμα στα πλαίσια της μελέτης του για τή γλώσσα.¹⁷ Οί έπίγονοί του όμως — νεοκαντιανοί και νεοχουμπολτιανοί — διατύπωσαν σαφέστερα τήν άποψη του.

«Αναγνωρίζοντας τήν όφειλή της στον Χούμπολντ, ή φιλοσοφία αυτή άρνήθηκε ν'α δει σ'τη γλώσσα ένα παθητικό εργαλείο έκφρασης. Τήν είδε σ'α μιά ενεργητική άρχή που επιβάλλει σ'τη σκέψη ένα σύνολο από διακρίσεις και αξίες: κάθε γλωσσολογικό σύστημα περιλαμβάνει μιάν άνάλυση

του έξωτερικού κόσμου καθαρά δική του και που διαφέρει από τις ανάλυσεις άλλων γλωσσών ή από τις ανάλυσεις της ίδιας γλώσσας σ'ε διαφορετικά στάδια εξέλιξης».¹⁸

Ο Ernst Cassirer γράφει χαρακτηριστικά: «Η γλώσσα δέν είναι μόνο ένα μέσο για ν'α καταλαβαίνει και ν'α σκέφτεται ο άνθρωπος τόν κόσμο: ή γλώσσα προσδιορίζει ακόμη και τήν αντίληψη του για τόν κόσμο και τόν τρόπο της ζωής του μέσα σ' αυτή τήν αντίληψη».¹⁹

Ο Benjamin Lee Whorf θ'α προχωρήσει ακόμη περισσότερο. Πιστεύει πώς ή λειτουργία της ανθρώπινης σκέψης μπορεί ν'α φωτιστεί από τή μελέτη της γλώσσας. Η σκέψη του ανθρώπου κινείται μέσα σ'ε όρισμένα μοντέλα. Και τ'α μοντέλα αυτά είναι «οί αδιόρατες περίπλοκες συστηματοποιήσεις της ίδιας του της γλώσσας. Η ίδια του ή σκέψη βρίσκεται σ'ε μιά γλώσσα — στα Άγγλικά, στα Σανσκριτικά, στα Κινέζικα. Και κάθε γλώσσα είναι ένα τεράστιο σύστημα μοντέλων, που διαφέρει από τ'α άλλα, και μέσα στο όποιο βρίσκονται καθορισμένες πολιτιστικά οι μορφές και οι κατηγορίες με τις όποιες τό άτομο όχι μόνο επικοινωνεί αλλά και άνάλει τή φύση, άντιλαμβάνεται ή παραβλέπει έναν όρισμένο τύπο σχέσεων ή φαινομένων, διαμορφώνει τή λογική του και κατασκευάζει τό οικοδόμημα της γνώσης του».²⁰

Πόσο σημαντικές είναι οι γλωσσικές δομές για τή διαμόρφωση της σκέψης φαίνεται και σ'ις συγκεκριμένες έρευνες που έγιναν σ'ε διάφορες γλώσσες. Ο Emile Benveniste, λόγου χάρη, έδειξε πώς οι λογικές κατηγορίες του Άριστοτέλη δέν είναι παρά μεταφορές, στο φιλοσοφικό επίπεδο και με όρους της φιλοσοφίας, τ'ων κατηγοριών που ανήκουν σ'την ελληνική γλώσσα.²¹ Και προσπαθώντας ν'α απούγει τήν έπίκριση πώς τέτοια συμπεράσματα είναι ταυτολογίες, (τέτοιες κριτικές δέχτηκε ή άποψη του Ουόρφ) καταλήγει σ'ε μιά πιο προσεκτική διατύπωση: «Η άνάπτυξη της σκέψης είναι πολύ πιο στενά δεμένη με τις ικανότητες του ανθρώπου, τις γενικές συνθήκες της κουλτούρας, τήν όργάνωση της κοινωνίας, παρά με τήν ιδιαίτερη φύση της γλώσσας. Η δυνατότητα όμως της σκέψης είναι δεμένη με τήν ιδιότητα του λόγου (Language), γιατί ή γλώσσα είναι μιά διαμορφωμένη δομή νοημάτων, και σκέψη είναι ο χειρισμός τ'ων σημείων της γλώσσας».²²

Η γλώσσα όρίζει τελικά — στον πιο σημαντικό βαθμό — τή σχέση μας με τόν κόσμο. Αυτό καλύπτει και ο όρισμός της γλώσσας που δίνει ο Martinet, όταν

15. Για τήν έκδοση του Χάρβαρντ βλ. τή βιβλιογραφική σημείωση άρ. 9. «The craft and context of translation». A symposium edited by William Arrowsmith and Roger Shattuck, University of Texas Press 1961.

16. G. Steiner, ό.π. σ. 238.

17. Βλ. σχ. G. Steiner, ό.π. 78—88. Ο G.S. παρατηρεί: «Ο Humboldt είναι ένας από τούς πολύ λίγους συγγραφείς και διανοητές — ο κατάλογός τους θ'α περιλάμβανε τόν Πλάτωνα, τόν Vico, τόν Goleridge, τόν Saussure, τόν R. Jakobson που διατύπωσαν κάτι καινούριο και πλήρες σχετικά με τή γλώσσα» ό.π. σ. 79.

18. S. Ullman: Précis de Sémantique Française.» Αναφέρεται από τόν Georges Mounin: «Les problèmes théoriques de la traduction» Gallimard 1963, σ. 43 (παραπέμπω σ'την επανέκδοση του 1976).

19. E. Cassirer, σ'ε άρθρο του δημοσιευμένο τό 1929. Αναφέρεται από τόν G. Mounin ό.π. σ. 44.

20. B.L. Whorf: «Language, Thought and Reality», 1958. Αναφέρεται από τόν G. Steiner, ό.π. σ. 89. Στόν ίδιο ή παρουσίαση και κριτική της άποψης του Whorf, σ. 88—94. Πρβ. G. Mounin, ό.π. σ. 46—50.

21. Emile Benveniste: «Problèmes de Linguistique Générale», Gallimard 1972, σ. 63—74.

22. ό.π. σελίς 74.

τονίζει πώς η γλώσσα είναι ὄργανο ἐπικοινωνίας «σύμφωνα με τὸ ὅποιο ἡ ἀνθρώπινη ἐμπειρία ἀναλύεται με διαφορετικὸ τρόπο σὲ κάθε κοινότητα [...]»²³

Ἡ κάθε γλώσσα — βεβαιώνουν οἱ νεότερες γλωσσολογικές ἐρευνες — διαλέγει μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια πραγματικότητα, διαφορετικές ὄψεις. Ἡ γλώσσα καθορίζει τὴν ἀντίληψή μας τοῦ σύμπαντος. Δὲν βλέπουμε παρά ὅ,τι μᾶς δείχνει ἡ γλώσσα μας.²⁴

Ἔτσι ἡ μετάφραση πού συνδέει δύο διαφορετικές γλώσσες, προσπαθεῖ νὰ συνδέσει καὶ διαφορετικές σχέσεις με τὸν ἐξωτερικὸ καὶ τὸν ἐσωτερικὸ μας κόσμο. Ἡ δυσκολία ἢ καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς μετάφρασης βρίσκεται στὸ ὅτι δὲ μιλάμε ποτέ γιὰ ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα — κι ἂς ἔχει ἡ ὁμιλία μας τὸ ἴδιο ἀντικείμενο — ὅταν μιλάμε σὲ δύο διαφορετικές γλώσσες.

Ἡ νεότερη ἐθνολογία, στὶς διασυνδέσεις της με τὴ γλωσσολογία, καταλήγει σὲ ἀνάλογα συμπεράσματα. Διαπιστώνει πὼς δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀντίληψη τοῦ κόσμου πού διαφέρει ἀπὸ πολιτισμὸ σὲ πολιτισμὸ, ἀλλὰ πὼς ἔχουμε σὲ κάθε πολιτισμὸ ἕνα διαφορετικὸ κόσμο.

Οἱ κόσμοι αὐτοὶ εἶναι ἄραγε, μεταξύ τους, νοητοί; Κι ἂν δὲν εἶναι, τότε μπορεῖ νὰ εἶναι μεταφράσιμοι;

Ἡ Ο.Ε.Α.Νίδα εἶναι ἴσως ὁ πῶς σημαντικὸς μελετητῆς τῶν μεταφραστικῶν προβλημάτων, σὲ σχέση με τὴ γλωσσολογία καὶ τὴν ἐθνολογία. Ἐνα μέρος τῆς ἐρευνᾶς του βασίζεται στὶς μεταφράσεις τῆς Βίβλου — τοῦ πῶς πολυμεταφρασμένου βιβλίου καὶ τοῦ βιβλίου πού σχολιάζεται καὶ ἐρμηνεύεται τὸ περισσότερο, ἀκόμη καὶ σὲ γλώσσες πού δὲν ἀπέκτησαν ἀκόμη τὴ γραφτὴ του μετάφραση.²⁵

Ὅταν περνᾶμε ἀπὸ πολιτισμὸ σὲ πολιτισμὸ, μετελεύθως διαφορετικὴ κοσμοαντίληψη, ἡ μετάφραση εἶναι ἀδύνατη, σκοντάφτει κάθε τόσο σ' ἕνα κενό.

Μερικὰ ἀπλὰ παραδείγματα: Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀμαζονίου ἀγνοοῦν τὴ λέξη ἀλλὰ καὶ τὴν ἔννοια τῆς ἐρήμου — ἐνῶ σὲ ἄλλες περιοχές τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴ λέξη ζούγκλα. Πολλές φυλές δὲν ἔχουν καμιά ἐμπειρία τῆς ἔννοιας πού καλύπτουν οἱ λέξεις βουνό, ποτάμι, λίμνη, χιόνι κ.λπ. Πὼς νὰ συλλάβει ὁ Ἑσκιμῶς τὸ βιβλικὸ συμβολισμὸ τοῦ ἀμνοῦ, κι ἕνας Ἰνδιάνος τὸ συμβολισμὸ τοῦ σπορέα (γιὰ τὸν Ἰνδιάνο ὁ σπορέας ἦταν τρελός, γιατί κανένας δὲν σκορπᾶ ποτέ τοὺς σπόρους στὸ χωράφι· φυτεύει κάθε σπόρο χωριστὰ καὶ τὸν προστατεύει καθημερινὰ ὥσπου νὰ φυτρώσει).

Μόνη λύση στὶς περιπτώσεις αὐτές ἡ ἀναζήτηση ἀντιστοιχιῶν, ὅταν περνᾶμε ἔτσι ἀπὸ πολιτισμὸ σὲ πολιτισμὸ.

Οἱ ἀκραίες περιπτώσεις πού ἐπισημαίνονται σὲ πολιτισμούς τόσο διαφορετικὸς μεταξύ τους, φωτίζουν τίς πολύπλοκες καὶ πολυσήμαντες σχέσεις πού δια-

μορφώνονται ἀνάμεσα στὶς γλώσσες ἀκόμη καὶ στὰ πολὺ ἀπλὰ φαινόμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Κι ἀντιλαμβάνεται κανεὶς πόσο πῶς σύνθετα γίνονται τὰ προβλήματα ὅταν περάσουμε ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο καὶ στὸ πλαίσιο τῆς ἰδεολογίας.

Γιὰ νὰ ξεφύγουμε ὥστόσο ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ, τουλάχιστον, ἀδιέξοδο τοῦ μὴ — μεταφράσιμο, πού ἔρχεται σὲ σύγκρουση με τὴν ὑπαρκτὴ καὶ πλούσια μεταφραστικὴ πράξη, πρέπει νομίζω νὰ γυρίσουμε στὴν καθαρὰ γλωσσολογικὴ ἐρευνα.

Ὁ Roman Jakobson συνοψίζει καὶ συστηματοποιεῖ τὴ γλωσσολογικὴ θέση στὴ μελέτη του *Γλωσσολογικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴ μετάφραση*,²⁶ στὴν ὁποία ἀξίζει νὰ σταθεῖ.

Ἡ κατανόηση κάθε καινούριας λέξης ἀπαιτεῖ τὴν ἀναδρομὴ σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ γλωσσολογικὰ σημεῖα, γιατί δὲν ὑπάρχει σημαίνόμενο χωρὶς σημεῖο. Γιὰ τὸ γλωσσολόγο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κοινὸ θνητὸ πού χρησιμοποιεῖ τὴ γλώσσα, τὸ νόημα μιᾶς λέξης δὲν εἶναι παρά ἡ μετάφρασή της σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο πού μπορεῖ νὰ τὴν ὑποκαταστήσει καὶ πού ἀναπτύσσει πληρέστερα τὸ νόημά της.

Τὰ γλωσσικὰ σημεῖα ἐρμηνεύονται κατὰ τρεῖς διαφορετικὸς τρόπους, ἀνάλογα με τὸ ἂν μεταφράζουμε:

1) *Σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἴδιας γλώσσας.* Ἐχομε τότε μιὰ μετάφραση ἐνδογλωσσική, μιὰ νέα διατύπωση (Rewording). Τὰ γλωσσικὰ σημεῖα ἐρμηνεύονται ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τῆς ἴδιας γλώσσας.

2) *Σὲ σημεῖα μιᾶς ἄλλης γλώσσας.* Εἶναι ἡ διαγλωσσική, ἡ καθαρὸ μετάφραση. Τὰ γλωσσικὰ σημεῖα ἐρμηνεύονται με μιὰν ἄλλη γλώσσα.

3) *Σὲ διαφορετικὰ σημειωτικὰ συστήματα.* Τὰ γλωσσικὰ σημεῖα ἐρμηνεύονται με σημεῖα μὴ γλωσσικά.

Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἐρμηνεία ἑνὸς σημείου σπάνια ἐντοπίζεται σὲ ἕνα καὶ μόνο ἄλλο σημεῖο (συνώνυμο): συνήθως δίνεται μιὰ πῶς ἀναλυτικὴ ἐρμηνεία ἢ μιὰ περίφραση.

Στὴ δευτέρη περίπτωση — στὴν καθαρὴ μετάφραση πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ — οἱ κωδικές μονάδες δὲν ἔχουν πάντα ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μεταξύ τους.

Ἐὰς πάρουμε τὸ παράδειγμα πού δίνει ὁ Γιάκομπσον: ἡ ἀγγλικὴ λέξη cheese (τυρί) δὲν ἀποδίδεται με τὴ ρωσικὴ сыр, γιατί τὸ ἄσπρο τυρί εἶναι ἀγγλικά cheese, ἀλλὰ ὄχι ρωσικά сыр. Οἱ Ρῶσοι πρέπει νὰ ποῦν, στὴ γλώσσα τους, γιὰ νὰ καλύψουν τὸν πῶς γενικὸ ὄρο: «φέρτε μου τυρί καὶ ἄσπρο τυρί».²⁷ Ἡ μετάφραση, κατὰ τὸν Γιάκομπσον, ἐξυπακούει δύο ταυτόσημα μηνύματα σὲ δύο διαφορετικὸς κώδικες. Ὁ μεταφραστὴς μεταφράζει μηνύματα, ὄχι λέξεις.

«Ἡ ἰσοτιμία στὴ διαφορὰ εἶναι τὸ κáριο πρόβλημα τῆς γλώσσας καὶ βασικὸ μέλημα τῆς γλωσσολογίας». Ὁ γλωσσολόγος ἐρμηνεύει μηνύματα.

23. André Martinet: *Στοιχεῖα Γενικῆς Γλωσσολογίας*, μετάφραση Ἀγαθοκλῆ Α. Χαραλαμπίδου, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 18.

24. G. Mounin, ὁ.π. σ. 59.

25. Eugene A. Nida: «Principles of translation as exemplified by bible translating», στὸν τόμο «On translation», ὁ.π. σ. 11—31.

26. Roman Jakobson: «On linguistic aspects of translation», στὸν τόμο «On translation», ὁ.π. σ. 232 - 239. Γαλλικὴ μετάφραση στὸ R. Jakobson: «Essais de linguistique générale», μετάφραση N. Ruwet, Les Editions de Minuit 1964, σ. 78-86.

27. Τὸ ἀντίθετο ἴσως ἀπ' ὅτι συμβαίνει σὲ ὀρισμένες ἐλληνικές περιοχές ὅπου ἡ λέξη τυρί σημαίνει μόνο ἄσπρο τυρί (φέτα).

Τά μεταφραστικά προβλήματα είναι προβλήματα κατανόησης και αντιστοιχίας ανάμεσα σε δύο γλωσσικά συστήματα. Μπορεί να λείπουν σε όρισμένες γλώσσες κάποιοι συγκεκριμένοι γραμματικοί και συντακτικοί τρόποι. Αυτό δε σημαίνει πως τά κείμενα είναι αμετάφραστα. Υπάρχει, και πρέπει να βρεθεί, ένας άλλος τρόπος απόδοσης. Ή έλλειψη, λόγου χάρη, του δυϊκού αριθμού δε μάς εμποδίζει να χρησιμοποιήσουμε τό αριθμητικό δύο για να τόν αντικαταστήσουμε.

Συχνά δημιουργείται ένα άλλο πρόβλημα: τό μήνυμα πού πρέπει να μεταφραστεί περιέχει πληροφορίες πού δεν επαρκούν για να διατυπωθεί σωστά τό ίδιο μήνυμα σε μία γλώσσα πού διαθέτει περισσότερες και αναλυτικότερες γραμματικές κατηγορίες. Έτσι όταν μεταφράζουμε τήν πρόταση «Ή Έλένη έχει αδέρφια» σε μία γλώσσα πού διαθέτει δυϊκό και πληθυντικό, ό μεταφραστής πρέπει να διαλέξει αν θά πει: «Ή Έλένη έχει δύο αδέρφια» ή «Ή Έλένη έχει περισσότερα από δύο αδέρφια» ή «Ή Έλένη έχει δύο ή περισσότερα αδέρφια».

Κι αυτό γιατί ό τύπος «ή Έλένη έχει αδέρφια» δεν υπάρχει στην άλλη γλώσσα, όπου μόνο μία από τις τρεις παραπάνω εκδοχές ανταποκρίνεται στις αναλυτικές κατηγορίες τής γλώσσας αυτής.

Για να μεταφραστεί ρωσικά ή αγγλική φράση: «I hired a worker», ό Ρώσος χρειάζεται συμπληρωματικές πληροφορίες: αν πρόκειται για εργάτη ή εργάτρια, αν ή εργασία του ολοκληρώθηκε ή όχι.

Τέτοια φαινόμενα εμφανίζονται γιατί οί πληροφορίες πού απαιτούν τά διάφορα συστήματα γραμματικής διαφέρουν. Γι' αυτό και πολύ συχνά μεταφράζοντας από μία γλώσσα σε άλλη, κι από τή δεύτερη σε μία τρίτη, χάνεται ή φθείρεται τό αρχικό περιεχόμενο του μηνύματος. Λειτουργεί κι εδώ ή έντροπία τής Θερμοδυναμικής.

Σημαντική είναι ή παρατήρηση του Γιακόμπσον, πού επιβεβαιώνει τά όσα είπαμε για τις διαφορές των γλωσσικών και πολιτισμικών κόσμων: «Οί γλώσσες διαφέρουν βασικά κατά τό τί πρέπει να αποδώσουν και όχι κατά τό τί μπορούν να αποδώσουν.» Οί γραμματικές κατηγορίες δεν αποτελούν λοιπόν άξεπέραστα μεταφραστικά εμπόδια. Όταν όμως — παρατηρεί ό Γιακόμπσον — έχουμε να αντιμετωπίσουμε εύφυσολογήματα ή καλαμπούρια, όνειρα, μαγείες (ό,τι θά μπορούσαμε να ονομάσουμε γλωσσική μυθολογία τής καθημερινής ζωής) όταν πρόκειται, πάνω απ' όλα, για τήν ποίηση,²⁸ τότε διαπιστώνουμε πως οί γραμματικές κατηγορίες διατηρούν μίαν αύξημένη σημαντική αξία.

Έτσι, λόγου χάρη, στίς σλαβικές γλώσσες ή μέρα είναι γένους αρσενικού, ή νύχτα θηλυκού: ή μέρα γίνεται στους ποιητικούς συμβολισμούς έραστής τής νύχτας.

Ό Ρώσος ζωγράφος Ρεπίν δεν μπορούσε να καταλάβει πως οί Γερμανοί συνάδελφοί του έδιναν στην

άμαρτία μορφή γυναίκας: στά ρώσικα τό γένος τής είναι αρσενικό.

Γαλλικά και ρωσικά ό θάνατος παίρνει μορφή γυναίκας — τό ουσιαστικό είναι γένους θηλυκού. Γερμανικά, αλλά και στη γλώσσα μας, έχει μορφή ανδρική: ό χάρος. Γι' αυτό όρισμένοι συμβολισμοί όταν μεταφραστούν γίνονται άκατανόητοι.

Για τόν Γιακόμπσον στην ποίηση, όλα τά συστατικά του γλωσσικού κώδικα βρίσκονται αντίμετωπα — τοποθετημένα σε σχέσεις ομοιότητας και αντίθεσης για να διαμορφώσουν ένα ξεχωριστό νόημα. Στην ποίηση βασιλεύει ή παρονομασία. Ή ποίηση — κατά τόν Γιακόμπσον — είναι έξ όρισμού αμετάφραστη. Είναι δυνατή μόνο ή δημιουργική μεταφορά τής: 1) μέσα στην ίδια γλώσσα, αλλά σε άλλη μορφή, 2) από μία γλώσσα σε άλλη και 3) από ένα σύστημα σημείων σε άλλο (π.χ. μεταφορά στη μουσική, στον κινηματογράφο, στη ζωγραφική κ.λπ.).

Προωθώντας τή σκέψη του Γιακόμπσον για τήν ποίηση θά μπορούσε να παρατηρηθεί πως ή ποίηση — αλλά και πίο γενικά ή λογοτεχνία — τείνει συχνά, και ιδιαίτερα στα χρόνια μας, προς τήν ιδιολεξία ή και τή σιωπή.²⁹

Στήν περίπτωση τής ιδεολεξίας ή προσωπική γλώσσα του συγγραφέα μη έχοντας γνωστό κώδικα αναφοράς είναι πραγματικά αμετάφραστη — παραμένει κλειστό πού, ως ένα σημείο τουλάχιστο, δεν μπορεί να άποκρυπτογραφηθεί.

Άλλοτε πάλι — όπως σ' όρισμένα ποιήματα του Έζρα Πάουντ — τό κείμενο είναι πολύγλωσσο και ή μετάφραση τής μιάς γλώσσας ανατρέπει τούς συσχετισμούς και τήν ισορροπία πού δημιούργησε ό ποιητής με τις υπόλοιπες.³⁰

Άλλοτε ακόμη — ή περίπτωση του Finnegans Wake — τό κείμενο δεν επιδέχεται μετάφραση (παρά μόνο έρμηνευτικές άπόπειρες σε μίαν άλλη γλώσσα) γιατί βασίζεται στον ιδιότυπο κώδικα του James Joyce πού άποτελεί κι αυτός, με τή σειρά του, ένα συγκερασμό κωδικών. «Τό βιβλίο [αυτό] άνήκει σ' όλες τις γλώσσες και σε καμία...»³¹ Από ποιά λοιπόν γλώσσα και σε ποιά να τό μεταφράσεις;

Στά πλαίσια του σχήματος πού μάς έδωσε ό Γιακόμπσον, νομίζω πως μπορούμε να δούμε, από μίαν άποψη, τήν έθνολογία και τή φιλολογία ως μεταφράσεις έθνολογικές, ως προϋποθέσεις τής διαγλωσσικής, τής πραγματικής μετάφρασης.

Ή έθνολογία, για τούς λόγους πού εξηγήσαμε κιόλας: γιατί έρμηνεύει προβλήματα πού κρύβονται πίσω από τά σημεία τής γλώσσας και προσφέρει έτσι συχνά τή βάση για τις μεταφράσεις ή και τήν άπόδειξη πως κάποιο κείμενο είναι, σε όρισμένες τουλάχιστο περιπτώσεις και για συγκεκριμένους λόγους, αμετάφραστο.

Μέ τήν ίδια αυτή έννοια και ή φιλολογική έρευνα πλησιάζει τή μετάφραση. Ή φιλολογία, μάς λέει ό

28. Βλ. σχ. τό βασικό οοκίμιο του Jakobson, «Linguistics and poetics», γαλλική μετάφραση ό.π. σ. 209—248. Έλληνική μετάφραση του Άρη Μπερλή στο περιοδικό Σπείρα, τεύχ. 1. Μάρτη, 975, σ. 30—67 (Γλωσσολογία και Ποιητική).

29. Βλ. σχ. G. Steiner, ό.π. σ. 176—198.

30. Βλ. τις παρατηρήσεις του Γ. Σεφέρη για τή μετάφραση του Κάντο Ι στίς Άντηγραφές, Ίκαρος 1965, σ. 155—156.

Saussure, «θέλει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ παγιώσει, νὰ ἐρμηνεύσει, νὰ σχολιάσει τὰ κείμενα». ³² Πραγματοποιεῖ πάνω στό κείμενο πού θά μεταφραστεῖ μιὰ κάποια προετοιμασία: οἱ φιλολογικές ἐκδόσεις καί τὰ σχόλια δίνουν τίς διευκρινίσεις καί τίς πληροφορίες ἐκεῖνες πού φωτίζουν τό κείμενο καί τό καθιστοῦν πιο προσιτό στό μεταφραστή, πιο πρόσφορο γιά μετάφραση. Ἐκτός ἀπό τήν προ-μεταφραστική αὐτή ἐργασία ἡ φιλολογική ἐρευνα προσφέρει συχνά καί μιὰ μετα-μεταφραστική ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου προσθέτοντας στό μεταφρασμένο κείμενο τίς ἀπαραίτητες ἐρμηνευτικές σημειώσεις.

Κίνδυνος γιά τό μεταφραστή εἶναι νά καταλάβει τό σημαῖνον δίχως νά καταλάβει τό σημαϊνόμενο. Τόσο-ἡ ἔθνολογία ὅσο καί ἡ φιλολογία μᾶς δείχνουν πώς ἡ κατανόηση τοῦ κειμένου ἀπαιτεῖ καί τὰ δύο. Συχνά μέ ἀναγωγές διαχρονικές.

« Ἄν καταλάβεις τὰ σημαῖνοντα δίχως νά καταλάβεις τὰ σημαϊνόμενα, καταλαβαίνεις ὅ,τι σοῦ ἐπιτρέπουν νά καταλάβεις οἱ τυπικές σχέσεις πού συνθέτουν τό γλωσσικό σύστημα μιᾶς γλώσσας, τή δομή της: λεξικολογική, μορφολογική, συντακτική — κάτι πού μπορεῖ νά γίνει δίχως νά φτάσεις στά σημαϊνόμενα. Ἡ κατανόηση τῶν σημαϊνομένων εἶναι — μαζί μέ τήν προηγούμενη γνώση καί μέ ἄλλη διεργασία — ἡ γνώση τῶν συμβατικῶν σχέσεων (αὐτή τή φορά στήν ἐξέλιξη τοῦ χρόνου) τῶν ἴδιων σημείων μέ τίς διαδοχικά διαφορετικές τους ἔννοιες». ³³

Ἔτσι κάνουμε συχνά τό λάθος νά μεταφράζουμε τίς λέξεις μέ τή σημερινή τους ἔννοια, ἐνῶ στήν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας μπορεῖ νά μήν ἀλλάξε ἡ τυπική ἐμφάνιση τῆς λέξης ἀλλά ἀλλάξε ἡ ἔννοια, τό σημαϊνόμενό της.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις μᾶς φέρνουν καί στό πρόβλημα τῆς συνεκδοχῆς (connotation), πρόβλημα συχνά πολύ πιο δύσκολο ἀπό τό πρόβλημα τοῦ προσδιορισμοῦ (denotation).

Ἄς τό θέσουμε μ' ἕνα ἀπλό παράδειγμα: Τί σημαῖνουν οἱ λέξεις, τὰ σημεῖα, ἐλέφας καί ἀγελάδα γιά τόν κάτοικο τῆς Ὀλλανδίας καί τί γιά ἕναν Ἴνδο. Μπορεῖ ἡ ἴδια λέξη, μέ μόνο τή μετάφρασή της, νά καλύψει τίς διαφορετικές κάθε φορά ἀναφορές σέ ἕνα πλῆθος ἀπό ὕλικές συμβολικές θρησκευτικές καί ἰδεολογικές ἐμπειρίες;

Πάντα κάτι θά μένει ἔξω ἀπό τή λέξη, ἡ ἀντίθετα ἡ λέξη θά φορτίζεται μ' ἕνα βάρος πού κανονικά δέ θά ἔπρεπε νά ἔχει. Κι ἄν, προχωρώντας ἀκόμη περισσότερο δεχτοῦμε, λόγου χάρι, πῶς γιά τοῦς Ἄγγλους ἡ λέξη *temperant* (τρικυμία) συμπαρασύρει τίς ἀναφορές στόν Σαίξπηρ ³⁴, πῶς μποροῦν ποτέ ν' ἀποδοθοῦν κι ὅλες οἱ συνεκδοχές πού δένονται μέ τή λογοτεχνική καί καλλιτεχνική παράδοση;

31. Μαντῶ Ἀραβαντινοῦ: *Τζαίμς Τζόνς, γλώσσα — ἐργαστήρι*, στό περιοδικό *Ἡριδανός*, τεύχ. 3, Δεκέμβριος 1975 — Γενάρης 1976, σ. 19.

32. Ferdinand de Saussure: «Cours de linguistique générale», Edition Critique, Payot 1972, σ. 13.

33. G. Mounin, ὁ.π. σ. 246.

34. Ἀναφέρεται ἀπό τόν Edward Safir: «Le Langage», μετάφραση S. O. Guillemin, Petite bibliotheque Payot 1967, σ. 41—42.

Τό παιχνίδι — ἄς μήν γελιόμαστε — εἶναι συχνά χαμένο, ἡ καλύτερη μετάφραση εἶναι πάντα μιὰ χαμένη παρτίδα. Ἴσως ὁμως νά ἔχει δίκιο ὁ Στάινερ ὅταν, μιλώντας γιά τήν ποιητική μετάφραση, παρατηρεῖ πῶς ἡ ἴττα τῆς καλῆς μετάφρασης εἶναι *δημιουργική*. Γιατί ἀγγίζει καί ἀναγνωρίζει τή μεγαλοφυΐα τοῦ πρωτότυπου: μᾶς μεταδίδει αὐτή τή μεγαλοφυΐα μέ ὅ,τι δέν κατορθώνει νά ἀναδημιουργήσει. ³⁵ Καί τότε φωτίζεται τό πρωτότυπο — ἡ μεγάλη ποιητική μετάφραση τό κρίνει —, ἀλλά καί ἡ γλώσσα τῆς μετάφρασης, μέ ὅ,τι κατορθώσε καί ὅ,τι δέν κατορθώσε νά ἀποδώσει.

Ἴσως καί ἡ μή - μετάφραση νά εἶναι τότε ἀποκαλυπτική. Ὅταν ὁ Σεφέρης ἐγκαταλείπει τήν ἀπόπειρα νά μεταφράσει τό East Coker καί τό Little Gidding τοῦ Ἐλιοτ γιὰ τόν ἔφερε, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, «*μπροστά σέ προβλήματα ἀκρίβειας καί συμπύκνωσης πού μέ ἀνάγκαζαν νά ἀσκήσω μιὰ ἱπερβολική βία στή γλώσσα μας, ὅπως τουλάχιστο τήν ξέρω καί τήν αἰσθάνομαι ἐγώ*» ³⁶ — τότε ἴσως ἡ ἄρνηση νά ἔχει τή φωτεινότερη, δημιουργική τῆς ὄψη. Ὅχι μόνο γιὰ τήν παραδέχεται ὁ Σεφέρης, «*θά ὑπάρξουν οἱ καλύτεροι πού θά συνεχίσουν*», ἀλλά καί γιὰ τήν ἐπισημαίνεται τό στίγμα τῆς γλώσσας στήν πορεία της.

Ἴσως ἔχουν ἐδῶ τή θέση τους καί κάποιοι παρατηρήσεις τοῦ I. A. Richards πού ἀναφέρονται περισσότερο στό ρόλο τοῦ μεταφραστή ὡς μεσάζοντα ἀνάμεσα σέ δύο γλώσσες, σέ δύο πολιτισμούς. ³⁷ Ἀναρωτιέται ἄν μποροῦμε, ὅταν προσπαθοῦμε νά καταλάβουμε καί νά μεταφράσουμε ἕνα ἔργο πού ἀνήκει σέ μιὰ πολυδιαφορετική παράδοση ἀπό τή δική μας, ἄν μποροῦμε νά κάνουμε ἄλλο ἀπό τό νά διαβάζουμε σ' αὐτό τό ἔργο τίς δικές μας ἀντιλήψεις. Μποροῦμε ἄραγε νά κάνουμε ἕνα τέτοιο ἔργο κάτι παραπάνω ἀπό καθρέφτη τοῦ μυαλοῦ μας ἢ μήπως προσπαθοῦμε ἀναπότρεπτα νά σταθοῦμε κι ἀπό τίς δύο πλευρές τοῦ καθρέφτη; Γιά νά καταλάβουμε, λόγου χάρι, τόν Μένγκ-Τσου πρέπει νά σβήσουμε ὀλόκληρη τήν παράδοση τῆς σκέψης μας καί νά μάθουμε μίαν ἄλλη. Κι ἄν ποτέ τό κατορθώναμε, θά εἴχαμε ἄραγε πλησιάσει τή δυνατότητα νά μεταφράσουμε μιὰ σειρά ἀπό νοητικές λειτουργίες σέ μίαν ἄλλη;

Ἀναπόφευκτα ἐξελληνίζουμε ὅ,τι μεταφράζουμε στή γλώσσα μας. Ἴσως γιὰ τὴν συναισθάνθηκε τό πρόβλημα, κι ἐπειδή γνώριζε τό βιβλίο τοῦ Ρίτσαρντς, ὁ Σεφέρης ἔκανε τούτη τήν παρατήρηση: «*ἐκεῖνο πού ἔχουμε στίς μεταφράσεις τῶν ποιημάτων δέν εἶναι διόλου μιὰ προσέγγιση πρὸς τό ἔργο πού γράφτηκε ἀλλά ὁ καρπὸς μιᾶς ἐπιμελείας δύο φυσιογνωμιῶν, πού μοιάζει θλιβερά κάποτε μέ τήν οἰκογένεια τοῦ μεταφραστή*». ³⁸ Αὐτή τήν ἐπιμελεῖα ἐπιδιώκει ὁ δίγλωσσος μεταφραστής. Κι ἔτσι βεβαιώνει τή δυνατότητα τῆς μετάφρασης — τήν ἐπαφή ἀνάμεσα σέ δύο γλώσσες καί δύο διαφορετικές ἀντιλήψεις τοῦ κόσμου.

Τήν ἐπαφή αὐτή ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν θά τήν ὀρίσει πιο δυναμικά. Τά μεγάλα λογοτεχνικά ἔργα ἀλλάζουν

35. Poem into poem, Introduced and edited by G. Steiner, Penguin Books 1970, σ. 28.

36. Θ.Σ. Ἐλιοτ, *Ἡ Ἐρμη Χώρα*, μετάφραση Γ. Σεφέρη, Ἰκαρος 1973.⁵

37. I. A. Richards: «Mencius of the mind, London 1932.

38. Ὅπου καί ἡ σημείωση 36, σ. 16.

μέσα στο χρόνο. Ἀλλάζει ὅμως καί ἡ γλώσσα τοῦ μεταφραστή καί τῆ μετάφρασή του τὴν ἀπορροφᾷ ἢ ἀνανέωση τῆς γλώσσας του. «Ἡ μετάφραση τόσο πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἡ στεῖρα ἐξίσωση δύο νεκρῶν γλωσσῶν ὥστε ἀπ' ὅλα τὰ λογοτεχνικά εἶδη εἶναι τὸ ἐπιφορτισμένο μὲ τὴν εἰδική ἀποστολή νὰ παρακολουθεῖ τὴ διαδικασία ὀρίμανσης τῆς ἀρχικῆς γλώσσας καί τοὺς πόνους τῆς γέννας τῆς δικιάς του».³⁹

Τὸ 1955 τὸ Index Translationum τῆς Unesco εἶχε καταγράψει, σέ μιά χρονιά, 24274 μεταφράσεις σέ 51 χώρες. Δέ νομίζω πὼς θά εἴμαστε ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ἂν ποῦμε πὼς στὸ χρονικὸ διάστημα πού μεσολάβησε ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς θά ἔχει διπλασιαστεῖ. Καί ἡ ζήτηση γιὰ μεταφράσεις αὐξάνει συνεχῶς, καθὼς γίνεται ὄλο καί πῖο πυκνὸ τὸ πλέγμα τῶν μαζικῶν μέσων ἐπικοινωνίας πού τυλίγει τὸν κόσμο, μικραίνοντας τὶς ἀποστάσεις καί αὐξάνοντας τὶς κοινές ἀνθρώπινες ἐμπειρίες. Περισσότεροι ἄνθρωποι, σκορπισμένοι στὶς πέντε ἡπείρους βλέπουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὀρισμένους τουλάχιστον τομεῖς τῆς ἐμπειρίας τους. Καί δὲν πρόκειται μόνον γιὰ τὶς ἐμπειρίες ἐκεῖνες πού ἰσοπεδώνονται ἀπὸ τὴ μαζικὴ ἐπικοινωνία.

Παρά τὴν τεράστια ποικιλία γλωσσῶν (πρέπει νὰ μιλοῦνται σήμερα στὸν κόσμον 4.000 ὡς 5.000 γλώσσες⁴⁰) ὑπάρχουν πολλὰ κοινὰ, πολλὰ καθολικὰ γλωσσικά στοιχεῖα — τόσο στὸ ἐπίπεδο τῆς δομῆς ὅσο καί στὸ ἐπίπεδο τῶν σημείων. Ὑπάρχει καί κάτι κοινὸ πίσω ἀπὸ τὴν τεράστια ποικιλία, πίσω ἀπὸ τὴ χαρακτηριστικὴ ἰδιομορφία τῆς κάθε γλώσσας.

Ἡ σύγχρονη γλωσσολογία ἔφερε στὴ θεωρία τῆς μετάφρασης ὀρισμένες θετικὲς διαπιστώσεις. Ἐδειξε γιὰ τὴν μετάφραση μὴ νὰ εἶναι ἀνέφικτη (τουλάχιστο ἢ καθ'αυτὸν μετάφραση). Καί κάτω ἀπὸ ποιὲς προϋποθέσεις εἶναι δυνατὴ, κι ὡς ποιὸ σημεῖο μὴ νὰ εἶναι πιστὴ.

Ἐτσι ξέρουμε πὼς ἂν ἡ μετάφραση εἶναι ἀνέφικτη, ἡ ἀδυναμία αὐτὴ βασίζεται σέ πολὺ συγκεκριμένους λόγους. Οἱ λόγοι αὐτοὶ — οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἢ τὴ μὴ πραγματοποίηση τῆς μεταφραστικῆς πράξης — δὲν εἶναι προκαθορισμένοι καί ἀμετάβλητοι. Εἶναι μεταβλητοὶ ὅπως καί οἱ γλώσσες. Καί βρίσκονται σέ συνάρτηση μὲ τὶς ἀπώλειες πού συνεπάγεται κάθε πέρασμα ἀπὸ μιά γλώσσα σέ ἄλλη. Ἡ

ἐπιτυχία κάθε μετάφρασης εἶναι σχετικὴ. Καί κάθε μετάφραση θέτει στὸ μεταφραστὴ ἓνα διαφορετικὸ, κάθε φορά, πρόβλημα.

Ὁ Ludwig Wittgenstein σημειώνει: «Νὰ μεταφράσεις ἀπὸ μιά γλώσσα σέ μίαν ἄλλη εἶναι ἔργο σάν τὰ μαθηματικά, καί ἡ μετάφραση ἐνός λυρικοῦ ποιήματος, λόγου χάρι, σέ μιά ξένη γλώσσα, εἶναι ἀνάλογη μ' ἓνα μαθηματικὸ πρόβλημα. Γιατί τὸ πρόβλημα μὴ νὰ τεθεῖ ἔτσι: «Πὼς αὐτὸ τὸ καλαμπούρι (πχ) μὴ νὰ μεταφραστεῖ (δηλαδὴ ν' ἀντικατασταθεῖ) μ' ἓνα καλαμπούρι σέ μίαν ἄλλη γλώσσα;» καί τὸ πρόβλημα αὐτὸ μὴ νὰ λυθεῖ ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει καμμία συστηματικὴ μέθοδος γιὰ τὴ λύση του».⁴¹ Ἡ λύση δηλαδὴ, μὴ νὰ συνυπάρχει μὲ τὴν ἀπουσία κάθε συστηματικῆς μεθόδου γιὰ τὴν ἐξέγερση τῆς λύσης.

Ἄν εἶναι ἀλήθεια πὼς «ὄλο καί περισσότερο, κάθε πράξη ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους παίρνει τὴ μορφή μιᾶς πράξης μετάφρασης»⁴², τότε ἡ μετάφραση ξεπερνᾷ τὸ χῶρον τῆς μετάφρασης. Καί κάθε μετάφραση εἶναι μιά πολλαπλὴ ἐπικοινωνία: τοῦ μεταφραστῆ μὲ τὸ ἔργο, καί μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο μὲ τὸ δημιουργό του· τοῦ δημιουργοῦ μὲ μίαν ἄλλη γλώσσα, ὅπου τὸ ἔργο θά βρεῖ μιά καινούρια καί ζωντανὴ παρουσία σέ μίαν ἄλλη — τοπικὰ καί χρονικὰ — συνείδηση. Καί τέλος, ἐπικοινωνία τῆς ἄλλης γλώσσας μὲ τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα, ἐπικοινωνία ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ γλώσσα στὴν ὁποία μεταγγίζεται τὸ πρωτότυπο ἔργο πλουταίνει, ἀκόμη κι ὅταν ἀνακαλύπτει τὴ φτώχεια του.

«Δουλειὰ τοῦ μεταφραστῆ εἶναι νὰ ἀποδεσμεύσει στὴν ἴδια του τὴ γλώσσα τὴν καθαρὴ ἐκείνη γλώσσα πού βρίσκεται στὴ μαγικὴ ἐξουσία μιᾶς ἄλλης, ν' ἀπελευθερώσει τὴ γλώσσα τὴ φυλακισμένη σ' ἓνα ἔργο, ἀναδημιουργώντας αὐτὸ τὸ ἔργο».⁴³ Γιατί, θά μᾶς πεῖ πάλι ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν, «ὅλα τὰ μεγάλα κείμενα περιέχουν ὡς ἓνα βαθμὸ, τὴν ἐν δυνάμει μετάφρασή τους».⁴⁴

39. Walter Benjamin, ὀ.π. σ. 73.

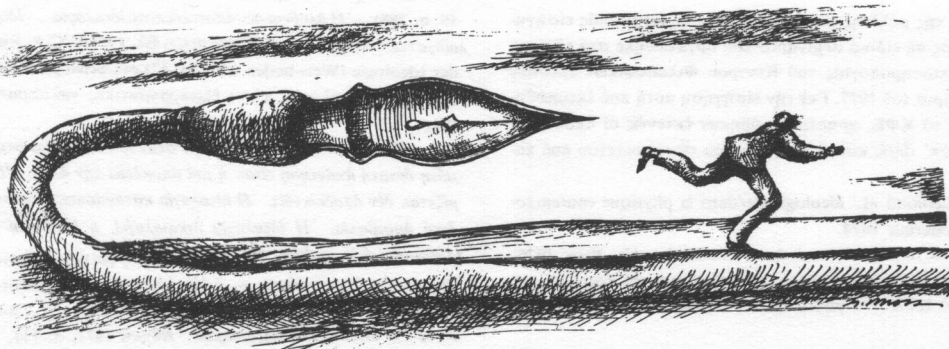
40. G. Steiner, ὀ.π. σ. 51.

41. L. Wittgenstein: «Zettel», 698, Oxford 1967, σ. 121. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Steiner, ὀ.π. 275.

42. G. Steiner «Extraterritorial» New York 1971, σ. 17.

43. W. Benjamin, ὀ.π. σ. 80.

44. ὀ.π. σ. 82.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

του Δ.Α. Σαρδελλή

Στό κείμενο που ακολουθεί¹ θα ασχοληθώ με τη σχέση επιστήμης και ιδεολογίας όπως εμφανίζεται ή σχέση αυτή σ' ένα μόνο τμήμα της υδρογείου: στις καπιταλιστικές χώρες. Η συρρίκνωση αυτή του θέματος φαίνεται αναπόφευκτη για τους εξής λόγους: πρώτα, μία προσπάθεια από τη μεριά μου αναφοράς στις μορφές που παίρνει ή σχέση αυτή στις σοσιαλιστικές χώρες θα προσέκρουε αναγκαστικά στην προσωπική μου άγνοια για τό ζήτημα που θα με υποχρέωνε να καταφύγω σε γενικότητες αρνητικού ή θετικού περιεχομένου που όμως δεν θα έπαυαν να είναι γενικότητες. Καί η βασική μου επιδίωξη είναι να προβώ σε μία, όσο γίνεται, εμπειρισταωμένη, κριτική ανάλυση. Αν όμως ή όψη αυτή του ζητήματος δεν πρόκειται να θιγεί εδώ, αυτό καθόλου δεν σημαίνει ότι παραγνωρίζεται ή σπουδαιότητά του. Όσοι νομίζουν ότι είναι σε θέση να χειριστούν περισσότερο υπεύθυνα τό ζήτημα θα πρέπει ν' ασχοληθούν μ' αυτό. Από μία άλλη άποψη ή μονομερής διαπραγμάτευση του ζητήματος υπενθυμίζει και τονίζει την προτεραιότητα που έχει τό πρόβλημα σχέσεων ιδεολογίας και επιστήμης στον καπιταλιστικό κόσμο για όσους υπάρχουν και δρουν σ' αυτόν. Έδώ τό πρόβλημα παρουσιάζεται αρκετά όξυμένο έτσι ώστε να επιζητεί ανάλυση και λύση. Στην περίπτωση αυτή ή άγνοια δεν αποτελεί επιχείρημα παρά μόνο για όσους συνηθίζουν να ξεχνούν ότι για να αλλάξουμε την άστική πραγματικότητα χρειάζεται να τή φωτίσουμε διαρκώς, τόσο στό σύνολό της όσο και στις λεπτομέρειές της.

1. Ό πυρήνας της μελέτης αυτής αποτέλεσε τή βάση μιας εισήγησης του γράφοντος σε ειδικό σεμινάριο που οργανώθηκε στα πλαίσια της Όμάδας Έπιστημολογίας του Κέντρου Φιλοσοφικών έρευνών (ΚΦΕ) τόν Νοέμβριο του 1977. Για τήν εισήγηση αυτή που εκτυλώθηκε αυτούσια από τό ΚΦΕ, χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς οι ακόλουθες δύο εργασίες — απ' όπου και τά περισσότερα τών στοιχείων που παραθέτουμε.

(α) J.M. Lévy-Leblond «L' ideologie de/dans la physique contemporaine», Temps Modernes 1974.

(β) J. Ziman «The force of Knowledge», Cambridge, Un. Press 1976.

Ό γράφων είναι επιφορτισμένος με τή διεξαγωγή του έρευνητικού προγράμματος του ΚΦΕ «Τό γίνεσθαι τών θεμελιακών φυσικών κατηγοριών».

A. Η τυπολογική άποψη

Η επιστήμη θεωρείται από πολλούς ως άρνηση της ιδεολογίας. Υποστηρίζεται π.χ. ότι ή επιστήμη ασχολείται με τήν αντικειμενική αλήθεια αυτήν καθεαυτή, ενώ ή ιδεολογία αποτελεί μυθοποίηση, αναστροφή της αλήθειας.² Κάτω από μία τέτοια όπτική, ή επιστήμη παρουσιάζεται σαν αντιιδεολογική και ή επιστήμη σαν αντιεπιστημονική ή μία φαίνεται να αποκλείει τήν άλλη.³

Η τυπολογική αυτή άποψη στηρίζεται σε μία όρισμένη αντίληψη για τή φύση της ιδεολογίας όσο και της επιστήμης. Όταν μιλάνε για επιστήμη, οι υποστηρικτές της άποψης αυτής αναφέρονται στην επιστημονική μεθοδολογία γενικά και, πιθανώς, στις διάφορες

2. Βλ. π.χ. W. Hofmann, «Έπιστήμη και Ίδεολογία» (Δευκαλίων, 19, σ. 288): «Η αλήθεια δεν αποτελεί ποτέ Ίδεολογία... Ίδεολογίες είναι (...) λαθιμένες αντίληψεις και αποφάνσεις». Βλ. επίσης C.A. Emge, Das Wesen der Ideologie (Weis-baden 1961, σ. 47) σύμφωνα με τόν όποιο όλες ανεξαιρέτα οι ιδεολογίες είναι έξωπραγματικές «πλασματικές διαπιστώσεις».

3. «Ποιά είναι ή σχέση ανάμεσα στην ιδεολογία και στην επιστήμη; Η μόνη δυνατή απάντηση είναι: ή μία αποκλείει τήν άλλη. Η ιδεολογία ισχυρίζεται, δεν αποδεικνύει. Η ιδεολογία καταφάσκει, ή επιστήμη είναι μεθοδική άμφιβολία. Η ιδεολογία δικαιολογεί, ή επιστήμη έρμηνεύει» (W. Hofmann, ό.π. σ. 290). Παρόμοια άποψη φαίνεται να υιοθετεί και ό Λ. Άλτουσερ όταν γράφει: «...ή ιδεολογία (...) είναι πάντοτε ένα εκτός (σε σχέση με τήν επιστήμη και τήν πραγματικότητα)» (Λ. Άλτουσερ, Ίδεολογία και Ίδεολογικοί μηχανισμοί, Άθήνα 1977, σ. 111, εκδ. Θεμέλιο).

ἐπιστημονικές θεωρίες, πειραματικά δεδομένα, καθώς και στά διάφορα υποπροϊόντα της (φιλοσοφία ἐπιστημῶν, ἐφαρμογές). Στήν περίπτωση αὐτή, πράγματι, ἡ ἐπιστήμη δέν φαίνεται νά ἐπιδέχεται ἄλλη σχέση μέ τήν ἰδεολογία ἐκτός ἀπ' αὐτήν μιᾶς ἐξωτερικῆς ἀντιθετικότητας. Ἡ ἐπιστήμη ταυτίζεται ἔτσι μέ τόν ὀρθολογισμό καί ἡ ἰδεολογία μέ τόν κόσμο τῆς πλάνης καί τοῦ μύθου· ἡ μιᾶ ἀντιπαρατίθεται καί ἀντιτάσσεται στήν ἄλλη. Μάλιστα, ἂν ἡ σχέση ἀνάμεσά τους ἰδωθεῖ στήν διαχρονικότητά της, τότε ἡ ἐπιστήμη παρουσιάζεται ὡς ὁ φυσικός διάδοχος τῆς ἰδεολογίας.

Ὡστόσο προκύπτει εὐλόγα ἡ ἐξῆς ἀπορία: σέ μιᾶ θεώρηση τῆς ἐπιστήμης στή σχέση της μέ τήν ἰδεολογία, εἶναι ἐπιτρεπτή ἡ ταύτιση τῆς πρώτης μέ τήν ἐπιστημονική μέθοδο, τίς θεωρίες καί τά υποπροϊόντα της κάθε εἴδους; Ἄν ναι, ὅπως φαίνεται νά διαβεβαιώνεται μέσω τῆς πιό πάνω ἄποψης, τότε θά μπορούσε νά ταυτίζεται πάντα μορφή καί περιεχόμενο, ἀφηρημένο καί συγκεκριμένο, δραστηριότητα καί ἀπόκτημα δραστηριότητας⁴. Ἄν ἀκολουθούσαμε τίς ὑποδείξεις τῆς συλλογιστικῆς αὐτῆς σέ τομεῖς ὅπως π.χ. ἡ φυσική, τότε ἡ μελέτη τῆς δομῆς καί τῆς ἀλληλεπίδρασης τῶν συγκεκριμένων μορίων, ἀτόμων κ.λπ. θά ἔπρεπε νά ὑποκατασταθεῖ ἀπό τήν σημασιολογική ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν μόριο, ἄτομο κ.λπ.

Βέβαια οἱ ὁπαδοί τῆς ἀπολυτοποιημένης ἀντίθεσης ἀνάμεσα σέ ἐπιστήμη καί ἰδεολογία δέν συνηθίζουν νά ὀδηγοῦν τή θεώρησή τους στίς τελικές της συνέπειες καί δέν φαίνεται νά ἀνησχοῦν γιά τά ὄρια πού ἐνδέχεται νά ἔχει αὐτή. Κινούμενοι σχεδόν ἀποκλειστικά στό ἐπίπεδο τῆς ἀφαίρεσης, προσηλώνονται στό ἀπόκτημα τῆς ἐπιστήμης (στό «ἀπόσταγμα» της, τήν ἐπιστημονική μέθοδο ἢ καί στό γενικό προϊόν της, τίς θεωρίες κ.λπ.) καί κάνουν ἀφαίρεση τῆς πάντα συγκεκριμένης ἐπιστημονικῆς δραστηριότητας, ἀνάγοντας τό ἀπόκτημα αὐτό στόν καθολικό ὄρο ἐπιστήμη. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ ἐπιστήμη σά γενική πιά κατηγορία εἶναι ἐντελῶς αὐτονομημένη ἀπό τίς συνθήκες ὑπαρξης καί παραγωγῆς της· μετατρέπεται σέ ἕνα ἀφηρημένο ἀντικείμενο, *πραγμοποιεῖται* καί *φειτοχοποιεῖται* τό ἴδιο ὅπως καί τό ἐμπόρευμα στήν ἀστική πολιτική οἰκονομία.

Ὅμως ἡ ἀφαιρετική καί ἀφηρημένη αὐτή ἀναγωγή τῆς ἐπιστήμης δέν ἔχει ἡ ἴδια «ἰδεολογικό» χαρακτήρα μέ τήν ἔννοια πού δίνουν στόν ὄρο «ἰδεολογία» οἱ φιλόσοφοι αὐτοί; Μήπως δηλαδή οἱ γενικές θεωρησιακές συζητήσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ πού, χρησιμοποιώντας ἕνα ἀφηρημένο εἶδωλο τῆς ἐπιστήμης, διακηρύσσουν τή καθαρότητα τῆς τελευταίας ἀπό κάθε ἰδεολογικό στοιχείο, γίνονται στό ὄνομα μιᾶς ὀρισμένης ἰδεολογίας = μυθοποιητικῆς λειτουργίας πού ἀποκρύβει τήν ὑπαρξή της; Μᾶλλον αὐτό πρέπει νά συμβαίνει.

Β. Ἡ διαλεκτική ἀντίληψη συνοπτικά καί μεθοδολογικές κατευθύνσεις γιά μιᾶ συγκεκριμένη ἀνάλυση

Ἄν τά θεωρησιακά τεχνάσματα χρησιμεύουν σάν παραδείγματα πρὸς ἀποφυγή, τότε εἶναι ἀπαραίτητο νά παραδεχθεῖ κανεῖς ὅτι ὁ σκοπός μιᾶς σφαιρικῆς θεώρη-

σης δέν εἶναι ἡ ἐπιβολή μιᾶς σχέσης στήν ἐπιστήμη καί στήν ἰδεολογία ἀλλά ὁ προσδιορισμός τῆς *πραγματικῆς* τους σχέσης. Γιά νά γίνει αὐτό χρειάζεται νά ξεκινήσει κανεῖς ἀπό τήν ἀναγνώριση τῆς κοινωνικῆς ὑπόστασης τόσο τῆς ἐπιστήμης ὅσο καί τῆς ἰδεολογίας, καί νά προβεῖ στήν κριτική της ἀνάλυση. Ἰδιαίτερα σήμερα μάλιστα, πού ὁ μύθος ἐκεῖνος πού θέλει τήν ἐπιστήμη σάν διαδικασία ἀναζήτησης μιᾶς «ἀπόλυτης, ὀρθολογιστικῆς καί οἰκουμηνικῆς ἀλήθειας πού προάγει γενικά τήν ἀνθρωπότητα» ἔχει κλονιστεῖ στά σοβαρά.⁵

Γιά ὅσους ἔχουν τήν τάση νά θεωροῦν τήν πραγματικότητα χωρίς ἀφαιρετικές προσθαφαιρέσεις, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ μιᾶ εἰδική κοινωνική

4. Τ' ὅτι μιᾶ τέτοια συλλογιστική εἶναι ὑπεραπλοιστευτική καί γι' αὐτό ἐντελῶς λαθεμένη μπορεί νά φανεῖ κι ἀπό τό ἐξῆς παράδειγμα: Ἐνας κοινωνικός σχηματισμός θά μπορούσε μέ τόν τρόπο αὐτό νά χαρακτηριστεῖ μονοσήμαντα ἀπό τό σύνολο τοῦ ὕλικου του πλοῦτος. Δικαιολογημένα τότε θά μπορούσε νά συμπεράνει κανεῖς ὅτι ἡ ἀρχαιο-ελληνική π.χ. κοινωνία διαφέρει ἀπό τήν ἀστική μόνο κατά τοῦτο: τό μέγεθος τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς εἶναι μικρότερο στήν πρώτη ἀπ' ὅτι στήν δεύτερη. Ἡ «οἰκονομίστικη» αὐτή ἀναγωγή δέν ἐπιτρέπει καμιᾶ ἄλλη διάκριση ἀνάμεσα στούς δύο σχηματισμούς. Κι αὐτό γιατί σ' αὐτήν τό ἐμπόρευμα θεωρεῖται σάν μιᾶ «σύμμετρη» ὄντοτητα, δέν θεωρεῖται δηλαδή σάν ἡ συμπύκνωση ἱστορικά καθορισμένης ἐργασίας μέσα σέ διαφορετικές παραγωγικές σχέσεις.

5. Ἀναφέρω τά πιό ἄμεσα καί τραγικά παραδείγματα — σημεία κλονισμοῦ ἐνός τέτοιου μύθου: τή Χιροσίμα, τό Ναγκασάκι καί τή γενοκτονία τοῦ Βιετναμέζικου λαοῦ ἀπό τόν ἀμερικάνικο ἱμπεριαλισμό μέ τήν ἐνεργό συμμετοχή (σ' ὅλες τίς περιπτώσεις) θεωρητικῶν φυσικῶν. Γιά ἄλλες ὄψεις, βλ. Α. Ζομπέρ — Ζ.Μ. Λεβύ-Λεμπλόντ («*Αὐτοκριτική τῆς ἐπιστήμης*») (Ἀθήνα, ἐκδ. Βέργος 1973) καί ἰδιαίτερα τό κεφάλαιο: «*Ἀπό τήν ἐξουσία τῆς ἐπιστήμης στήν ἐπιστήμη τῆς ἐξουσίας*».

πρακτική· σάν τέτοια άλληλεπιδρά μέ τήν κοινωνική όλότητα, μέσα στην οποία άλλωστε εντάσσεται, και γι' αυτό σημαδεύεται ανεξίτηλα από αυτήν φέροντας τά χαρακτηριστικά της και άνανακλώντας τίς αντίθέσεις της. "Αν λοιπόν ή επιστήμη δέν μπορεί νά θεωρείται σάν ένα άπονεκρωμένο αντικείμενο εφόσον άποτελεί μιά δρώσα, ζωντανή πραγματικότητα, δέν μένει παρά νά τήν αντικρύσουμε και νά τήν μελετήσουμε σάν τέτοια.

Από τήν άλλη μεριά, ό μαρξισμός, υποβάλλοντας σέ μιά συστηματική κριτική τίς κοινωνικές δομές, άποκάλυψε τόν ταξικό χαρακτήρα τών ιδεολογιών. "Η ιδεολογία σάν τέτοια, γενικά, δέν ύπάρχει. Καί άκόμα αυτή δέν άποτελεί ένα όμοιογενές σύστημα ιδεών άποκομμένο από τίς κοινωνικές τάξεις και τίς πολύμορφες σχέσεις τους. "Αντίθετα, ή ιδεολογία άποτελεί ένα αντίθετικό σύνολο ιδεών κι ύπάρχει πάντα μέσα από συγκεκριμένες μορφές, άπεικονίζοντας στους κόλπους της τίς κοινωνικές σχέσεις, τά συμφέροντα και τούς πόθους τών κοινωνικών τάξεων και άποτελώντας κινητικό στοιχείο του κοινωνικού γίγνεσθαι. "Η ιδεολογία είναι λειτουργία πού ύπαγορεύει πρακτικές άμφισβήτησης της κοινωνικής τάξης είτε πρακτικές άναπαραγωγής της τάξης αυτής και συνεπώς ύποταξης σ' αυτήν· δέν ταυτίζεται μέ τούτη ή εκείνη τήν περιοχή του έποικοδομήματος, αντίθετα, είναι ή ίδια ή δομή του.⁶ "Η ιδεολογία τότε μόνο άποτελεί μυθοποιητική λειτουργία, άντεστραμμένο είδωλο της κοινωνικής πραγματικότητας, άλλοτριωμένη συνειδησιακή μορφή, όταν πρόκειται γιά τήν ιδεολογία μιάς τάξης, τά συμφέροντα της όποιίας αντί-τάσσονται στην κοινωνική άλλαγή.⁷ Αυτή είναι ή περίπτωση τών κυρίαρχων ιδεολογιών σέ μιά ταξική κοινωνία και ειδικότερα της άστικής ιδεολογίας. Συνεπώς, κάθε ιδεολογία δέν είναι άναγκαστικά άλλοτριωτική και άκόμα δέν άποτελεί πάντα τήν τυπική άρνηση του άποστάγματος της επιστήμης (της επιστημονικής μεθόδου).⁸ "Ιδιαίτερα, οι ιδεολογίες τών κοινωνικά άνερχόμενων τάξεων εκφράζουν συνοπτικά, άν και συχνά έμμεσα και μυστικοποιημένα, τίς τάσεις πού κυοφορεί ή κοινωνική πραγματικότητα περιέχοντας οι ίδιες στοιχεία επιστημονικά. Χαρακτηριστική είναι εδώ ή περίπτωση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας.

Η τάξη πού κυριαρχεί οικονομικά, «ύλικά» κυριαρχεί και ιδεολογικά.⁹ "Ακόμα, ή κυριαρχία της ιδεολογίας μιάς τάξης στό σύνολο της κοινωνίας άποτελεί άπαραίτητο όρο γιά τή διασφάλιση της πολιτικής της κυριαρχίας¹⁰. "Ετσι ή κυρίαρχη τάξη τείνει νά έλέγξει και νά διευθύνει κάθε κοινωνική πρακτική¹¹ συμπεριλαμβανόμενης και της επιστήμης. Δέν θά ήταν λοιπόν παράδοξο άν άνακαλύπταμε μιά σύμφυση της επιστήμης μέ τήν εκάστοτε κυρίαρχη ιδεολογία. "Ετσι, αντί νά τίθεται τό έρώτημα άν ύπάρχει σχέση άνάμεσα σέ επιστήμη και ιδεολογία, θά έπρεπε άκριβέστερα νά έρωτηθεί ποιές είναι οι συγκεκριμένες μορφές λειτουργικότητας της κυρίαρχης σήμερα ιδεολογίας, της άστικής, στην επιστημονική πρακτική, και μέ ποιούς τρόπους ή τελευταία συμβάλει στή διαμόρφωση της πρώτης.

Θά μπορούσε νά ειπωθεί πώς ή σωστή διατύπωση ενός προβλήματος άποτελεί κάτι περισσότερο από τό μισό της πορείας πού μεσολαβεί μέχρι τήν ολοκληρωτική λύση του. Κι αυτό γιατί τότε μόνο προκύπτει ένα

πρόβλημα όταν οι επιλυτικοί του όροι ύπάρχουν ήδη «ένεργεια» ή τουλάχιστον «δυνάμει». "Αν τό πρόβλημα διατυπωθεί μέ τρόπο σαφή και συγκεκριμένο, ή κατάλληλη ένεργοποίηση τών όρων του είναι πλέον καθαρό ζήτημα χρόνου. "Ετσι παρ' όλες τίς έλλείψεις πού ένδέχεται νά παρουσιάσει μιά πρώτη προσπάθεια εξακρίβωσης της ιδεολογικής διάστασης της επιστήμης, τό πεδίο μένει άνοιχτό σέ άναδιάρθσεις και έμπλουτισμό. Αυτό πού σήμερα έχει πρώτηση σημασία είναι ή άποφασιστική ρήξη μέ τό «ύπερκοινωνικό» μοντέλο της επιστήμης και μέ κάθε είδους γενικότητα πού συσκοτίζει τούς πραγματικούς δρώντες όρους. Μιά άνάλυση πού σκοπεύει στην άποκάλυψη αυτού πού είναι, κι όχι αυτού πού θά θέλαμε νά είναι, δέν φοβάται τόν έαυτό της· είναι έτοιμη «ν' αυτοαναιρεθεί», άν χρειαστεί, κι έχει γι' αυτό χαρακτήρα κριτικό. "Αντίθετα, μιά θεώρηση πού στενεύει τό πεδίο δράσης της, χωρίς νά κάνει τό ίδιο και στά συμπεράσματά της, έχει έξ' αντικειμένου χαρακτήρα κλειστό κι είναι άνίκανη νά ύπερβεί τόν έαυτό της, γίνεται δηλαδή άπολογητική. Αυτό είναι βασικά τό ιδίωμα τών προσπαθειών αυτόνόμησης της επιστήμης από τίς συνθήκες ύπαρξής της στό όνομα μιάς «επιστήμης γιά τήν επιστήμη».

6. Α. Γκράμις «'Ιστορικός 'Υλισμός», 'Αθήνα, εκδ. 'Οδυσσεάς, 1973, σ. 87.

7. "Από τή σκοπιά αυτή, δηλ. της ιδεολογίας σάν μυθοποιητικής λειτουργίας, σάν «παράστασης» της φανταστικής σχέσης του άτομου μέ τίς πραγματικές συνθήκες ύπαρξής του, πραγματεύεται ό Α. 'Αλτουσέρ τό ζήτημα της ιδεολογίας «έν γενει» στό άρθρο του «'Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί» (ό.π.).

8. "Υπάρχουν πολλά παραδείγματα όπου ή ιδεολογία, στην άστική της μορφή, ύπήρξε ή ίδια κινητήρια δύναμη της γνωστικής διαδικασίας. Τό χαρακτηριστικότερο άπ' α' είναι ή έμμεση επίδραση του φιλοσοφικού θετικισμού στή διαμόρφωση της νεώτερης φυσικής. Βλ. επίσης Ε. Μπιτσάκης «'Η φύση στή διαλεκτική Φιλοσοφία», Σύγχρονη 'Εποχή 1974.

9. "Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι επίσης και σέ όλες τίς εποχές οι κυρίαρχες ιδέες· μ' άλλα λόγια ή τάξη πού είναι ή κυρίαρχη ύλική δύναμη της κοινωνίας, είναι επίσης ή κυρίαρχη πνευματική δύναμη. "Η τάξη πού διαθέτει τά μέσα της ύλικής παραγωγής διαθέτει ταυτόχρονα και τά μέσα της πνευματικής παραγωγής, έτσι πού οι ιδέες αυτών πού στερήθηκαν τά μέσα της πνευματικής παραγωγής ύποτάσσονται ταυτόχρονα στην πνευματική παραγωγή της κυρίαρχης τάξης. Οι κυρίαρχες ιδέες δέν είναι παρά ή ιδεατή έκφραση τών κυρίαρχων ύλικών σχέσεων, είναι οι ύλικές αυτές σχέσεις ιδωμένες μέ τή μορφή ιδεών, άρα ή έκφραση τών σχέσεων πού κάνουν μιά τάξη κυρίαρχη· μ' άλλα λόγια, είναι οι ιδέες της κυριαρχίας της» (Κ. Μάρξ — Φ. "Ενγκελς «Γερμανική 'Ιδεολογία», εκδ. Gutenberg σ. 94).

10. «'Απ' όσο γνωρίζουμε, καμιά κοινωνική τάξη δέν είναι σέ θέση νά διατηρηθεί στην πολιτική έξουσία άν δέν άσκει συγχρόνως τήν ήγεμονία της μέσα στους ΙΜΚ (Α. 'Αλτουσέρ, ό. π. σ. 86).

11. «Τείνει» γιατί: «'Η τάξη πού κατέχει τήν έξουσία (ή ή συμμαχία τάξεων) δέν μπορεί νά επιβάλλει τόσο εύκολα τή θέλησή της μέσα στους ΙΜΚ, όσο τό κατορθώνει στον (καταπιεστικό) μηχανισμό του κράτους, όχι μόνον επειδή οι παλιές κυρίαρχες τάξεις καταφέρνουν νά διατηρούν εκεί γιά πολύν καιρό ισχυρές θέσεις, αλλά επειδή οι εκμεταλλεύόμενες τάξεις βρίσκουν εκεί τά μέσα και τήν ευκαιρία γιά νά εκφραστούν, είτε χρησιμοποιώντας τίς αντιφάσεις πού ύποβόσκουν στους ΙΜΚ, είτε κατακτώντας θέσεις μάχης μέσα σ' αυτούς» (Α. 'Αλτουσέρ, ό.π. σ. 86-7).

Γ. Ἡ κοινωνική διάσταση τῆς ἐπιστήμης. Ἕνα χαρακτηριστικό υπόδειγμα

Ἀναφέρθηκε πρὶν ἀπάνω ὅτι ἡ σχέση ἐπιστήμης καὶ κοινωνίας δέν εἶναι σχέση ἐξωτερικότητας ἀλλά σχέση ἐγκλεισμοῦ· σάν τέτοια εἶναι ἀμφίδρομη: ἡ ἐπιστήμη ἐπιδρᾷ σέ ἄλλους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητας, ἐνῶ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς διαμορφώνει ἀντίστοιχα καί τήν ἐπιστήμη. Εἰδικότερα ἡ λειτουργικότητα τῆς ἰδεολογίας ἔχει κι αὐτή δύο διευθύνσεις: ἡ ἐπιστήμη διαμορφώνει, ὅπως θά δοῦμε σέ μεγάλο βαθμό, τήν κυρίαρχη (ἀστική) ἰδεολογία ἐνῶ ἀντίστροφα ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία παίρνει συγκεκριμένες μορφές λειτουργίας στό ἐσωτερικό τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς. Στή συνέχεια θά ἀσχοληθοῦμε μέ ἕναν ἰδιαίτερο τομέα τῆς ἐπιστήμης: τή φυσική, βασικά γιά ὑποκειμενικούς λόγους πού καθορίζονται ἀπό τήν ἐπαγγελματική μου κατάρτιση. Παρ' ὅλα αὐτά, προκύπτει ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι, σέ μιὰ σφαιρική θεώρηση τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, ἡ φυσική — μέ πυρήνα τῆς τῆς φυσικῆς τῶν ὑψηλῶν ἐνεργειῶν — εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἕνα κοινό παράδειγμα. Ἐδῶ ἡ σύνδεση ἀνάμεσα σέ γνωστικούς καί κοινωνικούς παράγοντες εἶναι περισσότερο εὐδιάκριτη ἀπ' ὅ,τι σέ ἄλλες ἐπιστήμες, μέ ἀποτέλεσμα νά συμπυκνώνονται σ' αὐτήν τά διάφορα γενικά χαρακτηριστικά κάθε ἐπιστήμης¹².

Ἀρχικά θά ἐξεταστοῦν οἱ κοινωνικοὶ ὅροι πού καθορίζουν τήν ἐπιστημονική ἀνάπτυξη καί τό εἰδικό βάρος τῆς ἰδεολογίας σ' αὐτούς. Στή συνέχεια θά ἰδῶθεϊ ἡ συμβολή τῆς ἐπιστήμης στήν ἰδεολογία, ἡ μάλ.ον ὁ τρόπος πού ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία προβάλλει τήν ἐπιστήμη, καί θά σκιαγραφηθεϊ ὁ βαθμός ἀντιστοιχίας τοῦ τρόπου αὐτοῦ προβολῆς μέ τήν πραγματικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς. Τό σημεῖο ἀναφορᾶς μας θά εἶναι πάντα ἡ σημερινή φυσική.

Γιά νά ἀποκτήσει κανεῖς μιὰ εἰκόνα τῶν μηχανισμῶν πού κατευθύνουν καί προωθοῦν αὐτόν ἢ ἐκεῖνο τόν ἐπιστημονικό τομέα, γιά τά κριτήρια σύμφωνα μέ τά ὁποῖα οἱ διάφοροι ὀργανισμοὶ ἀποφασίζουν τήν ἐνίσχυση τῶν ξεχωριστῶν κλάδων, δέν ὑπάρχει χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ἀπό τή φυσική τῶν ὑψηλῶν ἐνεργειῶν (φυσική τῶν «στοιχειωδῶν» σωματιδίων). Ὁ κλάδος αὐτός τῆς φυσικῆς γνώρισε μετά τό '50 μιὰ πρωτοφανή συσσώρευση τόσο σέ ἐπιστημονικό προσωπικό ὅσο καί σέ πειραματικές ἐγκαταστάσεις.

Ἐτσι στίς ΗΠΑ, ἡ φυσική τῶν «στοιχειωδῶν» σωματιδίων ἀπορροφᾷ τό 27% τῆς χρηματοδότησης τοῦ συνόλου τῆς φυσικῆς ἀπό κρατικές καί βιομηχανικές πηγές σέ σύγκριση μέ τό 24% πού παρέχεται στή φυσική στερεοῦ — ἡ ὁποία ἄλλωστε ἔχει μεγαλύτερο τεχνικό ἐνδιαφέρον —, καί τό 13% τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς. Ἄν μάλιστα ληφθεῖ ὑπόψη καί τό ὑψηλό κόστος τῶν πειραματικῶν ἐγκαταστάσεων — π.χ. τό Fermilab κοντά στό Σικάγο (1973) κόστισε 250 ἑκατ. δολ. ἐνῶ ἡ κατ' ἔτος λειτουργία του στοιχίζει περί τά 60 ἑκ. δολ. — τότε ὁ κλάδος αὐτός συγκεντρώνει πάνω ἀπό τό 50% τῶν δημοσίων πόρων τῆς φυσικῆς. Ἀνάλογη εἰκόνα παρουσιάζεται καί στήν Ἀγγλία: σέ σύνολο 75 ἑκ. στερλινῶν πού δόθηκαν γιά τήν ἔρευνα τό 1967-68, ἡ φυσική τῶν ὑψηλῶν ἐνεργειῶν μαζί μέ τήν πυρηνική φυσική πῆραν

ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟ ΓΡΗΓΟΡΗ

Σόλωνος 71 - Ἀθήνα

γιά κάθε καλό βιβλίο

Ἀριστοφάνη, Νεφέλες. Εἰσαγωγή, κείμενο μετάφραση, σχόλια.

Γιαναρᾶ Χρ., Ἀλήθεια καί ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας

— Ἡ ἀπολογητική στά ὄρια τῆς ὀρθοδόξου Θεολογίας

— Τό προνόμιο τῆς ἀπελπισίας (σημειώσεις γιά μιὰ κριτική ἀναμέτρηση μέ τό ἀδιέξοδο τοῦ δικτικού ἢ καταναλωτικοῦ πολιτισμοῦ)

— Πείνα καί δίψα (3η ἔκδοση)

Μαριανοῦ Σ., Ἑρμηνευτική καί μεθοδολογικές προσεγγίσεις τῶν κειμένων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γραμματείας.

Μπαρτζελιώτη Λ., Συνοπτική ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.

— Θεολογία καί ὄντολογία τοῦ P.Tillich

Πάνου Σ., Πολιτική καί ἰδεολογία (παιδεία καί ἰδεολογία - ἰδεολογία καί ἀναγκαιότητα - πολιτική συνείδηση καί ἰδεολογία - τέχνη καί ἰδεολογία - δημοκρατία καί σοσιαλισμός)

— Ποιητική τοῦ χώρου (προαισθητικές κατηγορίες καί τό νόημα τῆς τέχνης - γιά μιὰ φαινομενολογία τοῦ ὀραίου - διαλεκτική τοῦ τραγικοῦ - μιὰ ἔκδοχή γιά τήν τέχνη κ.ἄ.)

Φλήντ Γκ., (Μετ. Α. Σακελλαρίου). Ὁ Πλάτων καί ἡ ἐποχή του.

Κρουσταλάκη Γ., Ψυχοπαιδαγωγική τῆς σχολικῆς διαγνώσεως

Παρασκευᾶ - Σακκά Σ., Σύγχρονες τάσεις στήν ψυχολογία τῆς προσωπικότητας

Σακκά Δ., Παιδαγωγική Ψυχολογία: προσωπικότητα - προσαρμογή - μάθηση

Λέ Καρρέ Τζών, Μιά μικρή πόλη στή Γερμανία (μυθιστόρημα κατασκοπείας καί πολιτικῆς φαντασίας)

Ντάρρελ. Λ., Ἀλεξανδρινό Κουαρτέτο (ἡ περίφημη τετραλογία σέ δημιουργική μετάφραση τοῦ Αἰμ. Χουρμούζιου)

Χάξλεϋ Α., Γενναῖος νέος κόσμος (τό περίφημο μυθιστόρημα ἐπιστημονικῆς φαντασίας)

Χορκάμερ Μάξ, Ὑλισμός καί μεταφυσική

Μπράντμπουργκ Ρ., Φαρεναίτ 451 - Κάψτε τά βιβλία

Σολωμοῦ Δ., Ἄπαντα, Εἰσαγωγή, κείμενα, μεταφράσεις, γλωσσάριο Ν. Τωμαδάκη

39 εκατ. (52%) σέ σύγκριση μέ τά 20 εκ. (26,7%) τής διαστημικής έρευνας καί άστρονομίας ένώ όλες οι άλλες έπιστήμες συγκέντρωσαν μόλις τό 21,3%.¹³

Παρατηρώντας τήν αύξανόμενη έσωστρέφεια του κλάδου αυτού τής φυσικής, όπου δηλαδή οι μερικές ανακαλύψεις συσσωρεύονται χωρίς ώστόσο νά έχει διαμορφωθεί μιά συνολική θεωρητική σύνθεση, εύλογα άναρωτιέται κανείς γιά τούς λόγους πού έχει μιά τέτοια προνομιακή μεταχείριση. Οι λόγοι αυτοί μπορούν νά ταξινομηθούν σέ πέντε βασικές κατηγορίες:

A. Στο τεχνολογικό ενδιαφέρον πού παρουσιάζει ή κατασκευή έπιταχυντών (συναφής μέ τήν πρόοδο των ηλεκτρομαγνητών καί υπεραγωγών π.χ.). 'Η δευτερεύουσα σημασία του όρου αυτού είναι φανερή άν ληφθεί υπόψη ή δυνατότητα επίτευξης των ίδιων τεχνικών στόχων μέ μιά άμεση τεχνική έρευνα πού θά είχε άλλωστε λιγότερο κόστος.

B. Στο άμεσο οικονομικό συμφέρον: πηγή υπερκερδών γιά ειδικευμένες εταιρείες καί ρυθμιστικός παράγοντας στίς κρατικές επενδύσεις. 'Η κατασκευή έπιταχυντών έχει γιά τό μεγάλο κεφάλαιο άνάλογη σημασία μ' αυτή τής διαστημικής τεχνολογίας: άποτελεί άσφαλιστική δικλείδα στήν πορεία των έξοπλισμών. Είναι γι' αυτόν άκριβώς τόν λόγο πού ή ροή των πιστώσεων διακυμαίνεται σύμφωνα μέ τά σκαμπανεβάσματα των οικονομικών συγκυριών, πρός μεγάλη βέβαια άπογοήτευση των όπαδών τής «καθαρής» έπιστήμης.

Γ. Στο πολιτικό (καί ιδεολογικό) ενδιαφέρον. Οι έπιταχυντές άποτελούν ένα από τά μέσα προπαγάνδης των πλεονεκτημάτων διαμόρφωσης μιάς κοινής πολιτικής άνάμεσα στά διάφορα κράτη (εδώ υπάρχει «σύμπτωση άπόψεων» τής δυσχέρειας καί του έπεκτατισμού). Κύριο παράδειγμα είναι τό εργαστήριο CERN (Centre d'Etudes et de Recherches nucléaires) πού χρησιμοποιείται από τίς χώρες τής Δ. Ευρώπης. 'Ο παράγοντας αυτός δέν είναι άναντικατάστατος. Τόν ίδιο ρόλο θά μπορούσε νά διαδραματίσει τόσο ή φυσική του πλάσματος όσο καί ή άστροφυσική μέ περισσότερο μάλιστα προβλέψιμες οικονομικές προοπτικές.

Είναι φανερό πώς ή συνδυασμένη ενεργοποίηση των πιο πάνω παραγόντων δέν έπαρκει γιά νά εξηγήσει τό συνολικό φαινόμενο τής φυσικής των «στοιχειωδών» σωματιδίων.

Δ. Σέ μιά μονοδιάστατη αντίληψη τής έπιστήμης σύμφωνα μέ τήν όποία ό πιο προωθημένος τομέας των έπιστημών είναι αυτός πού σκοπεύει στήν άποκάλυψη τής νομοτέλειας του «βαθύτερου» επιπέδου όργάνωσης στή φύση, μέ τό όποιο μπορεί κανείς νά εξηγήσει τή διάρθρωση των «άνώτερων» επιπέδων. 'Ετσι, μετά τήν άτομική καί πυρηνική φυσική, τό «πρώτο μέτωπο» τής έπιστήμης είναι σήμερα τό σωματιδιακό επίπεδο.

12. 'Εντούτοις, παραμένει άναγκαία μιά συνολική λεπτομερειακή θεώρηση του ζητήματος. Αυτό βέβαια μπορεί νά πραγματοποιηθεί μόνο μέ τήν συνεργασία πολλών έπιστημόνων πού θά έχουν ήδη προβεί σέ μιά κριτική άνάλυση του τομέα τής δραστηριότητάς τους.

13. Lévy-Leblond ό. π. σελ. 2619.

'Η ιεράρχηση αυτή έχει βασικά ιδεολογικά κίνητρα. Είναι μιά προσπάθεια — μέ «γνωστική» (άρα πειστική) όψη — επικάλυψης του χάσματος πού υπάρχει άνάμεσα σέ μιά ταξικά κατευθυνόμενη έπιστήμη καί στίς ζωτικές άνάγκες τής συντριπτικής πλειοψηφίας τής ανθρωπότητας. 'Η παρακμή μιάς κρατικομονοπωλιακής κοινωνίας, όπως ή σημερινή, προβάλλεται μερικά σαν έπιθυμία έξερεύνησης κατ' άρχήν άπεριόριστων περιοχών τής πραγματικότητας· δικαιώνει έτσι ή κοινωνία τό λόγο καί τρόπο ύπαρξής της καί αισιοδοξεί γιά τό μέλλον της. (Τήν ίδια ιδεολογική διάσταση φαίνεται νά έχει καί ή διαστημική «εξόρμηση»). Δέν είναι τυχαίο ότι ή αξιολογική αυτή ταξινόμηση των τομέων τής φυσικής — πού έχει τό άνάλογο της καί στήν κατάταξη των έπιστημών σέ φυσική, χημεία, βιολογία, γεωλογία κ.λπ. — ισχύει άκόμα καί στό έσωτερικό του έπιστημονικού δυναμικού μέ τή μορφή ενός διαβαθμμένου ελιτισμού. 'Η ιδεολογική φόρτιση μιάς τέτοιας ιεράρχησης φαίνεται κι από τό ότι δέν άπεικονίζει τήν πραγματική σχέση ούτε άνάμεσα στά διάφορα επίπεδα όργάνωσης τής φύσης, ούτε άνάμεσα στίς έπιστήμες. 'Από τή μιά μεριά, ή διαφορά άνάμεσα στά επίπεδα τής φύσης δέν είναι άπλά ποσοτική, αλλά κύρια ποιοτική, μέ άποτέλεσμα νά παρουσιάζουν αυτά μιά σχετική άυτονομία έτσι πού νά είναι άδύνατη μιά πλήρης άναγωγή του ενός στό άλλο. (Αυτό εκφράζεται άλλωστε στήν ύπαρξη διαφορετικών έπιστημών πού παρ' όλη τήν όριακή συνεπαφή τους κάθε μιά διατηρεί, τίς δικιές της έννοιες καί μεθόδους). 'Από τήν άλλη, ή έπιστήμη στό σύνολό της είναι πολυδιάστατη, τόσο από άποψη εφαρμογών, φιλοσοφικού βάρους κ.λπ. όσο κι από τήν άποψη άμοιβαίων σχέσεων άνάμεσα στά διάφορα συστατικά της. Μπορεί π.χ. ή φυσική στερεού νά άνάγεται κατ' άρχήν, «θεωρητικά», σέ μοριακή, άτομική, πυρηνική καί σωματιδιακή φυσική, αλλά πρακτικά βρίσκειται στή βάση τους: χωρίς τή φυσική στερεού ή προώθηση αυτών των κλάδων είναι άδύνατη.

Ε. Στήν όφελιμιστική αντίληψη του στρατιωτικοπολιτικού μπλόκ. 'Η ένίσχυση τής φυσικής των ύψηλών ενεργειών άποτελεί επένδυση γιά τήν άποκάλυψη νέων πηγών ενέργειας, όντας ταυτόχρονα «φόρος τιμής» γιά τίς ύπηρεσίες πού πρόσφερε ή πυρηνική φυσική στόν Β' παγκόσμιο πόλεμο.

'Η έμπειρία τής άτομικής βόμβας σέ σύγκριση μέ τίς ανακαλύψεις του 19ου αιώνα άποκάλυψε στους πολιτικοστρατιωτικούς κύκλους μιά μείωση τής άπόστασης άνάμεσα σέ θεωρητικές ανακαλύψεις καί πρακτικές εφαρμογές. Πράγματι, σέ διάσταση μέ τό ιστορικό τής θερμικής καί τής ηλεκτρικής ενέργειας, όπου ή θεωρητική έπεξεργασία κι ή πρακτική εφαρμογή χωρίζονταν από ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα καί άπασχόλησαν ανεξάρτητους έπιστήμονες καί μηχανικούς, ή πυρηνική ενέργεια κι οι θεωρητικές της προβλέψεις έγιναν από ένα καί τό αυτό έπιστημονικό προσωπικό σέ σχετικά μικρό χρόνο¹⁴.

'Η συνειδητοποίηση του φαινομένου αυτού όδήγησε σέ μιά κρατικο-βιομηχανική παρέμβαση στό «πρώτο μέτωπο» τής φυσικής, μέ τήν εκτίμηση ότι μιά έπιστημονική έρευνα σέ μεγάλη κλίμακα θά μειώσει άνάλογα καί τό διάστημα μέχρι τό προσδοκώμενο άποτέλεσμα.

Ἡ ἰδεολογικά φορτισμένη αὐτὴ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐπιστῆμη θὰ πρέπει νὰ μετατραπῆ σ' ἕναν ἀποδοτικὸ μηχανισμό παραγωγῆς (φανταχτερῶν) ἀποτελεσμάτων, φέρει ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τυχοδιωκτικῆς λογικῆς τοῦ μεγάλου κεφάλαιου: Ὁδήγησε ἀνάμεσα στὰ ἄλλα σὲ μιὰ ἀνισομερῆ ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστῆμης πού μέσα σ' ἕνα κλίμα πρωτοφανοῦς πειραματικῆς «ἀφθονίας» βρίσκεται σὲ συνεχῆ κατάσταση «πολεμικῆς» ἐτοιμότητος ἄμεσα ἐξαρτημένης ἀπὸ τὶς πολιτικοοικονομικῆς συγκυρίες. Κι ἐδῶ ὅπως καὶ ἄλλου, τὸ ἀποτέλεσμα βρίσκεται σὲ πλήρη ἀσυμφωνία μὲ τὶς ἀρχικῆς προθέσεις: Φαίνεται δηλαδὴ πὼς ἡ νέα, βιομηχανοποιημένη ἐπιστημονικὴ παραγωγή δὲν ἔχει θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ προβλέψιμα ἀποτελέσματα, κι αὐτὸ πέρα ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους προόδους πού μπορεῖ νὰ σημειῶναι κατὰ καιροῦς.

Ἐνας, ὁ κυριότερος ἴσως, ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς σχετικῆς ἀρνητικότητος μιᾶς βιομηχανοποιημένης ἐπιστῆμης, ὅπως ἡ σημερινή, βρίσκεται στίς ἐσωτερικῆς ἐντάσεις (strains) πού γεννᾶει ἡ ἄμεση ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸ μπλόκ ἐξουσίας. Θ' ἀναφερθοῦμε σ' αὐτοὺς λεπτομερέστερα πιο κάτω. Στὸ σημεῖο αὐτὸ χρειάζεται μόνο νὰ ὑποδειχθεῖ ὁ ἀπολογητικὸς τόνος διαφόρων ἐρευνητῶν πού στὴν προσπάθεια νὰ δικαιώσουν τὴν ἐργασία τους, τόσο στοὺς ἄλλους ὅσο καὶ στοὺς ἑαυτοὺς τους, καταφεύγουν σ' ἐπιχειρήματα τοῦ εἶδους: «κάθε ἔρευνα εἶναι ὠφέλιμη προοπτικά», «κανεῖς δὲν ξέρει, ἴσως αὐτὰ πού κάνουμε σήμερα νὰ ἔχουν πρακτικῆς ἐφαρμογῆς αὔριο». Ἐδῶ φαίνεται καθαρά ἡ ἀποδυνάμωση τῶν γνωστικῶν κινήτρων στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἡ ἐκδήλωση μιᾶς κατευθυνόμενης ἐπιστῆμης ἀπὸ στρατιωτικοπολιτικὰ συμφέροντα.

Συνοπτικὰ, οἱ κυρίαρχοι παράγοντες γιὰ τὴν τεράστια ἀνάπτυξη τῆς φυσικῆς τῶν «στοιχειωδῶν» σωματιδίων εἶναι «ἐνεργεῖα» ἰδεολογικο-πολιτικοὶ καὶ «δυνάμει» στρατιωτικο-οικονομικοί.

Δ. Ἐπιστῆμη, ἐπιστήμονες κι ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ: μύθος καὶ πραγματικότητα

Περνᾶμε τώρα στὴν ἰδεολογικὴ προβολή τοῦ ἐπιστήμονα καὶ τῆς ἐπιστῆμης. Τὸ θέμα εἶναι τεράστιο καὶ χρειάζεται προσεκτικὴ καὶ βαθιὰ μελέτη. Θὰ περιοριστοῦμε σὲ μιὰ γρήγορη σκιαγράφηση τῶν βασικῶν του χαρακτηριστικῶν.

Τὸ εἶδωλο τοῦ ἐπιστήμονα στὴ σημερινή μονοπωλιακὴ κοινωνία ἐνσαρκώνει τὶς ἀξίες της μὲ δύο μορφές: τὴν αὐθεντία τῶν ἐδικῶν καὶ τὴν ἀξιοκρατία. Φορέας μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας, χωρὶς πολιτικῆς «ἐμπάθειες», ὁ ἐπιστήμονας — ἐιδικὸς παρουσιάζεται σάν τὸ «πρότυπο» ἀνθρώπου πού μάλιστα ἔχει σοβαρῆς ἀξιώσεις γιὰ τὴ διαχείριση τῶν παγκόσμιων θεμάτων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ καταναλωτικὴ κοινωνία ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο: τὸ ἀναπόφευκτο τῆς τελευ-

ταίας προσπαθεῖ νὰ ἐπικυρώσει τὴν πολιτικοἰδεολογικὴ «οὐδετερότητα» τῆς πρώτης.

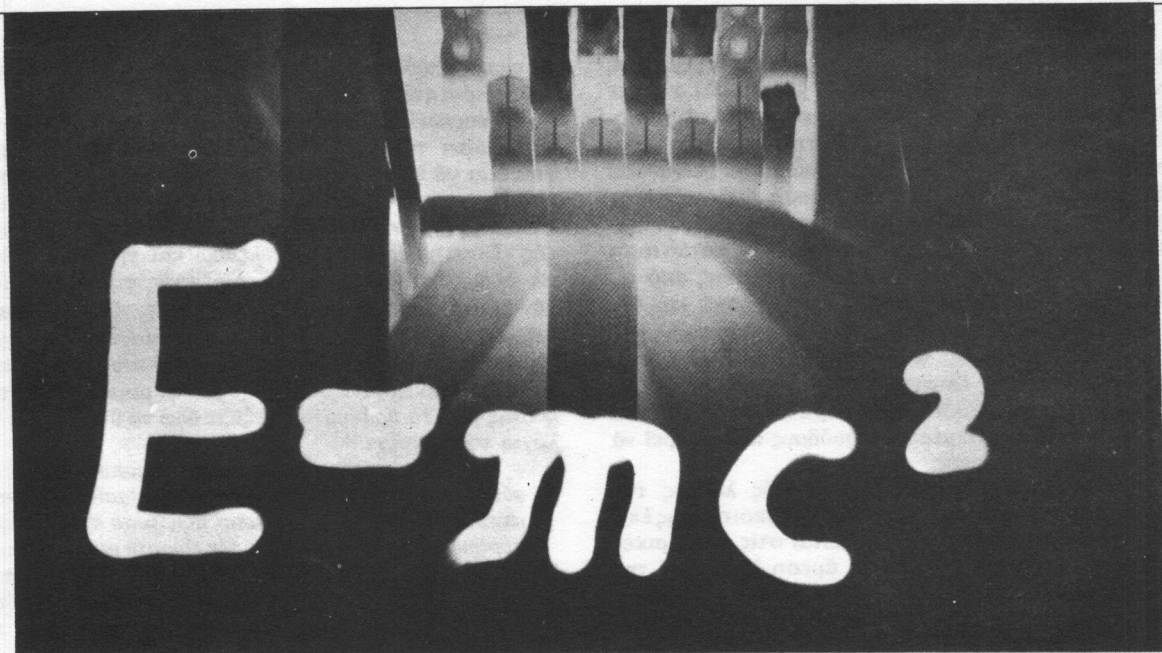
Ἡ κοινωνία ἐμφανίζεται σάν νὰ μὴ μπορεῖ πιά νὰ ἐξουσιάσει τὴν ἐξέλιξη τῆς ὑλικῆς της ζωῆς: αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐπιβάλλεται παρά τὴν ἀνθρώπινη θέληση, «ἀντικειμενικά». Ἡ νέα παγκόσμια θρησκεία, ἡ κατανάλωση γιὰ τὴ κατανάλωση, ἐμφανίζεται σάν παράγωγο τῆς «ἐπιστημονικῆς νομοτέλειας» καὶ προσπαθεῖ ἔτσι νὰ περιορίσει τὸ χρονικὸ ὄριζοντα τῆς κοινωνίας κάνοντάς της νὰ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια της τὴν προοπτικὴ τοῦ μέλλοντός της. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία συγκαλύπτει τὴν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο ἐμφανίζοντάς την μὲ τὴν μορφή τῆς καταπίεσης ἀπὸ τὰ πράγματα. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ θυμηθοῦμε τὰ λόγια τοῦ Μπρέχτ:¹⁵

«Ὅσο περισσότερα πράγματα ἀποσποῦμε ἀπὸ τὴ φύση χάρη στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ στίς μεγάλες ἀνακαλύψεις, φαίνεται πὼς τόσο περισσότερο πέφτουμε στὴν ἀνασφάλεια. Δὲν εἴμαστε μεις, φαίνεται, πού κυριαρχοῦμε στὰ πράγματα ἀλλὰ τὰ πράγματα πού κυριαρχοῦν πάνω μας. Ἡ φαινομενικότητα αὐτὴ δρεῖται στὸ ὅτι ὀρισμένοι ἀνθρώποι μὲ διάμεσο τὰ πράγματα κυριαρχοῦν πάνω σ' ἄλλους ἀνθρώπους (...). Ἄν θέλουμε νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τὴ γνώση πού ἔχουμε γιὰ τὴ φύση, θὰ πρέπει σ' αὐτὴν νὰ προσθέσουμε τὴ γνώση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας».

Ὁ φετιχοποιητικὸς ρόλος τοῦ ἐπιστημονισμοῦ¹⁶, συστατικὸ στοιχείο τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ κύρος πού ἀποκτᾶ κάθε ἰδέα στὰ χεῖλῃ μιᾶς ἐπιστημονικῆς προσωπικότητος κι ἡ παραλυτικὴ ἐπίδραση πού ἔχει ἔτσι ἀπὸ τὸ πλάτυ κοινό. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρομε ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐπινοητῆς τοῦ τρανζίστορ, τὸν W. Shockley (Νόμπελ φυσικῆς 1956) πού ἀντλώντας δύναμη ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ του κύρος ἔγινε προπαγανδιστῆς τοῦ γενετικοῦ ρατσισμοῦ, σ' ἕναν «τομέα», δηλαδὴ ἐντελῶς ἄσχετο μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ του δραστηριότητα.

Τὸ εἶδωλο τοῦ ἐπιστήμονα πού προσφέρεται γιὰ πλατιά κατανάλωση ἀπὸ τοὺς διάφορους φορεῖς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας ἀποκοινωνικοποιεῖ οὐσιαστικὰ τὴ σημερινή ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα. Μέσα ἀπὸ τὸ εἶδωλο αὐτό, τὸ ἐπιστημονικὸ δυναμικὸ προβάλλεται σάν ἕνα πλήρως ὁμοιογενὲς σύνολο, ὅπου δηλαδὴ οἱ διαφορῆς εἶναι μονάχα ποσοτικῆς. Ἄν ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἀντικατοπτρίζει κάτι τὸ πραγματικὸ, αὐτὸ τὸ τελευταῖο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ παρελθόν κι ὄχι στὸ παρόν τῆς σημερινῆς ἐπιστῆμης. Ὁ χαρακτηριστῆς τῆς ἔρευνας σὲ προηγούμενες ἐποχῆς ἦταν βασικὰ ἀτομικὸς-βιοτεχνικός: Διασπαρμένοι καὶ σχετικὰ ἀπομονωμένοι ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, οἱ ἐπιστήμονες συγκροτοῦσαν τότε ἕνα σῶμα πού ἡ ἱεράρχησή του βασιζόταν στὴν ἀμοιβαία ἀναγνώριση. Σήμερα ὅμως ἡ κατάσταση εἶναι διαφορετικὴ κι ὁπωσδήποτε ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν «εὐγενικὴ αὐτὴ μυθολογία», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ ἔκφραση τοῦ Ἀγγλοῦ φυσικοῦ Ziman.¹⁷ Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ «βιοτεχνικὴ» ἐπιστῆμη τῶν μεμονωμένων ἐπιστημόνων, πού περιστοιχίζονταν ἀπὸ ἀφοσιωμένους μαθητῆς, σὲ μιὰ «βιομηχανικὴ» ἐπιστῆμη μὲ ἀναπτυγμένο ἐσωτερικὸ διαφορισμὸ ἀποτελεῖ ἕνα γεγονός πού εἶναι δύσκολο ν' ἀμφισβητηθεῖ μὲ σοβαρότητα. Ἄν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν

14. Ἡ ἴδια μείωση παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς ὅπως π.χ. στὴν ἠλεκτρονικὴ. Στὴν περίπτωση τῶν ὀλοκληρωμένων κυκλωμάτων μεσολάβησαν 3 μόνο χρόνια (1958-61) ἀπέναντι στὰ 50 χρόνια γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ τηλεφώνου τὸν περασμένο αἰῶνα (βλ. σχετικὰ J. P. Vigier, «Revolution Scientifique et Impérialisme», Temps Modernes 1968).

δίνει μία γενική εικόνα της έκτασης της επιστημονικής δραστηριότητας, τότε η επιστήμη του 1970 είναι εκατό φορές «μεγαλύτερη» από αυτή του 1870. 'Ακριβέστερα, σημειώνεται διπλασιασμός του «μεγέθους» της κάθε 15 χρόνια περίπου¹⁸. 'Η «άνθιση» αυτή της επιστήμης συνοδεύεται από έναν όλο και πιο σύνθετο καταμερισμό εργασίας που, στον τομέα των υψηλών ενεργειών ειδικότερα, εκφράζεται με μία διακλάδωση ειδικοτήτων και υπερειδικοτήτων, μ' ένα συχνά άξεπέραστο χάσμα ανάμεσα σε θεωρητικούς και πειραματικούς, και τέλος με τη σύσταση πολυάριθμων κι εσωτερικά ιεραρχημένων ερευνητικών ομάδων. 'Υπάρχουν σήμερα οι προϊστάμενοι των ερευνητικών ομάδων που αφιερώνουν τό μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους σε διοικητικά και πολιτικά ζητήματα με μόνη, κατά κανόνα, επιστημονική δραστηριότητα την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της εργασίας των ομάδων «τους» στα διάφορα συνέδρια. Σε δεύτερη κλίμακα έρχονται οι πεπειραμένοι, αναγνωρισμένοι ερευνητές που οργανώνουν, συντονίζουν και εποπτεύουν την εργασία, και που τις περισσότερες φορές είναι οι μόνοι που έχουν μία συνολική εικόνα του ερευνητικού πεδίου. Κάτω-κάτω είναι οι νέοι ερευνητές, σε μεταβατική κι άβεβαιη κατάσταση από κάθε άποψη, που συμμετέχουν στα διάφορα ερευνητικά προγράμματα με βασικό στόχο τη δημιουργία προϋποθέσεων ανόδου. 'Η κοινωνική ενότητα του ερευνητικού σώματος δεν είναι παρά ένας μύθος: στη πραγματικότητα υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων σε κάθε επίπεδο. 'Εδώ η ατομική ικανότητα (compétence) ενσωματώνεται στη λογική μιας «εκ των άνω» ιεραρχημένης και πειθαρχημένης ομάδας χάνοντας έτσι τη δημιουργική σημασία της¹⁹. 'Ακόμα, όταν η πειραματική εργασία είναι κατά κανόνα συλλογική, ενώ τό έργο των θεωρητικών έγκειται στη βελτίωση μιας κοινής ιδέας, ή ατομική αναγνώριση οφείλεται κυρίως σε παράγοντες έξωτερικούς ως προς την επιστημονική δραστηριότητα: δι-

κτυωμένες «δημόσιες σχέσεις», εύκολη πρόσβαση στο πειραματικό κύκλωμα, συμμετοχή σε πλούσια και επιφανή ίνστιτούτα. Τό δίλημμα του επιστήμονα είναι, σύμφωνα με τον Ziman, τό ακόλουθο: «θά έπρεπε αυτός ν' άρνηθεί διοικητικές εϋθύνες παραμένοντας έτσι ερευνητής χωρίς τή δύναμη μιας μεγάλης ομάδας στη δικαιοδοσία του, ή θά έπρεπε νά έπωμιστεί τίς εϋθύνες αυτές επιφορτιζόμενος έτσι με διοικητικά καθήκοντα που δεν θά του αφήνουν περιθώρια χρόνου για σοβαρή επιστημονική εργασία; Οι πειρασμοί για μία διοικητική θέση είναι τεράστιοι, μία που αυτές είναι οι θέσεις που αναγνωρίζονται επίσημα».²⁰

'Η επιβολή του άστικο-ιδεολογικού ειδώλου του επιστήμονα, τόσο στο πλατύ κοινό όσο και στο ίδιο τό εσωτερικό της επιστημονικής «κοινότητας», προϋποθέτει μία συνεχή καταξίωσή του. Προς τό σκοπό αυτό συμβάλλουν διάφοροι μηχανισμοί: ό άποδοτικότερος άπ' αυτούς φαίνεται νά είναι τό σύστημα

15. B. Brecht, «L' achat du cuivre», Paris 1970, σ. 53.

16. Βλ. σχετικά Α. Ζομπέρ - Ζ. Μ. Λεβύ - Λεμπλόντ.

17. J. Ziman, ό. π., σ. 67.

18. J. Ziman, ό. π. σ. 56-7.

19. «Τό πνεύμα της προσωπικής επίτευξης ή της ανεξάρτητης καλλιτεχνίας (artistry) καταποντίζεται χάρη στην ομάδακή δυναμική... 'Ισως μάλλον άρκτη διανοητική πρωτοτυπία νά καταστέλλεται στο βαθμό που αναλαμβάνουν οι οργανωτές και οι Ιμπρεσάριοι» (J. Ziman ό. π., σ. 238). Μ' άλλα λόγια, δεν ισχύει εδώ μία κάποια μορφή «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» αλλά ένας μονολιθικός... «συγκεντρωτικός συγκεντρωτισμός»!

επιβραβεύσεων με κύριο άξονα τό βραβείο Νόμπελ. "Όταν πρωτοκαθιερώθηκε, τό βραβείο αυτό είχε μία κάποια αντίστοιχία με τήν «βιοτεχνική» διάθρωση τής επιστήμης. Τό ότι συνεχίζει τή λειτουργία του και σήμερα χωρίς τήν όποια μετατροπή τών κανόνων, μαρτυρεί τόν ουσιαστικά ιδεολογικό χαρακτήρα του. "Αν ρίξει κανείς μία ματιά στό Νόμπελ φυσικής τών 20 τελευταίων χρόνων, διαπιστώνει ότι ή φυσική τών σωματιδίων κατέχει τή μερίδα του λέοντος (τά μισά από τά βραβεία), ενώ άγνοούνται έντελώς άλλοι τομείς με έξίσου σημαντικές ανακαλύψεις π.χ. ή αστροφυσική. Μετά, πολλά βραβεία άπονέμονται με τρόπο πού, επιφανειακά τουλάχιστον, δείχνει νά είναι αύθαίρετος. Για παράδειγμα, τό Νόμπελ '65 μοιράζεται σέ τρεις από τούς τέσσερις ιδρυτές τής κβαντοηλεκτροδυναμικής (στους Schwinger, Tomonaga και Feynman και όχι στόν Dyson). "Άλλες πάλι φορές βραβεύονται όρισμένοι παρόλο πού ή συμβολή τους είναι άδιαχώριστη από αύτή τών συνεργατών τους. Π.χ. τό Νόμπελ 1959 δόθηκε στους Segré και Chamberlain για τήν ανακάλυψη του αντιπρωτονίου, μία ανακάλυψη καθόλου άπρόβλεπτη μία πού τό Bevatron του Berkeley κατασκευάστηκε γι' αύτόν άκριβώς τό σκοπό. Τό μόνο επίσημο κριτήριο τής άπονομής στην περίπτωση αύτή δέν μπορούσε νά είναι άλλο από τόν ίδιο τό χειρισμό τής μηχανής. Τό σκάνδαλο πού έπακολούθησε ήταν άναπόφευκτο. "Ο Piccioni μθνύει τούς Segré και Chamberlain ότι χρησιμοποίησαν μία δική του ιδέα χωρίς καν νά τόν αναφέρουν και ζητάει άποζημίωση 125.000 δολ., δέκα δηλαδή φορές περισσότερο από τό 1/3 του βραβείου πού θά έδικαιούτο άν άναγνωρίζονταν ή συμβολή του, ενώ οι Wiegand και "Υψηλάντης πού συμμετείχαν κι αυτοί στην ανακάλυψη διατηρούν μία περίεργη σιωπή.²¹ Για τό Νόμπελ του 1968 ό Alvarez, επιλέγεται από τήν πολυάριθμη ομάδα του Berkeley, προφανώς λόγω τής διευθυντικής του θέσης. "Αλλά και στους θεωρητικούς κύκλους ή κατάσταση δέν παρουσιάζει διαφορές. Τό 1969 π.χ. ό Gellmann παίρνει τό Νόμπελ για τή συμβολή του στη θεωρία τών «στοιχειωδών» σωματιδίων, παρόλον ότι οι περισσότερες από τίς ανακαλύψεις του φέρουν τό όνομα και κάποιου άλλου. Είναι όλοφάνερη ή άναντιστοιχία ανάμεσα στην πραγματική συμβολή και στην άτομική επιβράβευση. "Επαληθεύονται έτσι τά συμπεράσματα του Zuckerman για τήν κοινωνιολογική διάσταση του Νόμπελ: ανάμεσα σέ φυσικούς ίσης επιστημονικής άξίας, ή πιθανότητα βράβευσης με Νόμπελ έξαρτάται από τό κύρος του ιδρύματος όπου εργάζονται, από τό άν είναι μαθητές κατόχων Νόμπελ κι άκόμα από τήν πυκνότητα τών πολιτικών διασυνδέσεων.²²

"Όσα αναφέραμε για τό Νόμπελ ισχύουν για τό σύνολο τών κοινωνικών επιβραβεύσεων (όπως π.χ. ή άνοδος στην ιεραρχία). Σέ κάθε περίπτωση βαρύνει λιγότερο ή επιστημονική ικανότητα άπ' ότι ό βαθμός ένεργητικής συμμετοχής στη διασφάλιση και διατήρηση του επιστημονικού κατεστημένου. Τά επιτεύγματα τής επιβράβευσης θά μπορούσαν νά εκτιμηθούν με τόν έξής τρόπο: καταναλώνεται κάθε προσπάθεια πρός τήν κατεύθυνση ενός έλιτιστικού μοντέλου και πετυχαίνεται ή διαμόρφωση μιάς ιεραρχίας τέλεια προσαρμοσμένη στον πολιτικό και ιδεολογικό της ρόλο. "Η διαφορά ανάμεσα στό πραγματικά κριτήρια για

τήν άνοδο στην ιεραρχία και στό προφασιζόμενα δέν κάνει τίποτε άλλο από τό νά άπεικονίζει τήν άπόσταση πού υπάρχει ανάμεσα στην πραγματική λειτουργία του επιστημονικού όργανισμού και στό είδωλό του, μία άπόσταση πού ή κυρίαρχη ιδεολογία θέλει νά διατηρεί και διατηρεί.

Μέχρι εδώ αναφερθήκαμε στις «έξωτερικές», θά μπορούσε νά πει κανείς, σχέσεις ανάμεσα σέ φυσική και ιδεολογία, στόν τρόπο δηλαδή πού ή μία επιδρά πάνω στην άλλη. Μένει τώρα νά δοϋμε τίς ιδεολογικές συνιστώσες στό έσωτερικό τής επιστημονικής πρακτικής.

"Όπως όμως χρειάστηκε νά προσδιοριστεί τό πραγματικό αντίστοιχο τής κατηγορίας του επιστήμονα, τής επιστήμης γενικά, και τής ιδεολογικής άπόστασης πού τίς χωρίζει από τή γενικά παραδεκτή εικόνα τους, έτσι και τώρα είναι άπαραίτητο νά διασαφηνιστεί τό περιεχόμενο τής επιστημονικής πρακτικής. "Ανάλογα με τήν άπασχόληση τών διαφόρων επιστημόνων ή επιστημονική πρακτική φαίνεται νά άποτελείται από τά έξής τρία μέρη:²³

Α. Τήν (θεμελιακή) έρευνα: "Ο τομέας αυτός τής επιστημονικής πρακτικής έχει σά στόχο τήν άποκάλυψη νέων νόμων, ιδιοτήτων και φαινομένων. "Όμως τόσο ή επινόηση νέων θεωριών όσο και ή εκτέλεση πρωτότυπων πειραμάτων είναι έξαιρέσεις στη διαδικασία παραγωγής τής γνώσης άποτελώντας ένα έξαιρετικά άσήμαντο μέρος της. Πολύ λίγοι τομείς και μέσα σ' αυτούς έλάχιστοι έρευνητές συμμετέχουν και συμβάλλουν στην άνάδυση του νέου. "Αν λοιπόν ή επιστημονική πρακτική γενικά δέν είναι μετρήσιμη από τά άμεσα επιτεύγματά της, θά πρέπει ν' άναγνωριστεί ή σημασία και ή άναγκαιότητα τής συντριπτικής πλειοψηφίας τών επιστημονικών έργων πού δέν άνήκουν στη θεμελιακή έρευνα.

20. J. Ziman, ό. π., σ. 228.

21. "Ο Wiegand 13 χρόνια άργότερα διακόπτει τή σιωπή του για νά παρατηρήσει: «Παρ' όλη τήν κατανόηση πού δείχνω στην αντίδραση του Piccioni και παρόλο πού ό ίδιος προσωπικά μαζί με τόν "Υψηλάντη συμμετείχαμε σ' όλη τήν πειραματική εργασία για τό αντιπρωτόνιο, χωρίς νά συμπεριληφθούμε στην μετέπειτα άναγνώριση, δέν επιθυμώ νά πάρω μέρος στη διαμάχη (...).

"Επιμένο στό γεγονός ότι λίγα μόνο πειράματα στη φυσική όπως και στις άλλες επιστήμες παρουσιάζουν πραγματική πρωτοτυπία: τέτοιου είδους πειράματα άποτελούν προϊόν πολλών ιδεών. "Ετυχε νά έχει ώριμάσει ή εποχή για τήν ανακάλυψη του αντιπρωτονίου» (Physics Today, Sept. 1972, σ. 71). Χωρίς βέβαια ό συγγραφέας νά έξηγει τά κριτήρια έπιλογής τών δύο από τούς τρεις συνεργάτες του για τό Νόμπελ — προφανώς για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας — έντούτοις περιγράφει πίο πάνω με τρόπο συνοπτικό και χαρακτηριστικό τή συλλογική φύση τών σημερινών ανακαλύψεων κι άφήνει έμεσα νά έννοηθεί ή άναντιστοιχία της με τήν επιβράβευση Νόμπελ.

22. Zuckerman: Scientific American, New York 1970.

23. Βλ. J. M. Lévy-Leblond, ό. π. σ. 2634.

Β. Τήν (θεμελιακή) ανάπτυξη: σάν τέτοια θά μπορούσε νά όνομαστεί κάθε δραστηριότητα πού άσχολεϊται μέ τήν έφαρμογή καταξιωμένων άποτελεσμάτων γιά τήν επίλυση διαφόρων προβλημάτων (θεωρητικών, πειραματικών). Ἡ ανάπτυξη συνίσταται είτε στή χρησιμοποίηση νέων θεωριών γιά τήν έρμηνεία γνωστών φαινομένων είτε στή χρησιμοποίηση πρόσφατων πειραματικών τεχνικών γιά τήν εξακρίβωση τής όρθότητας διαφόρων θεωρητικών προβλέψεων. Ὁ χαρακτήρας τής θεμελιακής ανάπτυξης είναι περισσότερο *προσδιοριστικός* καί λιγότερο έρευνητικός (κι αυτό στήν κυριολεκτική σημασία τών όρων). Ἐδῶ έχει κανείς τήν πεποίθηση ότι ἡ χρησιμοποιούμενη θεωρία ἢ ἡ πειραματική διάταξη θά δώσουν όρισμένα άποτελέσματα. Ὁλόκληροι τομεῖς τής φυσικῆς ανήκουν έξ όλοκλήρου στήν κατηγορία αὐτή τής έπιστημονικῆς πρακτικῆς, ὅπως π.χ. ἡ άκουστική, μεγάλο μέρος τής ὀπτικῆς, τής υδροδυναμικῆς κ.λπ. Ἀλλά ακόμα καί σχετικά νέοι τομεῖς, ὅπως ἡ άτομική καί ἡ μοριακή φυσική (άπό τή φασματοσκοπία μέχρι καί τήν κβαντική χημεία) ἢ ἡ μαθηματική φυσική, έχουν βασικά αναπτυξιακό χαρακτήρα.

Γ. Ἐκπαίδευση: ἡ διασφάλιση τής ὁμαλῆς λειτουργίας τής έπιστημονικῆς παραγωγῆς προϋποθέτει τή διαμόρφωση καί τοῦ ἀνάλογου έπιστημονικοῦ προσωπικοῦ (ἀναπαραγωγή). Ἐτσι ἡ διάδοση τής έπιστημονικῆς γνώσης είναι ἀδιαχώριστη άπό τήν έπιστημονική πρακτική καί μ. στα θά πρέπει νά ἰδωθεῖ σάν τμήμα τής. Τό ἴδιο τό γεγονός, ὅτι ἕνα σημαντικό μέρος τών έπιστημόνων ἐργάζεται σέ εκπαιδευτικά ἰδρύματα, άποτελεῖ τήν τεκμηρίωση τής διαπίστωσης αὐτῆς.

Ὁ αναπτυγμένος καταμερισμός ἐργασίας στήν σημερινή ἐπιστήμη έχει τό ἐξῆς άποτέλεσμα: ἕναν αὐξανόμενο διαχωρισμό ἀνάμεσα στά τρία αὐτά εἶδη τής έπιστημονικῆς πρακτικῆς. Αὐτό φαίνεται ἰδιαίτερα στοὺς πῶ βιομηχανοποιημένους τομεῖς τής ἐπιστήμης ὅπως π.χ. στή φυσική τών ὕψηλων ἐνεργειῶν· ἐδῶ ἡ ἀναλογία τών «καθαρῶν» ἐρευνητῶν, πού δέν έχει εκπαιδευτικές ὑποχρεώσεις, είναι τεράστια. Τό φαινόμενο αὐτό ἐξηγεῖται βέβαια άπό τήν ἀναγκαιότητα *ἀξιοποίησης* τών πανάκριβων πειραματικῶν ἐγκαταστάσεων ὅπως είναι οἱ ἐπιταχυντές. Αὐτό ὅμως πού ἐνδιαφέρει ἀμεσότερα είναι ἡ ἐπίσημη ἀξιολόγηση τής έπιστημονικῆς πρακτικῆς πού προβάλλεται τόσο γιά μαζική κατανάλωση «πρός τά ἔξω» ὅσο καί στή συνείδηση τών περισσοτέρων έπιστημόνων. Σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη αὐτή ἡ έρευνα είναι ἀνώτερη άπό τήν αναπτυξιακή δραστηριότητα καί τήν ἐκπαίδευση καί, πολύ συχνά μάλιστα, θεωρεῖται σάν ἡ μοναδική έπιστημονική πρακτική. Ἐνα χαρακτηριστικό παράδειγμα τής προνομιακῆς θέσης τής έρευνας είναι τό σύστημα τών κοινωνικῶν ἐπιβραβεύσεων. Ὅταν πρόκειται π.χ. γιά τήν ἀνοδο στήν ἀκαδημαϊκή ἱεραρχία, προτιμᾶται κατά κανόνα ὁ «καθαρός» ἐρευνητής ἀπ' ὅ,τι ἕνας ἐπιστήμονας μέ εκπαιδευτική πείρα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό βραβεῖο Νόμπελ φυσικῆς δείχνει προτίμηση στίς έρευνητικές συμβολές παρά στίς αναπτυξιακές. Οἱ περισσότερο αναπτυξιακές ἐργασίες στή φυσική μέ σπουδαία σημασία ἐπιβραβεύονται ὡς ἐπί τό πλεῖστον μέ τό Νόμπελ χημείας. Αὐτή είναι ἡ περίπτωση π.χ. τοῦ G. Herzberg γιά τή συμβολή

του σέ ζητήματα μοριακῆς φυσικῆς (Νόμπελ 1971) καί τοῦ Prigogine πού βραβεύτηκε τό 1977 γιά τή συμβολή του σέ θέματα θερμοδυναμικῆς.

Ἡ ἱεράρχηση αὐτή τών έπιστημονικῶν πρακτικῶν (έρευνα, ανάπτυξη κι ἐκπαίδευση) ἐκφράζει βασικά τό ἐλιτίστικο πνεῦμα τής κυρίαρχης ἰδεολογίας. Ἡ ὑπερτίμηση τής έρευνας ἀπέναντι στήν ανάπτυξη καί στή διδασκαλία έχει τήν τάση νά παρουσιάζει τήν ἐπιστήμη ὡς ἔργο μερικῶν ἰδιοφυῶν τήν ἴδια στιγμή πού τό μεγαλύτερο δυναμικό τής ἀποτελεῖται ἀπό «κοινούς θνητούς», μισθωτούς ἐργαζόμενους.

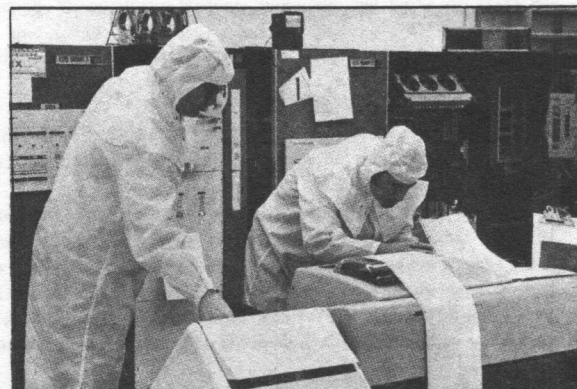
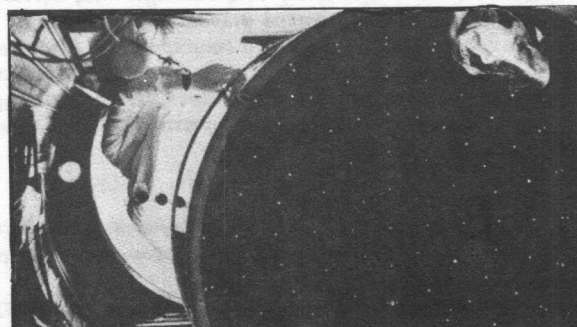
Ἀλλ' ἀκόμα πῶ πέρα, ἡ ἀξιολόγηση αὐτή ἀποκρῖβει τό πραγματικό περιεχόμενο καί τή γνωστική σημασία τών διαφόρων πρακτικῶν: στοὺ βαθμοὺ μάλιστα πού κατευθύνει τή συνολική παραγωγή, οἱ ἔσωτερικές ἐπιπτώσεις είναι σημαντικές. Δίνεται π.χ. τεράστια σημασία στίς θεμελιακές ἀνακαλύψεις, στίς κρίσιμες καμπές, στά ποιοτικά περάσματα πού ἀποτελοῦν τίς πλέον ἀπρόβλεπτες καί πῶ ἐξαιρετικές στιγμές τής έπιστημονικῆς ἐξέλιξης. Ἐντούτοις ἡ ἀναπτυξιακή πρακτική είναι ἐξίσου ἀναγκαῖα καί χρήσιμη· είναι ἀκριβῶς αὐτή πού ἀπελευθερώνει τό γνωστικό ἀπόκτημα ἀπό τίς ξεπερασμένες διατυπώσεις του, πού κυφορεῖ τίς μελλοντικές ποιοτικές ἀλλαγές δοκιμάζοντας διάρκῶς τά ὄρια ἰσχύος τών φυσικῶν κατηγοριῶν. Ἐν ἄλλοις ἄν λοιπόν ἀληθεύει ὅτι ἡ έπιστημονική γνώση προωθείται μέ ἄλλατα, δέν θά πρέπει ἐντούτοις νά παραγνωρίζεται ὁ ρόλος τόσο τής ἀνάπτυξης ὅσο καί τής ἐκπαίδευσης στή σύνδεση δύο ποιοτικῶν περασμάτων μέσω μιᾶς συνεχοῦς διαδικασίας *ἀνάπλασης* τοῦ θεωρητικοῦ πλαισίου²⁴.

Ε. Ἐπιστήμη, Ἐπιστημολογία, Φιλοσοφία: Ἐδιέξοδα καί προοπτικές

Τήν ἐποχή πού ὁ καταμερισμός ἐργασίας στήν ἐπιστήμη εἶχε βιοτεχνικο-ατομικό χαρακτήρα ἡ διαδικασία τής ἀνάπλασης ἦταν αὐθόρμητη. Σήμερα ὅμως δέν συμβαίνει τό ἴδιο· παρουσιάζεται μάλιστα τό παράδοξο φαινόμενο οἱ πῶ μοντέρνοι τομεῖς στή φυσική νά είναι καί οἱ πῶ ἀρχαῖοι ὡς πρὸς τόν τρόπο διατύπωσῆς τους. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ ἀνάπλαση τής δομῆς καί τών ὄρων θεωριῶν, ὅπως ἡ Σχετικότητα καί ἡ κβαντική θεωρία, βρίσκεται σέ μεγάλη καθυστέρηση σέ σχέση μέ τή γενικευμένη χρήση τους στήν έπιστημονική πρακτική πού τοὺς έχει διασφαλίσει μιά μονιμότητα ὑπαρξης κι ἕνα μέχρι σήμερα ἀναμφισβήτητο κύρος. Ἐξακολουθοῦν π.χ. νά χρησιμοποιοῦνται διάφοροι ὄροι ὅπως: «σχέσεις ἀπροσδιοριστίας», «κβαντικά ἄλλατα», «δυναμικότητα κύματος-σωματίου», «συρρίκνωση κύματος», «σχετικότητα κίνησης», «συστολή μηκῶν καί διαστολή χρόνου», κ.λπ., ὄροι πού σχετίζονται περισσότερο μέ μιά ἀρχική, ἴσως ἀναπόφευκτη, σύγχυση ὄρων παρά μέ τό πραγματικό περιεχόμενο τών θεωριῶν αὐτῶν.²⁵ Τό φαινόμενο αὐτό ἀποτελεῖ εἰδική ἐκφραση μιᾶς γενικῆς κατάστασης πού ἐπεκτείνεται ἀπό τήν έρευνα μέχρι τήν ἐκπαίδευση: *τήν τεχνοποίηση καί τυποποίηση τής θεωρητικῆς γνώσης*: Τό οἰκοδόμημα τής σύγχρονης φυσικῆς παρουσιάζει τήν ὄψη ἐνός μαθηματικοῦ συγκροτήματος παραγωγῆς

τύπων κι αποτελεσμάτων ενώ ό πολλές φορές υπερβολικός φαρμαλισμός εμφανίζεται σαν τό ιστορικό υπόκατάστατο μιάς διαρθρωτικής μεταλλαγής του έννοιακού θεμελίου-πλαισίου²⁶. Οί βασικές θεωρίες σήμερα, όπως ή Σχετικότητα και ή κβαντική θεωρία, έχουν τήν ίδια λειτουργικότητα πού είχε ή κλασική θεωρία πριν 100 και περισσότερα χρόνια: παίρνονται δηλαδή σαν οί τελικές, «άπόλυτες» αλήθειες. 'Η βαθιά κατανόηση τής σημασίας των θεωριών αυτών θυσιάζεται στό όνομα μιάς τεχνοκρατικής όπερασιοναλιστικής αντίληψης, σύμφωνα μέ τήν όποια «ύπολογίζουμε και δέν φιλοσοφούμε». 'Η ίδια άκριβώς αντίληψη επικρατεί και στόν τομέα τής εκπαίδευσης: δίνεται τεράστια έμφαση στην τεχνική κατάρτιση παρά στην ούσιαστική κατανόηση. 'Αν ρίξει κανείς μιά ματιά στό πανεπιστημιακό σύγγραμμα εύκολα διακρίνει ένα στερεότυπο σχήμα έσωτερικής όργάνωσης πού άκολουθείται ξανά και ξανά. Κατά κανόνα δίνεται μιά χρονολογική παρουσίαση πού τή διαδέχονται μερικές σχηματικές φιλοσοφικές παρατηρήσεις: 'Ακολουθεί τό «κυρίως έπιστημονικό μέρος» όπου εκτίθεται μιά τυπική διαδοχή έξιώσεων και ύπολογιστών χωρίς μεγάλη άναφορά σε πραγματικά πειράματα. Στίς άφηρημένες αυτές θεωρήσεις δέν ύπάρχει ούτε ίχνος των γόνιμων αντιφάσεων τής γνωστικής διαδικασίας (πρακτική-θεωρία, φυσική διαίσθηση-φωρμαλισμός, άξιωματική ιστορική ανάπτυξη). Παρ' όλα αυτά, τό περιεχόμενο τής διδασκαλίας βρίσκεται σε άπόλυτη ιδεολογική συμφωνία μέ τούς κοινωνικούς προσδιορισμούς τής φυσικής στό σύνολό τής: εύνοεί και μάλιστα καλλιιεργεί τό πνεύμα του έλιτισμού. Μιά έπιστήμη σαν τή φυσική είναι δύσκολη και προσιτή μόνο στό πρόνομιούχα, φωτισμένα μυαλά...

'Η περιφρονητική στάση πού διατηρεί ή θεωρητική φυσική άπέναντι σε μιά έπιστημολογική και φιλοσοφική κριτική των θεμελιών τής, δέν όφείλεται βέβαια σε κάποιες προσωπικές «παραλείψεις» των λειτουργών τής. 'Αντίθετα, έχει κοινωνική-ιδεολογική προέλευση. 'Όταν δίνεται τεράστια έμφαση σ' έναν τόσο έξαιρετικό τομέα τής έπιστημονικής πρακτικής, όπως ή θεμελιακή έρευνα, εύκολα επικρατεί ή αντίληψη ότι τό πρόβλημα τής γνώσης άνάγεται τελικά σε καθαρά τεχνικό ζήτημα, σε μαθηματικό πρόβλημα πού άργά ή γρήγορα θα ύποκύψει σε μιά όλο και συλλογικότερη μετωπική προσπάθεια. 'Η μελέτη και διασαφήνιση των θεμελιακών φυσικών κατηγοριών φαίνεται να είναι πολυτελής και όπωςδήποτε «μη έπίκαιρη» άπασχόληση. 'Εξάλλου, ό καταμερισμός εργασίας κι ή κοινωνική ιεράρχηση του έπιστημονικού προσωπικού επτρέπουν τή συγκέντρωση τής αξιολόγησης και κατεύθυνσης τής έρευνητικής δραστηριότητας στό χέρια λιγοστών επιφανών έπιστημόνων, ενώ ή συντριπτική πλειοψηφία των έρευνητών περιορίζεται στό έργο του εκτελεστή. Μάλιστα, ό μέσος έπιστήμονας δέν έλέγχει ούτε τήν ίδια τή σημασία τής εργασίας του. Συχνά δέν έχει παρά μιά πολύ περιορισμένη αντίληψη για τό πού αυτή εντάσσεται. 'Η λογική τής παραγωγικότητας κι οί θεμιτοί κι άθεμιτοί άνταγωνισμοί πού αυτή συνεπάγεται, έπισκιαίνουν σημαντικά τήν κριτική ίκανότητα. 'Όπως τονίζει ό Ziman «ή έπιστήμη σαν τρόπος ζωής έχει μεταβληθεί τρομακτικά στόν τελευταίο μισό αιώνα και είναι

όλο και λιγότερο διαχωρίσιμη από τή συνήθη βιομηχανική, έμπορική, επιχειρηματική ή γραφειοκρατική ύπαρξη. Κατά παράδοξο τρόπο, ό επιστήμονας, πού πολλαπλασιάζει τήν παρατηρητική ή ύπολογιστική του ικανότητα μέ νέες και πολύπλοκες συσκευές, έχει γίνει δούλος τών μηχανών του και αὐτῶν πού συνεργάζονται μαζί του στή χρήση τους. "Ό,τι έχει κερδίσει σέ τεχνική, έχει χάσει σέ διανοητική σύλληψη και σέ συγκινήσεις τής ἀναζήτησης".²⁷ Σάν ἀποτέλεσμα τής «βιομηχανικής, έμπορικής κλπ. ύπαρξης» τής επιστήμης έχουμε έναν ἀνεξέλεγκτο πληθωρισμό δημοσιεύσεων, πού δέν έχει βασικά άλλο σκοπό έκτός από τήν οικονομική, πολιτική και ιδεολογική επιβίωση τών λειτουργῶν της μέσα σέ μία ἀτμόσφαιρα έντονης και σύντομης εναλλαγής από «μόδα» σέ «μόδα», πού λανσάρουν οί διάφοροι «ἀστέρες» τής φυσικής.²⁸ "Όπως παραδέχονται αρκετοί από τούς έπιζώντες επιστήμονες τής «προβιομηχανικής εποχής»²⁹, ό χώρος τής θεωρητικής φυσικής έχει γεμίσει τελευταία από «αὐθαίρετα» μισοτελειωμένα χτισματα, τοποθετημένα ἀκανόνιστα τό ένα δίπλα στό άλλο: πόλοι του Regge, μοναδιαίες συμμετρίες, ἄλγεβρα ρευμάτων, μή πολυωνμικές θεωρίες πεδίου, κ.λπ. οί διάφορες αὐτές θεωρίες, ὄντας «μόδες» τής μιᾶς ή τής ἄλλης εποχής έχουν προσφέρει ὠφέλιμες ἀλλά μή διασαφηνισμένες, ἀκατέργαστες έννοιες. Τό σὺλ δουλειᾶς έχει γίνει φοβερὰ επιπόλαιο και ή έρευνα προσωρεῖ βραχυπρόθεσμα χωρίς ιδιαίτερη επίγνωση τής σημασίας και τών προοπτικῶν της. "Ό επαγγελματισμός είναι ή νέα επιστημονική ιδεολογία: «*Η ἀφοσίωση τοῦ επιστήμονα σέ υπερβατικούς (transedental) σκοπούς, γράφει ό Ziman, διατηροῦσε ἄλλοτε τήν ἀγνότητά του και διαφύλαττε τήν προσωπική του ἀκεραιότητα: ὅσο ή έρευνα γίνεται ένα ἐπάγγελμα σάν ὅλα τά ἄλλα ή ἀρίστευση στίς επιστημονικές ἐπιτεύξεις ἀντικαθίσταται από κίνητρα φιλοδοξίας, ματαιότητας και ἐξάσκησης ἐξουσίας τόσο στο ἐσωτερικό τής επιστημονικής κοινότητας, ὅσο και στήν κοινωνία*».³⁰ Βέβαια, ή ὅποιαδήποτε σύγκριση μέ τό παρελθόν τής επιστήμης δέν θά πρέπει νά ἐκληφθεῖ σάν νοσταλγία του· ή ἀναφο-

ρά σ' αὐτό ἀπλῶς ὑποδειχνει ἔμμεσα τήν πραγματική ὑπόσταση τοῦ παρόντος και τίς ἀρνητικές του ὕψεις.

Σημαντικό ἐμπόδιο σέ μία επιστημολογική κριτική τών βασικῶν θεωριῶν ἀποτελέσει και τό φιλοσοφικό ρεύμα τοῦ θετικισμοῦ, ὅπως αὐτό ἐκφράστηκε ἀπό τή Σχολή τής Κοπενχάγης, καθῶς και οί διάφορες ἀποχρώσεις του (ὀπερασιοναλισμός, νομιναλισμός, κ.λπ). Δέν παραγνωρίζεται βέβαια ή συμβολή τοῦ θετικισμοῦ στήν επιστημονική πρόοδο.³¹ Ἐντούτοις, μέ τό νά προβαίνει σέ αὐθαίρετες φιλοσοφικές γενικεύσεις, συνέβαλε ἐξίσου στή συσκότιση τοῦ περιεχομένου τών σύγχρονων βασικῶν θεωριῶν (Σχετικότητα, κβαντική θεωρία)³². Τροφοδότησε ἐπίσης ένα πλατύ ρεύμα ἀνορθολογισμοῦ ἔξω ἀπό τό χῶρο τής επιστήμης.³³ Ἡ θετικιστική ἐρμηνεία σάν ἀναπόσπαστο τμήμα τής κυρίαρχης ιδεολογίας φαίνεται καθαρά κι ἀπό τίς γενικεύσεις τής «ἀρχῆς τής ἀπροσδιοριστίας» στά βιολογικά³⁴ και στά κοινωνικά φαινόμενα.³⁵

Γενικότερα, διαπιστώνεται ένα σοβαρό ρήγμα ἀνάμεσα σέ φυσική και φιλοσοφία. Ἄφ' ἐνός ή φιλοσοφία, βασισμένη σέ μία κατά κανόνα ὑπεραπλουστευμένη εικόνα τής φυσικής, περιορίζεται σέ γενικές θεωρήσεις τής επιστημονικής μεθόδου ή σέ διάφορες «ἐρμηνείες» τών φυσικῶν θεωριῶν· οί προσπάθειες αὐτές ἀποβλέπουν περισσότερο στήν ἐπιβίωση και ἀνανέωση τοῦ ενός ή τοῦ ἄλλου φιλοσοφικοῦ ρεύματος παρά τήν οὐσιαστική κατανόηση και συνειδητή προώθηση τής επιστημονικής δουλειᾶς.³⁶ Ἄφ' ἐτέρου, ή φυσική, προσηλωμένη σ' έναν ὁμό ἐμπειρισμό — πού τίς περισσότερες φορές συνοδεύεται ἀπό έναν ὑπερβολικό σχηματισμό — ἀποστρέφεται τίς φιλοσοφικές συζητήσεις γύρω ἀπό τά θεμέλιά της. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ἐφαρμόζεται ή θετικιστική ἀρχή τής «οικονομίας τής σκέψης» σύμφωνα μέ τήν ὁποία θά πρέπει νά ἐπιδιώκονται τά περισσότερα δυνατά ἀποτελέσματα μέ τή λιγότερη δυνατή θεωρητική προσπάθεια.³⁷ "Όμως ή ἀρχή αὐτή είναι ἀνεφάρμοστη στά θεωρητικά ζητήματα· και τέτοια ἀκριβῶς είναι τά ζητήματα πού ἀντιμετωπίζει σήμερα τόσο ή φιλοσοφία ὅσο και ή φυσική. Μάλιστα μία ὀλόπλευρη ἀντιμετώπισή τους προϋποθέτει τή λειτουργική συνένωση τών δύο αὐτῶν δραστηριοτήτων. Για νά γίνει βέβαια αὐτό χρειάζεται ἀνάμεσα σ' ἄλλα ή φιλοσοφία νά «κατέβει» στό ἐπίπεδο τής επιστήμης κι ή επιστήμη ν' «ἀνέβει» στό ἐπίπεδο τής φιλοσοφίας. Ἄκριβέστερα, ή φιλοσοφία θά πρέπει ν' ἀντικρύσει τή συγκεκριμένη επιστημονική πρακτική και τίς συγκεκριμένες θεωρίες πρὶν προχωρήσει στήν κατασκευή θεωρητικῶν σχημάτων για τήν πρακτική και τίς θεωρίες αὐτές· μέ τή σειρά της κι ή φυσική θά πρέπει νά ἐξοικειωθεῖ μέ τίς διάφορες μορφές θεωρητικῆς σκέψης πού θά τή βοηθήσουν νά ἀφομοιώσει και νά ἐπεκτείνει τίς κατακτήσεις της. Μόνο κατ' αὐτό τόν τρόπο ή ἀνταγωνιστικότητα πού φαίνεται νά ὑπάρχει σήμερα ἀνάμεσα σέ φιλοσοφία και φυσική θά μπορέσει νά μετατραπεί σέ γόνιμη σχέση και για τή μιᾶ και για τήν ἄλλη.

Θυμίζουμε τί ἔγραφε ό Ἐνγκελς πρὶν 100 περίπου χρόνια για τήν κατάσταση τής τότε φυσικής:

«*Εἶναι δύσκολο ν' ἀνοίξει κανείς βιβλίο φυσικῆς επιστήμης και νά μήν ἀποκομίσει τήν ἐντύπωση, πῶς και οί ἴδιοι οί φυσικοί νοιώθουν πόσο πολύ κυριαρχοῦνται*

24. Ἀνάπλαση μέ τήν έννοια τής ἀναδιάρθρωσης και μετασχηματισμοῦ σέ νέα σχήματα. Ἡ ἱστορία τοῦ ἠλεκτρομαγνητισμοῦ παρέχει ἐδῶ τό χαρακτηριστικότερο παράδειγμα.

25. Βλ. M. Bunge, «Foundations of Physics» (Pringer Verlag 1967) και «Philosophy of Physics» (D. Reidel 1972). Βλ. ἐπίσης J. M. Lévy-Leblond «Quantique (Mécanique)» - («Encyclopaedia Universalis» Paris 1971) και «Pour une mécanique vraiment quantique» (Colloque de Strasbourg 1974).

26. Τό φαινόμενο αὐτό θά μπορούσε νά ὀνομαστει «θεωρητικός ρεφορμισμός».

27. J. Ziman, ὁ. π., σ. 239.

28. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι περίπου τό 90% τών ἐργασιῶν στή φυσική δέν μνημονεύεται σέ μετέπειτα δημοσιεύσεις. Βλ. J. M. Lévy-Leblond, ὁ. π., σ. 2662.

29. Ὁ καθηγητής Dirac π.χ. ένας ἀπό τούς ἰδρυτές τής σύγχρονης φυσικῆς, έχει ἐπανελημμένα διατυπώσει τήν ἐξῆς ἄποψη: *Οἱ φυσικοί ἔχουν πάψει ἀπό καιρό νά σκέφτονται φυσικά και νά κάνουν φυσική· σκέφτονται φορμαλιστικά και διατυπώνονται φορμαλιστικά.* (Ἐ ἔγραφον έχει ὑπόψη του τίς παρεμβάσεις τοῦ καθ. Dirac στά πλαίσια σεμιναριῶν τοῦ Διεθνoῦς Κέντρου Θεωρητικῆς Φυσικῆς στήν Τεργέστη τής Ἰταλίας).

από άσυναρτησία και σύγχυση, και πώς ή λεγόμενη φιλοσοφία που επικρατεί σήμερα, δέν τούς προσφέρει καμιά άπολύτως διέξοδο. Και πραγματικά, έδω δέν ύπάρχει καμιά άλλη διέξοδος, καμιά δυνατότητα να έπιτευχθει σαφήνεια, εκτός άπό τήν έπιστροφή μέ τήν μία ή τήν άλλη μορφή, άπό τή μεταφυσική στη διαλεκτική σκέψη. Αύτή ή έπιστροφή μπορεί να συντελεστεί μέ διάφορους τρόπους. Μπορεί να πραγματοποιηθει άθόρμητα μέ τήν έπιβολή αυτών των ίδιων των φυσικο-επιστημονικών ανακαλύψεων, που δέν δέχονται να μένουν άλλο πιά καθηλωμένες στο παλιό μεταφυσικό κρεβάτι του Προκρούστη. Αυτό όμως είναι ένα μακροχρόνιο κι επίπονο προτσές στη διάρκεια του όποιου θά πρέπει να καταναλωθει ένα τεράστιο ποσό περιττής προστριβής...

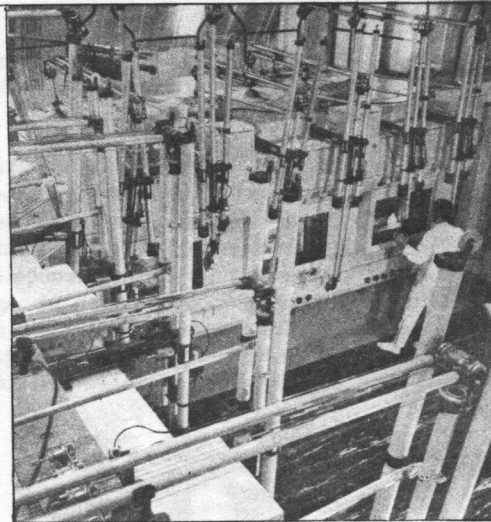
Θά συντομεύσαν όμως κατά πολύ, αν οι θεωρητικοί φυσικοί άποφάσιζαν να άσχοληθούν σοβαρότερα μέ τίς ύπάρχουσες ιστορικές μορφές της διαλεκτικής φιλοσοφίας»³⁸.

Ο Ένγκελς προδιέγραψε μέ τόν μεγαλοφυή τρόπο που τόν διέκρινε δυό έναλλακτικούς δρόμους για τήν «έπιστροφή», όπως τή χαρακτήρισε, της φυσικής επιστήμης στη διαλεκτική σκέψη. Μάλιστα άφησε να έννοηθει ότι ο πρώτος δρόμος, ή άθόρμητη «έπιστροφή» ισχύει μονάχα άσυμπτωτικά, όριακά. Τήν ίδια άποψη ύποστηριξε και ο Λένιν:

«Τό βασικό ύλιστικό πνεύμα της φυσικής, όπως και άλλης της νεώτερης επιστήμης, θά νικήσει τίς κάθε λογής κρίσεις, αλλά μόνο μέ τήν άπαραίτητη άντικατάσταση του μεταφυσικού ύλισμού άπό τόν διαλεκτικό ύλισμό».³⁹ Και πιά κάτω: «...ό σημερινός «φυσικός» ιδεαλισμός σημαίνει άπλώς ότι μιά σχολή φυσικών σ' ένα κλάδο της φυσικής κατακύλησε στην άντιδραστική φιλοσοφία, γιατί δέν κατάφερε ν' άνυψωθεί άμεσα και μονομιās άπό τόν μεταφυσικό ύλισμό στον διαλεκτικό ύλισμό. Τό βήμα αυτό γίνεται και θά γίνει άπό τή νεώτερη φυσική, ώστόσο αυτή βαδίζει προς τή μοναδική σωστή μέθοδο και τή μοναδική σωστή φιλοσοφία των φυσικών επιστημών όχι κατευθειάν, αλλά μέ ζήγκ-ζάγκ, όχι συνειδητά άλλ' άθόρμητα, χωρίς να διακρίνει καθαρά τόν «τελικό σκοπό» της, αλλά προσεγγίζοντάς τον ψηλαφητά, και μερικές φορές μάλιστα γυρίζοντάς του τήν πλάτη. Η νεώτερη φυσική κοιλοπονά: γεννά τόν διαλεκτικό ύλισμό. Οδυνηρός ό τοκετός. Και μαζί μέ τό ζωντανό υγιές δν γεννιούνται αναπότρεπτα ώρισμένα νεκρά ύποπροϊόντα, άπορρίματα προορισμένα για τόν σκουπιδοτενεκέ: σαν τέτοια πρέπει να θεωρηθούν όλόκληρη ή σχολή του φυσικού ιδεαλισμού, όλόκληρη ή έμπειριοκριτική φιλοσοφία μαζί μέ τόν έμπειριοσυμβολισμό, τόν έμπειριομονισμό κτλ. κλπ.»⁴⁰

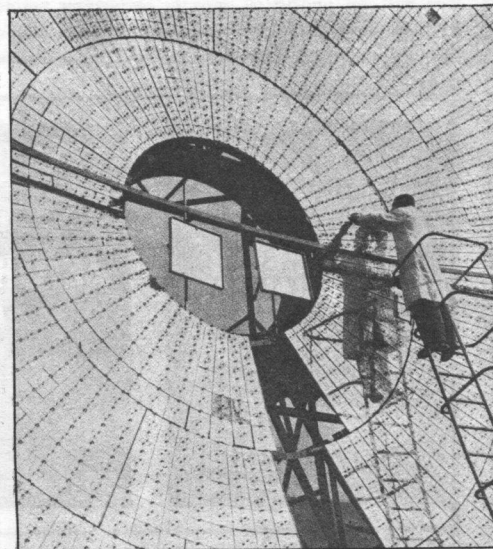
Τά χρόνια που πέρασαν επαλήθευσαν τίς εκτιμήσεις αυτές των θεωρητικών του προλεταριάτου. Παράλληλα άποδείχτηκε, ότι ή ένασχόληση μεμονωμένων επιστημόνων μέ τή διαλεκτική φιλοσοφία δέν είναι μιά άκαρπη, περιττή άπασχόληση. Σάν χαρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρω τούς σοβιετικούς επιστήμονες D.A. Alexandron και V. Fock που μέ όδηγό τόν διαλεκτικό ύλισμό συνέβαλαν σημαντικά τόσο στην έμβάθυνση όσο και στην προώθηση τομέων όπως τά μαθηματικά (τοπολογία) και θεωρητική φυσική (Σχετικότητα).

Στήν σημερινή κρατικομονοπωλιακή κοινωνία, όπου ό χαρακτήρας της επιστήμης είναι βιομηχανικός, ή «έπιστροφή» αυτή δέν είναι εύκολη ύπόθεση κι ούτε μπο-

ρεί να έπιτευχθει άτομικά, ξεκομμένα άπό τό έργατικό και λαϊκό κίνημα, τίς δυνάμεις της κοινωνικής επανάστασης. Κι αυτό γιατί, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε και δείξαμε σε μεγάλο βαθμό, τό άστικό κράτος τείνει να έπιβάλλει τή δική του λογική και στην περιοχή αυτή του έποικοδομήματος.

Τό θεωρητικό λοιπόν έργο της «έπιστροφής» στη διαλεκτική σκέψη θά πρέπει αναγκαστικά ν' άποτελει τό συμπλήρωμα πολιτικής και ιδεολογικής δουλειάς σε μαζικούς χώρους, όπως τά πανεπιστήμια και γενικότερα τά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Έδω άκριβώς βρίσκεται σήμερα τό κέντρο βάρους της πάλης ένάντια στην άστική ιδεολογία και τούς μηχανισμούς παραγωγής και άναπαραγωγής της⁴¹. Οι προοπτικές που παρουσιάζονται είναι τεράστιες άρκεί να ύπάρχει διορατικότητα και σφαιρική άντίληψη για τόν τρόπο λειτουργίας της άστικής ιδεολογίας στη διαμόρφωση προγραμμάτων, στη μετάδοση τυποποιημένης γνώσης κ.λπ. Έδω ή διάκριση των διαφόρων δυνάμεων σε προοδευτικές κι άντιδραστικές δέ γίνεται κατ' άνάγκη στη βάση μόνο της δημοκρατικότητας γενικά, αλλά στο πια εί-

ναι η *ένεργητική* τους στάση απέναντι στο *έρωτημα*: τεχνοκρατική ή ουσιαστική γνώση; γνώση σε «κον-σέρβες» ή τρόπος σκέψης;

Πριν 70 χρόνια ο Λένιν πολεμούσε τον θετικισμό σαν φιλοσοφικό ρεύμα με επίσημες προοπτικές για τό εργατικό κίνημα. Σήμερα ο θετικισμός έχει ανανεωθεί. Έκτός από φιλοσοφικό ρεύμα είναι και *ιδεολογική λειτουργία*⁴² μέσα στους πανεπιστημιακούς ειδικά χώρους, είναι τεχνοκρατισμός στη γνώση με «φιλελεύθερο» προσώπειο⁴³. Ειδικότερα στη χώρα μας, *άποτελεί* την ιδεολογική συνιστώσα της *ιμπεριαλιστικής εξάρτησης*. Γι' αυτό, *θά πρέπει* να καταπολεμηθεί *υεθοδευμένα*.

30. J. Ziman, *δ. π.*, σ. 350.

31. Δίνοντας έμφαση στις πειραματικές διαδικασίες, ο θετικισμός έκανε δυνατή την εισαγωγή ριζικά νέων έννοιων στη φυσική.

32. Η έννοια της σχετικότητας προεκτάθηκε από τό θετικισμό να σημαίνει ύποκειμενικότητα ενώ στά άτομικά φαινόμενα θέλησε να άμφισβητήσει την ύπαρξη της αιτιότητας.

33. Ο καθένας μας γνωρίζει π.χ. την καθόλου άθωα σκεπτικιστική έκφραση «όλα είναι σχετικά, όπως έλεγε και ο Einstein».

34. «Κάθε φορά πού οί νόμοι της φυσικής και της χημείας έφαρμόστηκαν σε ζωντανούς οργανισμούς βρέθηκαν πάντα σωστοί: φαίνεται ότι δέν ύπάρχει θέση για όποια «ζωική δύναμη» ξένη στους νόμους αúτους της φυσικής... Τό επιχείρημα αυτό έχει χάσει τή βαρύτητά του άκριβώς χάρη στην κβαντική θεωρία» (W. Heisenberg «Physics and Philosophy», Allen and Unwin, Λονδίνο 1962, σ. 93). Μ' άλλα λόγια ο Heisenberg άνάγει κάθε επίπεδο όργάνωσης της φύσης στο άνόργανο επίπεδο όπου ισχύουν μόνο οί νόμοι της φυσικής.

35. «Ο άνατόλικός (sic) μαρξισμός ισχυρίζεται ότι η κομμουνιστική κοινωνία είναι μιά ιστορική άναγκαιότητα κι άπ' αυτή του την πεποίθηση πηγάει ο φανατισμός του. Η φυσική έχει άναπτύξει σήμερα μιά στατιστική έρμηνεία των φυσικών νόμων πού αντίστοιχούν καλύτερα στην πραγματικότητα: άπ' αυτή την άποψη ή πεποίθηση των κομμουνιστών στην άναπόφευκτη επάλθηυση των μαρξιστικών προβλέψεων φαίνεται γέλοια» (M. Born, «My life and view», Scribner's 1958, σ. 148). Από την πλευρά πάλι του μαρξισμού φαίνεται τουλάχιστον γελοία ή παρομοίωση της κοινωνίας μ' ένα συνούλευμα από άτομα και μόρια συγκροτημένα σε τάξεις πού εκτός από τίς φυσικές άλληλεπιδράσεις συνάπτουν

και «άλληλεπιδράσεις άσύμμετρες», μονόδρομης έκμετάλλευσης: και ιδιοποίησης ύπεραξίας! Στην γνώση μας της παγκόσμιας νομοτέλειας, φαίνεται πώς θά πρέπει να προσθέσουμε και τόν έξής «καθολικό κανόνα»: ο διαχωρισμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας βραχυκυκλώνει, κάτω από «κανονικές συνθήκες», τά κεφάλια όρισμένων «σοφών» μ' άποτέλεσμα να «έκπέμπουν» αυτά σαχλαμάρες, «φιλοσοφικές» σάν κι αυτές πού άράδιασαν μερικές φορές οί Heisenberg και Born!

36. Έχει πιά κατανήσει κοινότυπο φαινόμενο να «ξεφυτράνουν» κατά καιρούς διάφορα φιλοσοφικά συστήματα πού σάνει και καλά θέλουν να ένσωματώσουν όλόκληρη τήν επιστήμη σάν μιά «ειδική περίπτωση». Ο κόσμος για τούς μικρομέγαλους αúτους «φιλόσοφους» δέν έχει άντικειμενική ύπόσταση: είναι δορυφόρος πού περιστρέφεται γύρω από τό κεφάλι τους. Έχουμε δηλαδή έδώ μιά έκλεπτυσμένη έκδοση του Πτολεμαϊκού (γεωκεντρικού) συστήματος έφαρμοσμένου σε... ψυχοφυσικά συστήματα!

Άς σημειωθεί για παράδειγμα ή μάταιη προσπάθεια του Bergson να ένσωματώσει τή θεωρία της Σχετικότητας στο δικό του φιλοσοφικό σύστημα. (Γιά μιά κριτική της προσλάθειας αúτης βλ. H. Barreau, «Bergson et la théorie de la relativité», Fundamenta Scientiae, No. 4, 1974).

37. «Η επιστήμη μπορεί να θεωρηθεί σάν ένα πρόβλημα έλαχιστοποίησης (minimal problem), πού συνίσταται στην πληρέστερη δυνατή παρουσίαση δεδομένων με τή λιγότερη δυνατή δαπάνη σκέψης» (E. Mach «Science of Mechanics», Illinois 1960 σελ. 586).

38. Φ. Ένγκελς «Διαλεκτική της Φύσης» έκδ. Άναγνωστίδη σ. 68.

39. Β. Ι. Λένιν: «Υλισμός κι Έμπειριοκριτισμός» Ρωσική έκδοση στα άγγλικά σ. 294 (μετ. δική μου) έκδ. Άναγνωστίδη σ. 319.

40. Ο.π. Ρωσική έκδοση στα άγγλικά σ. 301-2, έκδ. Άναγνωστίδη 326-7.

41. «... ο ΙΜΚ πού κυριαρχεί σήμερα στίς ώριμες καπιταλιστικές κοινωνίες, μετά από βίαιη πολιτική και ιδεολογική ταξική πάλη ένάντια στον παλιό κυρίαρχο ΙΜΚ, είναι ο σχολικός ΙΜΚ» (Λ. Άλτουσερ *δ. π.* σ. 91).

42. Μάλιστα, ή εμφάνιση της «νεωτεριστικής» αúτης μορφής του θετικισμού «επιβεβαιώνει» έμμεσα τήν έξής παρατήρηση του Λένιν: «Δέν μπορεί να ύπάρχει καμμία άμφιβολία ότι έχουμε μπροστά μας κάποιο διεθνές ιδεολογικό ρεύμα, πού δέν έξαρτάται από ένα φιλοσοφικό σύστημα, αλλά άποτελεί τό προϊόν ώρισμένων γενικών αίτιών πού βρίσκονται έξω από τή σφαίρα της φιλοσοφίας» (*δ. π.* ρωσ. έκδ. σ. 291, έκδ. Άναγνωστίδη σ. 315).

43. Περιττό βέβαια να τονιστεί ότι οί διάφοροι έπίσημοι κι άνέπισημοι λειτουργοί του δέν έπικροτούν άναγκαστικά και τίς φιλοσοφικές του θέσεις.

ΜΠΕΡΤΡΑΝΤ ΡΑССΕΛ
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ Σ. Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΠΕΡΤΡΑΝΤ ΡΑССΕΛ
ΑΝΤΙΑΔΗΜΟΦΙΛΗ ΔΟΚΙΜΙΑ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ Σ. Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΠΕΡΤΡΑΝΤ ΡΑССΕΛ
ΕΧΕΙ ΜΕΛΛΟΝ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ;
ΕΚΔΟΣΕΙΣ Σ. Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΠΕΡΤΡΑΝΤ ΡΑССΕΛ
Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΝΟΗΣΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ Σ. Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ποιό είναι τό αντικείμενο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης;*

τοῦ Νίκου Χατζηνικολάου

Πρὶν προσπαθῆσω νά ἐξηγήσω ποιὰ εἶναι τὰ κατὰ τή γνώμη μου βασικά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ ἱστορία τῆς τέχνης σάν συγκεκριμένη ἔρευνα ὀρισμένων ἰδιότυπων φαινομένων (ἄς ποῦμε προσωρινά τῶν «καλλιτεχνικῶν»), ἔρευνα πού ἐπιδιώκει νά εἶναι ἐπισημονική, θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ προκαταρκτικά σέ μιὰ σιωπηρὴ προϋπόθεση πάνω στήν ὁποία στηρίζονται ὅλοι οἱ συλλογισμοί καί οἱ σκέψεις πού θά ἀκολουθήσουν.

Ἐξυπακούεται ὅτι μπορεῖ κανεὶς νά ἀρκεῖται στό νά «ἀπολαμβάνει» τὰ ἀποκαλούμενα «ἔργα τέχνης», νά διατηρεῖ μαζί τους μιὰ σχέση ἄμεση, καί νά ἀρνεῖται οἰαδήποτε προσπάθεια ἐξήγησης αὐτοῦ πού βλέπει, ἀκόμα καί νά θεωρεῖ ὅτι κάθε προσπάθεια ὀρθολογιστικῆς ἐξήγησης ἀποτελεῖ ματαιοπονία. Ποιός θά μπορούσε νά ἀρνηθεῖ σέ κάποιον αὐτό τό δικαίωμα; Μιά τέτοια στάση ἐξάλλου, ἀπόλυτα νόμιμη, δέν περιορίζεται μόνο στόν τομέα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν. Μέ τήν ἴδια λογική θά μπορούσε κανεὶς νά πει ὅτι κάθε προσπάθεια ὀρθολογιστικῆς ἐξήγησης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τοῦ ἀπέραντου πλοῦτου τῶν ἀνθρώπινων πράξεων καί στάσεων, εἶναι ἀδύνατη μέ τή χρησιμοποίηση ὀρισμένων ἐννοιῶν καί ὅτι ντέ φάκτο φτωχαίνει αὐτό πού ὑπάρχει. Νά λές ἡ ἀστική τάξη ὅταν ἔχεις μπροστά σου τόσο διαφορετικούς ἀνθρώπους-ἄστους, νά λές ἡ ἐργατική τάξη ὅταν ὁ κάθε ἐργάτης πού χειρίζεται μιὰ μηχανή στό ἴδιο ἐργοστάσιο, στήν ἴδια μέ ὄλους τούς ἄλλους αἴθουσα, εἶναι ἓνα μοναδικό καί ἀπόλυτα διαφορετικό ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ἀνθρώπινο ὄν, αὐτό δέν ἀποτελεῖ μιὰ ὑπεραπλούστευση τῆς πραγματικότητας:

**Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ διαβάστηκε στά πλαίσια μιᾶς σειρᾶς συζητήσεων πού ὀργανώθηκαν ἀπό "Ἑλληνες καλλιτέχνες, ἱστορικούς καί κριτικούς τέχνης τόν Ἰούνιο τοῦ 1975 στό πανεπιστήμιο Jussieu στό Παρίσι.*

Θέλω νά τονίσω ἐδῶ ὅτι μιὰ τέτοια τοποθέτηση ἀποτελεῖ ἀπόλυτα νόμιμη καί, θάλεγα, ἐντυπωσιακή βιοθεωρία ὑπό ἓναν ὄρο: ὅτι αὐτοί πού τήν ἐστερνίζονται τήν ἐφαρμόζουν μέ συνέπεια. Καί ἡ συνέπεια εἶναι, *μπορεῖ* νά εἶναι, στήν περίπτωση αὐτή, μόνο μία: ἡ σιωπή. Γιατί διαφορετικά ἢ κάθε προσπάθεια νά ἐξηγηθεῖ μέ ἐπιχειρήματα, καί ἐπομένως μέ τή χρησιμοποίηση ἐννοιῶν, ἢ «ὀρθότητα» αὐτῆς τῆς βιοθεωρίας ἐφαρμόζει μέ τή σειρά τῆς ἴδια ὅ,τι καταμαρτυρεῖ στοὺς ἄλλους. "Ὅσο ἓνας ἄνθρωπος, πού ζεῖ τόσο πλέρια τήν ζωὴ του ὥστε ἔφτασε στό σημεῖο νά ἀπαρνηθεῖ τό λόγο θεωρώντας τον μέσο ἀνίκανο νά ἀποδώσει τήν πολυπλοκότητα καί τόν πλοῦτο τῶν φαινομένων πού μᾶς ἐπιβάλλουν, ἐπιβάλλει τόν σεβασμό, ἄλλο τόσο ἓνας ἄνθρωπος πού προσπαθεῖ νά πείσει τούς ἄλλους ὅτι «δέν μπορούμε νά γνωρίσουμε τήν πραγματικότητα πού μᾶς περιβάλλει» πρέπει νά θεωρεῖται καί νά ἀντιμετωπίζεται σάν *ἀντιδραστικός* μέ τήν πολιτική ἐννοια τοῦ ὄρου, σάν ὀπαδός μιᾶς κοσμοθεωρίας πού ἐξυπηρετεῖ ὀρισμένα κοινωνικά φαινόμενα καί μάχεται κάποια ἄλλα.

"Ὅλα ὅσα λοιπόν θά ἀκολουθήσουν στηρίζονται στήν σιωπηρὴ προϋπόθεση ὅτι, πέρα ἀπό μιὰ ἄμεση καί μοναδική σχέση πού ἔχει ὁ καθένας μας μέ τὰ πράγματα καί ἐπομένως καί μέ τὰ προϊόντα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν, *μποροῦμε ὅλοι μαζί καί νά μιλάμε γι' αὐτά.*

Εἶναι σαφές ὅτι ἡ γνώση, στό βαθμό πού ὑπάρχει, δέν καταστρέφει τήν ἄμεση σχέση μέ τὰ πράγματα, δέν ἐλαττώνει τήν ἀπόλαυση, τήν δυσἀρέσκεια ἢ τήν ἐνόχληση πού προκαλεῖ ἡ ἐπαφή μαζί τους: Θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι μπορεῖ καί νά τίς αὐξήσει.

Ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, ὅπως καί κάθε ἄλλη κοινωνική ἐπιστήμη, εἶναι καί ἡ ἴδια ἀντικείμενο πάλης καί διαμάχης. *Τί εἶναι* ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, *μέ τί ἀσχολεῖται*, *ποιὰ εἶναι τὰ ὄριά της*, *ἄν ἔχει ὄρια*, *ποιός εἶναι οἱ σχέσεις της μέ τίς ἄλλες κοινωνικές ἐπιστήμες* κτλ. κτλ. ἀποτελοῦν ἀντικείμενα συζήτησης καί πάλης: θά ἔλεγα ὅτι εἶναι ἓνα ἀπό τὰ ἀναρίθμητα ἀντικείμενα τῆς ἰδεολογικῆς πάλης τῶν τάξεων.

Ἦδη ὁ χαρακτηρισμός τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης ὡς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, αὐτονόητος ἴσως γιά μερικούς, θά ξεσήκωνε θύελλα διαμαρτυριῶν στά περισσότερα ἰνστιτούτα τέχνης τῶν πανεπιστημίων τῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν. Αὐτό ὀφείλεται τόσο στήν κοινωνική σύνθεση τῶν ομάδων πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἱστορία τῆς τέχνης, στήν ἰδιαίτερη παράδοση πού ἐπικρατεῖ λόγω ἀκριβῶς τοῦ κοινοῦ πού ἐνδιαφέρεται, ὅσο καί στίς δυσκολίες πού ἐπιφέρουν τά ἴδια τά ἔργα τέχνης, στό γεγονός ὅτι ἡ σχέση τους μέ τά κοινωνικά σύνολα δέν εἶναι ἄμεσα αἰσθητή ἀλλά ἀπαιτεῖ εἰδική ἔρευνα γιά νά φανεῖ. Ἡ ἔρευνα ὅμως αὐτή δέν *μπορεῖ νά γίνει παρά ἀπό κείνους πού ἔχουν τό πρόβλημα*, καί ἐπειδή αὐτοί πού ἔχουν τό πρόβλημα δέν σπουδάζουν συνήθως ἱστορία τῆς τέχνης ἢ κατάσταση διαιωνίζεται.

Θά ἔλεγα, λοιπόν, ὅτι τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης συνθέτουν δύο εἶδη πάλης πού ἀναπτύσσονται συγχρόνως στό ἔσωτερικό της. Τό ἕνα εἶδος ἔχει νά κάνει μέ τήν διαπάλη πού ἰδιόμορφα διεξάγεται μέσα στήν ἴδια τήν παραγωγή ἔργων τέχνης καί τό δεύτερο εἶναι ἐκεῖνο πού διεξάγεται μέσα στόν ἐπιστημονικό κλάδο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης πού ὅπως εἶναι γνωστό λειτουργεῖ ἀναφορικά πρός τά ἴδια τά ἔργα τέχνης, «μιλάει γι' αὐτά», ἄς πούμε προσωρινά. Ἡ κατάσταση ὅμως εἶναι πολύπλοκη γιατί τά δύο αὐτά εἶδη εἶναι μὲν διαφορετικά (παρόλο πού συνεχῶς ἀλληλοεπηρεάζονται), ἀλλά ἐκφράζονται καί τά δύο *συγχρόνως* στήν *πρακτική ἐφαρμογή* τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης: στίς μελέτες πού ἀφιερώνονται σέ μιά ἱστορική περίοδο τῆς τέχνης, σέ ἕναν καλλιτέχνη, σέ ἕνα καλλιτεχνικό ρεῦμα, σέ ἕνα πίνακα κτλ.· στά μαθήματα πού δίνονται στό Πανεπιστήμιο, στά ἄρθρα πού δημοσιεύονται σέ εἰδικευμένα περιοδικά ἢ στόν καθημερινό τύπο κτλ. Οἱ δύο αὐτές ἀλυσίδες ἀπό διαμάχες μπλέκονται πολλές φορές τόσο πολύ ὥστε εἶναι ἀδύνατο νά ξεχωρίσει κανεῖς τή μιά ἀπό τήν ἄλλη.

Θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ στά δύο βασικά μέτωπα πάλης πού ἔχουν ἀνοίξει μέσα στόν χῶρο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης καθώς καί στά συμφέροντα πού διακυβεύονται στίς ἀθῶες συζητήσεις «περί τέχνης».

Ζήτημα πρῶτο: Ποιά σημασία πρέπει νά ἀποδώσει ὁ ἱστορικός τέχνης στους καλλιτέχνες-δημιουργούς τῶν ἔργων τέχνης, στήν προσπάθειά του νά ἀναλύσει καί νά ἐξηγήσει τό προϊόν τῆς δουλειᾶς τους, δηλαδή τά ἔργα τέχνης;

Ζήτημα δεύτερο: Ἡ καλλιτεχνική παραγωγή καί πῶς συγκεκριμένα ἢ παραγωγή εἰκόνων¹ (πινάκων, τοιχογραφιῶν, ψηφιδωτῶν, χαλκογραφιῶν κτλ.) ἐκφράζει «τό πνεῦμα» μιᾶς κοινωνίας ἢ «τό πνεῦμα» τῶν διαφόρων κοινωνικῶν δυνάμεων, τῶν κοινωνικῶν τάξεων πού συνεποτελοῦν, στήν ἀντίθεσή τους, τήν κάθε κοινωνία;

Πιστεύω ὅτι ὅλες οἱ βασικές συζητήσεις πού διεξάγονται αὐτή τή στιγμή στόν χῶρο τῆς ἱστορίας τῆς

τέχνης (λέω οἱ βασικές γιατί ὑπάρχουν καί πολλές ἄλλες πού θεωροῦν ὅμως, τουλάχιστον ντέ φάκτο, τά δύο αὐτά προβλήματα λυμένα, ἔχοντας, ἔστω σιωπηρά, *πάρει θέση*) ὅλες οἱ βασικές θεωρητικές, μεθοδολογικές καί ἱστοριογραφικές συζητήσεις γυρίζουν γύρω ἀπ' αὐτά τά δύο προβλήματα, τά δύο βασικά μέτωπα στό χῶρο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης σήμερα.

Ὡς πρός τό *πρῶτο ζήτημα*: Πίσω ἀπ' αὐτό τό ἐπιφανειακό ἀσήμαντο πρόβλημα, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, διακυβεύεται ἡ νομιμότητα, ἡ δυνατότητα ἐφαρμογῆς στόν τομέα τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης μιᾶς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας πού στηρίζεται στήν ἄποψη ὅτι τήν ἱστορία δέν τήν κάνουν τά άτομα ἀλλά οἱ κοινωνικές δυνάμεις, τά κοινωνικά σύνολα. Πρόκειται γιά μιά ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας πού κήρυξε τόν πόλεμο στόν ψυχολογισμό καί δέν ἔπαυε ἀπό τότε μέχρι σήμερα νά τόν πολεμάει καθημερινά καί ἀνελέητα. Διακυβεύεται ἐπίσης, καί θάλεγα ὅτι εἶναι ἐξίσου ἄν ὄχι περισσότερο σημαντικό, ἡ δυνατότητα γνώσης τῶν καλλιτεχνικῶν φαινομένων. Λέω «ἄν ὄχι περισσότερο» γιατί στό κάτω-κάτω θά μπορούσαμε κάλλιστα νά ζήσουμε χωρίς αὐτή τήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ἄν εἴμαστε σέ θέση *χωρίς αὐτήν* νά κατανοήσουμε καί νά ἐξηγήσουμε τίς ἰδιιομορφίες καί τή συνολικότητα τῶν φαινομένων τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς.

Νά λοιπόν τί κρύβεται πίσω ἀπό αὐτό τό ἀπλό ἐρώτημα καί ἀπό τήν ἀπάντηση πού θά τοῦ δώσουμε: ποιά σημασία ὀφείλουμε νά ἀποδώσουμε, μέσα στήν διαδικασία τῆς δουλειᾶς μας, σ' αὐτούς πού ἐφτιαζαν τά ἔργα μέ τά ὁποῖα ἀσχολοῦμαστε;

Ἐδῶ πρέπει ἴσως νά ἀποφευχθεῖ μιά παρεξήγηση. Ἀναφέρθηκαν πολλές φορές ἀπό ζωγράφους, νομίζω ὄχι τυχαῖα, τά προβλήματα πού τοὺς δημιουργεῖ ὁ λευκός πίνακας, ἡ λευκή κόλλα χαρτί πρὶν ἀρχίσουν νά τή δουλεύουν καί ἐπομένως νά τήν ἀλλάζουν. Θέλω νά πῶ ὅτι μέ κανένα τρόπο δέν *μπορεῖ* κανεῖς νά ὑποτιμήσει τή σημασία αὐτοῦ τοῦ *δέους*, νά παραγνωρίσει τόν ἀγῶνα πού κάνει, πού ἀρχίζει κάποιος, φορτισμένος μέ χιλιάδες ἐμπειρίες ὄλων τῶν εἰδῶν, μπροστά σέ μιά λευκή ἐπιφάνεια. Παρ' ὅλο πού ἕνα μεγάλο μέρος αὐτοῦ τοῦ *δέους* εἶναι προϊόν τῆς ἰδεολογίας σχετικῶς μέ τόν καλλιτεχνη-δημιουργό, σύνδρομο τῆς ἀπομόνωσής του στίς ἀστικές-καπιταλιστικές κοινωνίες καί τῆς παραγωγῆς του γιά μιά ἀνώνυμη ἀγορά, ἰδεολογία πού ἔχει γίνει σήμερα καθημερινό βίωμα τῶν περισσότερων καλλιτεχνῶν, μολονότι εἶναι δύσκολο νά φανταστοῦμε (τουλάχιστον βάσει τῶν πηγῶν πού ἔχουμε) μιά τέτοια ψυχολογία σ' ἕναν τεχνίτη τοῦ 6ου ἢ τοῦ 13ου αἰώνα μ.Χ., παρ' ὅλα αὐτά κανεῖς νομίζω δέν παραγνωρίζει πόσο μεγάλη καί βασανιστική περιπέτεια εἶναι ἡ παραγωγή μιᾶς ζωγραφιάς, μιᾶς εἰκόνας, τουλάχιστον γιά τούς πῶ εὐαίσθητους καί ἀνήσυχους.

Θάλεγα, ὅμως, ὅτι τό ἴδιο ἰσχύει γιά ἕναν εὐαίσθητο ἐπιπλοποιό, γιά ἕναν ἀρχιτέκτονα, γιά ἕναν οικονομολόγο ἢ γιά ἕνα φιλόσοφο. Κι ὅμως ἐνῶ γιά τήν ἱστορία τῆς ἐπιπλοποιίας ἢ τῶν διακοσμητικῶν τεχνῶν ὅπως λέγονται ὑποτιμητικά, γιά τήν ἱστορία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί τῆς πολεοδομίας ἢ γιά τήν ἱστορία τῆς οικονομικῆς σκέψης γίνεται εὐκόλα ἀποδεκτό ὅτι ἡ ἱστορία αὐτή γιά νά μελετηθεῖ καί νά ἐρμηνευθεῖ δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν ἀναδρομή στά άτομα-δημιουργούς καί στήν ἀ-

1. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ἐδῶ πάντα μέ τήν γενική του σημασία, πολύ εὐρύτερη ἀπό ἐκείνη πού ἀναφέρεται σέ ἕνα μόνο εἶδος «εἰκόνων»: τίς βυζαντινές.

νάληση του *ἐγώ* τους (ποιός θά πείθονταν ποτέ από τήν ἐξήγηση τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας καί τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου πού *ἐπαίξε*, πού θά στηριζόταν στόν ψυχισμό τοῦ Ἑμμανουήλ Κάντ;), ἀντίθετα στό θέατρο, στή μουσική ἢ στή ζωγραφική (ὅπου ὑπάρχει τό «μυστήριο τῆς δημιουργίας» λές κι αὐτό, ἂν ὑπάρχει, δέν ὑπάρχει, δέν ὑπάρχει παντοῦ) τά πάντα ἐρμηνεύονται μέ βάση καί ἀφετηρία τό δημιουργό τοῦ ἔργου, πράγμα πού μπορεῖ νά καταστήσει πρωτόγονη ἀνεκδοτολογία ἢ νά φτάσει σέ μιᾶ ιδιαίτερα ἐκλεπτυσμένη ἀνάλυση τῶν σκέψεων καί τῶν βιωμάτων, τῆς προσωπικότητας ἢ τοῦ ὑποσυνείδητου τοῦ καλλιτέχνη πού καθρεπτίζονται στό ἔργο του.

Γενικά αὐτή ἡ ἰδέα τοῦ καθρέφτη ἔχει κάνει πολὺ κακό. Εἴτε μέ τόν τρόπο πού τή χρησιμοποιεῖ ἡ ἀστική σκέψη: «τά ἔργα τέχνης εἶναι ὁ καθρέφτης τῶν δημιουργῶν τους» πράγμα πού μπορεῖ νά φτάσει (στήν πιο προοδευτική καί φιλελεύθερη περίπτωση) στήν θέση: «τά ἔργα τέχνης εἶναι ὁ καθρέφτης τῶν δημιουργῶν τους μέσω τῶν ὁποίων καθρεπτίζεται ἡ κοινωνία στήν ὁποία ζοῦν», εἴτε μέ τόν τρόπο πού τή χρησιμοποίησε, σέ μιᾶ φάση, ἡ μαρξιστική σκέψη: «τά ἔργα τέχνης εἶναι ὁ καθρέφτης μιᾶς κοινωνίας». Εἶναι γνωστό ὅτι σήμερα γιά νά μπορέσει νά σωθεῖ ἡ «μεταφορά» τοῦ καθρέφτη πολλοί μιᾶνε γιά ἕνα «σπασμένο καθρέφτη» ὁ ὁποῖος μᾶς δείχνει διάφορα κομμάτια τῆς πραγματικότητας, μέ ὅλες τίς διαθλάσεις καί παραμορφώσεις πού συνεπιφέρει τό γεγονός ὅτι εἶναι «σπασμένος».

Πιστεύω ὅτι ὅλες οἱ προσπάθειες νά ἐρμηνευτοῦν τά ἔργα μέ βάση τήν προσωπικότητα καί τή ζωή τοῦ δημιουργοῦ τους, ὀδηγοῦν σέ ἀδιέξοδο. Κι' αὐτό διότι:

1) δέν ὑπάρχει ἀναγκαστικά ἀντιστοιχία ἀνάμεσα σ' αὐτό πού σκέφτεται ὁ καλλιτέχνης γιά ἕνα ἔργο του καί στό ἴδιο του τό ἔργο, ἀνάμεσα στήν «πρόθεση» (στό βαθμό πού αὐτή μπορεῖ νά βρεθεῖ ποιά ἦταν) καί στήν ἐπενέργεια, στήν ἀκτινοβολία τοῦ ἔργου στήν κοινωνική πραγματικότητα, 2) γιατί τά προσωπικά βιώματα τοῦ ζωγράφου, πού ἀναμφισβήτητα περνᾶνε μέσα στό ἔργο του, ἀπό τή στιγμή πού τό ἔργο τελειώσει ἀνεξαρτητοποιοῦνται καί ἀρχίζουν μιᾶ νέα κοινωνική ζωή, ἐπιδεχόμενα νέες φορτίσεις ἀνεξάρτητες ἀπό τή θέληση τοῦ ζωγράφου καί 3) καί κυρίαρχο, γιατί μιᾶ τέτοια ἀντιμετώπιση δέν εἶναι σέ θέση νά μᾶς ἐξηγήσει τά μεγάλα σύνολα, τίς τεχνολογίες: νά μᾶς ἐξηγήσει δηλαδή γιατί ἡ κάθε εἰκόνα, παρ' ὅλη τήν ἰδιαιτερότητά της καί τή μοναδικότητά της, ἀνήκει σ' ἕνα σύνολο εὐρύτερο ἀπ' τήν ἴδια, παρουσιάζει πολλὰ καθοριστικά κοινά στοιχεία μέ ὀρισμένες ἄλλες κτλ. Εἶναι γνωστή ἡ λύση πού ἔχει δοθεῖ σ' αὐτό τό τελευταῖο ζήτημα ἀπό τήν ἀστική σκέψη, λύση πού ἀπλῶς κάνει τό ἀδιέξοδο πιο ἀπτό: Πράγματι, ἡ ἀστική σκέψη ἔχει προσβάλει τήν θεωρία τῶν «ἐπιρροῶν», ὅτι δηλαδή ὁ ζωγράφος ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπό τόν Χ, μετά ἔπαυσε νά ἐπηρεάζεται ἀπό τόν Χ κι ἀρχισε νά ἐπηρεάζεται ἀπό τόν Υ καί οὕτω καθεξῆς, πράγμα πού ἐνδέχεται νά εἶναι ἀλήθεια στό ἐπίπεδο τῆς βιογραφικῆς ἀνάλυσης ἀλλά πού δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει τό ἴδιο τό φαινόμενο, δηλαδή τήν ὑπαρξή αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν συνόλων καί τήν ἀνιση τύχη τους, τίς διαφορετικές πελατεῖες πού ἔχουν στήν ἱστορία, τήν διαφορετική ἀκτινοβολία τους κτλ.

Στή θέση λοιπόν, μιᾶς κυρίαρχης προσωπικότητας πού φτιάχνει τόν κόσμο κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσή της

πρέπει νά δοῦμε ἕναν ἄνθρωπο πού παράγει τά πιο ἀντιφατικά πράγματα: ἔργα ἀντιφατικά πρὸς τίς ἀπόψεις του, ἔργα ἀντιφατικά ἀναμεταξύ τους, ἔργα φτιαγμένα μερικά γιά ἕνα κοινό καί ἄλλα γιά ἕνα ἄλλο καί πού συγχρόνως ἀντιμάχονται τό ἕνα τό ἄλλο κτλ. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἡ μόνη μέθοδος πού δέν ὀδηγεῖ στό ἀδιέξοδο τοῦ ψυχολογισμοῦ εἶναι ἐκεῖνη πού ἀρνοῦμενη νά ἀναλύσει καί νά ἐξηγήσει ἕνα ἔργο μέ βάση τά βιογραφικά στοιχεία τοῦ παραγωγοῦ του καί ξεκινώντας ἀπ' τό ἴδιο τό ἔργο ἀρκεῖται νά χρησιμοποιεῖ ὅλα τά βιογραφικά στοιχεία πού ἐπιτρέπουν νά προσδιοριστεῖ καλύτερα τό ἔργο ἱστορικά (πότε ἔγινε, μέ ποιά ἀφορμή παραγγέλθηκε, ποιός τό παράγγειλε, ποιές ἦταν οἱ πρώτες ἀντιδράσεις μπροστά του — ἄλλων ζωγράφων ἢ συγγενῶν, φίλων, μαικῆνων — πόσο πούληθηκε κτλ.) στοιχεία πού μπορεῖ νά ἔχουμε στή διάθεσή μας ἀποκλειστικά ἀπό τό προσωπικό ἡμερολόγιο, τήν ἀλληλογραφία ἢ κείμενα τοῦ ζωγράφου-παραγωγοῦ. Τό ἴδιο οἱ ἀπόψεις ἑνὸς ζωγράφου μᾶς ἐνδιαφέρουν γιά τή δουλειά ἄλλων συναδέλφων του ἢ γιά ἔργα τοῦ παρελθόντος, ἀπόψεις χρησιμότερες γιά κάθε ἱστορία τῆς κριτικῆς τέχνης, γιά κάθε ἱστορία τῶν αἰσθητικῶν ἰδεολογιῶν.

Ὡς πρὸς τό *δεύτερο ζήτημα*, πού τό ξαναδιατυπώνουμε: Μιᾶ ζωγραφία, μιᾶ εἰκόνα «ἐκφράζει» τό «πνεῦμα» μιᾶς κοινωνίας ἢ πρωταρχικά, δηλαδή ἀρχικά καί κυρίως, τό «πνεῦμα» μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας;

Δέν ἀποτελεῖ μυστικό γιά κανένα τό γεγονός ὅτι κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν πραγμάτων καί τῆς συνεχοῦς ἀμφισβήτησης τῆς κυριαρχίας της, ἡ ἀστική τάξη καί οἱ ἰδεολόγοι της, τουλάχιστον οἱ πιο φιλελεύθεροι καί μοντέρνοι, παραδέχονται ὅτι ἡ κοινωνία ὑπάρχει καί ἐπιδρᾶ πάνω στοὺς ἀνθρώπους καί στή δραστηριότητά τους, ὅπου εἶδους κι ἂν εἶναι αὐτή. Ἀλλά, παρά ταῦτα προσπαθοῦν ἀπεγνωσμένα νά ἀποκρύψουν τό γεγονός ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι διαιρεμένη σέ κοινωνικές τάξεις πού παλεύουν ἀναμεταξύ τους, ὅτι ὑπάρχουν τάξεις καταπιεζόμενες καί τάξεις πού καταπιέζουν, ὅτι ἡ πολιτική ἐξουσία καί ὁ κρατικός μηχανισμός εἶναι ὅπλα διατήρησης τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης στά χέρια τῶν κυρίαρχων τάξεων κτλ. Πίσω λοιπόν ἀπό τή συζήτηση γιά τό ποῖο «πνεῦμα» «ἐκφράζει» ἕνα ἔργο (χρησιμοποιοῦν προσωρινά αὐτούς τούς γενικούς καί, σέ τελική ἀνάλυση, λαθεμένους ὅρους), διακυβεύεται καί πάλι μιᾶ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας: ποιά θά περάσει καί θά ἐπιβληθεῖ; Ἐκεῖνη πού πιστεύει ὅτι οἱ κοινωνίες εἶναι σχετικὰ ὁμοιογενή σύνολα, μέ «ἀνισότητες», μέ «πλούσιους καί φτωχοὺς», μέ διάφορες ὁμάδες πίεσης τῶν ὁποίων τά συμφέροντα συγκρούονται παροδικά, ἀλλά, παρά ταῦτα ὁμοιογενή σύνολα; Ἡ ἐκεῖνη πού πιστεύει ὅτι οἱ κοινωνίες εἶναι διαιρεμένες σέ κοινωνικές τάξεις πού ἔχουν συμφέροντα ἀσυμβίβαστα καί παλεύουν γιά τήν ἐξουσία;

Φυσικά καί ἐδῶ θά πρέπει νά ξαναποῦμε ὅτι ἂν πρόκειται γιά κάποιες ἀφηρημένες θεωρίες τῆς ἱστορίας πού δέν μᾶς εἶναι ἀπαραίτητες γιά νά ἐρμηνεύσουμε τά κοινωνικά φαινόμενα, στήν περίπτωσή μας τήν καλλιτεχνική παραγωγή, τότε σίγουρα τό πρόβλημα θά ἦταν ἀσήμαντο, ἕνας τσακωμός ἀνάμεσα σέ ὁπαδοὺς διαφορετικῶν αἱρέσεων. Οὔτε φυσικά θά πρέπει, γιά νά μπο-

ρέσουμε να «περάσουμε» τη θεωρία των τάξεων και της ταξικής πάλης στον τομέα της τέχνης, να βιάσουμε την πραγματικότητα, να την επιβάλλουμε με τό ετσι θέλω ανεξάρτητα από τό αν ανταποκρίνεται στα πράγματα. Όμως, ή συζήτηση αυτή έχει άμεση σχέση με την ιστορία της τέχνης, με την προσπάθεια μιάς αντικειμενικής γνώσης των έργων τέχνης. Τό ερώτημα είναι: τά έργα τέχνης «εκφράζουν, κάποιο πνεύμα», ναι ή όχι; Καί τίνος είναι τό πνεύμα; Της κοινωνίας σάν σύνολο; Ή μιάς κοινωνικής τάξης ή ομάδας; Τό ερώτημα αφορά άμεσα την ιστορία της τέχνης ανεξάρτητα από κάθε θεωρητική συζήτηση για τό νόημα της ιστορίας ή τις κινητήριες δυνάμεις της.

Συνειδητά μέχρι τώρα χρησιμοποίησα τόν όρο «τό πνεύμα». Καιρός είναι να τό εγκαταλείψουμε και να τό αντικαταστήσουμε με τόν όρο «νοοτροπία» ή, καλύτερα, «ιδεολογία». Ή αναθέσουμε τώρα τό προηγούμενο ερώτημα, μετά απ' αυτή την αντικατάσταση πού κάναμε, παίρνει την ακόλουθη μορφή: «τά έργα τέχνης εκφράζουν κάποια ιδεολογία»; Ναι ή όχι; Ή ναι, τίνος είναι αυτή ή ιδεολογία; Της κοινωνίας; Τοῦ κοινωνικοῦ υποσυνείδητου, όπως λένε μερικοί; Ή μιάς κοινωνικής τάξης ή μερίδας μιάς κοινωνικής τάξης; Από την απάντηση πού θα δοθεί σ' αυτά τά ερωτήματα εξαρτάται ή ανάπτυξη της ιστορίας της τέχνης σάν επιστήμης και συγχρόνως ή επικράτηση της υλιστικής θεωρίας της ιστορίας στον κλάδο της ιστορίας της τέχνης.

Στό ερώτημα αν «τά έργα τέχνης εκφράζουν κάποια ιδεολογία» νομίζω ότι πρέπει να απαντήσουμε κατηγορηματικά όχι, αν με τό εκφράζουν εννοούμε ότι ή ιδεολογία βρίσκεται έξω από τόν χώρο της ίδιας της παραγωγής ζωγραφιών, αν εννοούμε ότι ή ιδεολογία είναι μία πολιτική ή κοινωνική ιδεολογία πού εκφράζεται μέσω των εικόνων και βρίσκεται, ορατή για όλους, μέσα στις εικόνες: αποτελεί τό θέμα τους. Νομίζω ότι αυτή ή αντίληψη είναι λάθος και ότι κατ' επέκταση πρέπει να πούμε ότι οι εικόνες, οι ζωγραφιές, δεν «εκφράζουν» μία ιδεολογία. Πρόκειται για ένα βασικό θέμα πού διαχωρίζει τις χυδαίες κοινωνιολογίζουσες ερμηνείες της τέχνης από όλες εκείνες πού προσπαθούν να αποφυγουν όχι μία υπεραπλούστευση, γιατί δεν πρόκειται για άλλη υπεραπλούστευση, αλλά μία καταφανή διαστρέβλωση της πραγματικότητας. Στό σημείο αυτό οι άστικές θεωρίες πού ασκούν κριτική σ' αυτή την αντίληψη (για δικούς τους λόγους και στη βάση μιάς άλλης συλλογιστικής) κερδίζουν εύκολα τό παιχνίδι. Τό πρόβλημα λοιπόν δεν είναι να δοθεί απάντηση στό χιλιοεπιωμένο θέμα «τέχνη και κοινωνία» ούτε στό «τέχνη και ιδεολογία». Ή αντιπαράθεση ή έστω ή σύνδεση με τό «και» των δύο όρων πού αποτελούν τό κάθε ζεύγος αναμφισβήτητα θα οδηγήσει σε λάθος αποτελέσματα.

Οι εικόνες δεν «εκφράζουν» μία ιδεολογία, οι εικόνες ανήκουν όλες, μικρές και μεγάλες, αυτές πού θεωρούνται άσημαντες και αυτές πού θεωρούνται μεγαλοφυγήματα, σε μία τεχνολογία, και κάθε τεχνολογία είναι ή εικονική ιδεολογία² μιάς συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, ανεξάρτητα αν στη συνέχεια την οικειοποιείται μία άλλη ή περισσότερες κοινωνικές τάξεις.

Στό σημείο αυτό ως σταθούμε λίγο, κι ως στραφούμε προς την ιστορία της ιστορίας της τέχνης για να μάς βοηθήσει. Ή έννοια «τεχνολογία» είναι από τις πα-

λιότερες. Ή αν πούμε ότι ή ιστορία της τέχνης σάν επιστημονικός κλάδος αρχίζει στα μέσα του 18ου αιώνα, ή έννοια της τεχνολογίας υπάρχει από τότε. Καί προηγούμενα στην κριτική τέχνης της Ή αναγέννησης υπάρχει τό ανάλογο της: ή *μανιέρα*. Ή έννοια αυτή είναι λοιπόν σάν λέξη άμεσα συνδεδεμένη με την άστική ιδεολογία της τέχνης όπως αυτή εφαρμόζεται στην ιστορία της τέχνης από τις αρχές της μέχρι σήμερα. Τό θέμα είναι: μπορούμε να της δώσουμε εμείς ένα άλλο νόημα; Καί ποιό;

Νομίζω ότι αν παρατηρήσουμε την ιστορική εξέλιξη των τεχνολογιών, τη δημιουργία της κάθε μιάς τους, την ανάπτυξη της και την εξαφάνισή της θα μπορέσουμε να διαπιστώσουμε ότι οι τεχνολογίες δεν διαδέχονται ή μία την άλλη στη βάση μιάς έσωτερικής δικής τους λογικής. Δεν γεννάει ή μία την άλλη (ή μόνη περίπτωση όπου θα μπορούσαμε να μιλήσουμε αυστηρά για μία αυτόνομη και ανεξάρτητη *ιστορία της τέχνης*), αλλά κατ' αρχήν συνυπάρχουν (και μάλιστα μερικές φορές αντιμάχονται ή μία την άλλη), έχοντας ή κάθε μία τό δικό της κοινό, εξελίσσονται άμεσα και υιοθετούνται στην διάρκεια της ιστορίας από διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις πού, κι αυτές με τη σειρά τους, δεν αποτελούν συνέχεια ή μία της άλλης. Ή μελετήσουμε, λοιπόν, τις τεχνολογίες θα δούμε ότι καμία τεχνολογία δεν εκφράζει μία κοινωνία. Άκόμα κι αν είναι ή μόνη πού υπάρχει σε μία κοινωνία (σκέφτομαι π.χ. όρισμένες περιόδους, χιλιετηρίδες ολόκληρες, της αρχαίας αιγυπτιακής τέχνης) ή γνώση της ίδιας αυτής της κοινωνίας θα μάς εξηγήσει αυτό τό φαινόμενο του μονοπάλιου πού συνήθως συνυπάρχει και στό θρησκευτικό και στό φιλοσοφικό και στον πολιτικό τομέα. Καμία τεχνολογία δεν εκφράζει την κοινωνία: κάθε τεχνολογία ανήκει πρωταρχικά σε μία κοινωνική τάξη μιάς συγκεκριμένης κοινωνίας.

Πώς φαίνεται αυτό; Πώς μπορεί να αποδειχτεί ή ορθότητα αυτής της άφοριστικής διατύπωσης; Ή απόδειξη δεν είναι ούτε έτοιμη ούτε εύκολη. Δεν είναι όμως περισσότερο δύσκολη ή εύκολη από τό να δείξεις π.χ. ποιές είναι οι διάφορες τάξεις μιάς συγκεκριμένης κοινωνίας, ως πούμε της ελληνικής, ποιά είναι ή σχέση ανάμεσα στό εκπαιδευτικό σύστημα μιάς κοινωνίας και στα ταξικά συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων ή τό γιατί ή 5η και ή 9η συμφωνία του Μπετόβεν είχαν τόση επιτυχία στη χιτλερική Γερμανία.

Ή συγκεκριμένη μελέτη μιάς τεχνολογίας άπαιτεί διαφορετικούς τύπους έρευνας πού στην άλληλοσύνδεσή τους οδηγούν στην εύρεση και κατάδειξη του ζητούμενου, δηλαδή της κοινωνικής ομάδας ή τάξης στην όποια ή τεχνολογία αυτή ανήκε καθώς και στην ιστορία της υιοθέτησής της από τρίτες.

2. Ή χρήση του όρου «εικονική ιδεολογία» είναι ιδιαίτερα προβληματική στα ελληνικά και είναι δύσκολο να αποφύγει κανείς την ταύτιση του «εικονική» με «μη πραγματική». Ή «παραστατική ιδεολογία» θα ήταν μία πολύ καλύτερη άπόδοση του όρου, μόνο πού θα κινδύνευε να μπλεχτεί στη διαμάχη παραστατική-άφηρημένη τέχνη δίνοντας την έντύπωση ότι αποκλείει την δεύτερη.

“Ένας τύπος έρευνας είναι αυτός που συνδέει ορισμένα έργα με την υπό συζήτηση τεχνοτροπία, δείχνοντας ότι τά έργα αυτά είναι «χαρακτηριστικά», «τυπικά» γι’ αυτή την τεχνοτροπία σ’ όλο τό διάστημα της υπαρξής της. Η ανάλυση συγκεκριμένων και κάθε φορά μοναδικών εικόνων, άποτελεί τό Α και τό Ω της ιστορίας της τέχνης.

Μία άλλη έρευνα έχει σάν σκοπό νά μελετήσει τη σχέση που έχουν τά χαρακτηριστικά αυτά έργα με τό κοινό που τά παράγγειλε ή τά άγόρασε άφου ήταν πιά έτοιμα. Μόνο μία μικροσκοπική ανάλυση της κοινωνικής σύνθεσης του κοινού μιας συγκεκριμένης τεχνοτροπίας (άπλων άγοραστών, φιλότεχνων, συλλεκτών, μαϊκήνων) μπορεί νά μάς επιτρέψει νά βγάλουμε πραγματικά συμπεράσματα σχετικά με τό ζήτημα αυτό.

Διαφορετικού τύπου είναι ή έρευνα που άφορά τη σχέση χαρακτηριστικών έργων μιας τεχνοτροπίας με τό γούστο, τίς αισθητικές ιδεολογίες της ίδιας ιστορικής περιόδου. Η ύποδοχή, ή αντιμετώπιση των έργων αυτών από τούς κριτικούς τέχνης, αισθητικούς κτλ. της εποχής, όπως αυτή φαίνεται μέσα στά δοκίμια, μπροσούρες, στίς στήλες του καθημερινού ή περιοδικού τύπου κτλ., άποτελεί μία από τίς πιό πολύτιμες πηγές για τόν ιστορικό τέχνης μιά και ή σχέση ανάμεσα στίς αισθητικές και στίς κοινωνικές ιδεολογίες μπορεί πολύ εύκολότερα νά διαπιστωθεί.

Στήν άλληλεξάρτησή τους οι έρευνες αυτές συνδέουν, δηλαδή μάς επιτρέπουν νά δούμε τό δεσμό που υπάρχει, ανάμεσα σ’ αυτή την συγκεκριμένη πλαστική γλώσσα, τόν συγκεκριμένο αυτό κώδικα της πλαστικής γλώσσας που είναι ή κάθε τεχνοτροπία, και στόν κοινωνικό φορέα της: τή συγκεκριμένη κοινωνική τάξη στήν όποία άρχικά άνήκει.

Ποιό είναι τό αντικείμενο της ιστορίας της τέχνης; Θάλεγα με μία λέξη: ή μελέτη των τεχνοτροπιών που εμφανίστηκαν στήν ιστορία. Η μελέτη όμως αυτή, για νά γίνει, προϋποθέτει τήν ανάλυση των ιδιαίτερων και μεμονωμένων πινάκων, εικόνων, προϋποθέτει μία σειρά από επί μέρους αναλύσεις θεμάτων και προβλημάτων ή λύση των όποιων έμμεσα θά συνεισφέρει στήν αντιμετώπιση του κεντρικού προβλήματος: της ανάλυσης και εξήγησης των μεγάλων συνόλων, των συλλογικών τεχνοτροπιών.

Φυσικά δέν άρκει νά εξεταστεί άν όλα αυτά που ειπώθηκαν μέχρι τώρα ισχύουν για τήν τέχνη της Εύρώπης από τόν Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Πρέπει νά δούμε άν ισχύουν (στό βαθμό που ισχύουν) και πέρα άπ’ αυτά τά γεωγραφικά και χρονικά όρια. Οι παραπάνω συλλογισμοί και έννοιες έχουν καμιά χρησιμότητα για τήν ανάλυση της άρχαίας ελληνικής ή της προκολομβιανής τέχνης; Της τέχνης των λεγόμενων πρωτόγονων λαών; Της κινέζικης ή γιαπωνέζικης ζωγραφικής; Η (για νά έρθουμε λίγο πιό κοντά στήν σύγχρονη Ελλάδα) για τήν βυζαντινή τέχνη; Μόνο συγκεκριμένες προσπάθειες εφαρμογής τους θά μάς πείσουν για τήν χρησιμότητα ή τήν άχρηστία αυτών των αντιλήψεων. Ένα πράγμα μόνο πρέπει και μπορεί νά ειπωθεί από τώρα: μία ιστορία της τέχνης που δέν άρκείται σέ περιγραφές (έστω γεμάτες συγκίνηση) αυτού που άμεσα δείχνουν τά έργα, δέν μπορεί νά προχωρήσει στό δρόμο της άν άλλες επιστήμες) π.χ. ή

κοινωνική, ή οικονομική και ή πολιτική ιστορία, ή θρησκείολογία και ή ιστορία της φιλοσοφίας) δέν έχουν προχωρήσει περισσότερο άπ’ αυτήν στήν γνώση μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Η ανάλυση της τέχνης του Βυζαντίου ή της άρχαίας Αιγύπτου, προϋποθέτει ότι μπορούμε νά στηριχτούμε σέ σοβαρές επιστημονικές έρευνες των κοινωνιών αυτών, του κράτους τους, των έθνοτήτων που συνυπήρχαν στά πλαίσιά του, του κοινωνικού ρόλου των θρησκειών που κυριαρχούσαν, των θρησκευτικών αίρέσεων και των κοινωνικών φορέων τους κτλ. κτλ. Διαφορετικά, άν παρόμοιες αναλύσεις δέν υπάρχουν, ή ιστορία της τέχνης θά ψαχουλεύει ύποχρεωτικά στό σκοτάδι, κάτω άπ’ τό άπλετο φώς των προβολών των μουσείων.

Στήν Ελλάδα ή ιστορία της τέχνης περιορίστηκε μέχρι πρόσφατα στήν μελέτη της άρχαίας και της βυζαντινής τέχνης. Οι νεότερες ιστορίες που διαθέτουμε βρίσκονται πίσω από τίς απαιτήσεις της ίδιας της άστικής ιστορίας της τέχνης των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Δέν έχει παρά νά ξεφυλλίσει κανείς τίς ιστορίες του Εύαγγελίδη ή του Γιοφύλλη ή τίς μεταπολεμικές εργασίες του Προκοπίου για νά τό διαπιστώσει. Μία μεγάλη μορφή, ο Χρίστος Καρούζος, από τούς ελάχιστους Έλληνες μαρξιστές που δέν άρκέστηκαν στό νά πιπιλίζουν συνθήματα, δέν έφάρμοσε δυστυχώς τό μαρξισμό στήν ιστορία της άρχαίας τέχνης. Τό έργο του παραμένει ένα πρότυπο άυσυνειδησίας και σοβαρότητας, πράγμα που άποτελεί άναμφισβήτητη άξία εκεί όπου κυριαρχεί ή εύκολία ή ή αντιγραφή ξένων έγχειριδίων.

Νομίζω ότι όλοι εκείνοι, ζωγράφοι, λαογράφοι, ιστορικοί και κριτικοί τέχνης, που έχουν ταχθεί στό πλευρό του ελληνικού δημοκρατικού κινήματος, δέν έχουν παρά νά καλύψουν, με τή δουλειά τους, τό κενό που υπάρχει.

ΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
Monthly Review

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΑΠΡΙΛΗΣ - ΜΑΪΟΣ 1978

ΤΟ ΤΩΡΙΝΟ ΣΤΑΔΙΟ
ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ
ΤΩ ΗΡΑ ΣΟΥΖΟΓΙ

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ
ΠΕΤΡΕΛΑΙΟΥ
ΤΩ ΜΙΧΑΗΛ ΤΑΝΖΕΡ

ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ
ΤΩ ΑΝΔΡΕΑ ΒΕΛΛΑΝΟΡΟ

5

ΠΛΑΙΑΙΑ: ΗΙΤΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ
ΤΩ ΤΖΟΑΝ ΜΠΑΡΣΑΝ

Ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἀνεπιθύμητη στήν Ἑλλάδα

Ἡ ψυχανάλυση δέν ἔχει ἐπίσημη ὑπόσταση στήν Ἑλλάδα· οὔτε ἀνεπίσημη. Ἄν καί, ἤδη ἀπό τά χρόνια τοῦ μεσοπολέμου, ἐπηρέασε ὀρισμένους Ἑλληνες διανοούμενους, ὥστόσο τό πνευματικό καί ἐπιστημονικό κλίμα στόν τόπο μας ἦταν καί εἶναι τέτοιο ὥστε, σάν θεωρία, ἐπιστημονική μεθοδολογία καί πρακτική, δέν μπόρεσε νά πολιτογραφηθεῖ. Οἱ λόγοι δέν περιορίζονται μόνο στίς ἰδεολογικές ἐπιλογές τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων· σχετίζονται περισσότερο μέ τή γενικότερη κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στό ἐλληνικό Πανεπιστήμιο. Γιά παράδειγμα, στίς ἰατρικές σχολές «διδάσκονταί» περιληπτικά μερικά στοιχεῖα γιά τή θεωρία τοῦ Φρόυντ πού παρουσιάζεται σάν ἓνας «ψυχολόγος» μεταξύ ἄλλων ἢ σάν «σεξολόγος». Οἱ ἐλάχιστοι γιάτροι (ἢ ψυχολόγοι) ψυχαναλυτές πού ὑπῆρξαν ἢ ὑπάρχουν διαμορφώθηκαν ὅλοι τους στό ἐξωτερικό καί συνδέονται, ἀναγκαστικά, μέ ἄλλοδαπές ψυχαναλυτικές ἐταιρεῖες. Μόνο πολύ πρόσφατα ἰδρύθηκε καί στήν Ἑλλάδα (Δεκέμβριος 1977) Ἑλληνική Ψυχαναλυτική ἐταιρεία («Ἑλληνική Ἐταιρεία Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας», μέλος τῆς «Βρετανικῆς Ἐταιρείας Ψυχοθεραπευτῶν»), πού συγκέντρωσε τοὺς ἐλάχιστους Ἑλληνες ψυχαναλυτές. Ἀλλά καί ἡ προσπάθεια αὐτή θρῆσκειται στά πρώτα τῆς θήματα.

Ἐπάρχει λοιπόν στόν τόπο μας ἓνα τεράστιο ἐπιστημονικό κενό· ἡ ψυχανάλυση, ἡ μόνη ἐπιστήμη πού διαθέτουμε γιά τή μελέτη τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ, δέν ἐγκλιματίστηκε, δέν γονιμοποίησε ἐρευνες, δέν παρήγαγε ἐπιστημονικές γνώσεις, δέν πλούτισε τόν προβληματισμό τῶν ψυχολογικῶν καί φιλολογικῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Αὐτή ἡ πνευματική ἀναπηρία ἔχει θαυράτες ἐπιπτώσεις ὄχι μόνο γιά τήν ἴδια τήν ἐπιστημονική ἐρευνα ἀλλά καί γιά τοὺς κοινωνικούς ἀντικατοπτρισμούς τῆς κοινωνικῆς χρήσης τῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἐπίγνωση τοῦ κενοῦ αὐτοῦ μᾶς ὁδήγησε σπῆ δημοσίευση ἑνός παλιοῦ κειμένου τοῦ πατέρα τῆς ψυχανάλυσης Σίγμουντ Φρόυντ, γραμμένο τό 1908, καί ἀμετάφραστο ὡς τώρα στά ἑλληνικά. Ὁ Φρόυντ καί στή μελέτη του αὐτή τονίζει τόν πρωταρχικό ρόλο τῆς σεξουαλικότη-

Ἡ «πολιτισμένη» σεξουαλική ἠθική καί ἡ νευρική πάθηση στή σύγχρονη ἐποχή (1908)*

τοῦ Σίγμουντ Φρόυντ

μετάφραση Δημ. Ν. Πλουμπίδη

(...) Σ' αὐτές τίς θεωρίες! — καί σέ πολλές ἄλλες ἀνάλογες — ἔχω νά προσάψω ὄχι ὅτι εἶναι λαθεμένες ἀλλά ὅτι δέν ἐξηγοῦν μέ ἐπάρκεια τίς ἰδιομορφίες ἐμφάνισης τῶν νευρικῶν διαταραχῶν καί παραγνορίζουν τόν πῶς σημαντικό παράγοντα αἰτιολογίας. Ἄν ἀφήσουμε κατά μέρος τίς ἀβέβαιες μορφές «νευρικότητας» καί στρέψουμε τήν προσοχή μας στίς μορφές πού χαρακτηρίζουν τήν «κατάσταση τοῦ νευρικά ἀρρώστου», ἡ νοσογόνα ἐπίδραση τοῦ πολιτισμοῦ περιορίζεται οὐσιαστικά στή βλαπτική καταπίεση τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τῶν πολιτισμένων λαῶν (ἢ κοινωνικῶν στρωμάτων) πού προέρχονται ἀπό τήν κυρίαρχη «πολιτισμένη» σεξουαλική ἠθική.

Τήν ἄποψη αὐτή προσπάθησα νά ἀποδείξω σέ πολλές εἰδικές ἐργασίες.² Ἐδῶ δέν θά ἐπαναλάβω τά ἴδια πράγματα, ἀλλά θέλω νά ἐκθέσω τά σημαντικότερα συμπεράσματα στά ὁποῖα μέ ὁδήγησαν οἱ ἐρευνές μου.

Κυρίως νευρώσεις καί ψυχονευρώσεις**

Μιά διεισδυτική κλινική παρατήρηση μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ταξινομήσουμε τίς καταστάσεις τῶν νευρικῶν παθήσεων σέ δύο ὁμάδες: τίς κυρίως νευρώσεις καί τίς ψυχονευρώσεις.

* Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπό τά γαλλικά, ἀπό τή συλλογή 12 μελετῶν τοῦ Σ. Φρόυντ (*La vie Sexuelle*, ἐκδ. PUF, 4η ἐκδ. 1973), γραμμένων μεταξύ 1907 καί 1931.

** Οἱ μεσότιτλοι εἶναι τοῦ μεταφραστή.

SIGMUND FREUD

Στίς κυρίως νευρώσεις οι διαταραχές (συμπτώματα) είτε εκφράζονται με φυσικές είτε με ψυχικές εκδηλώσεις δίνουν την εντύπωση φαινομένων τοξικής φύσης: συγγενεύουν με τά φαινόμενα που συνοδεύουν μιά κατάχρηση ή μιά στέρηση νευρικών τοξινών. Οι έν λόγω νευρώσεις — που συνήθως κατατάσσονται κάτω από τό γενικό όνομα νευρασθένεια — μπορούν να παραχθούν λόγω όρισμένων νοσηρών επιδράσεων της σεξουαλικής ζωής, χωρίς να απαιτείται ή συνδρομή κάποιας κληρονομικής πάθησης. Καί πραγματικά, ή μορφή της άρρώστιας ανταποκρίνεται στον τύπο της νοσηρότητας, τόσο καλά, ώστε, πολύ συχνά, ή κλινική

1. Πρόκειται για τίς εργασίες των V. Ehrenfels (*Grundfragen des Nerven- und Seelenlebens* — «Βασικά ζητήματα της νευρικής και ψυχικής ζωής» — Wiesbaden, 1907), W. Erb (*Über die wachsende Nervosität unserer Zeit* — «Γιά τήν αύξηση της νευρικής πάθησης στην εποχή μας», 1895), Binswanger (*Pathologie und Therapie der Neurasthenie*, «Παθολογία και θεραπεία της νευρασθένειας») και Krafft-Ebing (*Nervosität und neurasthetische Zustände* — «Νευρικήτητα και νευρασθενικές καταστάσεις», 1895) τίς όποιες ό Φρόυντ εκθέτει στο πρώτο μέρος της εργασίας του (Σ.τ.μ.).

Κοινά σημεία όλων είναι ότι:

α) Θεωρούν ότι ή νευρική πάθηση έχει αύξηθεί στην εποχή τους.
β) Η αύξηση όφείλεται στην τεχνολογική επανάσταση (έντατικοί ρυθμοί εργασίας, ταχύτατη έπικοινωνία και πληρόφρηση κ.λπ.) και στίς αλλαγές, γενικότερα, της κοινωνικής οργάνωσης (διαφορετικός καταμερισμός εργασίας, αλλαγές στά ήθη, καταστροφή της «μετρημένης» ζωής που ύπήρχε παλιότερα κ.λπ.).

2. S. Freud, *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre* («Συλλογή μικρών δοκιμίων σχετικών με τή θεωρία των νευρώσεων») Βιέννη 1906, G. W., I.

τας γιά τή γέννηση και τήν ανάπτυξη των νευρώσεων. Παράλληλα τονίζει ότι ή άστική σεξουαλική της εποχής του, που τυπικά δέν έχει αλλάξει καθόλου, έχοντας περιορίσει στο ελάχιστο τήν ικανοποίηση των σεξουαλικών όρμών, και έπιτρέποντάς τήν μόνο γιά τίς ανάγκες της αναπαραγωγικής διαδικασίας, συντελεί και ή ίδια στην ανάπτυξη των ψυχικών παθήσεων. Γιατί, ενώ οι άνθρωποι είναι τόσο διαφοροποιημένοι από πλεώρας ψυχοσύνθεσης ή «πολιτισμένη» ήθικη μας άπαιτεί πανομοιότυπη σεξουαλική συμπεριφορά άπ' όλους, που δέν ανταποκρίνεται στην ιδιαίτερη ψυχοσύνθεση του καθενός και στην ένταση των σεξουαλικών του όρμών. Τό καταφύγιο των άπωθημένων όρμών είτε στίς παρακαμπτήριους της «διπλής ήθικης», είτε στή νευρώση, είναι μοιραία συνέπεια. Καί πάνω της εδράζεται όλο τό ήθικό και συναισθηματικό οικοδόμημα του πολιτισμού μας.

Δέν διατεινόμαστε βέβαια ότι με τή δημοσίευση αυτού του κειμένου καλύπτουμε τό κενό που υπάρχει στίς ψυχαναλυτικές μελέτες. Ίσως, όμως, αυτές οι λίγες σελίδες βοηθήσουν στο να έπισημανθεί, όχι βέβαια από τους ειδικούς — που τό γνωρίζουν πολύ καλά — αλλά από τό ευρύτερο άναγνωστικό κοινό ή άναπηρία γιά τήν όποια μλήσαμε.

Γιά τόν ίδιο σκοπό, άλλωστε, προσθέτουμε ένα πίνακα με τά μεταφρασμένα έργα του Φρόυντ στα έλληνικά που δείχνει πόσο λίγο μπορεί ό Έλληνας άναγνώστης να μελετήσει τό έργο του μεγάλου στοχαστή και έπιστήμονα. Βέβαια, οι μεταφράσεις αυτές δέν άπευθύνονται στον ειδικό, τό γνώστη της ψυχανάλυσης, που θά άναζητήσει τήν έννημέρωσή του σε ξενόγλωσσες έκδόσεις γιατί έχει τή σχετική δυνατότητα. Οι μεταφράσεις αυτές άπευθύνονται στο ευρύ άναγνωστικό κοινό, τό όποιο αντιμετωπίζει τήν άκόλουθη κατάσταση: κείμενα κατακεραματισμένα, συχνά κακομεταφρασμένα, χωρίς τούς άναγκαίους συμπληρωματικούς ύπομνηματισμούς και διευκρινίσεις γιά τόν Έλληνα άναγνώστη, άναρχία στην άπόδοση των ψυχαναλυτικών όρων, π.χ. γιά τήν ίδια έννοια ή όρο, από μεταφραστή σε μεταφραστή και από έκδοση σε έκδοση, προτείνονται τέσσερις ή και πέντε άποδόσεις. Είναι φυσικό λοιπόν ένα σχετικό πελάγωμα του άμύητου.

Ύποθέτουμε ότι ό πίνακας των μεταφράσεων του Φρόυντ που δίνουμε δέν είναι πλήρης. Είναι σίγουρο ότι υπάρχουν έλλειψεις. Άλλά ούτε οι βιβλιοθήκες διαθέτουν τό σύνολο των μεταφράσεων του Φρόυντ, ούτε μιά έρευνα στα έκδοτικά

μπόρεσε να μās δώσει ικανοποιητικά αποτελέσματα, ούτε έχουμε υπόψη μας κάποια βιβλιογράφηση που θα μπορούσε να μās βοηθήσει. Μιά πρόσθετη δυσκολία προέρχεται από το γεγονός ότι συχνά δεν αναφέρεται ο χρόνος έκδοσης, ούτε ο ακριβής τίτλος του πρωτοτύπου ή η ξενόγλωσση συλλογή από την οποία έχει γίνει ή επιλογή. Μερικές φορές δεν αναφέρεται ούτε ο μεταφραστής. Άς σημειωθεί ότι οι πιο σημαντικές μεταφραστικές προσπάθειες έχουν πραγματοποιηθεί από τις εκδόσεις «Γκοβόστη» και το εκδοτικό «Α. Καραβίας», με κύριο μεταφραστή και σχολιαστή τόν Κ.Α. Μερναίο. Τό 1963 «Η Πανεκδοτική» άνηγγειλε τή σταδιακή έκδοση τών «Απάντων» του Φρόυντ και ως τό 1977 εξέδωσε 17 τόμους. Πληροφορούμαστε επίσης ότι οι εκδόσεις «Γκοβόστη» ετοιμάζουν τήν έκδοση απάντων του Φρόυντ σε 16 τόμους.

Γιά τήν καλύτερη κατανόηση τών κειμένων του Φρόυντ προσθέσαμε επεξηγήσεις μερικών βασικών ψυχαναλυτικών όρων που μεταφράστηκαν από τό «Vocabulaire de la Psychanalyse» τών Laplanche και Pontalis, (ed. PUF, Paris 1973).

Δημήτρης Ν. Πλουμπιάδης

είκόνα που μās προσφέρει, δίνει άμέσως τό δικαίωμα να συμπεράνουμε τήν ιδιαίτερη σεξουαλική αιτιολογία της. Αντίθετα, άνάμεσα στη μορφή που παίρνει αυτή ή νευρική άσθένεια και στις άλλες νοσηρές επιδράσεις του πολιτισμού, τίς όποιες πολλοί συγγραφείς θεωρούν υπεύθυνες γιά τήν πάθηση, δεν ύπάρχει μιά κανονική και τής αυτής τάξης αντίστοιχία. Μπορούμε, λοιπόν, να δηλώσουμε ότι ό σεξουαλικός παράγοντας είναι τό κύριο αίτιο τών καθαυτών νευρώσεων.

Στίς ψυχονευρώσεις ή επίδραση τής κληρονομικότητας είναι πιο σημαντική και τά αίτιά τους λιγότερο διάφανα. Όστόσο, μιά ιδιαίτερη μέθοδος έρευνας, γνωστή με τό όνομα ψυχανάλυση, επέτρεψε να αναγνωρίσουμε ότι τά συμπτώματα τών σχετικών διαταραχών (ύστερία, ψυχαναγκαστική νευρώση κ.λπ.) είναι ψυχογενή και εξαρτώνται από τή δραστηριότητα συμπλεγμάτων άσυνειδητών παραστάσεων (άπωθημένων). Η ψυχανάλυση μās γνώρισε ακόμη τά ίδια τά άσυνείδητα συμπλέγματα και έδειξε ότι έχουν σεξουαλικό περιεχόμενο: πηγάζουν από τίς σεξουαλικές ανάγκες άνικανοποίητων ατόμων και αντιπροσωπεύουν γι' αυτά ένα είδος ύποκατάστατου τής ικανοποίησης. Όφείλουμε, λοιπόν, να αναζητήσουμε τίς παθογόνες αίτίες τών ψυχονευρώσεων σε όλους τούς βλαπτικούς γιά τήν σεξουαλική ζωή παράγοντες, σε όλους τούς παράγοντες που καταπιέζουν τή δραστηριότητά της και μετατοπίζουν τούς στόχους της. Τέλος, ή άξία τής θεωρητικής διάκρισης σε τοξικές νευρώσεις και ψυχονευρώσεις δεν άναιρείται από τό γεγονός ότι στους περισσότερους νευροπαθείς διαπιστώνουμε διαταραχές που έχουν και τή μία και τήν άλλη καταγωγή.

... Ο πολιτισμός έχει οικοδομηθεί πάνω στην καταπίεση τών όρμών

Τώρα, όποιος είναι έτοιμος να άνιχνεύσει μαζί μου τήν αιτιολογία τών νευρικών παθήσεων με βάση τίς νοσηρές επιδράσεις πάνω στη σεξουαλική ζωή, άς λάβει τόν κόπο να παρακολουθήσει τίς ακόλουθες εξηγήσεις που προορίζονται να εντάξουν τήν ανάπτυξη τής νευρικής πάθησης σε ένα γενικότερο πλαίσιο.

Πολύ γενικά, βέβαια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ό πολιτισμός μας έχει οικοδομηθεί πάνω στην καταπίεση τών όρμών. Κάθε άτομο έχει εκχωρήσει ένα κομμάτι του είναι του, τής κυρίαρχης έξουσίας του, τών επιθετικών και εκδικητικών τάσεων τής προσωπικότητάς του. Χάρη σ' αυτές τίς συμβολές δημιουργείται ή κοινή πολιτισμική μας περιουσία ύλικών και άυλων αγαθών. Καί, εκτός από τήν πίεση τής ίδιας τής ζωής, τά οικογενειακά αισθήματα που προέρχονται από τόν έρωτισμό, ώθούν τό κάθε άτομο ξεχωριστά σ' αυτή τήν εκχώρηση που πραγματοποιείται κατά τή μακρόχρονη ανάπτυξη του πολιτισμού. Η θρησκεία, με τή σειρά της, καθάγιασε τίς επιμέρους προόδους: τό τμήμα από τήν ικανοποίηση τής όρμης, που ό άνθρωπος θυσιάσε, άφιερωνόταν στη θεότητα. Γι' αυτό, ή κοινή περιουσία, που άποκτήθηκε μ' αυτό τόν τρόπο, άνακηρύχτηκε «ιερή». Όποιος όμως, έξ αιτίας τής άκαμπτης ψυχοσύνθεσής του, δεν μπορούσε να συγκρατήσει τίς όρμές του και έρχόταν σ' αντίθεση με τήν κοινωνία, θεωρούνταν «έγκληματικό στοιχείο», «έκτός νόμου» (outlaw), έξόν κι άν, χάρη στην κοινωνική του θέση και τίς εξαιρετικές του ικανότητες, κατάφερνε να επιβληθεί σαν «μεγάλος άνδρας», σαν «ήρωας».

Είναι πιθανό ότι ή σεξουαλική όρμη, ή μάλλον οι σεξουαλικές όρμές (γιατί ή άναλυτική έρευνα μās μαθαίνει ότι ή σεξουαλική όρμη είναι σύνθεση πολλών επιμέρους όρμών), είναι περισσότερο τελειοποιημένη στον άνθρωπο άπ' όσο στα περισσότερα άνώτερα ζώα. Πάντως στον άνθρωπο, ή σεξουαλική όρμη είναι πιο σταθερή γιατί έχει σχεδόν όλοκληρωτικά κατανικήσει τήν περιοδικότητα, με τήν όποία φαίνεται συνδεμένη στα ζώα. Έξάλλου, στη διάθεση τής πολιτισμικής εργασίας θέτει μιά έξαιρετική ποσότητα δυνάμεων και τούτο, άναμφίβολα, έξ αιτίας τής ιδιαίτερα τονισμένης ιδιότητάς της να μετατοπίζει τό στόχο της χωρίς να χάνει σε ένταση.

Όνομάζουμε ικανότητα *έξιδανίκευσης* τήν ικανότητα άλλαγής του στόχου, που άρχικά ήταν σεξουαλικός, με ένα άλλον που, άν και ψυχολογικά συγγενής του, δεν είναι πιά σεξουαλικός. Η σεξουαλική όρμη, εκτός από τήν ικανότητά της να μετατοπίζεται, ικανότητα στην όποία ένυπάρχει ή πολιτισμική της άξία, συχνά ύφίσταται ένα είδος προσήλωσης, ιδιαίτερα επίμονης, που τήν καθιστά μη χρησιμοποιήσιμη και, άνάλογα με τίς περιστάσεις, εκφυλίζεται σ' αυτό που όνομάζουμε άνωμαλία. Η άρχική δύναμη τής σεξουαλικής όρμης είναι πιθανώς λιγότερο ή περισσότερο έντονη άνάλογα με τό άτομο: τό ποσό που άφιερώνει στην έξιδανίκευση είναι άσφαλώς μεταβλητό. Νομίζουμε δε ότι ή έμφυτη ιδιοσυστασία του κάθε ατόμου είναι εκείνη που άποφασίζει καταρχήν γιά τήν ποσότητα σεξουαλικής όρμης που θα μπόρεσει να έξιδανικευτεί και να χρησιμοποιηθεί.

Ἐπιπλέον ἡ ζωὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ἐπίδραση, πού ἀσκεῖται στό νοητικό μηχανισμό, πετυχαίνουν νά προμηθεύσουν στήν ἐξιδανίκευση μιὰ νέα ποσότητα ἐνέργειας.

Ἡ διαδικασία μετατόπισης, ἀσφαλῶς, δέν μπορεῖ νά συνεχιστεῖ ἐπ' ἀόριστον, ὅπως δέν μπορεῖ νά διαιωνιστεῖ καὶ ἡ μετατροπὴ τῆς θερμότητας σέ μηχανικὴ ἐνέργεια στίς μηχανές μας. Ὡστόσο, φαίνεται ὅτι μιὰ κάποια δόση ἄμεσης σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης εἶναι ἀπαραίτητη στίς περισσότερες περιπτώσεις ψυχικῆς ὀργάνωσης. Ἄν ὅμως παρά ταῦτα ὑπάρξει στέρηση αὐτῆς τῆς δόσης, πού εἶναι μεταβλητὴ ἀνάλογα μέ τὰ ἄτομα, ἐπακολουθεῖ ἕνα αἰσθημα τιμωρίας, τὸ ὁποῖο ἐξαιτίας τῆς νόσηρότητάς του γιὰ τὴ σεξουαλικὴ λειτουργία καὶ ἐξαιτίας τοῦ ὑποκειμενοῦ χαρακτήρα δυσαρέσκειας πού ἔχει, θά πρέπει νά τὸ κατατάξουμε στό χῶρο τῶν παθολογικῶν καταστάσεων.

Ἐάν θεωρήσουμε ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ τῶν ἀνθρώπων ὄντων ἀρχικὰ δέν σκοπεύει νά ἐξυπηρετήσῃ τὴν ἀναπαραγωγὴ, ἀλλὰ, στόχο ἔχει ὀρισμένους τρόπους νά πετύχει τὴν ἡδονή³, τότε, μᾶς ἀνοίγονται πολὺ εὐρύτερες προοπτικὲς γιὰ τὴν ἐρευνα.

Ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ ἐμφανίζεται στήν παιδικὴ ἡλικία καὶ πραγματοποιεῖ τὸ σκοπὸ της, δηλαδὴ τὴν ἡδονή, ὄχι μόνο μέ τὰ γεννητικὰ ὄργανα ἀλλὰ καὶ μέ ἄλλα σημεῖα τοῦ σώματος (ἐρωτογόνες ζώνες). Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ παιδί μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ κάθε τί πού δέν εἶναι σχετικὸ μ' αὐτὰ τὰ εὐχάριστα πράγματα. Αὐτὸ τὸ στάδιο ὀνομάζεται *στάδιο αὐτοερωτισμοῦ* τὸ ὁποῖο μέ τὴν ἀγωγή θά πρέπει νά χαλιναγωγηθεῖ, γιατί ἡ παράτασή του θά καθιστοῦσε τὴ σεξουαλικὴ ὀρμὴ ἀνεξέλεγκτη καὶ μὴ χρησιμοποίησιμη στήν ὄριμη ἡλικία. Ἡ ἀνάπτυξη λοιπὸν τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς πάει ἀπὸ τὸν αὐτοερωτισμὸ στὸν ἔρωτα τοῦ ἀντικειμένου καὶ περνάει ἀπὸ τὴ φάση τῆς αὐτονομίας τῶν ἐρωτογόνων ζωνῶν στή φάση ὅπου τὰ πρωτεῖα κατέχουν τὰ γεννητικὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα θά ἐξυπηρετήσουν τὴν ἀναπαραγωγὴ. Στὸ διάστημα πού ἀναπτύσσεται ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ, μέρος τῆς διέγερσης, πού δημιουργεῖ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα, ἀναστέλλεται ὡς ἄχρηστο γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ, στήν καλύτερη περίπτωση, προορίζεται γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἐξιδανίκευσης. Οἱ χρησιμοποιήσιμες γιὰ τὸ πολιτιστικὸ ἔργο δυνάμεις, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, κερδίζονται μέ τὴν καταστολὴ ὀρισμένων στοιχείων τῆς σεξουαλικῆς διέγερσης πού ὀνομάζουμε *διεστραμμένα*.

Τὰ τρία στάδια ἀνάπτυξης τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς

Ἀναφερόμενοι, λοιπὸν, στήν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε τρία στάδια: ἕνα πρῶτο ὅπου ἡ δραστηριότητα τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς, ἀνεξάρτητα ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς ἀναπαραγωγῆς, εἶναι ἐλεύθερη· τὸ δεύτερο στάδιο ὅπου τὰ πάντα στὴ σεξουαλικὴ ὀρμὴ καταπιέζονται

Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1977 ἰδρύθηκε ἡ «Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας». Τὴν πρωτοβουλία εἶχαν οἱ ψυχίατροι — ψυχαναλυτὲς κ.κ. Ματθαῖος Γιωσαφάτ, Ἀνδρέας Γιαννακούλας, Γιάννης Τσιάντης, Παναγιώτης Σακελλαρόπουλος καὶ Ἀθηνά Ἀλεξανδρῆ, μέλη τῆς Διεθνoῦς Ψυχαναλυτικῆς Ἑταιρίας ἢ τῆς Βρετανικῆς Ἑταιρίας Ψυχαναλυτικῆς Ψυχοθεραπείας.

Ἦδη ἡ ἑταιρεία ἔθεσε σέ ἐφαρμογὴ ἕνα πρόγραμμα συστηματικῆς ἐκπαίδευσης ὀρισμένου ἀριθμοῦ ψυχοθεραπευτῶν διάρκειας 3-4 ἐτῶν πού περιλαμβάνει προσωπικὴ ψυχανάλυση τῶν ἐκπαιδευομένων ψυχοθεραπευτῶν, θεωρητικὰ καὶ κλινικὰ μαθήματα ψυχοθεραπείας, τέλος, ἐποπτεία τῶν νέων ψυχοθεραπευτῶν. Στὸ πρόγραμμα ἐπίσης τῆς Ἑταιρίας προβλέπονται σεμινάρια ψυχοδυναμικῆς καὶ ψυχοθεραπείας διάρκειας 1 ἕως 2 ἐτῶν γιὰ τὴν ἐπιμόρφωση ψυχιάτρων καὶ συμπληρωματικὲς δραστηριότητες μέ διαλέξεις συνέδρια κ.λπ. πού θά ἀπευθύνονται στό εὐρύτερο, ἱατρικὸ κυρίως κοινό.

3. S. Freud, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, 1905, G. W., I.

4. Βλ. σημ. 1 τοῦ παρόντος (Σ.τ.Μ.).

ἐκτός καί ἂν κάτι χρησιμεύει γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή· καὶ ἓνα τρίτο στάδιο ὅπου ἡ θεμιτὴ ἀναπαραγωγή εἶναι ὁ μόνος ἐπιτρεπτός σκοπός. Αὐτὸ τὸ τρίτο στάδιο ἀντιστοιχεῖ στὴ σημερινή μᾶς «πολιτισμένη» σεξουαλικὴ ἠθικὴ.

Ἐάν τώρα πάρουμε τὸ δεύτερο στάδιο σάν ἐπίπεδο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν ἔρευνά μας θὰ διαπιστώσουμε ὅτι, γιὰ ὀργανωτικούς λόγους, ἓνας ὀρισμένος ἀριθμὸς ἀνθρώπων δὲν ἱκανοποιοῦνται. Γιὰ πάρα πολλὰ ἄτομα, αὐτὸ πού ἀναφέραμε πιο πάνω σχετικὰ μετὴν ἀνάπτυξη τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς, πού ξεκινάει ἀπὸ τὸν αὐτοερωτισμὸ καὶ τείνει πρὸς τὸν ἔρωτα τοῦ ἀντικειμένου με σκοπὸ τὴ συγκέντρωση στὰ γεννητικὰ ὄργανα, γίνεται μετὴν τρόπο ἀνεπαρκῆ καὶ ὄχι ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὸ. Ἐξετάζοντας δὲ τίς διαταραχὲς πού ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς διαπιστώνουμε δύο τρόπους παρέκκλισης ἀπὸ τὴ φυσιολογικὴ σεξουαλικότητα, δηλαδὴ τὴ σεξουαλικότητα πού μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπιπλέον, οἱ παρεκκλίσεις αὐτὲς συμπεριφέρονται ἢ μὴ σὲ σχέση μετὴν ἄλλη ὅπως τὸ θετικὸ ἀπέναντι στό ἀρνητικὸ. Καὶ ἂν ἐξαιρέσουμε τὰ ἄτομα τὰ ἐφοδιασμένα μετὴν ὑπερέντονες σεξουαλικὲς ὀρμὲς πού δὲν μποροῦν νὰ συγκρατηθοῦν, οἱ δύο τρόποι παρέκκλισης ἀπὸ τὴ φυσιολογικὴ σεξουαλικότητα εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: διάφορα εἶδη διεστραμμένων (perverts) στὰ ὁποῖα, μιά παιδικὴ προσήλωσις σὲ κάποιον πρόσκαιρο σεξουαλικὸ στόχο στάθηκε ἐμπόδιο στό νὰ δοθοῦν τὰ πρωτεῖα στὴν ἀναπαραγωγικὴ λειτουργία. Ἡ ἄλλη περίπτωση εἶναι οἱ ὁμοφυλόφιλοι ἢ οἱ διεστραμμένοι (invertis) στοὺς ὁποίους ἡ σεξουαλικὴ στοχοθεσία λοξοδρόμησε ἀπὸ τὸ ἀντίθετο φύλο, ἂν καὶ ὁ τρόπος μετὴν ὁποῖο πραγματοποιεῖται αὐτὸ τὸ λοξοδρόμημα δὲν ἔχει ἀκόμη διευκρινιστεῖ. Ἄν ἡ νοσηρότητα αὐτῶν τῶν δύο μορφῶν ἀνάπτυξης εἶναι πιο περιορισμένη ἀπ' ὅσο θὰ περιμέναμε, πρέπει νὰ ἀποδώσουμε αὐτὴν τὴν εὐελξίαν στὴ σύνθετη συγκρότηση τῆς σεξουαλικῆς ὀρμῆς πού ἐπιτρέπει στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ νὰ πάρει τελικὰ μορφὴ χρησιμοποίησιμη, ἂν καὶ μίαν ἢ καὶ περισσότερες συνιστώσες τῆς βασικῆς ἐνὸρμησης ἔχουν κατὰ τὴν ἀνάπτυξή της ἀποκλειστεῖ. Ἡ ἰδιάζουσα ψυχοσύνθεσις τῶν ὁμοφυλοφίλων καὶ τῶν ἀτόμων πού κατέχονται ἀπὸ κάποια διαστροφή ξεχωρίζει πολὺ συχνὰ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ σεξουαλικὴ τὸς ὀρμὴ εἶναι ἰδιαίτερα πρόσφορη γιὰ τὴν πολιτιστικὴ ἐξιδανίκευσις.

Ἐφόσον λοιπὸν οἱ διαστροφές καὶ ἡ ὁμοφυλοφιλία μορφοποιοῦνται μετὴν περισσότερη ἔντασις καὶ κυρίως μετὴν τρόπο ἀποκλειστικὸ, ὅσοι προσβάλλονται ἀπ' αὐτὲς, ἀποβαίνουν κοινωνικὰ ἀχρησιμοποίητοι καὶ δυστυχεῖς, πράγμα πού μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι, ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τίς πολιτιστικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ δευτέρου σταδίου, ὑπάρχει μιά πηγὴ δυστυχίας γιὰ ἓνα ὀρισμένο τμήμα τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ μοῖρα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων πού λόγω ψυχοσύνθεσης διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἶναι ποικιλόμορφη: ποικίλλει ἀνάλογα μετὴν ὅσο ἔχουν κληρονομήσει ἰσχυρὴ ἢ ἀδύνατη σεξουαλικὴ ὀρμὴ. Στὴν τελευταία περίπτωση, ὅταν δηλαδὴ ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ γενικὰ εἶναι ἀδύνατη, οἱ διεστραμμένοι κατορθώνουν νὰ καταστρίβουν τελείως τίς τάσεις τοὺς πού θὰ τοὺς ἔθεταν ἀντιμέτωπους πρὸς τίς ἠθικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ πολιτιστικοῦ μας σταδίου. Ἀλλὰ κάτι

τέτοιο μοιάζει νὰ εἶναι, θεωρητικὰ, ἡ μόνη τους ἐπιτυχὴς ἐπίδοσις, μιά καὶ, γιὰ νὰ καταστρίβουν τίς σεξουαλικὲς ὀρμὲς τους, χρησιμοποιοῦν δυνάμεις πού διαφορετικὰ θὰ τίς ἔθεταν στὴν ὑπηρεσία τῶν πολιτιστικῶν ἔργων. Τὰ ἄτομα αὐτὰ εἶναι συγχρόνως συγκρατημένα ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ τους καὶ παραλυμένα πρὸς τὰ ἔξω. Τοὺς συμβαίνει αὐτὸ πού θὰ δεῖξουμε πιο κάτω σὲ σχέση μετὴν ἐγκράτεια πού ἀπαιτεῖ τὸ τρίτο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες.

Ὅταν ἡ σεξουαλικὴ ὀρμὴ εἶναι πιο ἔντονη, καὶ μολοντὶ διεστραμμένη, ὑπάρχουν δύο πιθανές ἐκβάσεις: στὴν πρώτη, πού δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ, οἱ ἄνθρωποι παραμένουν πάντα διεστραμμένοι καὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποστοῦν τίς συνέπειες τῆς παρέκκλισῆς τους. Ὑπάρχει καὶ ἡ δεύτερη περίπτωση, ἀσύγκριτα πιο ἐνδιαφέρουσα: ὅταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων ὀρισμένα ἄτομα πετυχαίνουν μιά σχετικὴ καταστολὴ τῶν διεστραμμένων ὀρμῶν τους. Πρόκειται γιὰ εἶδος καταστολῆς ἀλλὰ μὴς καταστολῆς πού δὲν ἰσχύει μετὴν κυριολεξίαν τοῦ ὄρου· θὰ τὴ χαρακτηρίζαμε καλύτερα ὀνομάζοντάς τιν ἀποτυχημένη καταστολή. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, εἶναι ἀλήθεια, οἱ σεξουαλικὲς ὀρμὲς δὲν ἐξωτερικεύονται σάν τέτοιες — καὶ σ' αὐτὸ συνίσταται ἡ ἐπιτυχία — ἀλλὰ ἐξωτερικεύονται μετὴν ἄλλους τρόπους πού εἶναι ἐξίσου νοσηροὶ γιὰ τὸ ἄτομο καὶ τὸ κάνουν τόσο ἄχρηστο γιὰ τὴν κοινωνία ὅσο θὰ τὸ ἔκανε καὶ ἡ αὐτοῦσια ἱκανοποίησις τῶν ὀρμῶν πού καταπιέστηκαν. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ ἀποτυχία αὐτῆς τῆς διαδικασίας πού μακροπρόθεσμα ἐξισορροπεῖ καὶ μετὴν παραπάνω τίς ἐπιτυχίας της. Τὰ φαινόμενα ὑποκατάστασις πού ἐμφανίζονται ἐδῶ ὡς συνέπεια τῆς καταπίεσις τῆς ὀρμῆς, συνιστοῦν αὐτὸ πού περιγράψουμε ὡς νευρικὴ πάθησις, καὶ εἰδικότερα ὡς ψυχο-νεύρωση (βλέπε στὴν ἀρχὴ τοῦ παρόντος). Οἱ νευρωτικοὶ εἶναι ἄνθρωποι τῆς ἀκόλουθης κατηγορίας: ἔχοντας μιά ψυχοσύνθεσις ἀτίθησις, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν πολιτιστικῶν ἀπαιτήσεων, καταπιέζουν πολὺ ἐπιφανειακὰ τίς ὀρμὲς τους καὶ διαρκῶς ἀποτυχαίνουν.

Ὁ σεξουαλικὸς παράγοντας εἶναι ἡ κύρια αἰτία τῶν καθυπό νευρώσεων

Γι' αὐτὸ, μετὰ τὰ πολιτιστικὰ ἔργα θὰ συνδεθοῦν μόνον χάρις σὲ μιά τεράστια καταβολὴ δυνάμεων πού μετὴν σειρά της θὰ φέρει μεγάλη ἐσωτερικὴ ἀποπτώχευσις: κάποια στιγμή εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ σταματήσουν γιὰτὶ ἀρρωσταῖν. Περιέγραψα τίς νευρώσεις ὡς τὸ «ἀρνητικὸ» τῶν διαστροφῶν. Κι αὐτὸ γιὰτὶ στίς νευρώσεις οἱ διεστραμμένες παρορμήσεις, ἀφοῦ ἀποθηθοῦν, ἐξωτερικεύονται μετὴν βάση τὸ νοητικὸ ἀσυνείδητο μιά καὶ περιέχουν σὲ «ἀποθημένη» κατάστασις τίς ἴδιες τάσεις μετὴν τοὺς ἐνεργητικὰ διεστραμμένους.

Ἡ πείρα μᾶς λέει ὅτι γιὰ τούς περισσότερους ἀνθρώπους ὑπάρχει ἓνα ὄριο πέραν τοῦ ὁποίου ἡ ψυχοσύνθεσή τους δέν ἐπιτρέπει νά ἀκολουθήσουν τίς ἐπιταγές τοῦ πολιτισμοῦ. "Ὅλοι ὄσοι θέλουν νά εἶναι πιο εὐγενεῖς ἀπ' ὅσο ἐπιτρέπει ἡ ψυχική τους διάπλαση ὑποκύπτουν στή νευρώση. Ἄν τούς εἶχε μείνει ἡ δυνατότητα νά εἶναι χειρότεροι, θά εἶχαν βρεῖ καλύτερα τόν ἑαυτό τους. Τήν ἰδέα ὅτι διαστροφή καί νευρώση συμπεριφέρονται ἢ μία πρὸς τήν ἄλλη σάν ἀρνητικό πρὸς θετικό ἐπιβεβαιώνει, χωρίς διφορούμενα, ἡ παρατήρηση ἀτόμων πού ἀνήκουν στήν ἴδια γενιά. Πολύ συχνά, σέ ἀδερφούς καί ἀδελφές, ὁ ἀδελφός εἶναι σεξουαλικά διεστραμμένος, ἐνῶ ἡ ἀδελφή, πού σάν γυναίκα ἔχει ἀσθενέστερες ὁρμές, εἶναι νευρωτική. Ὡστόσο τά συμπτώματα τῆς ἀδελφῆς ἐκφράζουν τίς ἴδιες τάσεις μέ τίς διαστροφές τοῦ σεξουαλικά ἐνεργοῦ ἀδελφοῦ τῆς. Συνεπῶς σέ πολλές οἰκογένειες οἱ μέν ἄνδρες εἶναι, γενικά, ὑγιεῖς ἀλλά ἀνήθικοι, σέ σημεῖο κοινωνικά ἀνεπιθύμητο, οἱ δέ γυναῖκες εὐγενικές καί ὑπερεκλεπτυσμένες ἀλλά βαθιά νευροπαθεῖς.

Στό σημεῖο αὐτό συναντάμε μιά ἀπό τίς κραυγαλέες ἀδικίες τῆς κοινωνίας μας: τό πολιτιστικό στάνταρντ ἀπαιτεῖ πανομοιότυπη σεξουαλική συμπεριφορά ἀπό ὅλους τοῦ ἀνθρώπου τῆ στιγμή πού ὀρισμένοι, χάρη στήν ψυχοσύνθεσή τους, τό πετυχαίνουν χωρίς κόπο ἐνῶ ἄλλοι ὑποβάλλονται στίς πιο βαριές ψυχικές θυσίες. Πρόκειται γιὰ ἀδικία πού συνήθως ξεπερνιέται μέ τό νά μή ἀκολουθεῖ κανεῖς τίς ἠθικές ἐντολές.

Τό πρόβλημα τῆς ἐγκράτειας

Μέχρι ἐδῶ πήραμε γιὰ βάση τίς ἐπιταγές αὐτοῦ πού υποθέτουμε ὅτι εἶναι τό δεύτερο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ. Στό στάδιο αὐτό ἀποδοκιμάζεται κάθε σεξουαλική δραστηριότητα ἤδη διεστραμμένη ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ σεξουαλική συναλλαγή πού ὀνομάζεται ὀμαλή παραμένει ἐλευθερή· εἶδαμε ἀκόμη ὅτι καί ὡς πρὸς τήν κατανομή τῆς ἐλευθερίας — σεξουαλικοῦ περιορισμοῦ ὀρισμένα ἄτομα ἀποβάλλονται ὡς διεστραμμένα, ἐνῶ ἄλλα, πού προσπαθοῦν νά μήν εἶναι διεστραμμένα ἂν καί ἐπρεπε νά εἶναι ἐξαιτίας τῆς ψυχοσύνθεσής τους, ὠθοῦνται πρὸς τή νευρική πάθηση. Εἶναι εὐκόλο νά μαντέψουμε αὐτό πού θά συμβεῖ ἐάν περιοριστεῖ περισσότερο ἡ σεξουαλική ἐλευθερία, ἂν αὐξήσουμε τίς πολιτιστικές ἀπαιτήσεις στό ἐπίπεδο τοῦ τρίτου σταδίου, ἐάν ἀποδοκιμάσουμε δηλαδή κάθε σεξουαλική δραστηριότητα πού δέν ἀσκεῖται στά ὄρια τοῦ νόμιμου γάμου. Ὁ ἀριθμός τῶν ἰσχυρῶν προσώπων πού ἀντιτίθενται ἀνοιχτά στίς πολιτιστικές ἀπαιτήσεις θά αὐξηθεῖ σημαντικά. Ἀλλά τό ἴδιο θά συμβεῖ καί μέ τόν ἀριθμό τῶν ἀδύνατων ἀτόμων πού ὅταν βρεθοῦν στή μάχη, ἀνάμεσα στήν ὄθηση τῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων καί τίς ἀντιστάσεις τῆς ψυχοσύνθεσής τους, δραπετεύουν πρὸς τή νευρωτική πάθηση.

Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νά ἀπαντήσουμε σέ τρία ἐρωτήματα πού ἀνακύπτουν ἐδῶ:

1. Ποιά καθήκοντα ἐπιβάλλουν στό ἄτομο οἱ πολιτιστικές ἀπαιτήσεις τοῦ τρίτου σταδίου;

2. Ἡ ἐπιτρεπόμενη σεξουαλική ἱκανοποίηση εἶναι ἱκανή νά προσφέρει μιά παραδεκτὴ ἀποζημίωση γιὰ τίς

ἐκχωρήσεις πού, ἄλλωστε, εἶμαστε ἀναγκασμένοι νά κάνουμε;

3. Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στίς πιθανές βλάβες πού προκαλοῦν αὐτές οἱ ἐκχωρήσεις καί στήν πολιτιστική τους ἐκμετάλλευση;

Ἡ ἀπάντηση στήν πρώτη ἐρώτηση ἀγγίζει ἓνα πρόβλημα, πού συχνά ξετάζεται καί πού δέν θά ἐξαντλήσουμε ἐδῶ: τό πρόβλημα τῆς σεξουαλικῆς ἐγκράτειας. Τό τρίτο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαιτεῖ ἀπό τά συγκεκριμένα ἄτομα καί τῶν δύο φύλων τήν ἀποχή ὡς τό γάμο καί τήν ἀποχή διά βίου ἀπό τά ἄτομα πού δέν θά παντρευτοῦν νόμιμα. Οἱ κρατικές ἀρχές, φυσικά, βεβαιώνουν ὅτι ἡ σεξουαλική ἀποχή δέν εἶναι νοσηρή ὅτε δύσκολη. Τό ἴδιο ἰσχυρίζονται καί πολλοί γιατροί. Ὡστόσο, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ προσπάθεια νά τιθασεῖται μιά παρόρμηση, τόσο ἰσχυρή ὅσο ἡ σεξουαλική ὁρμή, χωρίς νά ἱκανοποιηθεῖ, μπορεῖ νά ἀπαιτήσῃ ὄλες τίς δυνάμεις ἐνός ἀνθρώπινου ὄντος. Μόνο μιά πολύ μικρή μείωση φέρει νά τιθασεῖται τίς σεξουαλικές ὁρμές, μέ τήν ἐξιδανίκευση, καί τήν παροχέτευση δυνάμεων ἀπό σεξουαλικούς σέ πιο ἐξευγενισμένους πολιτιστικά στόχους. Καί αὐτό μέ τρόπο ἀσυνεχῆ, καί πολύ πιο δύσκολο στήν περίοδο τῆς νεανικῆς ἀλκῆς. Ἀπό τούς ἄλλους, οἱ πολλοί γίνονται νευρωτικοί ἢ παθαίνουν κάποια ζημιά. Ἡ πείρα δείχνει ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ἀνθρώπους πού συγκροτοῦν τήν κοινωνία μας, δέν εἶναι ἱκανοί γιὰ τό καθήκον τῆς ἐγκράτειας. Ἐτσι, ὁποῖος θά ἀρρώσταινε μέ τόν παραμικρὸ σεξουαλικὸ περιορισμὸ θά ἀρρωστήσει ἐξίσου, μάλιστα νωρίτερα καί βαρύτερα, ἂν γενικά δέν ἀντέχει τίς ἀπαιτήσεις τῆς σεξουαλικῆς ἠθικῆς τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Στήν πραγματικότητα, ὅταν ἀπειλεῖται ἡ φυσιολογική σεξουαλική τάση ἀπό διαταραχές τῆς ἀνάπτυξης ἢ ἀπό ἐλαττωματικὴ ψυχοσύνθεση, καλύτερο φάρμακο δέν ξέρομε ἀπό τήν ἴδια τῆ σεξουαλική ἱκανοποίηση. Ὅσο περισσότερο ἓνα ἄτομο ἔχει προδιάθεση γιὰ τὴν νευρώση τόσο λιγότερο ἀνέχεται τήν ἀποχή. Οἱ ἐπιμέρους ὁρμές πού ἔχουν ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν φυσιολογική ἀνάπτυξη, μέ τήν ἔννοια πού πιο πάνω ἀναφέραμε, στή συνέχεια πολὺ

**...σέ πολλές οἰκογένειες οἱ μέν ἄνδρες
εἶναι γενικά ὑγιεῖς ἀλλά ἀνήθικοι, σέ
σημεῖο κοινωνικά ἀνεπιθύμητο,
οἱ δέ γυναῖκες εὐγενικές καί
ὑπερεκλεπτυσμένες ἀλλά βαριά νευροπαθεῖς**

δύσκολο μποροῦν νά συγκρατηθοῦν. Ἀλλά καί πολλοὶ ἀπὸ ἐκείνους πού, στίς δοσμένες συνθήκες καί ἀπαιτήσεις τοῦ δευτέρου σταδίου τοῦ πολιτισμοῦ θά μπορούσαν νά εἶναι ὑγιεῖς, θά ὑποκύψουν στή νευρώση. Γιατί ἡ ψυχική ἀξία τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης αὐξάνεται ὅσο μεγαλώνει ἡ στέρησή της. Ἡ λίμπιντο σέ κατάσταση στασιμότητας εἶναι σέ θέση νά ἀνιχνεύσει τό ἓνα ἢ τό ἄλλο εὐαίσθητο σημεῖο πού σπάνια λείπουν ἀπὸ τὴν δομὴ τῆς *vita sexualis*, νά διεισδύσει σ' αὐτά γιὰ νά πετύχει μιά ὑποκατάστατη νευρωτικὴ

ικανοποίηση που θα πάρει τη μορφή κάποιου παθολογικού συμπτώματος.

"Οποιος είναι σε θέση να αποδελτιώσει τις συνθήκες που καθορίζουν το πώς κάποιος άρρωσταίνει από νευρική πάθηση, πολύ γρήγορα πείθεται ότι η αύξηση των νευρικών ασθενειών στην κοινωνία μας προέρχεται από το πολλαπλασιασμό των σεξουαλικών περιορισμών.

Γάμος και νευρική πάθηση

Τά παραπάνω μας οδηγούν στο ερώτημα αν και κατά πόσο η σεξουαλική συναλλαγή στο νόμιμο γάμο μπορεί να προσφέρει πλέρια αποζημίωση για τον περιορισμό που έχει υποστεί πολύ πριν από το γάμο. Πράγματι, διαθέτουμε ένα τόσο πλούσιο υλικό που μας επιτρέπει να απαντήσουμε αρνητικά. Το υλικό αυτό οφείλουμε να δώσουμε μία σύντομη περίληψη. "Ας θυμηθούμε, πρώτα απ' όλα, ότι η πολιτισμένη μας σεξουαλική ήθικη περιορίζει τη σεξουαλική συναλλαγή ακόμη και μέσα στο πλαίσιο του έγγαμου βίου δεδομένου ότι επιβάλλει στους παντρεμένους την υποχρέωση να ικανοποιούνται με ένα αριθμό απογόνων, συνήθως πολύ περιορισμένο. Συνακόλουθα, στο πλαίσιο του έγγαμου βίου δεν υπάρχει ικανοποιητική σεξουαλική συναλλαγή παρά μόνο για όρισμένα χρόνια, κι ακόμη, πρέπει να αφαιρέσουμε το χρονικό διάστημα αποχής που είναι αναγκαίο στη γυναίκα για λόγους υγιεινής. Μετά από τρία, τέσσερα ή πέντε χρόνια ο γάμος αποτυχαίνει όσον αφορά την υπόσχεση ικανοποίησης των σεξουαλικών αναγκών, γιατί όλα τα αντισυλληπτικά μέσα που έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα καταστρέφουν τη σεξουαλική ήδονη: διαταράσσουν την λεπτή ευαισθησία των δύο έρωτικών συντρόφων ή δρουν σαν νοσογόνοι παράγοντες άμεσα. "Ο φόβος των συνεπειών από τις σεξουαλικές σχέσεις περιορίζει, πρώτα απ' όλα, την άμοιβαία σωματική τρυφερότητα των δύο συζύγων και, στη συνέχεια, αμβλύνει την ήθικη άφοσίωση που θα έπαιρνε τη θέση του όρμητικού πάθους της αρχής. "Η πνευματική απαγοίτευση και η σωματική αποστέρηση, που είναι η μοίρα των περισσότερων γάμων, ξαναφέρνουν τους συζύγους στην πριν από το γάμο κατάστασή τους. Μόνο που τώρα έχουν χάσει τις αταπάτες τους: θα πρέπει πάλι να βρουν τη δύναμη να ελέγξουν και να στρέψουν άλλοι τη σεξουαλική τους όρμη. Και είναι άωφελο να ερευνήσουμε μέχρι ποιο σημείο, ο ώριμος πιά αυτός άνθρωπος, πετυχαίνει στη νέα του προσπάθεια! "Η πείρα μας λέει ότι, σ' αυτές τις περιπτώσεις, χρησιμοποιούνται συχνά τα ψήγματα της σεξουαλικής ελευθερίας που, σιωπηλά και με κρύα καρδιά, παραχωρεί ο δρακόντειος σεξουαλικός κώδικας. "Η «διπλή» σεξουαλική ήθικη που ισχύει για τους άνδρες, είναι η καλύτερη όμολογία ότι ούτε η ίδια η κοινωνία, που θέσπισε αυτές τις διατάξεις, πιστεύει πως μπορεί να τις σεβαστεί.

"Αλλά η πείρα επίσης δείχνει ότι οι γυναίκες, στις όποιες τό δωρο να εξιδανικεύουν τις σεξουαλικές τους όρμές έλαχε σε πολύ μικρότερη αναλογία απ' όσο στους άνδρες, και καθώς είναι οι φορείς των σεξουαλικών συμφερόντων της ανθρωπότητας, οι γυναίκες που σίγουρα μπορούν να νοιώσουν ικανοποίηση με ένα μωρό

που θα πάρει τη θέση του σεξουαλικού αντικειμένου αλλά, ωστόσο, δεν μπορούν να βρουν ικανοποίηση σε ένα παιδί που μεγαλώνει, οι γυναίκες, λέγω, απαγορευμένες από τό γάμο, υποκύπτουν σε βαριές νευρώσεις που σκοτεινιάζουν όλη τους τη ζωή. Στις σημερινές πολιτιστικές συνθήκες ο γάμος έχει πάψει από καιρό να αποτελεί πανάκεια ενάντια στις νευρικές διαταραχές της γυναίκας: και αν εμείς οι γιατροί εξακολουθούμε να τον συνιστούμε σε παρόμοιες περιπτώσεις, ξέρουμε πολύ καλά ότι η νέα κοπέλα, για να μπορέσει ν' ανθέξει τό γάμο, πρέπει να έχει πολύ καλή υγεία. Γι' αυτό, αποτρέπουμε κατηγορηματικά τους άρσενικούς πελάτες μας να παντρευτούν μία νέα που ήδη έχει προσβληθεί από νευρικές διαταραχές. Τό φάρμακο για τη νευρική πάθηση, που αίτια της έχει τό γάμο, θα ήταν μάλλον η συζυγική άπιστία. "Ωστόσο, όσο πιο αυστηρά έχει ανατραφεί μία νέα γυναίκα τόσο περισσότερο υποτάσσεται στις επιταγές του πολιτισμού αλλά και τόσο περισσότερο τη φοβίζει αυτή η λύση. "Όταν συγκρουστούν οι επιθυμίες της με τό αίσθημα καθήκοντος, ακόμη μία φορά, θα καταφύγει στη νευρώση. Τίποτε δεν προστατεύει με τόση σιγουριά την άρετή της όσο η άρρώστια. "Ο έγγαμος βίος που καλείται να ημερώσει τις σεξουαλικές όρμές του νέου πολιτισμένου ανθρώπου, δεν μπορεί να ανταποκριθεί υπεύθυνα στις απαιτήσεις που συνεπάγεται η ίδια η ύπαρξη του θεσμού. "Όσο για την εγκράτεια της προγαμιαίας περιόδου ούτε λόγος να γίνεται ότι μπορεί να αποζημιωθεί με τό γάμο.

**ή «πολιτισμένη» μας ήθικη απαιτεί
πανομοιότυπη σεξουαλική συμπεριφορά από
όλους τους ανθρώπους, τη στιγμή που
όρισμένοι, χάρη στη ψυχοσύνθεσή τους,
συμμορφώνονται χωρίς κόπο, ενώ άλλοι
υποβάλλονται στις πιο βαριές ψυχικές θυσίες**

"Ωστόσο, ακόμη και εκείνος που αποδέχεται ότι η πολιτισμένη σεξουαλική ήθικη προκαλεί ζημιές, μπορεί να αντιτείνει στο τρίτο μας ερώτημα ότι τό πολιτιστικό κέρδος που προέρχεται από ένα τόσο αυστηρό σεξουαλικό περιορισμό αντισταθμίζει με τό παραπάνω τις βλάβες που, άλλωστε, πλήττουν στά σοβαρά μόνο μία μειοψηφία. Δηλώνω άμέσως άδυναμία στην περίπτωση αυτή να συμψηφίσω ζημιές και κέρδη. "Αλλά όσον αφορά την υποτίμηση της ζημιάς θα μπορούσα να κάνω κάθε είδους συλλογισμούς. "Έτσι, ξαναγυρνώντας στο θέμα της σεξουαλικής αποχής που πιο πάνω έθιξα, πρέπει να βεβαιώσω ότι η αποχή, προξενεί κι άλλες ακόμη βλάβες εκτός από εκείνες που συνεπάγονται οι νευρώσεις. "Αλλωστε, πολύ συχνά, δεν εκτιμούμε όλο-πλευρα τη σπουδαιότητα των νευρώσεων.

Κατ' αρχήν, η επιβράδυνση στην ανάπτυξη της σεξουαλικότητας και της σεξουαλικής δραστηριότητας στην οποία αποσκοπούν η παιδεία μας και ο πολιτισμός μας, άσφαλώς, δεν είναι νοσηρή αυτή καθεαυτή: παρουσιάζεται ως αναγκαιότητα αν πάρουμε

υπόψη πόσο άργά οι νέοι που ανήκουν στην μορφωμένη τάξη, γίνονται αυτόρκεις και κερδίζουν μόνοι τους τη ζωή τους. Τό φαινόμενο αυτό μās φέρνει στό νοϋ τή στενή αλληλεξάρτηση όλων μας τών πολιτιστικών θεσμών και τή δυσκολία ν' αλλάξουμε ένα μέρος χωρίς ν' αλλάξει τό σύνολο. 'Η σεξουαλική άποχή περα από τό 20ό έτος δέν θά είναι χωρίς βλαβερές συνέπειες για τό νέο άνθρωπο άκόμη κι αν δέν όδηγήσει στη νευρική πάθηση. Λέγεται, βεβαίως, ότι ή μάχη ενάντια σ' αυτή τήν ισχυρή όρμη και ή άπαιτούμενη ανάπτυξη όλων τών ήθικών και αισθητικών δυνάμεων τής ψυχικής ζωής «άτσαλώνει» τό χαρακτήρα, πράγμα που άληθεύει για όρισμένες φύσεις με ιδιαίτερα ευνοϊκή ψυχική όργάνωση. Πρέπει εξάλλου νά προσθέσουμε ότι ή διαφοροποίηση τών άτομικών χαρακτήρων, που στην εποχή μας είναι τόσο τονισμένη, έγινε έφικτή χάρη στους σεξουαλικούς καταναγκασμούς. 'Αλλά στη μεγάλη πλειοψηφία τών περιπτώσεων, ή μάχη ενάντια στόν ήδονισμό αναλώνει τίς διαθέσιμες ενέργειες του δοσμένου χαρακτήρα και αυτό άκριβώς τή στιγμή που ό νέος άνθρωπος έχει ανάγκη άπ' όλες του τίς δυνάμεις για νά κατακτήσει ένα ρόλο και μία θέση στην κοινωνία. 'Η σχέση ανάμεσα στην έφικτή εξιδανίκευση και τήν αναγκαία σεξουαλική δραστηριότητα, όπως είναι φυσικό, διαφέρει πολύ, ανάλογα με τά άτομα και ανάλογα με τά επαγγέλματα. "Ενας καλλιτέχνης άνεραστος είναι όπωςόδηποτε πράγμα άπίθανο· αλλά ένας νέος άνεραστος επιστήμονας δέν σπανίζει και τόσο. 'Ο τελευταίος μπορεί νά άποδεσμεύσει με τήν έγκράτεια του δυνάμεις για τίς μελέτες του, ενώ πιθανότατα ό πρώτος θά δει τή δημιουργική του δραστηριότητα νά διεγείρεται χάρη στις σεξουαλικές του εμπειρίες.

Γενικά, δέν σχημάτιστα τήν εντύπωση ότι ή σεξουαλική άποχή βοηθά στό νά δημιουργηθούν άνθρωποι τής δράσης, ενεργητικοί, ανεξάρτητοι ή πρωτότυποι στοχαστές, άπελευθερωτές ή συνετοί μεταρρυθμιστές. Δημιουργεί συνθηέστατα τίμιους αλλά άδύνατους ανθρώπους που εξαφανίζονται άργότερα στη μεγάλη μάζα που συνηθίζει ν' άκολουθει με κρύα καρδιά τίς κατευθύνσεις που δίνουν οι ισχυρές προσωπικότητες. Τό γεγονός ότι ή σεξουαλική όρμη ενεργεί αυθαίρετα και δέν έχει καμιά βολική συμπεριφορά άποδεικνύεται και από τά άποτελέσματα τής προσπάθειας για έγκράτεια. 'Η πολιτισμένη άγωγή επιδιώκει τήν πρόσκαιρη καταπίεση τής όρμης ως τό γάμο και μόνο τότε προτίθεται νά τήν άφήσει έλευθερη για νά τή χρησιμοποιήσει. 'Αλλά για νά άντισταθοϋμε στην όρμη τά άκρεια μέτρα πετυχαίνουν καλύτερα από τά μετριοπαθή. "Ετσι, ή καταπίεση συχνά πηγαινει πολύ μακρυνά. Και όταν έλευθερωθεί ή σεξουαλική όρμη, έρχεται τό άνεπιθύμητο άποτέλεσμα: εμφανίζεται μόνιμα βλαμμένη. Για τό λόγο αυτό ή πλήρης έγκράτεια τής νεανικής ήλικίας για τόν άνδρα δέν είναι ή καλύτερη προετοιμασία για τό γάμο. Οι γυναίκες τό διαισθάνονται αυτό και ανάμεσα στους ύποψήφιους γαμπρούς προτιμούν εκείνους που ήδη έχουν γνωρίσει άλλες γυναίκες. Οι ζημιές που προκαλεί στη γυναικεία φύση ή επίμονη άπείτηση άποχής ως τό γάμο είναι ιδιαίτερα χειροπιαστές. Είναι φανερό ότι, από πλευρās άγωγής, τό καθήκον νά κατασταλεί ό ήδονισμός τής νεαρής γυναίκας ως τό γάμο φαίνεται δύσκολο. Γι' αυτό χρησιμοποιούνται

πρός τότο τά πιο άυστηρά μέτρα. 'Η άγωγή μας όχι μόνο άπαγορεύει κάθε σεξουαλική σχέση, άποδίδοντας μεγάλη αξία στη διατήρηση τής γυναικείας παρθενιάς, αλλά, άκόμη, προσπαθεί νά άπομακρύνει από τό άτομο που γίνεται γυναίκα κάθε πειρασμό κρατώντας την σε ολοκληρωτική άγνοια του πραγματικού ρόλου που τής προορίζεται και μη συγχωρώντας της καμιά έρωτική συγκίνηση που δέν θά όδηγούσε στό γάμο. Συνακόλουθα, τή στιγμή που εαφνικά ή πατρική έξουσία θά επιτρέψει στις νέες κοπέλες νά έρωτευθοϋν, εκείνες, δέν είναι ψυχολογικά ετοιμες και προχωρούν στό γάμο χωρίς νά είναι σίγουρες για τά αισθήματά τους. 'Εξαιτίας αυτής τής τεχνητής άναβολής τά κορίτσια, στόν άνδρα που για χάρη τους φύλαξε όλο του τόν πόθο, επιφυλάσσουν μόνο άπαγοητεύσεις. Νοιώθουν άκόμη έξαρτημένες από τούς γονείς τους, που ή έξουσία τους τίς καταπίεσε σεξουαλικά. Παρουσιάζονται σωματικά ψυχρές, πράγμα που στερεί από τόν άνδρα κάθε καταξιωμένη σεξουαλική ήδονή. Δέν ξέρω αν ό τύπος τής ψυχρής γυναίκας συναντιέται έξω από τήν πολιτισμένη άνατροφή, αλλά νομίζω ότι είναι πιθανό. Τελικά, ό τύπος τής ψυχρής γυναίκας πλάθεται άκριβώς με τήν άνατροφή. Και οι γυναίκες που συλλαμβάνουν χωρίς ήδονή, στη συνέχεια, είναι ελάχιστα διατεθειμένες νά κάνουν παιδιά και μάλιστα μέσα στις ώδινες. "Ολα αυτά δείχνουν ότι ή προετοιμασία για τό γάμο φέρνει τήν άποτυχία τών ίδιων τών στόχων του γάμου. Μετά τό γάμο, όταν ή γυναίκα θά έχει ξεπεράσει τήν καθυστέ-

...για τά περισσότερα άτομα ύπάρχει ένα όριο πέραν του όποιου ή ψυχούσνθεσή τους δέν επιτρέπει ν' άκολουθήσουν τίς έπιταγές του πολιτισμού...

ρηση τής ανάπτυξης της, στην άκμή τής ύπαρξής της σαν γυναίκα, όταν άφυπνίζεται πλέρια ή έρωτική της ίκανότητα, ή σχέση με τόν άνδρα της θά έχει από καιρό φθαρεί. 'Αφού ήταν μέχρι εκείνη τή στιγμή ύπάκουη δέν τής μένει για άνταμοιβή παρά ή εκλογή ανάμεσα στην άνικανοποίητη επιθυμία, τήν άπιστία ή τή νεύρωση.

'Η σεξουαλική συμπεριφορά του άνδρα είναι συχνά τό πρωτότυπο όλων τών άλλων τρόπων αντίδρασης στόν κόσμο. "Ενας άνδρας που κατακτά ενεργητικά τό σεξουαλικό του άντικείμενο, είμαστε σίγουροι, άναπτύσσει τήν ίδια άποφασιστική ενεργητικότητα όταν επιδιώκει άλλους στόχους. "Οποιος, αντίθετα, για όποιοιδήποτε λόγο, παραιτείται από τήν ίκανοποίηση τών τόσο ισχυρών σεξουαλικών όρμών, και στις άλλες σφαίρες τής ζωής θά δείξει μάλλον μία συμβιβαστική και καρτερική συμπεριφορά παρά ενεργητική.

Σεξουαλική ήθικη και «κατωτερότητα» τῶν γυναικῶν

Ἄν πάρουμε τὸ γυναικεῖο φύλο στό σύνολό του, μπορούμε εὐκόλα νά διατυπώσουμε τήν σκέψη ὅτι ἡ σεξουαλική του ζωὴ εἶναι ταυτόχρονα τὸ πρότυπο γιὰ τήν ἀσκήση τῶν ἄλλων λειτουργιῶν. Ἡ ἀνατροφή ἀπαγορεύει στίς γυναῖκες νά ἀσχολοῦνται, ἔστω καί νοερά, μέ τὰ σεξουαλικά προβλήματα, παρά τὸ γεγονός ὅτι ἔχουν γι' αὐτά τήν πιό ζωηρὴ περιέργεια: τίς ἐκφοβίζει διδάσκοντάς τους ὅτι ἡ ἐρωτικὴ περιέργεια εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴ γυναικεῖα φύση καί δείγμα προδιάθεσης γιὰ τήν ἁμαρτία. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τοὺς μεταδίδεται ὁ φόβος νά χρησιμοποιοῦν τὴ σκέψη. Ἡ γνώση χάνει κάθε ἀξία στά μάτια τους. Ἡ ἀπαγόρευση νά σκέφτονται, μέχρι ἕνα σημεῖο ἐξαιτίας τῶν ἀναπόφευκτων συνευρισμῶν καί κατὰ ἕνα ἄλλο μέρος αὐτόματα, ἐπεκτείνεται πέρα ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ σφαῖρα. Ἀκριβῶς ὅπως ἡ θρησκευτικὴ προέλευση ἀπαφόρευση τῆς σκέψης ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο τὴν τυφλὴ νομιμοφροσύνη τοῦ ἀγαθοῦ ὑποκειμένου. Δέν πιστεύω, ὅπως βεβαιώνει ὁ Moebius σέ μιὰ πολυσυζητημένη του ἐργασία, ὅτι «ἡ φυσιολογικὴ διανοητικὴ καθυστέρηση» τῆς γυναίκας ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ βιολογικὴ ἀντιπαράθεση νοητικῆς ἐργασίας καί σεξουαλικῆς δραστηριότητος. Πιστεύω, ἀντίθετα, ὅτι ἡ διανοητικὴ κατωτερότητα τῶν γυναικῶν, πού εἶναι ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα, πρέπει νά ἀποδοθεῖ σέ μιάν ἀναστολή τῆς σκέψης, ἀναστολή πού προέρχεται ἀπὸ τὴν σεξουαλικὴ καταπίεση.

Ὅταν πραγματευόμαστε τὸ ἐρώτημα τῆς σεξουαλικῆς ἀποχῆς δέν διαφοροποιούμε μέ ἄρκετὴ σαφήνεια δύο ἀπὸ τίς μορφές της: τὴν ἀποχὴ ἀπὸ κάθε σεξουαλικὴ δραστηριότητα καί τὴν ἀποχὴ ἀπὸ σεξουαλικὲς σχέσεις μέ τὸ ἄλλο φύλο. Πολλοὶ ἄνθρωποι πού περηφανεύονται ὅτι πέτυχαν νά εἶναι ἐγκρατεῖς, δέν τὸ κατάφεραν παρά μέ τὴ βοήθεια τοῦ ἀνυανισμοῦ ἢ παρόμοιων ἱκανοποιήσεων πού σχετίζονται μέ τὴν αὐτοερωτικὴ δραστηριότητα τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας. Ἀλλὰ ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ, ὅλα αὐτὰ τὰ ὑποκατάστατα τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης δέν εἶναι καθόλου ἀβλαβή: προδιαθέτουν γιὰ πολυάριθμες μορφές νεύρωσης καί ψύχωσης, ὅπου κοινὸς ὅρος εἶναι ἡ παλινδρόμηση τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς στίς παιδικές της μορφές. Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ ἀνυανισμὸς διόλου δέν ἀνταποκρίνεται στίς ιδεώδεις ἀπαιτήσεις τῆς πολιτισμένης σεξουαλικῆς ἠθικῆς καί παρασύρει τοὺς νέους στίς ἴδιες συγκρούσεις πρὸς τὸ ἰδανικὸ πρότυπο μέ ἐκείνες πού προκαλοῦν οἱ περιορισμοὶ τῆς ἀνατροφῆς καί τίς ὁποῖες θά ἤθελαν νά ἀποφύγουν μέ τὴν ἀποχὴ. Στὴ συνέχεια, ὁ ἀνυανισμὸς διαφθείρει τὸ χαρακτῆρα. Πρῶτον, ἐθίζοντάς τον σέ κακές συνήθειες: νά πετυχαίνει σημαντικούς στόχους μέ τρόπο ἀνώδυνο καί χωρὶς κόπο ἀντὶ νά τοὺς κερδίσει μέ ἔνταση καί καταβολὴ δυνάμεων, ἀκολουθώντας δηλαδή τὴν ἀρχὴ τοῦ σεξουαλικοῦ πρωτότυπου. Δεύτερον, καταβάλλοντάς τον μέ τίς φαντασιώσεις πού ἀκολουθοῦν τὴν ἀνυανιστικὴ ἱκανοποίηση: τὸ σεξουαλικὸ ἀντικείμενο ἀνυψώνεται σέ ἕνα βαθμὸ τελειότητος πού δέν εἶναι εὐκόλο νά ὑπάρξει στὴν πραγματικότητα. Ἐνας πνευματώδης συγγραφέας (ὁ Karl Kraus, στὴ βιεννέζικη ἑφημερίδα «Fackel»)

μπόρεσε, ἀναστρέφοντας τὸ ἐπιχείρημα νά ἐκφράσει τὴν ἀλήθεια μέ τοὺς ἀκόλουθους ὅρους: ἡ συνουσία δέν εἶναι παρά ἕνα ἀνεπαρκές ἀναπλήρωμα τοῦ ἀνυανισμοῦ.

Ἡ ἔνταση τῶν ἐπιταγῶν τοῦ πολιτισμοῦ καί ἡ δυσκολία τοῦ καθήκοντος ἀποχῆς συνδυάστηκαν μεταξύ τους καί πέτυχαν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νά ἀναγορεύσουν τὸ μὴ σμίξιμο τῶν γεννητικῶν ὀργάνων τῶν δύο φύλων σέ πεμπτουσία τῆς ἐγκράτειας καί ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά νά εὐνοήσουν ἄλλους τρόπους σεξουαλικῆς δραστηριότητος, πράγμα πού, μέ δύο λόγια, ἰσοδυναμεῖ μέ μισο-ὑπακοή. Ἀπὸ τότε πού ἠθικὴ καί ὑγιεινὴ — ἐξαιτίας τῆς πιθανότητος μόλυνσης — ἔθεσαν σέ ἀπηνὴ διωγμὸ τὸ φυσιολογικὸ σεξουαλικὸ σμίξιμο, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο φύλα τοῦ τύπου πού ὀνομάζουμε διεστραμμένο, ὅπου ἄλλα μέρη τοῦ σώματος ἀναλαμβάνουν τὸ ρόλο τῶν γεννητικῶν μοριῶν, ἀναμφισβήτητα, εἶδε τὴν κοινωνικὴ τους σημασία νά αὐξάνεται. Οἱ ἐρωτικὲς δραστηριότητες γιὰ τίς ὁποῖες γίνεται λόγος δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν τόσο ἀκίνδυνες, ὅσο ἄλλες ὑπερβολές τῆς ἐρωτικῆς συναλλαγῆς: εἶναι κολάσιμες ἠθικά γιὰτὶ ἐκχυδαῖζουν αὐτὸ τὸ σοβαρὸν πράγμα πού εἶναι οἱ ἐρωτικὲς σχέσεις ἀνάμεσα σέ δύο ἀνθρώπινα ὄντα, γιὰτὶ τίς ξεφτιίζουν σέ εὐχάριστο καί ἀκίνδυνο παιχνιδάκι, χωρὶς ψυχικὴ συμμετοχὴ. Ὅταν ἄλλωστε συσσωρεύονται οἱ δυσκολίες γιὰ τὴ φυσιολογικὴ σεξουαλικὴ ζωὴ ἀνακύπτει μιὰ ἄλλη συνέπεια: μεγάλη διάδοση τῆς ὁμοφυλοφιλικῆς ἱκανοποίησης. Γιατί, σ' ὄλους αὐτοὺς πού εἶναι ἤδη ὁμοφυλόφιλοι ἐξαιτίας τῆς ψυχικῆς τους ὀργάνωσης ἢ ἔγιναν ἐξαιτίας τῆς παιδικῆς τους ἡλικίας, πρέπει νά προσθέσουμε τὴ μεγάλη μάα ἐκείνων πού, ἐπειδὴ ἀποκλείστηκε ἡ κύρια ὁδὸς ἐκροῆς τῆς λίμπιντό τους, βλέπουν στὸ στάδιο τῆς ὀριμότητός τους νά ἀνοίγεται πλατιά ἡ παρακαμπτήριος τῆς ὁμοφυλοφιλίας.

...ὄσοι θέλουν νά εἶναι πιό εὐγενεῖς ἀπ' ὅσο ἐπιτρέπει ἡ ψυχικὴ τους διάπλαση ὑποκύπτουν στὴ νεύρωση.

Ὅλες αὐτές οἱ συνέπειες τῆς ἐπιταγῆς γιὰ ἐγκράτεια πού εἶναι ἀναπόφευκτες καί ἀνεξάρτητες ἀπὸ προθέσεις, ἔχουν κοινὸ σημεῖο τὴ θεμελιακὴ φθορὰ τῆς προπαρασκευῆς γιὰ τὸ γάμο, πού σύμφωνα μέ τὴ σεξουαλικὴ ἠθικὴ, θά ἔπρεπε νά εἶναι ὁ μόνος κληρονόμος τῶν σεξουαλικῶν προσδοκιῶν. Ὅλοι οἱ ἄνδρες, πού ἐξαιτίας τῆς ἀνυανιστικῆς ἢ διεστραμμένης σεξουαλικῆς πρακτικῆς, ἱκανοποίησαν τὴ λίμπιντό τους ἔξω ἀπὸ τοὺς φυσιολογικοὺς δρόμους καί τίς φυσιολογικὲς συνθήκες, ἔχουν στὸ γάμο μειωμένο δυναμισμό. Τὸ ἴδιο καί οἱ γυναῖκες, πού μόνο παρόμοια πλάγια μέσα διαθέτουν γιὰ νά προστατεύσουν τὴν παρθενία τους, ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα τῶν ἐνδογαμιαίων σεξουαλικῶν σχέσεων περιέρχονται σέ κατάσταση ἐρωτικῆς ἀναισθησίας. Καί ὁ γάμος πού ἀρχίζει μέ μείωση τῆς ἐρωτικῆς ἱκανότητος καί τῶν δύο μερῶν σπάει ἀκόμη πιό εὐκόλα: ἐξαιτίας τοῦ μειωμένου ἐρωτικοῦ δυναμι-

κού του άνδρα ή γυναίκα δεν ικανοποιείται και παραμένει σε κατάσταση ερωτικής αναισθησίας, την ώρα που ή προδιάθεσή της για την ψυχρότητα, που προέρχεται από την άνατροφή της, θα μπορούσε να ξεπεραστεί με την έντονη σεξουαλική εμπειρία. Ένα παρόμοιο ζευγάρι, σε σχέση με τό υγιές, είναι πιο δύσκολο να προφυλαχτεί από την τεκνοποίηση γιατί ο άνδρας που έχει μειωμένη δύναμη δύσκολα άνεχεται τη χρήση αντισυλληπτικών. Σε μία τέτοια άμηχανία, οι σεξουαλικές σχέσεις, που είναι ή πηγή όλων των δεινών, εγκαταλείπονται στά γρήγορα. Και ό έκπεσμός της συζυγικής ζωής είναι βέβαιος.

Έξορκίζω όλους όσους έχουν σχετικές γνώσεις να βεβαιώσουν ότι δεν υπερβάλλω σε τίποτε και ότι, αντίθετα, περιγράφω μία κατάσταση πραγμάτων μεταξύ άλλων εξίσου σοβαρών και που μπορούμε να παρατηρήσουμε όσο συχνά θέλουμε. Πραγματικά, οι άμύητοι δεν μπορούν να πιστέψουν πόσο είναι σπάνιο να συναντήσει κανείς ανθρώπους με φυσιολογική σεξουαλική δύναμη και πόσο συχνά συναντιέται ή ψυχρότητα στο γυναικείο μισό των έγγαμων ζευγαριών, που κυριαρχούνται από την πολιτισμένη σεξουαλική ήθική, την ήθική μας. Πόσες παραιτήσεις και για τους δύο συζύγους συνεπάγεται συχνά ο γάμος! Πόσο περιορίζεται ή συζυγική ζωή και ή τόσο περιπόθητη εύτυχία!

Έχω ήδη πεί ότι σε τέτοιες περιπτώσεις ή πιο πιθανή διέξοδος είναι ή νευρική πάθηση. Συνάμα όμως θέλω να δείξω με ποιο τρόπο ένα τέτοιο ζευγάρι εξακολουθεί να επιδρά στο παιδί ή στά όλιγάριθμα παιδιά του. Πιστεύεται ότι έχουμε να κάνουν με μία μεταβίβαση κληρονομικών χαρακτήρων αλλά, αν κοιτάξουμε από πιο κοντά, θα διαπιστώσουμε ότι πρόκειται για την επίδραση ισχυρών παιδικών έντυπώσεων. Η νευρωτική γυναίκα, ή άνικανοποίητη γυναίκα, άπέναντι στο παιδί της είναι μία υπερπροστατευτική και υπεραγχώδης μητέρα. Του μεταβιβάζει την άνάγκη της για άγάπη και του άφυπνίζει την σεξουαλική πρωϊμότητα. Η δυσαρμονία των σεζύγων διεγείρει την συναισθηματική ζωή του παιδιού και, σε μία ήλικία άκόμη πολύ τρυφερή, τό κάνει να αισθάνεται πιεστικά την άγάπη, τό μισος, τη ζήλεια. Η άυστηρή άνατροφή που δεν άνεχεται καμία δραστηριότητα της τόσο πρώιμα άφυπνισμένης σεξουαλικής ζωής συνεργάζεται με την καταπιεστική δύναμη. Μία τέτοια σύγκρουση σε μία τέτοια ήλικία ενέχει όλα τα άναγκαία στοιχεία που θα όδηγήσουν στη νευρική πάθηση και που θα διαρκέσει όλη τη ζωή.

Η «πολιτισμένη» σεξουαλική ήθική άξίζει τίς θυσίες που επιβάλλει;

Επανέρχομαι τώρα σ' αυτό που διατύπωσα παραπάνω, ότι δηλαδή, όταν κρίνουμε τίς νευρώσεις, δεν παίρνουμε ύπόψη όλη τη σπουδαιότητα που έχουν. Ένδιαφερόμαστε να μην ύποτιμήσουμε αυτές τίς καταστάσεις που με έλαφρότητα πάραμελουν οι γονείς και οι γιατροί βεβαιώνοντας άτάραχα ότι μερικές εβδομάδες θεραπείας με ψυχρά λουτρά ή μερικοί μήνες άνάπαυσης θα μπορούσαν να τίς εξαλείψουν. Όλα αυτά είναι γνώμες γιατρών ή άμαθών, λέξεις προορισμένες κυρίως για να δώσουν στον άρρωστο εφήμερη παρηγοριά. Ξέρουμε, αντίθετα, ότι μία χρόνια νευρώση, άκόμη κι όταν δεν

καταργεί τελείως κάθε ίκανότητα για τη ζωή, είναι μία βαριά άναπηρία για όλη την ύπαρξη του ανθρώπου, κάπως σαν τη φυματίωση ή την καρδιοπάθεια. Θα μπορούσαμε να άνεχθούμε αυτή την κατάσταση αν ή νευρωτική πάθηση άπέκλειε μόνο ένα όρισμένο αριθμό άδύνατων άτόμων και έπέτρεπε στά άλλα να συμμετέχουν στη ζωή με μοναδικό τίμημα ύποκειμενικές άδυναμίες. Πρέπει, αντίθετα, να έπιστήσω την προσοχή στο γεγονός ότι ή νευρώση, όποιοδήποτε και αν είναι τό είδος της, όποιοσδήποτε κι αν είναι ό άσθενής, καταφέρει να ματαιώνει τά πολιτιστικά σχέδια κι έπιφορτίζεται με τό έργο των καταπιεσμένων πνευματικών δυνάμεων, έχθρών του πολιτισμού. Έτσι ή κοινωνία, πληρώνοντας την ύπακοή στις βαθύτερες της έπιταγές μ' άντάλλαγμα την αύξηση της νευρικής πάθησης, δεν καταφέρει να καταγράψει κάποιο κέρδος που θα είχε ως τίμημα έστω μία θυσία. Στην πραγματικότητα δεν καταγράφει κανένα κέρδος. Άς πάρουμε τό παράδειγμα μιάς γυναίκας που δεν άγαπά τό συζυγό της, γιατί οι συνθήκες μέσα στις όποιες άρχισε ή έγγαμη ζωή τους και ή εμπειρία της από τό συζυγικό βίο δεν της πρόσφεραν κανένα λόγο για να τόν άγαπά. Στο μεταξύ θά ήθελε πολύ να τόν άγαπά, γιατί μόνο αυτό άνταποκρίνεται στο ιδεώδες του γάμου, που για χάρη του άνατράφηκε. Θα καταπιέσει λοιπόν μέσα της όλες τίς τάσεις που θέλουν να εκφράσουν την άλήθεια, θά άντιτεθεί στις ιδεατές προσδοκίες και θά προσπαθήσει με ζήλο να παίξει τό ρόλο της τρυφερής και στοργικής συζύγου. Μία νευρωτική πάθηση θά είναι ή συνέπεια αυτής της άυτοκαταπίεσης και σε λίγο καιρό ή νευρώση θά πάρει εκδίκηση άπ' τόν άνδρα που ή γυναίκα του δεν άγαπά. Θα του προκαλέσει τόσες δυσάρεσκείες και στενοχώριες όσες και ή άπλή έξομολόγηση της πραγματικής κατάστασης. Αυτό είναι τυπικό παράδειγμα των επιδόσεων της νευρώσης. Παρόμοιες άποτυχίες έπα-

...ή διανοητική «κατωτερότητα» τόσων γυναικών που είναι άναμφισβήτητη πραγματικότητα πρέπει να άποδοθεί σέν μία άναστολή της σκέψης, άναστολή που προέρχεται από τη σεξουαλική καταπίεση.

νόρθωσης παρθηρούμε και όταν καταπιέζονται άλλες παρορμήσεις έχθρικές για τόν πολιτισμό, αλλά που δεν είναι άμεσα σεξουαλικές. Για παράδειγμα αυτός που, έχοντας ισχυρές τάσεις σκληρότητας και βανασότητας τίς καταπιέζει για να δείξει υπερχαλωσύνη, θά ύποστει μία τέτοια άπάλεια ενέργειας που δεν θά μπορέσει να εκπληρώσει όσα άνταποκρίνονται στις έπανορθωτικές τάσεις του και τελικά θά είναι άκόμη λιγότερο καλός άπ' ό,τι αν δεν είχε καταπιέσει την τάση του.

Άς συμπληρώσουμε ότι για ένα λαό ό περιορισμός της σεξουαλικής του δραστηριότητας συνοδεύεται από αύξηση του άγχους για τη ζωή και της άγωνίας για τό θάνατο, πραγμα που διαταράσσει την ίκανότητα του άτόμου για άπόλαυση και την προπαρασκευή του να άντιμετωπίσει τό θάνατο για όποιοδήποτε σκοπό. Αυτό μεταφράζεται σε μείωση της τάσης του να τεκνοποιεί

καί αποκλείει τόν ἐν λόγῳ λαό, ἢ τήν ομάδα ἀτόμων, ἀπό τή συμμετοχή στό μέλλον.

“Όλα αὐτά μᾶς ἐπιβάλλουν νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ «πολιτισμένη» σεξουαλική ἠθική μας ἀξίζει τίς θυσίες πού μᾶς ἐπιβάλλει. Καί μάλιστα ἐφόσον ἐξαρτώμαστε τόσο ἀπό τόν εὐδαιμονισμό, ὥστε μᾶς εἶναι ἀδύνατο νά μή περιλάβουμε κάποια δόση ἰκανοποίησης καί ἀτομικῆς εὐτυχίας στό πλῆθος τῶν στόχων τῆς πολιτιστικῆς μας ἀνάπτυξης. Δέν ἀνήκει βέβαια στό γιατρό νά προωθήσει σχέδια μεταρρυθμίσεων. Νόμισα πάντως ὅτι ἔπρεπε νά ὑπογραμμίσω τό ἐπείγον τῶν μεταρρυθμίσεων, διευρύνοντας τήν πραγματεία τοῦ V. Ehrenfels⁴ σχετικά μέ τίς βλάβες πού προκαλεῖ ἡ «πολιτισμένη» μας σεξουαλική ἠθική ὑποδεικνύοντας τό ρόλο τους στήν ἐξάπλωση τῆς νευρικής πάθησης στή σύγχρονη ἐποχή.

Ὅρισμός μερικῶν ψυχαναλυτικῶν ὄρων*

Λίμπιντο, Libido σέ ὅλες τίς γλώσσες.

—Βλέπε καί τό ρῆμα λιμπίζομαι (ἐπιθυμῶ) τῆς καθομιλουμένης.

Ὁ Φρόντ ὀρίζει τή λίμπιντο ὡς τό ὑπόστρωμα τῆς ἐνέργειας πού θά ὠθήσει τή σεξουαλική ὁρμή νά μεταβάλει ἀντικείμενο (μετατόπιση τῶν ἐπενδύσεων τῆς λίμπιντο), στόχο (π.χ. ἐξιδανίκευση) καί πηγὴ σεξουαλικῆς διέγερσης (διαφορισμός τῶν ἐρωτογόνων ζωνῶν). Ἀντίθετα ὁ Γιούνγκ διευρύνει τήν ἔννοια τῆς λίμπιντο μέχρι τό σημεῖο νά τή θεωρεῖ ὡς «ψυχικὴ ἐνέργεια», ἐνεργό σέ κάθε περίπτωση πού ὑπάρχει τάση ἐπιθυμίας.

1. Ἀπό ποιοτικὴ ἀποψη: Ἡ λίμπιντο δέν μπορεῖ νά μετατραπεῖ, ὅπως τό ἤθελε ὁ Γιούνγκ, σέ ἀδιαφοροποίητη νοητικὴ ἐνέργεια. Ἄν μοιάζει νά ἔχει ἀποβάλει τό σεξουαλικό της χαρακτήρα αὐτό συμβαίνει πάντοτε δευτερογενῶς, κυρίως στίς ναρκισσικὲς ἐπενδύσεις καί ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ παραίτηση ἀπὸ τό σεξουαλικό στόχο. Ἡ λίμπιντο δέν καλύπτει ποτέ ὅλο τό πεδίο τῆς ὁρμῆς. Κατὰ τόν Φρόντ, τῆς πρὶν τό 1918 περιόδου, ἡ λίμπιντο ἀντιτίθεται στίς ὁρμές τῆς αὐτοσυντήρησης. Ἀλλά ὅταν οἱ ὁρμές αὐτοσυντήρησης σύμφωνα μέ τήν τελευταία θεώρηση τοῦ Φρόντ ἐμφανίζονται ὡς λιμπιντικῆς φύσης, ἡ ἀντίθεση μετατοπίζεται σέ ἀντίθεση λίμπιντο καί ὁρμῶν τοῦ θανάτου. Ἔτσι ὁ μονισμός τοῦ Γιούνγκ δέν ἔγινε ποτέ ἀποδεκτός ἀπὸ τό Φρόντ πού, ὡς τό τέλος, θεωροῦσε ὅτι ἡ λίμπιντο ἔχει σεξουαλικό χαρακτήρα.

2. Ἀπό ποσοτικὴ ἀποψη. Ἡ λίμπιντο ἐπιβάλλεται περισσότερο ὡς ἔννοια ποσοτικῆ «... ὀνομάζουμε (λίμπιντο) τὴν ἐνέργεια – θεωρημένη σάν ποσοτικὸ μέγεθος ἂν καὶ δέν εἶναι ἀκόμη μετρήσιμη – τῶν ὁρμῶν πού σχετίζονται μέ ὅσα μποροῦμε νά ἀντιληφθοῦμε μέ τό ὄνομα ἐρωτας»¹. Καί καθὼς ἡ σεξουαλικὴ ὁρμὴ ἐντάσσεται στὰ ψυχοσωματικὰ ὄρια ἡ λίμπιντο περιγράφει τήν ψυχικὴ πλευρά. Εἶναι ἡ «δυναμικὴ ἐκδήλωση τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς στήν ψυχικὴ ζωή»².

* Ἀπὸ τό *Vocabulaire de la Psychanalyse* τῶν Laplanche καὶ Pontalis (ed. PUF, Paris 1973).

1. S. Freud, *Massenpsychologie und Ich Analyse*. 1921.
2. S. Freud, *Psychoanalyse und Libidotheorie*. 1922.

<p>Όρμή, γαλλ. pulsion, γερμ. Trieb, άγγλ. instict ή drive, ιταλ. pulsione ή instinto.</p> <p>Η απόδοση αυτή οφείλεται στον Κ.Δ. Σωτηρίου (βλ. «Ψυχανάλυση» σειρά άρθρων στην <i>Αναγέννηση</i>, 1926-27). Χρησιμοποιήθηκε επίσης από τον Φ. Σκούρα («<i>Σύγχρονος Ψυχιατρική</i>» 1952) και έκτοτε από πολλούς άλλους. Αντίθετα ο Γ.Σ. Φιλιππόπουλος («<i>Ψυχιατρικά ανάλεκτα</i>» — 1972) προτιμά τον όρο <i>ένόρμηση</i>. Συναντιέται επίσης ως <i>παρόρμηση</i>, <i>βασική ένόρμηση</i> και <i>ένστικτο</i>.</p>	<p>Δυναμική διαδικασία που συνίσταται σε μία ώθηση (ενεργειακό φορτίο, παράγοντας κινητικότητας) που υποχρεώνει τον οργανισμό να τείνει προς κάποιο σκοπό. Σύμφωνα με το Φρόντ η όρμη έχει την πηγή της σε κάποια σωματική διέγερση (κατάσταση έντασης). Σκοπός της είναι να εξαλείψει την κατάσταση έντασης που κυριαρχεί στην πηγή της όρμης. Η όρμη δεν μπορεί να φτάσει το σκοπό της παρά μόνο μέσα από το αντικείμενο και χάρη σ' αυτό.</p>
<p>Απόθηση, γαλλ. refoulement, γερμ. Verdrängung, άγγλ. repression, ιταλ. rimozione.</p> <p>Ο όρος στά ελληνικά φαίνεται ότι έχει επικρατήσει. Αντίθετα ο Κ. Σωτηρίου (ό.π.) είχε προτείνει τον όρο <i>παραμέρισμα</i>.</p>	<p>Στήν κυριολεξία, είναι τό έγκείρημα με τό όποιο τό ύποκειμενο προσπαθει να παραμερίσει στο χώρο του άσυνείδητου διάφορες παραστάσεις (σκέψεις, εικόνες, άναμνήσεις) που συνδέονται με την σεξουαλική όρμη. Η απόθηση παράγεται στις περιπτώσεις που ή ίκανοποίηση της όρμης (που σκοπό έχει να προσφέρει ήδονή) κινδυνεύει να προκαλέσει δυσάρεσκεια σε σχέση με άλλες άπαιτήσεις. Ο Φρόντ χρησιμοποιεί μερικές φορές τον όρο <i>απόθηση</i> σαν συνώνυμο του «μηχανισμού» άμυνας.</p>
<p>Αντικείμενο, γαλλ. objet, γερμ. Object, άγγλ. object, ιταλ. oggetto.</p>	<p>Η έννοια του αντικειμένου στην ψυχανάλυση εξετάζεται από τρεις πλευρές:</p> <p>Α. Ός συνακόλουθο της όρμης. Με τό αντικείμενο και χάρη στο αντικείμενο ή όρμη προσπαθει να φτάσει στο στόχο της, δηλαδή σε ένα όρισμένο τύπο ίκανοποίησης. Τό αντικείμενο μπορεί να είναι πρόσωπο, πράγμα, μέρος αντικειμένου ή φανταστικό αντικείμενο.</p> <p>Β. Σάν συνακόλουθο του έρωτα (ή του μίσους): Στήν περίπτωση αυτή πρόκειται για τή σχέση άνάμεσα σε ένα ολοκληρωμένο άτομο (ή του έγω του) με κάποιο άλλο αντικείμενο που κι αυτό θεωρείται ολοκληρωμένο (άτομο, ουσία, ιδεώδες κ.λπ.).</p> <p>Γ. Με την κλασική έννοια της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας της γνώσης: Σάν συνακόλουθο του ύποκειμένου που αντιλαμβάνεται με τις αισθήσεις και μπορεί να γνωρίζει. Παρουσιάζεται με γνωρίσματα μόνιμα και σταθερά, άναγνωρίσιμα από την καθολικότητα των ύποκειμένων, ανεξάρτητα από τις επιθυμίες και τις άπόψεις των ατόμων.</p>
<p>Εξιδανίκευση, γαλλ. sublimation, γερμ. Sublimierung, άγγλ. sublimation, ιταλ. sublimazione.</p> <p>Λέγεται και <i>ιδανικοποίηση</i> (Γ. Φιλιππόπουλος), <i>εξύψωση</i> (Κ. Σωτηρίου), <i>μετουσίωση</i>, <i>μεταρσίωση</i>.</p>	<p>Διαδικασία που, κατά τον Φρόντ, περιγράφει όρισμένες δραστηριότητες που φαινομενικά δεν έχουν σχέση με τή σεξουαλικότητα αλλά που ή κινητήρια δύναμή τους είναι ή σεξουαλική όρμη. Ο Φρόντ θεώρησε ως κύριες μορφές εξιδανίκευσης τήν καλλιτεχνική, τήν επιστημονική και τήν ένγένει πνευματική δραστηριότητα. Η σεξουαλική όρμη θεωρείται εξιδανικευμένη στο βαθμό που έχει στραφεί προς ένα νέο στόχο όχι σεξουαλικό αλλά με αντικείμενα κοινωνικά και ήθικά-καταξιαμένα.</p>

<p>Παλινδρόμηση, γαλλ. regression, γερμ. Regression, άγγλ. regression, ιταλ. regressione.</p> <p>Στά ελληνικά συναντιέται και ως <i>πισωδρόμηση</i> (Κ. Σωτηρίου), <i>επαναστροφή</i> (Α. Πάγκαλος, «Είσαγωγή στην Ψυχανάλυση», χ.χ. έ.), <i>όπισθοδρόμηση</i> (Γ. Ν. Παπαδημητρίου, «Σύγχρονη Ψυχιατρική»).</p>	<p>Περιγράφουμε με τον όρο παλινδρόμηση μία ψυχική διαδικασία σύμφωνα με την όποια τό υποκείμενο, από ένα σημείο στό όποιο έχει φτάσει έπιστρέφει σε ένα σημείο πριν άπ' αυτό. Η παλινδρόμηση έχει χωροχρονική έννοια. Στην κυριολεξία περιγράφει τό πέραςμα σε τρόπους έκφρασης και συμπεριφοράς χαμηλοτέρου επιπέδου.</p>
<p>Καθήλωση, γαλλ. fixation, γερμ. Fixierung, άγγλ. fixation, ιταλ. fissazione.</p> <p>Έχει άποδοθεί και ως <i>στερέωση</i>, <i>προσκόλληση</i>, <i>προσήλωση</i>.</p>	<p>Έπειδή ή λίμπιντο συνδέεται στενά με πρόσωπα ή με είδωλα (βλέπε λέξη) άναπαράγει ένα όρισμένο τρόπο ίκανοποίησης και παραμένει όργανωμένη σύμφωνα με τή χαρακτηριστική δομή του αντίστοιχου έξελικτικού σταδίου. Η καθήλωση λοιπόν μπορεί να είναι προφανής και ένεργή ή να είναι δυνατότητα (...) που θά άνοιξει τό δρόμο στην παλινδρόμηση (βλέπε λέξη).</p> <p>Η έννοια τής καθήλωσης γίνεται άντιληπτή στό πλαίσιο μιās γενετικής θεώρησης που προϋποθέτει ότι ή λίμπιντο πορεύεται σύμφωνα με όρισμένους νόμους. Μπορούμε, συνεπώς, να θεωρήσουμε ότι ή καθήλωση (...) περιγράφει τόν τρόπο έγγραφής ενός άντιπροσωπευτικού περιεχομένου (έμπειρίες, είδωλα, φαντασιώσεις) που θά παραμένει στό άσυνείδητο άναλλοίωτο και με τό όποιο ή όρμη θά συνδεθεί στενά.</p>
<p>Είδωλο, imago σε όλες τις γλώσσες.</p> <p>Έχει μεταφραστεί στα ελληνικά και είδωλομορφισμός (<i>Ψυχολογικόν γαλλοελληνικόν γλωσσάριον</i>, Έμμη Καρτάλη και Μαρία Τενεγάκη, Αθήναι 1971).</p>	<p>Άσυνείδητο πρωτότυπο που κατευθύνει τόν τρόπο με τόν όποιο τό άτομο άντιλαμβάνεται τόν άλλο. Είναι κατασκευασμένο από τις πρώτες φαντασιακές, διαπροσωπικές, σχέσεις πρός τό οικογενειακό περιβάλλον. Τό είδωλο και τό σύμπλεγμα είναι συγγενικές έννοιες. Και τά δυό άναφέρονται στό ίδιο πεδίο: τις σχέσεις του παιδιού με τό κοινωνικό και τό οικογενειακό του περιβάλλον. Άλλά τό σύμπλεγμα περιγράφει τό άποτέλεσμα του συνόλου τής διαπροσωπικής σχέσης πάνω στό υποκείμενο. Τό είδωλο, περιγράφει τήν φαντασιακή επιβίωση του προσώπου που συμμετέχει σ' αυτή τήν κατάσταση.</p>
ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΦΡΟΪΝΤ	
<i>Τίτλος πρωτοτύπου</i>	<i>Έλληνική μετάφραση</i>
<p>1887 - 1902 <i>Aus den Anfängen der Psychoanalyse</i> (Η γέννηση τής ψυχανάλυσης)</p>	
<p>1893 <i>Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene</i> (Ο ψυχικός μηχανισμός των ύστερικων φαινομένων)</p>	
<p>1895 <i>Studien über Hysterie</i> (Μελέτες για τήν ύστερία)</p> <p>1895 <i>Entwurf einer Psychologie</i> (Σχεδιάσμα μιās έπιστημονικής ψυχολογίας)</p>	

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
1900 <i>Die Traumdeutung</i> ('Η έρμηνευτική τών όνείρων)	<i>'Η έρμηνευτική τών όνείρων</i> , πρόλογος καθ. Δ. Κουρέτα, μεταφ. Μίνας Ζωγράφου — Μεραναίου, έκδ. Μαρρή, 'Αθήνα 1956, σ.σ. 479, επίσης έπανέκδοση του ίδιου στά <i>"Απαντα Φρόνυτ</i> (17 τόμοι), «Πανεκδοτική», 'Αθήνα 1969.
1901 <i>Über den Traum</i> (Γιά τό όνειρο) 1901 <i>Zur Psychopathologie des Alltagslebens</i> (Ψυχοπαθολογία τής καθημερινής ζωής)	<i>'Η ψυχαναλυτική έρμηνεία του όνείρου</i> , μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη, 'Αθήνα 1936 ³ , σ.σ. 65. <i>'Η ψυχοπαθολογία τής καθημερινής ζωής</i> , εισαγωγή Δ. Κουρέτα, μεταφ. Κ. Μεραναίου — Μίνας Ζωγράφου, 'Αθήνα 1951. Επίσης: <i>Ψυχοπαθολογία τής καθ' ήμέραν ζωής</i> , χ. μεταφ., έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ. 71. Καί στά <i>"Απαντα Φρόνυτ</i> τής «Πανεκδοτικής».
1904 <i>Die Freudsche psychoanalytische Methode</i> ('Η ψυχαναλυτική μέθοδος του Φρόνυτ) 1904 <i>Über Psychotherapie</i> (Γιά τήν ψυχοθεραπεία)	
1905 <i>Bruchstück einer Hysterie — Analyse</i> ('Απόσπασμα από μιά ανάλυση ύστερίας) 1905 <i>Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie</i> (Τρία δοκίμια γιά τή σεξουαλική θεωρία) 1905 <i>Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten</i> (Τό εύφωλόγημα καί οι σχέσεις του μέ τό άσυνείδητο)	<i>Τό ήμερολόγιο ενός κοριτσιού</i> , μεταφ. Ρένα Χότχουντ, έκδ. Μπουκουμάνη, 'Αθήνα 1977. <i>Τό εύφωλόγημα καί ή σχέσις μέ τό άσυνείδητο</i> , <i>"Απαντα Φρόνυτ</i> τής «Πανεκδοτικής», 'Αθήνα 1972.
1906 <i>Tatbestandsdiagnostik und Psychoanalyse</i> ('Η διάγνωση του πραγματικού καί ή ψυχανάλυση)	
1907 <i>Der Wahn und die Träume in W. Jensens «Gradiva»</i> (Παραληρήματα καί όνειρα στην «Γκραντίβα» του Γιένσεν) 1907 <i>Zwangshandlungen und Religionsübungen</i> ('Ιδεοληπτικές πράξεις καί θρησκευτική πρακτική)	<i>Τό μέλλον μιās αυταπάτης (Ψυχαναλυτική έρμηνεία του θρησκευτικού φαινομένου)</i> , μεταφ. Θ. Παπακωνσταντίνου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε. (πάντως προπολεμικό), σ.σ. 81.
1908 <i>Der Dichter und das Phantasieren</i> ('Η λογοτεχνική δημιουργία καί ή όνειροπόληση)	
1909 <i>Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben</i> ('Ανάλυση τής Φοβίας ενός πεντάχρονου άγοριού) 1909 <i>Bemerkungen über einen Fall von Zwangneurose</i> (Πάρατηρήσεις σέ μιά περίπτωση ιδεοληπτικής νεύρωσης) 1909 <i>Über Psychoanalyse</i> (Περί ψυχανάλυσης)	<i>Πέντε ψυχαναλύσεις ('Ο μικρός Χάνς)</i> , μεταφ. Ελ. Στεφανάκη, <i>"Απαντα Φρόνυτ</i> τής «Πανεκδοτικής», 'Αθήνα 1970. <i>'Ο άνθρωπος μέ τά ποντίκια. Περίπτωση ιδεοληπτικής νεύρωσης</i> , μεταφ. Π. Σύρρου, <i>"Απαντα Φρόνυτ</i> τής «Πανεκδοτικής», 'Αθήνα 1970. <i>Πέντε μαθήματα ψυχανάλυσεως</i> , μεταφ. Π. Σύρρου, <i>"Απαντα Φρόνυτ</i> τής «Πανεκδοτικής».
1910 <i>Die zukünftigen Chancen der psychoanalytischen Therapie</i> (Οί προοπτικές τής αναλυτικής θεραπευτικής)	

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
<p>1914 <i>Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung</i> (Συμβολή στην ιστορία του ψυχαναλυτικού κινήματος)</p> <p>1914 <i>Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten</i> (Ανάμνηση, επανάληψη και επεξεργασία)</p>	<p>Ίστορία της Ψυχανάλυσεως, μεταφ. Ἀβραάμ Κοέν, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ.σ. 91, Ἐπίσης: Συμβολή στην ιστορία του ψυχαναλυτικού κινήματος, μεταφ. Π. Σύρρου, Ἄπαντα Φρόνυτ τῆς «Πανεκδοτικῆς», Ἀθήνα 1971.</p>
<p>1915 <i>Mitteilung eines der psychoanalytischen Theorie widersprechenden Falles von Paranoia</i> (Μιά περίπτωση παράνοιας πού ἀντιφάσκει στην ψυχαναλυτική θεωρία)</p> <p>1915 <i>Triebe und Triebchicksale</i> (Οἱ ὀρμές καί τό πεπρωμένο τους)</p> <p>1915 <i>Die Verdrängung</i> (Ἡ ἀπόθηση)</p> <p>1915 <i>Das Unbewusste</i> (Τό ἀσυνείδητο)</p> <p>1915 <i>Bemerkungen über die Übertragungsliebe</i> (Παρατηρήσεις πάνω στόν ἔρωτα ἀπό μετατόπιση)</p> <p>1915 <i>Zeitgemässes über Krieg und Tod</i> (Ἐπίκαιρες σκέψεις γιά τόν πόλεμο καί τό θάνατο)</p>	<p><i>Περί πολέμου καί θανάτου</i>, μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ. σ. 26. Ἐπίσης: <i>Σκέψεις γιά τόν πόλεμο καί τόν θάνατο</i>, εἰσαγωγή Κ.Α. Μεραναίου, μεταφ. Ἀλέξη Ἀκύλα, έκδ. Α. Καραβία, Ἀθήνα 1940, σ.σ. 48.</p>
<p>1916 <i>Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit</i> (Μερικοί τύποι χαρακτήρων πού συναντιοῦνται στην ψυχανάλυση)</p>	
<p>1916 - 1917 <i>Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse</i> (Παραδόσεις γιά τήν εἰσαγωγή στην Ψυχανάλυση)</p>	<p><i>Εἰσαγωγή στην Ψυχανάλυση</i> (μέρος), μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ.σ. 60. <i>Ψυχανάλυση καί Ψυχιατρική</i> (Τό 16ο κεφάλαιο τῆς «Εἰσαγωγῆς»), μεταφ. Χ.Α. Βασιλειάδη, έκδ. Παν. Π. Μαυράκη, Ἀθήνα 1956, σσ.30, καθώς καί μέρος τῆς «Εἰσαγωγῆς», τοῦ ἴδιου μεταφραστή, χ.ε., Ἀθήνα 1956, σ.σ. 76. Τό πλήρες κείμενο: μεταφ. Α. Πάγκαλου, έκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα 1960, σ.σ. 405. Ἐπίσης μεταφ. Δ. Π. Κωστελένου, έκδ. Ν. Δαμιανοῦ, Ἀθήνα χ.χ.ε. καί στά Ἄπαντα Φρόνυτ τῆς «Πανεκδοτικῆς», 2 τόμ., Ἀθήνα 1963.</p>
<p>1917 <i>Über Triebumsetzungen insbesondere der Analerotik</i> (Γιά τίς μεταμορφώσεις τῶν ὀρμῶν ἰδιαίτερα στόν πρῶτο κῆλο ἔρωτισμό)</p> <p>1917 <i>Trauer und Melancholie</i> (Θλίψη καί μελαγχολία)</p> <p>1917 <i>Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse</i> (Μιά δυσκολία τῆς Ψυχανάλυσης)</p>	

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
<p>1917 <i>Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre</i> (Μεταψυχολογικό συμπλήρωμα στην θεωρία των όνειρων)</p> <p>1917 <i>Beiträge zur Psychologie des Liebeslebens: III. Das Tabu der Virginität</i> (Συμβολή στην ψυχολογία της έρωτικής ζωής: III. Τό Ταμπού της Παρθενίας)</p>	
<p>1918 <i>Aus der Geschichte einer infantilen Neurose</i> (Από την ιστορία μιās παιδικής νεύρωσης)</p> <p>1918 <i>Wege der psychoanalytischen Therapie</i> (Οί νέοι δρόμοι τής ψυχαναλυτικής θεραπευτικής)</p>	
<p>1919 <i>Ein Kind wird geschlagen</i> (Δέρνουν ένα παιδί)</p> <p>1919 <i>Das Unheimliche</i> (Τό άνατριχιαστικό)</p>	
<p>1920 <i>Über die Psychogenese eines Falles von weiblicher Homosexualität</i> (Ή ψυχογένεση μιās περίπτωσης γυναικείας όμοφυλοφιλίας)</p> <p>1920 <i>Jenseits des Lustprinzips</i> (Πέραν τής αρχής τής ήδονής)</p>	<p><i>Πέραν τής Ήδονής</i>, μεταφ. Κ.Κυπραίου, έκδ. Γκοβόστη, Άθήνα χ.χ.ε., σσ. 88. Έπίσης: μεταφ. Κ.Λ.Μεραναίου, Άθήνα χ.χ.ε., σσ. 87 και <i>Άπαντα Φρόντ τής «Πανεκδοτικής»</i>.</p>
<p>1921 <i>Massenpsychologie und Ich — Analyse</i> (Όμαδική ψυχολογία και άνάλυση τού Έγώ)</p>	<p><i>Όμαδική και άτομική ψυχολογία</i>, μεταφ. Στ. Φερεντίνου, έκδ. Γκοβόστη χ.χ.ε. σσ. 94. <i>Ψυχολογία όμαδική και άτομική ψυχολογία τών πληθών και άνάλυση τού έγώ</i>, μεταφ. Γ. Άθανασόπουλος, Άθήνα χ.χ.ε. Έπίσης: <i>Όμαδική Ψυχολογία και Άνάλυση τού Έγώ</i>, μεταφ. Άντρεά Φραγκιά, έκδ. «Άτλας», Άθήνα 1956, σσ. 105. Πιό πρόσφατη: <i>Ψυχολογία τών μαζών και άνάλυση τού έγώ</i>, μεταφ. Κλαίρης Τρικεριώτη, έκδ. «Έπίκουρος», Άθήνα 1976. Τέλος, στά <i>Άπαντα Φρόντ τής «Πανεκδοτικής»</i>.</p>
<p>1922 <i>Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität</i> (Μερικοί νευρωτικοί μηχανισμοί τής ζήλειας, τής παράνοιας και τής όμοφυλοφιλίας)</p>	
<p>1923 <i>Das Ich und das Es</i> (Τό Έγώ και τό Έκείνο)</p> <p>1923 <i>Eine Teufelsneurose im siebzehnten Jahrhundert</i> (Μιά δαιμονική νεύρωση στόν 17^ο αί.)</p>	<p><i>Τό Έγώ και τό Έκείνο</i>, μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, έκδ. Γκοβόστη, χ.χ.ε., σ.σ. 76.</p>

τίτλος πρωτοτύπου	έλληνική μετάφραση
1924 <i>Das ökonomische Problem des Masochismus</i> (Τό πρόβλημα τής οικονομίας του μαζοχισμού)	
1924 <i>Der Untergang des Ödipuskomplexes</i> (Ἡ ἐξασθένηση τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος)	
1925 <i>Die Verneinung</i> (Ἡ ἄρνηση)	
1925 <i>Selbstdarstellung</i> (Ἡ ζωή μου καί ἡ ψυχανάλυση)	Ἡ ζωή μου καί ἡ ψυχανάλυση, μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, χ.χ.ε.
1926 <i>Die Frage der Laienanalyse</i> (Τό ζήτημα τής ἐρασιτεχνικῆς ἀνάλυσης)	Πρακτική ψυχανάλυση, μεταφ. Γ. Βάμβαλη, «Ἐπίκουρος» Ἀθήνα 1977.
1926 <i>Hemmung, Symptom und Angst</i> (Ἄναστολή, σύμπτωμα καί ἄγχος)	
1927 <i>Die Zukunft einer Illusion</i> (Τό μέλλον μιᾶς οὐτοπίας)	«Τό μέλλον μιᾶς οὐτοπίας», μεταφ. Ε.Κ. Δημάκα, Ἄπαντα Φρόντ τῆς «Πανεκδοτικῆς», Ἀθήνα 1969.
1930 <i>Das Unbehagen in der Kultur</i> (Ἡ Πολιτισμός πηγῆ δυστυχίας)	Ἡ Πολιτισμός πηγῆ δυστυχίας καί τό Μέλλον μιᾶς αὐταπάτης, (στόν ἴδιο τόμο), μεταφ. Γ. Βάμβαλη, «Ἐπίκουρος», Ἀθήνα 1974, σ.σ. 118. Ἐπίσης στά Ἄπαντα Φρόντ τῆς «Πανεκδοτικῆς».
1932 <i>Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse</i> (Ἡ νέα σειρά παραδόσεων γιά τήν εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση)	Ἡ νέα σειρά τῶν παραδόσεων γιά τήν εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση (μέρος), μεταφ. Κλ. Τρικεριώτη, «Ἐπίκουρος», Ἀθήνα 1977, σ.σ. 179. Ὁνειρο καί ἀποκρυφισμός (μέρος τῆς Νέας σειρᾶς...), μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, Ἀθήνα χ.χ.ε., σ.σ. 55. Οἱ ὑποστάσεις τῆς ψυχικῆς προσωπικότητος (ψυχανάλυση, ποίηση, μυθολογία) (μέρος τῆς Νέας σειρᾶς...), μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐκδ. Κ. Κοροντζῆς, Ἀθήνα χ.χ.ε., σ.σ. 72. Ἄγχος καί ἐνστικτα, μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐπιμέλεια Ο. Μπέκε — Κ. Μεραναίου, ἐκδ. Α. Καραβία, Ἀθήνα 1940, σ.σ. 95. Τέλος, Τέχνη καί Ψυχανάλυση (ὅλα μέρος τῆς Νέας σειρᾶς...), μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐπιμέλεια Ο. Μπέκε — Κ. Μεραναίου, ἐκδ. Α. Καραβία, Ἀθήνα 1940, σ.σ. 30.
1937 <i>Die endliche und die unendliche Analyse</i> (Ἀνάλυση τελειωμένη καί ἀνάλυση χωρίς τελειωμό)	
1938 <i>Abriss der Psychoanalyse</i> (Ἐγχειρίδιο ψυχανάλυσης)	
1939 <i>Der Mann Moses und die monotheistische Religion</i> (Ἡ Μωϋσῆς καί ὁ μονοθεϊσμός)	Ἡ Μωϋσῆς καί ὁ μονοθεϊσμός, μεταφ. Κ.Λ. Μεραναίου, ἐκδ. Μαρῆ, Ἀθήνα 1975, σ.σ. 117. Ἡ Μωϋσῆς τοῦ Μιχαήλ Ἄγγελου, μεταφ. Μ. Μαρκίδη, ἐκδ. «Ἐρασμος», Ἀθήνα 1976 (ἄρθρο τοῦ Φρόντ στό περιοδικό Imago). Ἡ Πρόεδρος Γούντροου Οὐίλσον, μεταφ. Π. Σύρρου, Ἄπαντα Φρόντ τῆς «Πανεκδοτικῆς», Ἀθήνα 1977.

Ἡ πανάκριβη κληρονομιά μας δέν εἶναι πιά ἀπρόσιτη!

Γνωρίστε ἀπό κοντά τούς
ἀρχαίους μας συγγραφεῖς.
Εἶναι ἀπροσδόκητα σημερινοί.

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ

Ἰππόλυτος - Ἴων
Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια
Κ. ΚΟΝΤΟΣ, Ν. ΠΟΡΙΩΤΗΣ

Κυκλοφορεῖ
στὰ περίπτερα
καὶ στὰ
βιβλιοπωλεῖα

Ἡ «Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Συγγραφέων» εἶναι ζωντανά
μεταφρασμένη ἀπό τούς:

ΚΩΣΤΑ ΒΑΡΝΑΛΗ - ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΛΗΝΟ -
ΓΙΑΝΝΗ ΓΡΥΠΑΡΗ - ΗΛΙΑ ΗΛΙΟΥ - ΠΑΝΑΓΗ ΛΕΚΑΤΣΑ -
ΝΙΚΟ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ - ΖΗΣΙΜΟ ΣΙΔΕΡΗ - ΔΗΜΗΤΡΗ ΦΩΤΙΑΔΗ
καὶ ἄλλους κορυφαίους ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, μέ τή
νεκική ἐπιμέλεια τῶν:

ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΡΔΑΤΟΥ (Α' περίοδος)

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ (Β' περίοδος)

- Ἐπίσης σέ εἰδική τιμή διατίθενται τὰ μέχρι σήμερα ἐκδοθέντα
36 βιβλία
- Ἀποστολή δωρεάν
- Εἰδικές τιμές γιά συνδρομητές καὶ φοιτητές

ΤΙΜΗ ΒΙΒΛΙΟΥ: Μόνον 150 δρχ. (300-400 σελ.).

Κυκλοφορεῖ κάθε 15 μέρες

- Ἡ «ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ» διατίθεται καὶ ὀλοκληρωμένη
(228 ἔργα σέ 111 τόμους) σέ καλαίσθητη βιβλιοδεσία.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΑΘΗΝΑ: Ἀρσάκη 6, τηλ.: 3247791 - Μαυρομιάλη 51, τηλ.: 3600968

ΘΕΣ/ΝΙΚΗ:

26ης Ὀκτωβρίου 22 τηλ.: 519944 - Αριστοτέλους 4, τηλ.: 228682 -

ΚΥΠΡΟΣ:

Πρακτορεῖο βιβλίου: Χρήστος Ἀνδρέου - Ρηγαινίης 64 τηλ.: 76105 (Λευκωσία)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ρα γυριζω • και γραμμα

άπλως νά ἐλέγξει τή σχέση τοῦ βιβλίου μέ τίς πραγματικότητες πού ἀναφέρει ὁ τίτλος του.

1. Γιά τή θεωρητική του εἰσαγωγή ὁ συγγραφέας θά χρησιμοποιήσει τόν «ὀρισμό» τοῦ Λένιν γιά τίς τάξεις (σελ. 10). Καί «σύμφωνα» μέ αὐτόν θά ὀρίσει τόν καπιταλιστή: ἔχει κεφάλαια πού τά ἐπενδύει καί τά κινεῖ μέ τήν ἐργατική δύναμη πού ἀγοράζει, συμμετέχει στό καπιταλιστικό σύστημα παραγωγῆς σάν κυρίαρχος μέ σκοπό νά αὐξάνει τά κεφάλαιά του, στήν ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς παίξει ρόλο ἡγετικό, τό κέρδος του προέρχεται ἀπό τήν ἰδιοποίηση τῆς ὑπεραξίας πού παρήγαγαν οἱ ἐργαζόμενοι πού μίσθωσε, ἔχει μεγάλο εἰσόδημα (17). Ἄκόμα τόν προλετάριο: δέν ἔχει

λά γιατί ἕνας ὀρισμός, πού φτιάχνεται μέ λίγες ἀναγκαστικά λέξεις, πρέπει ὑποχρεωτικά νά παραπέμπει καί νά ἐντάσσεται στό ἐννοιολογικό σύστημα ἀπ' ὅπου ἀπορρέει (στήν περίπτωσή μας στό μαρξισμό). Ἄλλιως, πολύ ἀπλά, δέν εἶναι ὀρισμός: μέ τήν ἴδια φράση ὁ καθένας μπορεί νά καταλήξει ὅπου τοῦ ἀρέσει.

Πολύ σχηματικά, ἔτσι, ὁ μαρξισμός ὑποστηρίζει ὅτι γιά τήν ἐννοια κοινωνική τάξη δέν ἀρκεῖ ἡ «οἰκονομική θέση», γιατί, καίτοι αὐτή ἔχει τόν κύριο λόγο, οἱ ὀρισμοί πού ἀπορρέουν ἀπό αὐτή καί μόνο εἶναι θεωρητικά ἐσφαλμένοι καί πολιτικά ἀνυπόστατοι: ἀγνοοῦν τήν πάλη τῶν τάξεων. Οἱ ὀρισμοί λοιπόν μποροῦν νά δοθοῦν μόνο σέ ἀναφορά μέ τόν κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας, γιατί μόνο ἀπό τή σκοπιά του μπορεί κανεῖς νά δεῖ ὅτι π.χ. ἡ οἰκονομική θέση συμπλέκεται μέ ὀρισμένες ζωτικές καί ὄχι ἀπλῶς τεχνικές «λειτουργίες» (παράδειγμα: διεύθυνση, συντονισμός, ἔλεγχος κ.λπ.), ἀναγκαῖες γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινωνίας ὡς ἔχει. Μέ δύο λόγια, πρέπει νά ἀναφερθοῦμε σέ ὅλες τίς μορφές πού παίρνουν οἱ πρακτικές τῶν ὁμάδων μέσα στήν κοινωνία, ἄρα καί στίς (εὐθύς ἐξαρχῆς ταξικές καί ὄχι ἐξ ἀντανακλάσεως) πολιτικές-ιδεολογικές σχέσεις. Μέσα στό σύνολο αὐτό ὀρίζεται μιᾶ κοινωνική τάξη στή θεωρία. Στά παραπάνω ἐνυπάρχει ἐπομένως ἡ ἰδέα ὅτι καί ἡ ἴδια ἡ διαδικασία παραγωγῆς δέν εἶναι σχέση οἰκονομική-τεχνική ἀλλά κοινωνική: μέσα σέ αὐτή, πού εἶναι διακριτή ἀπό τήν «ἐργασιακή διαδικασία», παρεμβαίνουν ἀποφασιστικά οἱ σχέσεις παραγωγῆς. Καί σέ τοῦτες εἶναι «ἐνσωματωμένες» οἱ σχέσεις πολιτικῆς-ιδεολογικῆς κυριαρχίας. Δέν ὑπάρχουν, ἔτσι, σχέσεις παραγωγῆς ἔξω καί ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτές τίς «μῆ-οἰκονομικές» συνιστώσες, ὅπως δέν ὑπάρχουν λχ. καί (ταξικές) σχέσεις παραγωγῆς χωρίς κράτος. Αὐτά φυσικά δέν «λέγονται» στήν πρόταση τοῦ Λένιν (ὑπάρχουν ὅμως, ἐδῶ κι ἐκεῖ, σέ ὁλόκληρο τό ἔργο του).

«Ἡ ἐργατική τάξη καί ὁ ρόλος της στή σημερινή ἑλληνική κοινωνία»

τοῦ Δημήτρη Σάρλη

Μελέτες Κέντρου Μαρξιστικῶν Ἐρευνῶν ἀρ. 4,
Σύγχρονη Ἐποχή, 1977, δεύτερη ἐκδοση, σ.σ. 83.

Ἀντικείμενο τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ (ἑλληνική, θά ὑπέθετε κανεῖς) ἐργατική τάξη. Καί ὁ Ριζοσπάστης, 15.3.78, τό συνιστᾷ ὡς βοήθημα γιά τά σχετικά σημεῖα τῶν «Θέσεων» τοῦ κόμματός του (τό ὁποῖο, προσθέτουμε, στό πρόσφατο συνέδριό του προώθησε τό συγγραφέα σέ ἀναπληρωματικό μέλος τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου). Ἡ ἀνάλυση τοῦ Δ. Σάρλη προσφέρει, φαίνεται, μιᾶ πρώτη στέρεη θεμελίωση γιά αὐτή τή δεσπόζουσα πλευρά τῆς κάθε κομμουνιστικῆς στρατηγικῆς. Βέβαια, τό πού βρίσκεται, τί κάνει, τί θέλει, καί κυρίως ποιά εἶναι ἡ ἐργατική τάξη, στή θεωρητική ἀλλά καί τή συγκεκριμένη - ἱστορική της διάσταση, δέν εἶναι δυνατό νά ἐξεταστεῖ στά πλαίσια τοῦ παρόντος· καί προφανῶς ὄχι μόνο γιά κάποιους ὑποτιθέμενους λόγους χώρου. Στόχος τοῦ σημειώματος εἶναι

μέσα παραγωγῆς, καί πούλαει τήν ἐργατική του δύναμη στους καπιταλιστές γιά νά ἐξασφαλίσει τά μέσα γιά τήν ὑπαρξή του, παίξει ρόλο ἐκτελεστικοῦ ὄργανου, πληρώνεται μέ μισθό ἢ ἡμερομίσθιο, καί τό εἰσόδημά του εἶναι μικρό ἀφοῦ οἱ καπιταλιστές ἰδιοποιοῦνται τήν ὑπεραξία πού παράγει, στό δέ σύστημα παραγωγῆς συμμετέχει σάν καταπιεζόμενος καί ἐκμεταλλεμένος (17-18). Καί, τέλος, τά «μεσαῖα στρώματα τῆς πόλης» πού διαθέτουν λίγα μέσα παραγωγῆς ἢ προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν, ἐργάζονται τά ἴδια, καί δέν μποροῦν νά ζοῦν ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἐκμετάλλευση μισθωτῶν (18-19).

Βάλαμε προηγουμένως τή λέξη ὀρισμός σέ εἰσαγωγικά ὄχι γιατί ἡ φράση τοῦ Λένιν (ἀπό ἕνα κείμενο τρέχουσας πολιτικῆς τοῦ 1919) δέν μπορεί νά ἀποτελέσει ὀρισμό. Ἄλ-

ια μωριζω • και γραμματα μωριζω

2. Γι' αυτό και ο Δ. Σάρλης μπορεί να την παντρεύει με το ακόλουθο σχήμα:

α) Το εργοστάσιο είναι χώρος αποκλειστικά για την «ύλική παραγωγή». Η διαδικασία παραγωγής αποκόπτεται από όλους τους συμφύεις προσδιορισμούς της, γίνεται σχέση τεχνική (παραγωγή = εργασία, απασχόληση, δουλειά). Απλά προστίθεται ότι κάποιοι κατέχουν (μέσα παραγωγής), και κάποιοι δεν κατέχουν. Αυτές είναι οι σχέσεις παραγωγής κατά τον συγγραφέα. Πρόκειται λοιπόν για έναν ιδιότυπο τεχνικό καταμερισμό: αρκεί όσοι «κατέχουν» να πάσουν να κατέχουν. Έδω άναδεικνύεται η καθοριστική σημασία της (τυπικής) σχέσης ατομική ιδιοκτησία για τον μαρξισμό του βιβλίου.

β) Η κοινωνία υπάρχει μόνο στον τίτλο, ενώ στο βιβλίο κυριαρχεί αυτή η άπεσταγμένη μορφής επιχείρηση με τους δυο ήθοποιούς: εκείνον που πουλά την εργατική του δύναμη, και τον μισθό εκμεταλλευτή που του την αγοράζει. Από τα συμβαινόντα εκεί θα εξαχθούν, τελικά, διά γραμμικών προεκτάσεων οι ταξικοί διαχωρισμοί της κοινωνίας, άφου, πάνω κάτω, κοινωνία=ένα πελώριο εργοστάσιο. Η διπλή αυτή μετατόπιση είναι η βάση για την αναγωγή της κοινωνικής δομής στην «ατομική ιδιοκτησία» και, μαζί, για τη φανταστική «δυναμική» εικόνα της κοινωνίας.

γ) Ο έκδηλος αυτός εμπειρισμός («θεωρητικοποίηση» των φαινομένων) οδηγεί στην έχθρική προς το μαρξισμό «προσωποποίηση» των κοινωνικών σχέσεων: την αντικατάσταση της θεωρητικής έννοιας τάξη από τα άτομα που την απαρτίζουν. Η πανάρχαια αυτή μέθοδος μοιάζει άφοπλιστική στην απλότητά της, και λύνει ένα σωρό προβλήματα. Γι' αυτό το βιβλίο βρίθει παραδειγμάτων από την καθημερινή ζωή, πάντα στο τρίτο ενικό, άκραιο και εκλαϊκευτικά.

δ) Δεν είναι λοιπόν να άπορεί κανείς που ο Δ. Σάρλης άδυνατεί να άρθρώσει έστω και μία λέξη για την άστική τάξη², καιτοι το κείμενό του σφύζει από άντιαστικό μένος. Γιατί

άπλούστατα την έχει αντικαταστήσει με τον καπιταλιστή: ή τάξη θά συγκροτηθεί από όσους πληρούν τά προσόντα του ατομικού καπιταλιστή, και από εκείνους που βλέπει κανείς στο δρόμο και λέει μέσα του: ά!, έτούτος είναι όπωσδήποτε άστος. Άλλιωθ από που λχ. ξεφωτρώνει, με βάση τον επιστημονικό όρισμό, ό «άστος πολιτικός ή άνώτατος λειτουργός του άστικού κρατικού μηχανισμού» που σημειώτεον «δέν έχει μέσα παραγωγής» (14), ή ό διευθυντής που γίνεται άστος λόγω του παχυλού μισθού του (12);

ε) Οι ταξικές προσθαφαιρέσεις (άτόμων) γίνονται μοιραία με τό μάτι, με έπιτόπου κριτήρια στά όποια ό συγγραφέας άρνείται τό όποιοδήποτε έπιστημονικό καθεστώς (λχ. ό «τρόπος ζωής» (19) ή ή ήθικά έννοούμενη καταπίεση και εκμετάλλευση), και που έμφανή στόχο έχουν να άποφύγουν τό παράλογο. Πράγμα άπολύτως άναγκαίο όταν, τελικά, άστος είναι ό ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής, και προλετάριος, πολύ άπλά, ό μισθωτός.

στ) Και πρώτα δυό λόγια για τό λεπτότατο ζήτημα της διάκρισης πνευματική-χειρωνακτική εργασία. Η διάκριση αυτή άφορά άμεσα τίς πολιτικές-ιδεολογικές σχέσεις, και ή άναπαραγωγή της συντείνει στην διαιώνισή τους. Η εργασία λχ. «διεύθυνσης» και «έπιτήρησης» στόν καπιταλισμό, και λαμβανομένης ύπόψη της κυριαρχίας του κοινωνικού στόν τεχνικό καταμερισμό, διαμεσολαβεί μέσα στην παραγωγική διαδικασία, και στην ίδια την επιχείρηση, τή σχέση κυριαρχίας άνάμεσα σε άστική και εργατική τάξη. Και αυτό δέν γίνεται αυτοπροσώπως από τους καπιταλιστές, αλλά από μισθωτούς όλόκληρης σχεδόν της ιεραρχικής κλίμακας. Και, έν πάση περιπτώσει, όταν οι κλασικοί του μαρξισμού έπιμένουν στη διάκριση αυτή, σίγουρο είναι ότι δέν έχουν στό νου τους τή διάκριση μυαλού-μπράτσων (που έξάλλου ουδέποτε υπάρχει άπόλυτα).

Γιά τον Δ. Σάρλη, παρ' όλα αυτά, τό πρόβλημα είναι σε έξοργιστικό βαθμό βιοφυσικό³ (κάτι σάν την διά-

κριση όρθια και καθιστά εργαζομένων): άποκλειστική του έγνοια είναι να μετρήσει τό «ποσό» που υπάρχει από καθεμιά σε μία δεδομένη απασχόληση (βλ. πχ. σελ. 20). Όταν όμως λχ. οι μισθωτοί μηχανικοί, τεχνικοί κ.λπ., που ό συγγραφέας συλλήβδην κατατάσσει στην εργατιά, ζητούν να πάψει έπιτέλους ή «υπόβάθμιση» της εργασίας τους, πράγμα που τους φέρνει σε άναμφισβήτητη σύγκρουση με τά μονοπάγια, λανθάνει στο αίτημά τους ή διεκδίκηση να άποκατασταθεί στά παλιά της έπίπεδα ή διάκρισή τους (της «γνώσης») από τους χειρωνακτες, να άποκατασταθεί ή πνευματική εργασία στην «πραγματική» της άξία. Καθώς λοιπόν τό άντιμονοπωλιακό δέν είναι φυσικά έξ όρισμού άντικαπιταλιστικό, τό αίτημα έχει πλευρές που όχι μόνο δέν άμφισβητούν, αλλά αντίθετα επιδιώκουν να ένισχύσουν την ύποταγή της χειρωνακτικής εργασίας, της εργατικής τάξης. Και αυτό δέν έχει σχέση με τή συγκυρία. Για να μην πολυλογούμε: πρόκειται για αίτημα ταξικό. Ποιανής τάξης; Αυτό είναι φυσικά τό πραγματικό έρώτημα. Ο Δ. Σάρλης διάλεξε όμως να άπαντήσει άλλο: «να διαπαιδαγωγηθούν προλεταριακά στην πορεία της ταξικής πάλης...» (27).

1. Όπως άλλωστε δείχνει και ή υιοθέτηση των αριθμών του. Βλ. τίς «θέσεις της ΚΕ του ΚΚΕ για τό 10ο Συνέδριο του Κόμματος». Κομπ. Γενάρης 1978, σελ. 73.

2. Και, κατ' επέκταση, τίς άστικές οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές πρακτικές, που παραμένουν πεισματάρικα και μετά την εξαφάνιση του εκμεταλλευτή. Διόλου παράξενο όταν έχει υιοθετηθεί ή έλληνορωμαϊκή έκδοχή της πάλης των τάξεων: ή μετωπική σύγκρουση δυο στερεών σωμάτων.

3. Ο συγγραφέας θά βρήκε, φαίνεται, τον όρισμό του Λένιν σε κάποιο έγχειρίδιο. Άλλιωθ θά έβλεπε, στην άρχή της έπόμενης άκριβώς παραγράφου, ότι για να «καταργηθούν όλοκληρωτικά οι τάξεις...είναι άπαραίτητο να καταργηθεί... ή διάκριση χειρωνακτικά και πνευματικά εργαζομένων». «Ένα μεγάλο ξεκίνημα». Άπαντα. τόμος 29, τέταρτη άγγλ. έκδ., σελ. 421.

ρα γνωρίζω και γραμμάρα γνωρίζω

ζ) Και για τελειώνουμε: από τὰ μέχρι τώρα φαίνεται ότι διόλου δέν απασχολεί τό βιβλίο ή καίρια διάκριση παραγωγική-μή παραγωγική εργασία, παραγωγικό-μή παραγωγικό κεφάλαιο κ.λπ. Καί ἄρα τό γεγονός ότι ή ιδιαίτερη μορφή ἐκμετάλλευσης πού προσιδιάζει στον καπιταλισμό, και τόν προσδιορίζει σάν τρόπο παραγωγής, είναι ή ἔμμεση ἐξαγωγή ὑπερεργασίας μέ τή μορφή τῆς ὑπεραξίας. Αυτό δέν ὀδηγεῖ μόνο σέ ἀντιφάσεις (π.χ. στον ὀρισμό ὁ κάθε καπιταλιστής ἰδιοποιεῖται τήν ὑπεραξία πού παράγουν οἱ δικοί του ἐργάτες, ἐνῶ στίς σελ. 55-56 αυτό συμβαίνει ἀποκλειστικά στους παραγωγικούς κλάδους) ἀλλά και στήν ἀύθαιρσία ότι ἀνάμεσα σέ καπιταλιστή και ἐργάτη ὑπάρχει ἄμεση γενετική σχέση: «ἀφοῦ τό κεφάλαιο δέν μπορεί νά ὑπάρχει χωρίς τή μισθωτή εργασία, ἐπόμενο είναι σέ κάθε τομέα πού διεισδύει ὁ καπιταλισμός νά δημιουργεῖται και προλεταριάτο» (83), και «ἄν λέγαμε ότι στους μή παραγωγικούς κλάδους δέν ὑπάρχουν προλετάριοι, θά ἔπρεπε νά πούμε ότι στους κλάδους αὐτούς δέν ὑπάρχουν οὔτε καπιταλιστές, πράγμα πού φυσικά είναι παράλογο» (55). Τό νά δέχεσαι, τέλος, ότι οἱ μισθωτοί διανοούμενοι ἐργάζονται σέ καπιταλιστικές ἐπιχειρήσεις, μέ καπιταλιστές ἰδιοκτήτες, νά ἀρνείσαι ὁμως τόν «προλεταριακό χαρακτήρα» αὐτῶν τῶν μισθωτῶν, ἰσοδυναμεῖ μέ τόν «παραλογισμό ότι είναι δυνατό νά ὑπάρχουν καπιταλιστές χωρίς προλετάριους» (27). "Ὅπου, λοιπόν, ὑπάρχει κεφαλαιοκράτης εὐδοκίμει, ἀντανάκλαστικά, και ἐργατική τάξη. Καί πραγματικά, στίς σελίδες 37-42 θά ταυτισθοῦν διά κυκλικῆς ἐναλλαγῆς προλετάριοι, μισθωτοί, ἐργάτες, ἐργατοῦπάλληλοι, ὑπάλληλοι και ἡμερομίσθιοι. Κατά τὰ ἄλλα, πάντως, ὁ Δ. Σάρλης δέν χαρίζει κάστανά: τό νά ἀπολυτοποιεῖ κανεῖς τό κριτήριό τοῦ μισθοῦ «εἶναι ἐκλεκτισμός τῆς χειρότερης μορφῆς πού ὀδηγεῖ σέ τρομέρους κοινωνιολογικούς παραλογισμούς και σέ πλήρη πολιτικό ἀποπροσανατολισμό» (12).

Ποῦ ὀδηγοῦν ὅλα αὐτά; Ἀπό τοῦς 1,45 ἔκ. μισθωτοῦς τοῦ 1971

αφαιροῦμε «γύρω στίς 100.000», και οἱ ὑπόλοιποι είναι ή ἐργατιά πού «σήμερα κυμαίνεται γύρω στό 1,5 ἔκ., και ἀντιπροσωπεύει τὰ 46,8% τοῦ οἰκονομικά ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ» (38 - 39): προλετάριοι στήν Ἑλλάδα εἶναι τό 93% περίπου τῶν μισθωτῶν. Τὰ τυχάρπαστα ἐπιστημονικά κριτήρια-τσόντες είναι για νά διαφυλαχθεῖ ή καθαρότητα τῆς τάξης ἀπό ἐκεῖνο τό 7%...

Συνοψίζοντας τὰ μέχρις ἐδῶ, θά λέγαμε ότι ἐφόδια τοῦ Δ. Σάρλη είναι ὁ οἰκονομισμός, και ἄρα ή ἀγνόηση τῆς πάλης τῶν τάξεων⁴, και ὁ συναφῆς ἐμπειρισμός, μέ ἀποτέλεσμα τήν πλήρη ἀδυναμία νά προσδιοριστεῖ ή ἐργατική τάξη ἤδη ἀπό τό ἀφηρημένο ἐπίπεδο τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Γιατί ἔπεται και ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, πολύ πιό ζόρικο: ή πολιτική.

1. Δέν ἀσχοληθήκαμε ἄσκοπα μέ τή θεωρία τοῦ Δ. Σάρλη. "Ἐνα λοιπόν ἀνυπολόγιστων ἐπιπτώσεων ἀποτέλεσμα τῆς είναι τό ἀκόλουθο: διαστέλλοντας τήν ἐργατική τάξη στό ἔπακρο: τιμωρώντας, για τὰ θεωρητικά και κυρίως τὰ πολιτικά προβλήματα πού τοῦ δημιουργοῦν, τὰ μετέωρα «μεσαία στρώματα» μέ ἰσόβια στέρηση τοῦ ταξικοῦ τους δικαιώματος: και θεωρώντας, ἐπομένως, ότι δικαίωμα λόγου σέ τούτη τή ζωῆ ἔχουν μόνο οἱ περίφημες δυό «βασικές τάξεις», ἀπαγόρευσε στήν οὐσία, ἤδη ἀπό τή θεωρία, τίς «ἀντιθέσεις στους κόλπους τοῦ λαοῦ». Μέ ἐξαίρεση τήν πατροπαράδοτη ἐργατοαγροτική (εὐτυχῶς πάντως ή ἀγροτιά φθίνει), ἀπαγόρευσε ἄρα κάθε ταξική συμμαχία πού θά συγκροτεῖται ἀπό κοινωνικές δυνάμεις μέ διαφορετικά ἐνμέρει συμφέροντα. Ἐφαρμόζοντας ἔτσι τή μεθοδο τῆς «βίαιης προλεταρισμοποίησης», φαίνεται νά ἀπαιτεῖ ἀπό ὅλους σχεδόν νά υἱοθετήσουν ὄχι μόνο τὰ αἰτήματα ἀλλά και τὰ συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξης, για τόν ἀπλό λόγο ότι τὰ ὀρισε και ὡς δικά τους. Τό τί περιμένει τήν ἴδια τήν ἐργατική τάξη είναι μία ἄλλη ἱστορία. Φέρνοντας ὁμως στό νοῦ τό μνημεῖο

**Μισὸς αἰώνας
στό βιβλίο**

**ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

Τόμοι 8 - Δεμένοι

ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

ΤΑ ΑΠΑΝΤΑ

Τόμοι 16 - Δεμένοι

Φ. ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ

ΤΑ ΑΠΑΝΤΑ

Τόμοι 14 - Δεμένοι

ΟΙ ΡΩΣΟΙ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Τόμοι 17 - Δεμένοι

ΝΤΕ ΓΚΩΛ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Β' ΠΑΓΚ. ΠΟΛΕΜΟΥ

Τόμοι 3 - Δεμένοι

Ι.ΜΕΤΑΞΑ

**ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ
1897 - 1940**

Τόμοι 8 - Δεμένοι

ΓΚΟΒΟΣΤΗΣ

Σολωμοῦ 5

Τηλ. 3625677

3615433

ΕΞΑΡΧΕΙΑ

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

του αντιιστορικού υλισμού «μιά ή τάξη, ένα και τό κόμμα της», μπορούμε να υποψιαστούμε τί περιμένει όσους από τούς υπόλοιπους άρνούνται να συμπεριφερθούν ανάλογα με την «άντικειμενική» θέση τους (και τόν συνεπή έκφραστή της).

Τό να παραμείνει όμως ή εργατική τάξη μόνη στό προσκήνιο είναι βασική προϋπόθεση της προϋπάρχουσας σύλληψης για τή στρατηγική πού κυριαρχεί τό μαρξισμό του βιβλίου. Ύπαινεχθήκαμε τί είδους ήγεμονίες αυτή ευαγγελίζεται. Άς προχωρήσουμε λοιπόν άκόμα λίγο. Καί άς έρθουμε στην άνετη, γραμμική και άπρόσκοπτη τροχιά της παγκόσμιας ιστορίας, χωρίς τίς ένοχλητικές ασυνέχειες, τίς τομές, τά παρατράγουδα. Πράγμα πού μäs άφορā άμεσα, άφου για να καλυφθούν οι άνάγκες αυτής της χαλκέντερης νομοτέλειας έφευρίσκεται τό μυθικό, δηλαδή άνύπαρκτο, υποκείμενο «(παγκόσμια) εργατική τάξη», πού ή γραμμική αυτή ιστορία δέν είναι παρά ή ιστορία της γραμμικής του άνδρωσης: ή εργατική τάξη (στόν ένικό) «όταν άπόκτησε την ιδεολογία της μέσω του επαναστατικού της κόμματος... κατέβαλε τεράστιες προσπάθειες για να την άφομοι-

ώσει και γά την ανάπτυξει. Σε σχετικά σύντομο ιστορικό διάστημα δημιούργησε τή δική της διάνοξη, ή όποία εκπλήρωσε με τιμή τό καθήκον της διάδοσης και της όλόπλευρης επεξεργασίας της ιδεολογίας της. Στίς άρχές του αιώνα μας... ή εργατική τάξη ήταν ιδεολογικά ώριμη να άρχισι την εκπλήρωση της ιστορικής άποστολής της. Αυτή την αλήθεια... ήρθε να επιβεβαιώσει τό 1917 ή 'Οκτωβριανή επανάσταση, και σε συνέχεια ή οίκοδόμηση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ» (81): οι πραγματικές προϋποθέσεις (άσθενέστερος κρίκος) ενός από τά άποφασιστικότερα γεγονότα της, πραγματικής αυτή τή φορά, παγκόσμιας ιστορίας έχουν κάνει τόπο στην άνοδικών τάσεων ιδεολογική ώριμότητα κάποιας εργατικής τάξης ένγένει.⁵ Ή όποια και άποτελεί τό πραγματικό αντικείμενο του βιβλίου: για αυτήνης τό «ρόλο» κάνει λόγο ό τίτλος του. Άς δοϋμε λίγο καλύτερα ποιά είναι.

2. Φθάνουμε λοιπόν σε ένα κρίσιμο σημείο, μιά και, τελικά, πολιτικά όσο δέν παίρνει είναι όλα αυτά τά ζητήματα: πρόκειται για τόν τρόπο με τόν όποιο υποβόσκει στα λεγόμενα ή Σοβιετική Ύνωση.⁶ Ή

άναφορά δέν είναι άθέμιτη: είναι ό μόνος τρόπος να καταλάβουμε τί πραγματικά λέει τό βιβλίο.

Μιλήσαμε λοιπόν για την ένιαία, όμοούσια και άδιαίρετη παγκόσμια εργατική τάξη: αν προσθέσουμε έδω ότι την ιστορία κινεί ή σύγκρουση διεθνικών στρατοπέδων⁷, όδηγούμαστε άπευθείας σε μιά πολύ συγκεκριμένη έκδοχή κομμουνιστικής στρατηγικής πού άνθησε (χωρίς όμως καρπούς) τίς προηγούμενες δεκαετίες, και την όποια εξακολουθούν και σήμερα να διατηρούν έν ζωή, έπίμονα και σε πείσμα της προϊστορίας της, πολλά κομμουνιστικά κόμματα. Σύμφωνα με την ξεπερασμένη πιά⁸ προμετωπίδα «τό ΚΚΕ είναι τό ελληνικό τμήμα της Διεθνούς», ή στρατηγική αυτή έχει κατ' άντιστοιχία κεντρικό της άξονα την ελληνική, όπως και κάθε άλλη εργατική τάξη, ως ελληνικό «τμήμα» (για να μην πούμε παράτημα) της παγκόσμιας. Μέσα λοιπόν στα μονοκόμματα αυτά προτσές, πρωτοπόρα δύναμη και έλέω ύπαρκτου σοσιαλισμού ήγέτης σε αυτή την πανστρατιά είναι ή Σοβιετική Ύνωση, ή έστω ή «εργατική τάξη» της: ή ένλόγω στρατηγική βλέπει την επανάσταση και τό σοσιαλισμό να πραγματοποιείται μόνο διαμέσου αυτής της δύναμης, είτε άπευθείας, είτε εξ έπαγωγής (τό ίδιο συμβαίνει, θά προσθέσουμε, και με την άπόκρουση της «άντεπανάστασης», όπως διαπίστωσε στό πετσί του τό τσεχοσλοβάκικο κλιμάκιο της παγκόσμιας εργατικής τάξης).

Καί για του λόγου τό αληθές θά ανατρέξουμε, συμπληρωματικά, στό παλιότερο βιβλίο του Δ. Σάρλη πού ήδη άναφέραμε: «τό συμφέρον της παγκόσμιας επανάστασης άπαιτεί ή βοήθεια και ή ύποστήριξη του παγκόσμιου κινήματος να στρέφεται πρώτα άπ' όλα προς δύο κατευθύνσεις: α) προς την κάθε φορά κύρια δύναμη του κινήματος αυτού, ή όποια παίζει, από κάθε άποψη, πρωτοποριακό ρόλο, σηκώνει τό κύριο βάρος του άγώνα με τό διεθνές κεφάλαιο (ό αντίπαλος)...», και συγκεκριμένα πιά, «σήμερα ή άρχή αυτή σημαίνει ότι όλα τά ΚΚ και όλα τά τμήματα του ένιαίου παγκόσμιου επαναστατικού προτσές όφεί-

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΕΔΡΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΤΖΙΑΣ

• ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ

Μυθιστόρημα, Β' έκδοση

• Ο ΕΩΣΦΟΡΟΣ

Μυθιστόρημα

• Ο ΓΕΝΝΑΙΟΣ ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ

Μυθιστόρημα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Πανεπιστημίου 44 - Τηλ. 3615.783

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

λουν με την πολιτική τους να συμβάλουν στο συνεχές δυνάμιμα του παγκόσμιου σοσιαλιστικού συστήματος και της πρώτης χώρας του, της ΕΣΣΔ...»⁹

Ένιαίο όμως τό προτσές, ένιαία πρέπει να είναι και η βούληση του ένιαίου υποκειμένου του, όπως μās λέει η ακόλουθη άμύμητη επεξήγηση: «Βέβαια, τά σημερινά διεθνή σώματα τών κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων τυπικά δέν λειτουργούν με βάση την άρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού... Όπως, όμως, βγαίνει από τή σύγχρονη μαρξιστική-λενινιστική αντίληψη... τό γεγονός ότι έδω τυπικά δέν ισχύει ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός σε καμιά περίπτωση δέν σημαίνει ότι παύει να ισχύει η άρχή της διεθνούς προλεταριακής αυτοπειθαρχίας, ότι τό κάθε ΚΚ δέν έχει τήν ήθική και πολιτική υποχρέωση, με τήν ίδια τή θέλησή του, να υπολογίζει τή γενική γραμμή του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος, ακόμα και στην περίπτωση που η γραμμή αυτή δέν είναι άποτέλεσμα όμοφωνίας. Αντίθετα, τήν έχει και μάλιστα σε μεγαλύτερο από πριν βαθμό».¹⁰ Καί επειδή ίσως παραμένουν άμφιβολίες περί του τί ακριβώς σημαίνει «να υπολογίζει», εξηγούμε: στην υποθετική περίπτωση που «για ένα μικρό διάστημα τά προσωρινά συμφέροντα του ελληνικού κινήματος δέν θά συμπίπτουν άπόλυτα» με του διεθνούς, «ο κάθε άληθινός διεθνιστής θά πρέπει να υποτάξει τά πρόσκαιρα συμφέροντα του ελληνικού κινήματος στα συμφέροντα του διεθνούς». Ό λαός όμως πώς θά τό πάρει; Σκόπιμο είναι, λοιπόν, «σύγχρονα να εξηγήσει στον ελληνικό λαό ότι η πράξη αυτή ανταποκρίνεται και στα ζωτικά μελλοντικά συμφέροντα της ίδιας της χώρας του»¹¹: ότι αυτών έσονται αι βασιλείαι τών ουρανών...

Φτάσαμε τόσο μακριά (όχι και τόσο: τά πάντα υπάρχουν, σε λανθάνουσα κατάσταση έστω, σε κάθε εκδήλωση αυτού του ιδεολογικού λόγου) για να δείξουμε που οδηγούν τούς θρησκόληπτους οι μεταφυσικές τών παγκοσμίων και ένιαίων εργατικών τάξεων, κοινωνικών γίνεσθαι, επαναστατικών προτσές κ.λπ. "Η άκριβέστερα: από που προ-

έρχονται. Καί αυτός είναι ο βασικός λόγος που δέν μπορεί παρά να περιπαίζεται επιδεικτικά ή ιστορικά άνεπανάληπτη ιδιαιτερότητα της κάθε χώρας.

3. Για να έρθουμε λοιπόν στο ζουμί. Οι διάφορες οίκουμενικές νομοτέλειες κρύβουν ότι οι τάξεις στους τρόπους παραγωγής, δηλαδή στην θεωρία, υπάρχουν μόνο εκεί και πουθενά άλλου. Καί ότι αυτό που υπάρχει, οι πραγματικές τάξεις με σάρκα και όστά, συγκροτούνται «ξεροκέφαλα» με έναν πρωτότυπο πάντα τρόπο, και σε έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό. Πού κι αυτός βέβαια, δέν είναι πρακτική εφαρμογή της δοσοληψίας έγω πουλώ κι έσύ αγοράζεις τήν εργατική μου δύναμη, αλλά ιστορικοποιημένη άπόληξη δεκαετιών και εκατονηταετιών πάλης τών τάξεων. Τήν όποια άγνοεί, όχι μόνο ως έννοια αλλά και ως υλικότατη πραγματικότητα, όποιος μένει στις άνώτατες βαθμίδες μιας (έστω και σωστής) θεωρίας, και επιχειρεί από κει, άπλω με τό να μπάσει κάποια νούμερα — και ο Δ. Σάρλης κάνει αυτό και μόνο αυτό —, να υπαινιχθεί

στρατηγικές και να προβάλει ταξικές αναλύσεις. Βέβαια θά περισσέψουν οι διαβεβαιώσεις για «τους διεθνείς δεσμούς» της εργατικής μας τάξης και τήν άνοδο «του βαθμού συνδικαλιστικής και πολιτικής όργάνωσης της», για τό ότι «συγκεντρώνει σε μεγαλύτερο βαθμό από πριν τά άντικειμενικά προσόντα του ήγέτη» (46 — 48) και «γίνεται όλο και πιο ίκανή να εκπληρώσει τήν μεγάλη άποστολή που της έχει αναθέσει η ιστορία» (53).

Μόνο που από τόν άνάπηρο αυτόν εργατισμό λάμπει διά της άπουσίας του άκριβώς τό περι ού ο λόγος: τό ιστορικό υποκείμενο ελληνική εργατική τάξη. Δηλαδή η «συγκεκριμένη άτομικότητά» της. Για να μιλήσουμε λοιπόν με τόν μόνο έδω δυνατό τρόπο, εμπειρικά, να μερικά σκόρπια έρωτήματα: μπορεί ο Δ. Σάρλης να όρίζει τήν εργατική τάξη της Ελλάδας (ών και, φρονίμως ποιών, τήν άφησε σκέτη στον τίτλο) χωρίς να νοιάζεται για τό πρόβλημα της ταξικής κινητικότητας στην χώρα μας; Έκατσε να δει πόσοι «περνούν» στην εργατική τάξη σε διάστημα πχ. μιας γενιάς, και πόσοι αντίστροφα «περνούν» από αυτή σε άλλο ταξικό καθεστώς; Να συγκρίνει τά άποτελέσματα με χώρες που η

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΚΕΔΡΟΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΦΡΑΓΚΙΑΣ

• **ΛΟΙΜΟΣ**

Μυθιστόρημα, Β' έκδοση

• **ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΣΠΙΤΙΑ**

Μυθιστόρημα, Β' έκδοση

• **Η ΚΑΓΚΕΛΟΠΟΡΤΑ**

Μυθιστόρημα, Γ' έκδοση

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

Πανεπιστημίου 44 - Τηλ. 3615.783

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

εργατική τάξη δέν είναι στά μυαλά των ευφάνταστων αλλά μέσα στά εργοστάσια κάπου τό μισό του ενεργοῦ πληθυσμοῦ; Καί νά δει καί ἐκεῖ πόσοι γεννιούνται καί πεθαίνουν ἐργάτες, καί πόσων τά παιδιά ἀκολουθοῦν τή μοῖρα των γονιῶν τους; Σκέφτηκε, μήπως, γιατί τό ποσοστό ἐργατικῆς, καί γενικότερα λαϊκῆς, προέλευσης ἀτόμων πού σπουδάζουν στή χώρα μας εἶναι τόσο ψηλότερο ἀπ' ὅ,τι στίς προηγμένες χώρες τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅπου παρ' ὅλα αὐτά ἡ «ἐπιστημονικοτεχνική ἐπανάσταση» προελαύνει ἀσυγκράτητη; Καί ἀναρωτήθηκε μήπως αὐτό ἔχει καμιά σχέση μέ τίς ταξικές «ἀσάφειες» πού παρατηροῦνται ἐδῶ; Ἐκατοσε νά ψάξει τί λογιῆς πράγμα εἶναι αὐτός ὁ «μικροαστισμός», γιά τόν ὁποῖο ὄλοι μιλάμε, ἐκτός ἀπό «ιδέες» πού κάνουν θραύση μόνο καί μόνο γιατί μᾶς τίς κληροδότησαν οἱ παποῦδες μας ἢ ἐπειδή τίς λανσάρε ἡ ἄρχουσα τάξη γιά νά μᾶς πλανέψει;

Καί, ἀφοῦ οἱ τάξεις συγκροτοῦνται μόνο μέσα στήν πάλη τους, ἐνδιαφέρθηκε νά δει τί μορφές πήρε αὐτή στόν τόπο μας καί πῶς τίς συγκρότησε; Ἐκατοσε νά ψάξει τό χαρακτήρα τοῦ ἐργατικοῦ μας κινήματος, καί τοῦ λαϊκοῦ, νά δει πού καί πόσο χωρίζονται, πόσο «ἐργατικά» καί πόσο «λαϊκά» εἶναι; Ἐνδιαφέρθηκε αὐτός πού ἰσχυρίζεται ὅτι «ἡ ἐργατική τάξη συνδέεται μέ τή μεγάλη παραγωγή στήν ὁποία ἀνήκει τό μέλλον», νά δει ποιά τμήματά της ἀπέτελεσαν ἐπί δεκαετίες τήν ἀδιαμφισβήτητη πρωτοπορία της, νά ἀναζητήσει αἰτία ἀλλά καί ἐπιπτώσεις; Νά ἀναρωτηθεῖ μήπως ὑπάρχει καμιά διαφορά πού τό ρόλο αὐτό ἐδῶ ἔπαιξαν, ἀπό γεννησιμοῦ της μέχρι χτές, λχ. οἱ οἰκοδόμοι (μιά μερίδα πού δέν θά λέγαμε ἀκριβῶς ὅτι «ἡ ἴδια ἡ θέση της στήν παραγωγή τήν κάνει νά διακρίνεται γιά τήν πειθαρχία της καί τήν ἀγωνιστική σταθερότητά της»), ἐνῶ αὐτοῖ πού ἤδη ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα

ξεσηκῶνταν ἄλλοῦ ἦταν οἱ ὑφαντουργοί τοῦ Μάντσεστερ, τοῦ Λότζ ἢ τῆς Λυών; Καί νά καταλάβει ἀπό δῶ ὅτι δέν εἶναι ἰδιαίτερα θεμιτό νά μαστορεύουμε μέ ἀνύπαρκτες κατηγορίες τοῦ τύπου ἐργατική τάξη ἐγγένει ὡς ἀποκλειστικά ἐργαλεῖα ταξικῆς ἀνάλυσης καί κομμουνιστικῆς στρατηγικῆς;

Ἐκατοσε νά σκεφτεῖ ὅτι μετά ἀπό τοῦς τροχιοδρομικούς, τοῦς οἰκοδόμους καί τοῦς ταχυδρομικούς, σήμερα ἀρχίζει μιά φάση πού τό βιομηχανικό καί τό εργοστασιακό προλεταριάτο παίρνει, ὅπως φαίνεται, τά ἡνία, χωρίς ὅμως νά τό ἀποδόσει στή μεταφυσική των μέ ἡ χωρίς ἄλματα ποσοτικῶν καί ποιοτικῶν μεταβολῶν καί βελτιώσεων, ἀλλά στίς ριζικές ἀνακατατάξεις πού δειχνει νά περνᾷ ὁ ἑλληνικός καπιταλισμός; Νά δει πού, πῶς, σέ ποιό βαθμό καί μέ τί ἐπιπτώσεις οἱ νέες αὐτές σχέσεις, οἱ ἰδιαίτεροι τύποι ὀργάνωσης καί πάλης πού γεννιούνται, παντρεύονται ἢ δέν παντρεύονται μέ τήν ἐργατική μας παράδοση; Καί γιά νά σταματήσουμε: μῆκε στόν κόπο νά σκεφτεῖ ὅτι τό ἄν κάποιος ἀνήκει στήν ἐργατική τάξη δέν μπορεῖ νά ἔχει ἀποκλειστική ἀναφορά του τό ἄν κάποτε πέρασαν ἕνα διάστημα τῆς ζωῆς τους σέ ἐπάγγελμα πού μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ «ἐργατικό», λές καί τό ζήτημα τοῦ ταξικοῦ προσδιορισμοῦ (καί ἄρα τῆς ταξικῆς πρακτικῆς) εἶναι ἀπλῶς ζήτημα ἀμπάριας; Καί νά ἀναρωτηθεῖ τότε τί σημαίνει πού οἱ περισσότεροι ἐργάτες λχ. στά μεταλλεῖα εἶναι ταυτόχρονα καί ἀγρότες, ἢ πού ἕνας ἀφάνταστα μεγάλος ἀριθμός ἀνθρώπων περνάει ἐδῶ μέ χαρακτηριστική εὐκολία ἀπό τό εργοστάσιο στό ταξί, ἀπό τό γιαλί στό πρακτορεῖο προπό, ἀπό τή φάμπρικα στό σουβλατζίδικο, πάει στή Γερμανία, γυρίζει στό χωριό του, ἀνοίγει νεωτερισμούς ἢ ψιλικά, πέφτει ἔξω, καί ξαναγυρίζει στό εργοστάσιο; Ὅλοι αὐτοῖ ἐργατιά καί προλεταριάτο, μόνο πού τοῦς λείπει κάπως ἡ ταξική «διαπαιδαγώγηση», καί δυσκολεύονται νά καταλάβουν τήν πραγματική (:) τους θέση;

Μοιραῖο εἶναι πού ὁ Δ. Σάρλης καί ἡ θεωρία του οὐδέποτε ἐνδια-

Μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν 2.300 χρόνων ἀπό τό θάνατο τοῦ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, οἱ ἐκδόσεις ποιότητας Δ. Ν. Παπαδήμα, ὑπενθυμίζουν στό ἑλληνικό ἀναγνωστικό κοινό, τίς μοναδικές ἐργασίες-βιβλία τοῦ διαπρεποῦς φιλόλογου Κ. Δ. Γεωργούλη:

1. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Πρώτη Φιλοσοφία
2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, Φυσική Ἀκράσις
3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ὁ Σταγειρίτης

* Ἐκδόσεις ποιότητας
Ἐκδόσεις Δ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Ἱπποκράτους 23, τηλ. 3627318, Ἀθήνα.

Σημ. Ἀκόμη, ὑπενθυμίζουν τό εἰδικό τεύχος-ἀφιέρωμα τῆς «Ἑλληνικῆς Δημιουργίας» στόν Ἀριστοτέλη. Σᾶς ἐνδιαφέρει.

τα γυριζω και γραμματα γυριζω

φέρθηκαν. Ἀφοῦ οὔτε γιὰ τὴν ἐργατική τάξη μιλοῦν, οὔτε γιὰ τὸ ρόλο της, οὔτε γιὰ τὴν ἑλληνική κοινωνία. Ἀπλῶς «θεωρητικοποιούν» καὶ «πολιτικοποιούν» τὴν ἰδεολογία τους.

Γιῶργος Καρῆς

4. Ἐνδεικτικά: «ὁ ἐπιστημονικός σοσιαλισμός καὶ ἡ προλεταριακὴ ἰδεολογία ἦρθαν στὴν ἐργατικὴ τάξη πραγματικά ἀπ' ἔξω». Ὅμως «ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ ἐργατικὴ τάξη ἀπόκτησε μιὰ φορὰ τὴν ἰδεολογία της, δὲν ὑπάρχει λόγος καὶ δὲν μπορεῖ νὰ συνεχίσει νὰ τὴν ξαναποκτήσει. Ἡ κοινή λογικὴ λέει ὅτι ὅταν ἕνας ἔχει κάτι, δὲν τοῦ χρειάζεται νὰ τὸ ξαναποκτήσει, γιατί ἀπλοῦστατα τὸ ἔχει» (80—81).

5. Ἐπανάσταση δυστυχῶς δὲν βλέπουμε σήμερα στὶς καπιταλιστικές χώρες, παρ' ὅλο πού ἐκεῖ ἡ ἐργατικὴ τάξη (πάλι στὸν ἐνικό)

«ἔχει τὰ ἀπό καιρὸ ὄργανα κομμουνιστικά κόμματα της, καὶ τὴ συνεχῶς ἀναπτυσσόμενη ποσοτικά καὶ ποιοτικά διάνοησή της» (82). Ὅταν ἡ νομοτέλεια συνοφρυνῶνται γίνεται μοιρολατρία.

6. Ὅμως καὶ ὅλες οἱ ἄλλες παραδοχές τοῦ συγγραφέα ἔχουν ἄρρηκτη σχέση με αὐτὴ τὴ «διεθνοποίηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς», ἀφοῦ ἡ ὅποια ἀμφισβήτησή τους θὰ ἔθετε ἐν ἀμφιβολῶν τὰ περὶ σοσιαλισμοῦ αὐταπόδεικτα. Παράδειγμα: στὶς ἀνατολικές χώρες ἔχει καταργηθεῖ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, πράγμα ταυτόσημο με τὴν ἐξαφάνιση τοῦ καπιταλιστῆ: «στὶς χώρες αὐτές δὲν ὑπάρχουν καπιταλιστὲς καὶ, συνεπῶς, δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχουν προλετάριοι» (59). Ὑπάρχουν μόνο ἐργάτες — «ὑπάρχουν μόνο ἐργάτες στὴν πατρίδα μας» (Χροιστσώφ) — πού ἀμοίβονται ὅλοι με μισθό, ἐξοῦ καὶ μισθοτὸς = ἐργάτης. Καθὼς μάλιστα τὰ περὶ «ἐκτελεστικῶν ὀργάνων», «ἡγετικῆς θέσης» κ.λπ. εἶναι κατηγορίες θεωρητικὰ καὶ πολιτικὰ ἀνυπόστατες, αὐτονόητο δὲν εἶναι πού «ὅταν λέμε ἐργατικὴ τάξη τὸν ἀνθρώπων πού ἐργάζονται με μισθό, κατέχουν ἡγετικὴ θέση στὴν κοινωνία, καὶ εἶναι μαζί με ὅλο τὸ λαὸ ἰδιοκτῆτες τὸν μέσον παραγωγῆς» (58).

Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση λειτουργεῖ ἡ ἀντικατάσταση τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὸ ἐργαστάσιο με τὸν ἀποκλεισμό κάθε ἄλλης στιγμῆς, π.χ. τοῦ κράτους· ἡ διαιδικὴ εἰκόνα τῆς κοινωνίας· ἡ ἀγνόηση τῆς διαίκρισης πνευματικῆ — χειρωνακτικῆς ἐργασίας, τοῦ ζητήματος τῆς ὑπεραξίας, καὶ ἄρα τοῦ ποιοῦ τῆ διαθέτου κ.λπ. Με ὅνὸ λόγια: τὰ πάντα.

7. «Τὸ παγκόσμιο ἐπαναστατικὸ προταί, στὶς μέρες μας ἐπιζητεῖται τόσο μέσα στὶς καπιταλιστικές χώρες, ὅσο καὶ ἀπὸ διὰ τὴν στίβο με τὴ μορφή τῆς πάλης ἀνάμεσα στὰ δύο ἀντίθετα παγκόσμια κοινωνικά συστήματα». Δ. Σάρλη. «Ὁ προλεταριακὸς διεθνισμός καὶ οἱ ἡγετίες τῆς διεξίτης ὀππορουνιστικῆς ομίχλης». Σύγχρονη Ἐποχὴ, 1975, σελ. 13.

8. Ὅχι καὶ τόσο. Ἀφοῦ ὁ συγγραφέας μπορεῖ ἀνενόητα νὰ μιλάει ἀκόμα καὶ σήμερα γιὰ τὰ «ἔθνη καὶ τμήματα τοῦ διεθνοῦς ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος», τὸ ἴδιο, σελ. 29.

9. Τὸ ἴδιο, σελ. 16 — 17.

10. Τὸ ἴδιο, σελ. 34.

11. Τὸ ἴδιο, σελ. 54 — 55.

Τὸ περιοδικό
ἀντί
κάθε δεύτερο Σάββατο
σὰς ἐνημερώνει γιὰ:

**τά ἑλληνικά
πολιτικά πράγματα
τὶς τάσεις
στό χώρο τῆς Ἀριστε-
ρας
τὰ διεθνή θέματα
τὴν πνευματικὴ
ζωὴ τοῦ τόπου**

•

ἀντί
**ἀποκαλυπτικὸ
ἐπίκαιρο
ἀντικειμενικὸ**

Η ΑΥΓΗ
κάθε προῦ
• ζωντανὴ ἐνημέρωση
• ἀδέσμευτη ἐρευνα • ἐλεύθερη κριτικὴ

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακὴ
16 σελίδες
• με πλούσιο περιεχόμενο
• με νέο ἔπιτελεῖο συνεργατῶν

Η ΑΥΓΗ
στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς πάλης
γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ τὴν ανεξαρτησία
τῆς Χώρας
γιὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἀνανέωση
τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος

**ἀγοράζετε
διαδίδετε
τὴν
ΑΥΓΗ**

και γραμματα γυριζω • και γραμμα

Ἠθική καί Κοινωνία

Ἑβδομάδα μαρξιστικῆς σκέψης

Κέντρο Μαρξιστικῶν Ἐρευνῶν καί Μελετῶν τῆς Γαλλίας
μεταφ.: Πέτρος Πεντελίκος, «Μνήμη» '78, σσ.: 229.

Ἀντικουλτούρα

Ἡ δημιουργία μιᾶς διαφορετικῆς κοινωνίας,

μεταφ.: Ρέτης Δορίζα, ἐκδ. Ἑρμείας, Ἀθήνα 1975, σσ. 221.

Ἡ παράλληλη παρουσίαση τῶν δύο παραπάνω βιβλίων γιά πολλούς δέν θά πρέπει νά θεωρεῖται αὐτονόητη. Τό καθένα ἐκφράζει τόν — ἄς τό ποῦμε πολύ γενικά — κοινωνικό καί πολιτιστικό προβληματισμό δύο παράλληλων μὲν, ἀλλά τόσο κυριολεκτικά παράλληλων, δρόμων, ὥστε τελικά νά μὴν συναντιοῦνται, κι ἄς κατευθύνονται πρὸς τόν ἴδιο στόχο, τό ἴδιο ὄραμα: τὴν σοσιαλιστικὴ ἢ ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνιῶν. Καί ἡ ἀφεταιρία τους ξεκινᾷ ἀπὸ παρόμοιες διαπιστώσεις: ὅτι αὐτές οἱ κοινωνίες εἶναι ἐκμεταλλεῦτριες τῶν πολλῶν, ἄθλιες, ἀβίωτες.

Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, βέβαια, πὼς τὰ κομμουνιστικά κόμματα, μέχρι πρόσφατα, δέν ἀντιμετώπιζαν τὰ προβλήματα κουλτούρας καί ἠθικῆς, δηλαδή τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, παρά μέσω τῆς Πολιτικῆς. Τ' ἀποσιώπησαν δηλαδή ὡς ἰδιότυπα προβλήματα κι ἄφησαν τόν κόσμο τους νά βολοδέρνει ἀνάμεσα σέ μιὰ ἀγωνιστικὴ ζωὴ ἡρωϊκῶν θυσιῶν καί μιὰ ἠθικὴ καί καθημερινὴ πρακτικὴ στήν ὁποία δέν εἶχαν ἐπενδύσει κάποια κοσμοθεωρία ρήξης σέ σχέση μὲ τὰ πρότυπα τῆς ἰσχύουσας κοινωνίας. Ὁ κομμουνιστὴς αἰσθανόταν καί ἦταν περιθωριακός, ἱερομάρτυρας πού ἀπαρνιόταν τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς. Ἡ ἀποσταλινοποίηση ἔχρισε ἔλα αὐτὰ ὡς «δογματικά» πρὸς ὄφελος κάποιου Ἀνθρωπισμοῦ, πού ἐπιτέλους ἔδινε στὸν κα-

θένα τό δικαίωμα νά ἀπολαμβάνει στὸ ἀτομικὸ ἐπίπεδο (ἰδιωτικὴ, ἐπαγγελματικὴ ζωὴ κ.λπ.) τ' ἀγαθὰ τῆς ἀστικῆς εὐτυχίας. Πολύ περιληπτικά καί κάπως ἐξαγγελτικά ὅλα τὰ παραπάνω. Δέν λέγονται ὁμῶς γιά νά ἀναπτύξουν κάποιες ἀπόψεις ἢ γιά νά ἐπεξεργαστοῦν κάποια ἱστορικὴ ἀνάλυση, ἀλλά ἀπλῶς γιά νά ἐγκαλέσουν ἕνα εὐρύ πλαίσιο παραστάσεων καί ἀναφορῶν, μέσα ἀπὸ τό ὁποῖο γίνεται ἀνάγλυψη ἢ σημασία πού ἔχουν διαβήματα σάν ἐτοῦτο τοῦ Κέντρου Μαρξιστικῶν Ἐρευνῶν καί Μελετῶν τῆς Γαλλίας.

Καί στὸ σημεῖο αὐτὸ παρεμβάλλεται τό ἄλλο βιβλίο, ἡ «Ἀντικουλτούρα». Ἡ ἀνθηση κινημάτων ἀμφισβήτησης τῶν καθιερωμένων πολιτικῶν δομῶν ὀργάνωσης τοῦ Ἀριστεροῦ κινήματος τίς τελευταῖες δεκαετίες (ἀριστεριστικὲς ὀργανώσεις, χίπιδες κ.λπ.), στάθηκε, νομίζω, ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικούς παράγοντες πού ὤθησε τὰ ΚΚ πρὸς μιὰ θεματικὴ προβληματισμῶν, παρόμοιων μ' αὐτὰ πού ἀναγράφονται στὸ ἐξώφυλλο τῆς «Ἠθικῆς καί Κοινωνίας». Ζητήματα, πού ἂν τὰ τελευταῖα τὰ ἐπεξεργαστοῦν καί ἀντιμετώπισουν μὲ συνέπεια, θά ἔχουν τεράστια ἐπίδραση καί στήν πολιτικὴ πρακτικὴ τους. Ἦδη μποροῦμε νά μιλάμε γιά μερικά τέτοια γεγονότα:

«Περισσότερα περισσότερα ἀγαθὰ, μεγαλύτερη περιουσία, περισσότερα

χρήματα, περισσότερα ἀπόλα — κι ὁμῶς δέν εἶναι πιά αὐτὴ ἡ ἀπαιτήσή μας».

Αὐτὴ εἶναι ἡ φράση μὲ τὴν ὁποία ἀνοίγει ἡ εἰσαγωγή τῆς ὁμάδας συντακτῶν τῆς «Ἀντικουλτούρας» (σ. 7).

Καί οἱ Γάλλοι κομμουνιστές: «Καί τέλος, δέν μπορεῖ κανεὶς νά μᾶς πείσει πλέον, πὼς τό προϊόν ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες μας, ἀλλά πὼς ἔχει γίνει ἕνα σύμβολο, σύμβολο πλοῦτου ἢ ὑπόληψης. Ὅλα τούτα, δέν κάνουν τὴν εὐτυχία» («Ἠθικὴ», σ. 29).

Πρόκειται γι' αὐτὸ πού συνοπτικά ὀνομάζεται ἡ «μοντέρνα ἀθλιότητα». Ἡ συνειδητοποίηση ὅτι ἡ ἀνάπτυξη στίς σύγχρονες καπιταλιστικὲς κοινωνίες εἶναι παγιδευμένη στὸν καταναλωτικὸ μηχανισμό, ὁ ὁποῖος δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τό νά σπρώχνει σ' ὅλο καί περισσότερη δουλιὰ μὲ σκοπὸ τὴν ἱκανοποίηση ὅλο καί περισσότερων καταναλωτικῶν ἀναγκῶν, ἔφερε τὴν ἀμφισβήτησις ὄχι μόνο τῆς ποιότητος ζωῆς, ἀλλὰ καί τῆς ἴδιας τῆς δουλιᾶς. Ἡ ἀμφισβήτησις τῆς δουλιᾶς, δηλαδή τῆς αὐτονόητα κυριότερης δραστηριότητος τοῦ πολίτη, δέν μπορεῖ παρά νά δημιουργήσει νευραλγικά κοινωνικά καί πολιτιστικά προβλήματα καί συγκρούσεις. Οἱ ἐπιλογές συμπεριφορᾶς

τα γιωριζω • και γραμμαρα γιωριζω

πού ύπαγορεύουν βιώματα και απόψεις αυτού του χαρακτήρα (επιγραμματικά διατύπωσε τό φαινόμενο ο Μάρξ μέ τήν πρόταση: «Στό καπιταλιστικό καθεστώσ ή παραγωγή δημιουργεί ένα αντίκειμενο γιά τό ύποκείμενο, αλλά ακόμα και ένα ύποκείμενο γιά τό αντίκειμενο»), δέν είναι επιλογές ούτε αυτόνοτες ούτε ακίνδυνες. Τά κοινόβια, ή αυτόρκης παραγωγή τών απαραίτητων γιά τή διαβίωση προϊόντων, τά ελεύθερα πανεπιστήμια (όπως π.χ. αυτά πού περιγράφονται στην «*Αντικουλτούρα*» σσ. 155-216), ή οι απόψεις όπως αυτή του Ζώρζ Μονταρόν ότι «ή χειρωνακτική δουλιά δέν είναι μόνο καλή καθεαυτή, είναι πηγή πλούτου, στοιχείο κουλτούρας γιά κείνον πού τήν κάνει» (*ΗΘ*, σ. 73), εμπειριέχουν πολλά στοιχεία άναχωρητισμού, περιθωρίου, εξιδανίκευσης κάποιου παραδείσιου προβιομηχανικού παρελθόντος. Τό ζήτημα όμως είναι νέο, και τό ότι τέθηκε και τίθεται πλέον και από κινήματα «παλαιά», επιβεβλημένα και «άναγνωρισμένα», όπως τά ΚΚ Εύρώπης, εγγυάται μελλοντικούς πειραματισμούς, αντιφάσεις, συγκρούσεις. Τί περισσότερο νά ζητάμε σήμερα, μέ τά εκατομμύρια τριάρια και Φιάτ γύρω μας και στά μυαλά μας;

Μιά και παρουσιάζω τά παραπάνω βιβλία περισσότερο γιά νά έρεθίσω τούς άναγνώστες νά τά διαβάσουν και τά δύο, θά μιλήσω και παρακάτω ένδεικτικά γιά όρισμένα θέματα πού θίγουν.

Η «*Ηθική και Κοινωνία*» δημοσιεύει τίς εισηγήσεις και παρεμβάσεις πού άκούστηκαν στην Έβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης. Τήν Έβδομάδα, είχαν πραγματοποιηθεί πέντε χωριστές έκδηλώσεις — βραδυές μέ τά εξής θέματα: I. Δουλιά και Καθημερινή Ζωή. II. Σεξουαλική ζωή και προβλήματα τής οικογενείας. III. Γιατί ή Κουλτούρα; IV. Η θέση τών επιστημόνων στην κοινωνία. V. Υπάρχει επαναστατική ήθική;

Οί τίτλοι είναι δηλωτικοί γιά τό έδρος και τό είδος του προβληματισμού πού άρχισε στό ΓΚΚ.

Ο τόμος «*Αντικουλτούρα*» αποτελείται από σειρά επώνυμων άρ-

θρων: τρία του Joseph Berke (*Η δημιουργία μιās διαφορετικής κοινωνίας, Έπίσκεψη στό Κοινόβιο I, Τό Έλεύθερο Πανεπιστήμιο τής Νέας Υόρκης*), καθώς και τά εξής: του R.G. Davis, *Πολιτιστική Έπανάσταση Η.Π.Α. 1968*, John Gerassi, *Έπανάσταση στον τρόπο τής ζωής*, Julian Beck, *Χρήμα — σέξ — Θέατρο*, Roberta Elizey, *Ίδρόντας ένα Άντι-Πανεπιστήμιο*, Auge R. Nielsen, *Η δημιουργία του κόσμου κατ' εικόνα μου*, και τέλος τών Stephen Dwoskin — Simon Hartog, *Νέος Κινηματογράφος*. Άρθρα γραμμένα σε ύφος και δομή κουβέντας, γεμάτα εικόνες, παραδείγματα, εξομολογήσεις, μέ τήν άνεση και τήν οικειότητα του είδους πού δέν έχει τό μέλημα τής επιστημονικής αΰστηρότητας. Στοιχεία πού, συγκρίνοντάς τα μέ τήν ύφολογική έντύπωση πού παρέχουν τά κείμενα τών Γάλλων μαρξιστών, σε ύποψιάζουν γιά μιάν άλλη παράδοση πολιτισμού και κινήματος. Δέν νοιάζεται κανείς γιά τήν όρθολογιστική όργάνωση τών συλλογισμών του, τήν τεκμηρίωση τών μαρξιστικών — επαναστατικών απόψεών του. Υπάρχει μιá πλευρά πού δίνει τήν έντύπωση τής τάμπουλα ράζα σε σχέση μέ τόν ευρωπαϊκό θεωρητικό προβληματισμό. Λόγου χάρι ή ο Μάρξ ή ο Λένιν περνάνε κατηγορούμενοι και συνήγοροι μέ τήν ίδια άνεση πού άναφέρεται τό όνομα του Σπύρο Άγκνιου... Υπάρχει μιá άφέλεια συμπαθητική, άν σκεφτεί κανείς πώς παρόμοιες κουβέντες στον ευρωπαϊκό χώρο τής Άριστερās ζυγίζονται μέ τόνους τσιτάτα και ταξινομούνται μέ άλλους τόσους πολιτικούς όρους και χαρακτηρισμούς.

Φυσικά, τά πράγματα δέν είναι έτσι άπλά, κι άν, όπως είπαμε στην άρχή άρχή, οι δύο αυτές τάσεις του άριστερου κινήματος όχι μόνο δέν συναντιούνται, αλλά συνήθως δρούν άντιθετικά (έκτός περιπτώσεων άναγκαστικής προσέγγισης λόγω συσχετισμού τών δυνάμεων, όπως πχ. στον γαλλικό Μάη ή μέ τίς φεμίνιστριες στην Ίταλία), αυτό όφείλεται σε βασικές και άσυμβίβαστες

πολιτικές και όργανωτικές επιλογές του κάθε τμήματος. Η λενινιστική όργάνωση, ή παρέμβαση στό επίπεδο κυβερνητικής πολιτικής, οι βελτιωτικές και συνδικαλιστικές διεκδικήσεις — ν' άναφερθούμε μόνο στα πιο χτυπητά — είναι έννοιες πού οι υπεραριστερές, οι χίπικες και οι παρεμφερείς κινήσεις και ομάδες άρνούνται κατηγορηματικά.

«Χωρίς Κόμμα; Χωρίς Ίδεολογία; Χωρίς πρόγραμμα; Πώς διάβολο θά γίνει αυτή ή επανάσταση πού θά άνθρωποποιήσει τόν κόσμο;

Μέ τό νά τή ζει κανείς. Μέ τό νά πολεμά κανείς γιά ό,τι αυτός θεωρεί πρέπον και όχι γιά 'κείνο πού νομίζει πρέπον κάποιος θεωρητικός» («*Αντικουλτούρα*» σ.100).

Αυτές, βέβαια, οι διαφορές είναι σ' όλους πασίγνωστες. Έκείνο μού μένει νά τονιστεί και ίσως νά ξεκαθαρίσει, είναι τά άμπολλα κοινά στοιχεία, οι συγγενείς διαπιστώσεις και έγνοιες, ή πάγκοινη δυσφορία, όσων κατάλαβαν πώς κάτι δέν πάει καλά σ' αυτόν τόν κόσμο, γιά τίς αυτόνοτα ύποχρεωτικές αλλά και συνάμα τόσο θλιβερές και άβάσταχτες χειρονομίες τής καθημερινότητας, πού δέν μπορεί πλέον νά έναποτίθεται ή άλλαγή τους στην πανάκεια τής μελλοντικής σοσιαλιστικής λύσης.

Έτσι, ή Κριστίν Γκλυκσμάν, μέλος του ΚΚΓ, δηλώνει ρητά: «άν

ρα γυωριζω • και γραμμαρα γυωριζω

κρίση τής οικογένειας υπάρχει, είναι κρίση ενός ορισμένου τύπου οικογένειας: τής μονογαμικής - πατριαρχικής και αυταρχικής οικογένειας» ('Ηθική σ.93). Διαπίστωση πού μās παραπέμπει στή σχετική συμπεριφορά τών έκφραστών και όπαδών τής «'Αντικουλτούρας»: δέν συζητούν πιά τό πρόβλημα «οικογένεια ή μη», αλλά ζούν ελεύθερη και κοινοβιακή, συχνά όμαδική, σεξουαλική ζωή, άποκτούν και άνατρέφουν παιδιά έξω από τήν δομή τής πυρηνικής (πατέρα - μητέρα) οικογενειακής όργάνωσης. Φαίνεται όμως, δυστυχώς, πώς λίγο νοιάζονται νά εξηγήσουν στά δισεκατομύρια τών ανθρώπων γιατί και πώς από τή μιά ύφίστανται τήν καταπίεση του οικογενειακού θεσμού (ιδίως οί γυναίκες), αλλά και από τήν άλλη βρίσκουν σ' αυτόν μονάχα τό καταφύγιο μετά τήν κούραση τής έργασίας, τήν ένταση τής συγκοινωνίας, τή συναισθηματική άποστέρηση και τήν κοινωνική άποξένωση.

Άλλωστε, αυτήν τήν νέα πραγματικότητα, τούς νέους τύπους οικογένειας, δέν άποσιωπά ή Μαρξιστική Έβδομάδα. Χαρακτηριστικά, ό έθνικός γραμματέας του Σοσιαλι-

στικού Κόμματος Λιονέλ Ζοσπέν αναφέρεται στήν «κοινοτική» διαβίωση, «δηλαδή (...) μέσα στήν όποία τά ζευγάρια διαφυλάσσουν τίσ δικές τους προσωπικές σχέσεις, άς πούμε στό συναισθηματικό και σεξουαλικό πεδίο (σ.97), και σημειώνει πώς ό νέος τύπος τής «ελεύθερης ένωσης» «άντιπροσωπεύει 10% τών οικογενειών στήν Γαλλία, πράγμα όχι άμελητέο» (σ.97).

Η προσπάθεια άνίχνευσης τών νέων κοινωνικών δεδομένων, αλλά και του «νέου» στή μαρξιστική θεωρία, νομίζω πώς γίνεται θαρραλέα, δημιουργικά και πρωτότυπα στήν Έβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης. Παραθέτουμε όρισμένα χαρακτηριστικά άποσπάσματα τής όμιλίας του ψυχιάτρου Μπερνάρ Μυλντόρφ, πάντα σχετικά μέ τό ζήτημα τής οικογένειας και τής σεξουαλικής ζωής:

«Αυτό πού μās ενδιαφέρει είναι αυτό τό «νέο» πού αναδύεται κοπιαστικά και πού είναι σήμα μιάς αναπóτρεπτης εξέλιξης τής σεξουαλικής ζωής, πού μπορεί κανείς νά ταξιθετήσει μέ τρεις σειρές προβλημάτων:

1. Ό ριζικά καινούριος χαρακτή-

ρας του σεξουαλικού προβλήματος στίς μέρες μās.

2. Η καινούργια σεξουαλική «κατάσταση» τής γυναίκας.

3. Η ισχύς μιάς νέας σεξουαλικής ήθικής.

«... ή «προαγωγή» (τής γυναίκας) σέ ύποκείμενο ήδονής (στή θέση του άντικείμενου) (...) τό καινούριο σεξουαλικό «καταστατικό» τής γυναίκας, ... άποτελεί τήν έγγύηση τής εξέλιξης τών ήθών, δηλαδή τής ανάπτυξης νέων σχέσεων ανάμεσα στά φύλα» (σ. 116 - 117). Η νέα αυτή σχέση θα αλλάξει τούς βαθιούς ψυχολογικούς προσδιορισμούς τής σεξουαλικής ζωής: «... τό ζευγάρι, σάν προνομίονχα ένότητα συναισθηματικών και σεξουαλικών άνταλλαγών, ίσως προαχθεί σάν «άξία» πρώτη (...) Η ζευγαρωτή οικογένεια θα είναι τότε μία έναλλαγή, ένας σταθμός ανάμεσα στά άλλα, πού θα συνεισφέρει στήν άνατροφή και στή διαπαιδαγώγηση τών παιδιών» (δ.π.).

«Όμως - τουλάχιστον οί περισσότεροι λευκοί από μās, οί άστοί, οί καλλιεργημένοι όνειροπόλοι και οί άπόβλητοι - έχουμε όλα τά στοιχειώδη για νά ζήσουμε πιά άνετα από κάθε φορά. Έχουμε μεγαλύτερη φυσική έ-

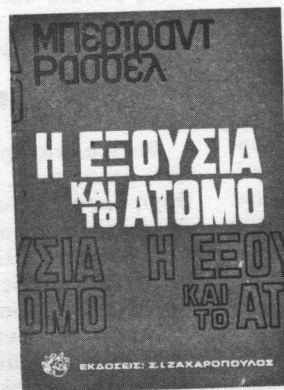
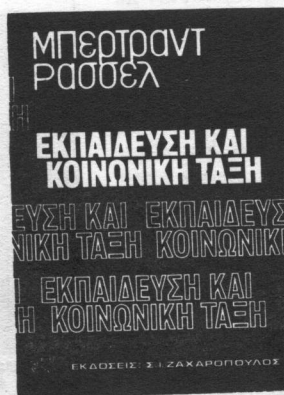
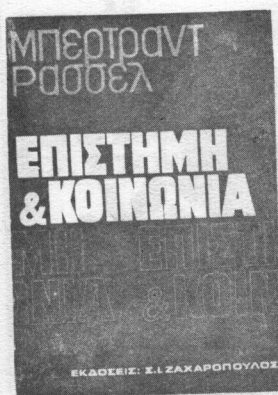
Σ. Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο. Ε.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 7 - ΑΘΗΝΑΙ - ΤΗΛ. 360 5501 - 360 8550

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ
ΠΡΑΞΙΠΕΛΟΥΣ 141 - ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ - ΤΗΛ. 411 6530

Βιβλία • Σχολικά • Χαρτικά • Είδη δώρων

και γραμματα ζωριζω • και γραμμα

λευθερία, μπορούμε να κινούμαστε, να ξεφεύγουμε και να περιπλανόμαστε. Έχουμε περισσότερη σεξουαλική ελευθερία. Επιπλέον, είμαστε πιο ελεύθεροι από κάθε άλλη φορά να λέμε ό,τι αισθανόμαστε» («'Αντικουλτούρα», σ.84).

■

Δέν μπορώ να καταπιαστώ με την έκθεση όλων των θεμάτων που συζητιούνται στις δύο εκδόσεις. Σημειώνων και πάλι έντελως ένδεικτικά: ή συγκριτική ανάγνωση της «βραδιάς» του Μαρξιστικού Κέντρου με θέμα «'Η θέση των επιστημόνων στην κοινωνία» και των κεφαλαίων της «'Αντικουλτούρας» των σχετικών μετά «'Ελεύθερα πανεπιστήμια», θά μπορούσε να προκαλέσει έναν νέο τύπο προβληματισμού και να πλουτίσει και τις δύο όχθες: κρατάμε και τί από την πολιτιστική παράδοση και τις κατακτήσεις της επιστήμης, τις εντάσσουμε και πώς στην επαναστασιακή κοινωνική πρακτική; 'Εδώ μοιάζει να παρεμβάλλεται και να μās καθορίζει ή ίδια ή κουλτούρα μας, της οποίας — θέλοντας και μή — είμαστε οργανικό κομμάτι (οί τόσο διαφορετικές όπτικές των δύο κειμένων παρεπέμπουν

βασικά στην πνευματική ιστορία ενός 'Αμερικανού και ενός Ευρωπαίου).

Τελειώνοντας, δύο λόγια για τό θέμα της Κουλτούρας.

Τά ΚΚ δίνανε πάντοτε μεγάλη έμφαση στό ζήτημα αυτό. Κουλτούρα όμως σήμαινε καλές τέχνες και λογοτεχνία. Σήμερα, φυσικά, προστέθηκε και τό πρόβλημα των «μαζικών δικτύων ενημέρωσης και διασκέδασης», ή τηλεόραση. Στην 'Ελλάδα, δυστυχώς, αυτή είναι ή κυρίαρχη πρακτική των άριστων οργανώσεων: οί σκοποί και οί δραστηριότητες μās πολιτιστικής κίνησης προβάλλουν στόν κόσμο μιά όρισμένη τέχνη και έτσι τόν «καλλιεργούν». "Όμως, οί βραδιές Βάρναλη, οί μουσικές βραδιές στόν Πανιώνιο, οί θεατρικές βραδιές, είναι μονάχα κάποια, σπάνια μάλλον, βράδια διασκέδασης πολλών ίσως και λαϊκών ανθρώπων μαζί. 'Ενώ ή κουλτούρα φαίνεται πώς είναι «ριζωμένη στό σύνολο των κοινωνικών δραστηριοτήτων, στις σχέσεις που δέονται ανάμεσα στους ανθρώπους σε κάθε στιγμή» («'Ηθική», σ. 141), ύποστηρίζουν οί Γάλλοι κομμουνιστές, διότι έχουν πλέον άποδεχτεί

τόν παρακάτω όρισμό της:

«'Η κουλτούρα είναι αυτό που επιτρέπει στό άτομο να νιώθει ολοκληρωμένα την άλληλεγγύη του με τούς άλλους ανθρώπους στό χώρο και στό χρόνο, με αυτούς της γενιάς του όπως και με τίς γενιές που προηγήθηκαν και με κείνες που θά ακολουθήσουν» («'Ηθική», σ. 141).

Τέτοια θέματα πολύ λίγο συζητιούνται στό ελληνικό άριστερό κίνημα και δέν έχουν σχεδόν καθόλου θιχτεί από τούς δικούς μας προοδευτικούς διανοούμενους. Τά τελευταία χρόνια, με τόν πολλαπλασιασμό των μεταφράσεων που συνεπάγεται ευρύτερη και πλουσιότερη πληροφόρηση του ελληνικού κοινού γύρω από νέες ιδέες και προβληματισμούς, νομίζω πώς θά πρέπει να δημιουργήθηκαν τουλάχιστον κάποια έναύσματα, για τίς τάσεις που αυτοαποκαλούνται ανανεωτικές, να επαναπροσδιορίσουν τά μοντέλα της πολιτικής δράσης και κυρίως να μπολιάσουν την πολιτική με νέες θεωρητικές έννοιες που γεννάνε οί όλο πιο πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις.

• Ελένη Δημητρίου

ΜΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

ΑΠΑΝΤΑ ΦΡΟΥΝΤ

έκδοσις πλήρης — μεταφράσεις άρτιες

20 ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΣ ΤΟΜΟΙ — δρχ. 5000.

■

«ΠΑΝΕΚΔΟΤΙΚΗ»

όδός Χαριλάου Τρικούπη 14 — τηλ. 3637273 - 681672
ΑΘΗΝΑ (Τ.Τ. 143)

Διόρθωση προηγούμενου τεύχους:

Ο «Πολίτης» ζητάει συγγνώμη από τον συγγραφέα Άνδρέα Παναγόπουλο και τους αναγνώστες για τη τυπογραφική άτυχια του τεύχ. 18: Στην βιβλιοκριτική του Α. Παναγόπουλου για τό Βιβλίο του E.R. Dodds «Τά χαμένα πρόσωπα», ξεκόλλησε στο τυπογραφείο, μετά τον έλεγχο μας του περιοδικού, μιά δλόκληρη στήλη του παραπάνω άρθρου. Η δημοσίευση του «χαμένου» κομματιού παρακάτω, δέν μπορεί φυσικά νά θεωρηθεί πλήρης έπανόρθωση...

Άκόμη περισσότερο αυτοί ύπηρξαν και οί δυό βασικοί άξονες τής ίδιας τής ζωής του συγγραφέα, όπως φαίνεται από τή βιογραφία του έτσι πού τό άλλο έγω του, ό έσωτερικός έαυτός του, νά είναι ταυτόχρονα «ό προδότης του και ό σωτήρας του, ή μιά ένέργεια, ό καθρέφτης νά γίνεται λάμπα» κατά τό λόγο του Yeats.

Άνοίγεις τό βιβλίο — αφιερωμένο στη μνήμη τής γυναίκας του — και βρίσκεις άμέσως τό φινό, ξύπνιο, αυτοσαρκαστικό πνεύμα, και τήν άγρυπνη συνείδηση πού σε πείθει αυτόματα πώς έχει κάτι νά σού πει και ξέρει πώς νά τό κάνει. Άρχίζει έτσι: «Μιά πού, αντίθετα πός τους άλλους Ίρλανδούς, δέν έχω μεγάλη άδυναμία πός τίς γενεαλογίες, δέν μπορώ νά πώ πολλά για τους προγόνους μου». Και άκολουθεί ένας μαρράς από συναρπαστικές μνήμες από τόπους, ανθρώπους, γεγονότα, μέ τό μόνιμα διχασμένο μυαλό και τή διχασμένη καρδιά, καθώς περνάει μέ-

σα από τά κεφάλαια «μαθαίνοντας νά λέω έγω» και λέγοντας «εμείς» και καθώς κινείται άνάμεσα σε Δουβλίνο, Όξφόρδη, Σερβία, Λονδίνο, Ρέντιν, Άμερική, Κίνα κ.λπ. κ.λπ. όπου όλα (ίσως λιγότερο ή Κίνα), τόν άπογοήτευσαν.

Άγαπητέ «Πολίτη»

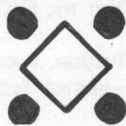
Λυπούμαι πού πάλι θά σε άπασχολήσω μέ τήν «Ίστορία του ΚΚΕ» Πραγματικά λυπούμαι και ντρέπομαι πού τόσο άπερίσκεπτα κατηγορήσα τήν «Αύγή» και προπαντός πού δέ διάβασα τίς βιβλιοκρισίες των φίλων Γ. Βουρνά και Θ. Παπαδόπουλου. Είναι όπωσδήποτε άπαραδέκτο νά διατυπώνει κανείς κρίσεις, και μάλιστα κατηγορίες, χωρίς νά έχει πρώτα ενημερωθεί.

Κατά τά άλλα έμμένω στις κρίσεις πού διατύπωσα.

Δέν ξέρω αν φταίει ό «Πολίτης» ή ό Μπριλλάκης. Άλλά τό όνομα μου γράφεται μέ ένα λάμδα, όχι μέ δύο. Στην «Αύγή» όπου τόσα χρόνια γράφω, τουλάχιστον αυτό θά μπορούσε νά τό ξέρει όποιος τυχόν διαβάξει τίς άνταποκρίσεις μου.

3.4.78

Άντώνης Σολάρο

αστρικος**βιβλία — αφίσες****Χαρ. Τρικούπη 14 (στή στοά)****τηλ. 3633 - 357**

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

«ΜΙΝΩΑΣ»ΜΑΡ. & ΗΛ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΤΑΔΙΟΥ 43 — ΤΗΛ. 3217545 — ΑΘΗΝΑ 121

- Μιά προσφορά στην πνευματική και ψυχική καλλιέργεια των νέων μας καθιερωμένη από εκπαιδευτικούς, γονείς και κοινή γνώμη.

ΓΑΛΑΖΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

- Η μεγαλύτερη εκδοτική επιτυχία του οίκου μας.
- Η σειρά πού καθιερώθηκε κερδίζοντας τήν αγάπη των νέων μας.
- Η σειρά πού μπαίνει πρώτη σε κάθε δημόσια και ιδιωτική βιβλιοθήκη.
- Μιά σειρά από 35 άριστουργήματα τής παγκόσμιας λογοτεχνίας για παιδιά 10-16 χρονών.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

- Μιά σειρά από 15 έγκυκλοπαιδικά βιβλία πού άγκαλιάζουν τους περισσότερους κλάδους τής Τέχνης και τής Ήπιστήμης, πού άνεβάζουν κι έξοπλίζουν τό πνευματικό επίπεδο των νέων μας σε όλες τίς σύγχρονες γνώσεις.

ΣΕΙΡΑ ΙΟΥΛΙΟΥ ΒΕΡΝ

- Μιά σειρά από 25 βιβλία, τά καλύτερα του μεγάλου και προφητικού Γάλλου συγγραφέα Ίουλίου Βέρν, πού δίνει φτερά στην παιδική φαντασία.